

A.M.MƏHƏRRƏMOV, H.H.ASLANOV

XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİ

DƏRSLİK

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Elmi-metodik Şurası «İqtisadiyyat» bölməsinin
06.12.2007-ji il tarixli 19 nömrəli ijlas
protokolundan çıxarıla və Azərbaycan Res-
publikası Təhsil Nazirinin 25.12.2007-ji il ta-
rixli 1292 sayılı əmri təsdiq edilmişdir*

BAKİ – 2008

Elmi məsləhətçi: iqtisad elmləri doktoru, professor
R.Ə.NƏBİYEV

Elmi redaktor: iqtisad elmləri namizədi, professor
A.A.QASIMOV

Rəyçilər: iqtisad elmləri doktoru, professor
H.B.ALLAHVERDİYEV
iqtisad elmləri doktoru, professor
İ.A.KƏRİMLİ

Dərslərdə xarici iqtisadi fəaliyyətin əsas funksiyaları və prinsiplərindən bəhs edilmiş, xarici iqtisadi fəaliyyətin, o cümlədən xarici ticarətin xüsusiyyətləri, onun nəzəri-konseptual əsasları, dövlətin xarici ticarət siyasəti, xarici ticarət əməliyyatlarının tarifi tənzimlənməsi mexanizmi və bu sahədə gömrük ödənişlərinin tətbiqi əsərlənmişdir. Ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətində valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri, valyuta əməliyyatlarına gömrük nəzarəti dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla öyrənilmişdir. Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi əlaqələrdə valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsi istiqamətləri və xarici iqtisadi fəaliyyətdə sənədləşmənin aparılması qaydaları o cümlədən xarici ticarətdə maldəyənlərin bəzi şərtləri olan ticarət terminləri təhlil edilmişdir. Səmərəli mexanizmlərdən istifadə etməklə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi və bu sahədə gömrük orqanlarının rolu araşdırılmışdır. İqtisadi riyazi modellərdən istifadə etməklə Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının mövcud və perspektiv inkişaf xüsusiyyətləri və ÜTT-ə daxil olmanın Azərbaycan realiyalarında müsbət və bəzi mənfi meyilləri təhlil edilmişdir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində ölkənin mövcud inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla qeyri-tarif tənzimlənmə mexanizminin tətbiqi məsələləri də konkret metodların vasitəsilə şərh edilmişdir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin ayrılmaz tərkib hissələri olan kapital və maliyyənin beynəlxalq hərəkəti, iş qüvvələrinin beynəlxalq miqrasiyası və eləcə də beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinə də yer vermişdir.

Dərslərdə iqtisadi ixtisaslar o cümlədən "Gömrük işinin təşkili", "Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər" ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr, magistrilər və aspirantlar, müəllimlər, həmçinin beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan işçilər, dünya bazarına çıxan iş adamları və ixtisas artırma kurslarının dilləyiciləri üçün də əhəmiyyətlidir.

M $\frac{503020907}{024 - 08}$ Qrifli nəşr

© A.M.Məhərrəmov
© H.H.Aslanov

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	7
BÖLMƏ 1. Beynəlxalq ticarətin xüsusiyyətləri və nəzəri konseptual əsasları. Xarici ticarət siyasəti	9
1.1. Xarici ticarətin mahiyyəti və xarici ticarət əməliyyatları.....	9
1.2. Xarici ticarət nəzəriyyələri və onun təkamülü	17
1.3. Müasir iqtisadi reallıqlar sferasında xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkili, texnikası və problemləri.....	23
1.4. Dövlətin xarici iqtisadi ticarət fəaliyyəti, onun tənzimlənməsinin mexanizmləri və dünya təcrübəsi	32
1.5. İdxal və ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi	45
BÖLMƏ 2. Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi	52
2.1. Vergitutma bazası və onun müəyyən edilməsi. Gömrük dəyəri (İdxal-ixrac əməliyyatlarında) və onun təyin olunması mexanizmi.....	53
2.2. Malın mənşə ölkəsi anlayışı və onun əhəmiyyəti. Mənşə ölkəsinin müəyyən edilmə meyarları.....	65
2.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturası - inkişaf mərhələləri, strukturu və tətbiqi xüsusiyyətləri.....	68
2.4. Xarici ticarət əməliyyatlarında tarif preferensiyaları və güzəştlər	74
2.5. Xarici ticarət əməliyyatlarına gömrük tarifinin tətbiqi reallıqları. Meçler paradoksu	77
2.6. Xarici ticarətdə gömrük tarif müdafiəsinin faktiki səviyyəsi. Nominal və effektiv tariflər.....	85

BÖLMƏ 3. Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş forması kimi 94

- 3.1. Gömrük rüsumları anlayışı, təsnifatı və hesablanma üsulları 97
- 3.2. Gömrük rüsumlarının hesablanması və ödənilməsi 103
- 3.3. Xarici ticarətdə əlavə dəyər vergisi (ƏDV) – anlayışı, xüsusiyyətləri və hesablanma üsulu 105
- 3.4. Rəsmiləşdirmə gömrük yığımları və digər gömrük ödənişləri 110

BÖLMƏ 4. Xarici iqtisadi fəalliyətdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri 114

- 4.1. Valyuta münasibətlərinin mahiyyəti zəruriliyi və məqsədi 114
- 4.2. Valyuta siyasətinin formalaşması və valyuta tənzimlənməsi 124
- 4.3. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə valyuta əməliyyatlarına nəzarətin təşkili xüsusiyyətləri 133
- 4.4. Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsinin normativ hüquqi bazasının mövcud vəziyyəti 147
- 4.5. Xarici iqtisadi əlaqələrdə valyuta əməliyyatları üzərində nəzarətin əsas istiqamətləri 153
- 4.6. Azərbaycanın xarici ticarət fəalliyətində valyuta əməliyyatlarına gömrük nəzarəti 162
- 4.7. Valyuta tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 178

BÖLMƏ 5. Xarici iqtisadi fəalliyətdə sənədləşmə 183

- 5.1. XİF müqaviləsinin anlayışı, mahiyyəti və zəruri tərkib elementləri 183

5.2. XİF əməliyyatlarında bazis şərtləri. INCOTERMS–2000.....	190
5.3. Xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələri haqqında beynəlxalq hüquqi aktlar	201

BÖLMƏ 6. İstehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti 207

6.1. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin nəzəri-metodoloji aspektləri.....	207
6.2. Kapitalın və maliyyənin beynəlxalq hərəkətinin mahiyəti, məqsədləri və əsas formaları.....	211
6.3. Xarici investisiyaların dövlət tənzimlənməsi və kapitalın beynəlxalq hərəkətinin iqtisadi nəticələri	216
6.4. İş qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası.....	219
6.5. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya və onun həyata keçirilmə formaları.....	223

BÖLMƏ 7. İqtisadi təhlükəsizlik və onun təmin edilməsi mexanizmi 229

7.1. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı, onun məqsədi və göstəriciləri.....	229
7.2. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmi.....	236
7.3. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında gömrük orqanlarının rolu.....	242

BÖLMƏ 8. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının mövcud və perspektiv inkişaf tendensiyaları 249

8.1. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsinin hüquqi əsasları.....	249
8.2. Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişaf faktoru kimi xarici ticarət əməliyyatlarının liberallaşdırılması və onun əhəmiyyəti.....	253

8.3. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya yolunda – Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və Azərbaycan reallıqları	263
BÖLMƏ 9. Xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənməsi	283
9.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənməsi anlayışı	283
9.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənməsi mexanizmi	287
ƏLAVƏLƏR	294
ƏDƏBİYYAT	394

ÖN SÖZ

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və ümummilli mənafehlərin qorunması baxımından həyata keçirilir. Lakin onun miqyası, forma və metodları, konkret məsələləri, eləcə də bir sıra tədbirləri həmin ölkənin ərazisi, ölkələrarası münasibətlərin daxili və xarici siyasətindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi müasir dövrdə hər bir ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası üçün mühüm və zəruri mexanizmlərdən biridir. Bu baxımdan ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəli metodlarının, forma və vasitələrinin seçilməsi və tətbiq edilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, əksər inkişaf etmiş ölkələrdə xarici iqtisadi fəaliyyətin strukturu və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin metodları və mexanizmləri dəyişən şərtlərdən və şəraitlərdən asılı olaraq, bu ölkələrdən kənarında onun təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət istiqamətlərinin milli maraqların dəyişməsi ilə transformasiyası prosesi baş verir ki, bu da tənzimlənməni daim olaraq dəyişir və təkmilləşdirir.

Bu mənada öz milli iqtisadiyyatını yenidən formalaşdırmaqda olan Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsinin doğru (ölkənin milli maraqları və mənafehləri baxımından) seçimi ölkəmizin sabit iqtisadi inkişaf yoluna qədəm qoyulmasının stimulu kimi çıxış edə bilər.

Respublikamızın xarici iqtisadi proseslərinin nizamlanması və tənzimlənməsi ölkənin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilməklə Milli iqtisadiyyatın inkişafında öz müsbət təsirini göstərmiş və göstərməkdədir.

Iqtisadiyyatın, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyətin idarə edilməsində dövlətin yeri, rolu və funksiyaları ilə əlaqədar problemlərin tədqiqi, iqtisad elminin yaranması dövründən hazırkı dövrə qədər tədqiqatçıların araşdırdıqları aktual obyektlərdən biridir.

Digər tərəfdən o da qeyd edilməlidir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və milli mənafehlərinin qorunması üçün həyata keçirilir ki, onun da miqyası və formaları ölkənin daxili və xarici siyasətindən asılı olaraq seçilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimləmə metodları özünü xarici ticarət siyasətinin iqtisadi qollarında təzahür etdirir. İqtisadi metodlarla yanaşı dövlət xarici iqtisadi fəaliyyətdə mənzibati metodlardan istifadə edərək xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçlarına birbaşa təsir edir, onların fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini rəqlamentləşdirir.

Bütün bu qeyd olunanları və respublikamızın dünya təsərrüfat

sistemində geniş miqyaslı inteqrasiyanın həyata keçirilməsi xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin zəruriliyini və bu əsasda da onun tədqiqini, araşdırılmasını aktual etmişdir.

Bu baxımdan hazırlanmış dərslük ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin həm müxtəlif istiqamətlərdə həyata keçirilməsi, həm də onun tənzimlənməsinin öyrənilməsi sahəsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Dərslükdə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi kursunun ətraflı və dərin mənimsənilməsi üçün aşağıdakı ümumiləşdirilmiş istiqamətlərin şərh verilmişdir: beynəlxalq ticarətin xüsusiyyətləri, onun nəzəri konsepsiyaları, xarici ticarət siyasəti, xarici ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsi mexanizmi, gömrük ödənişləri sistemi, gömrük tarifi, gömrük vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi, xarici iqtisadi fəaliyyətdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri, xarici iqtisadi fəaliyyətdə sənədləşmə, iqtisadi təhlükəsizlik və onun təmin edilməsi mexanizmi, Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının mövcud vəziyyəti və perspektiv inkişaf tendensiyaları, xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənməsi və s.

Verilən istiqamətlərə uyğun olaraq tələbələr beynəlxalq ticarətin mahiyyəti və məzmunu, beynəlxalq ticarətə dair nəzəriyyələrlə tanış olacaq, xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkili, dövlətin xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizmləri, xarici ticarətdə tətbiq olunan gömrük rüsumlarının hesablanması və ödənilməsi qaydalarını, xarici ticarət əməliyyatlarında valyuta münasibətlərinin mahiyyətini, zəruriliyini, valyuta siyasətinin formalaşmasını, valyuta tənzimlənməsi və valyuta əməliyyatları üzərində nəzarətin əsas istiqamətlərini, xarici ticarət əməliyyatlarında müqavilə anlayışlarının mahiyyətini, xarici ticarətdə INCOTERMS ticarət terminlərinin tətbiqi qaydalarını öyrənəcəklər.

Bütün bunlarla yanaşı dərslükdə iqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri, onun təmin edilməsi mexanizmi, eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində gömrük orqanlarının rolu, Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyün strategiyası və xarici iqtisadi əməliyyatlarda qeyri-tarif metodlarının tətbiqi və s. tələbələrin və digər oxucuların nəzarət-diqqətindən yayınmayacaqdır.

Dərslük işlənərkən xarici iqtisadi fəaliyyətdən, o cümlədən xarici ticarətə dair məsələlərdən, xüsusən inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq ədəbiyyatlarından istifadə olunmuşdur. Burada təcürbi materiallara, faktiki məlumatlara, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının bəzi müqavilə, sənəd, hesabat formalarının nümunələrinə də yer verilmişdir.

Dərslüyün tətbiqi və yazılışı respublikamızda ilk təşəbbüslərdən biridir. Əlbəttə, bu baxımdan əsər nöqsansız deyildir. Oxucularımızdan bu barədə fikir və təkliflərimizi bildirmələrinə xahiş edirik.

Öncədən öz minnətdarlığımızı bildiririk.

BÖLMƏ 1

BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ NƏZƏRİ KONSEPTUAL ƏSASLARI. XARİCİ TİCARƏT SİYASƏTİ

1.1. Xarici ticarətin mahiyyəti və xarici ticarət əməliyyatları

Dünya ölkələri siyasi-iqtisadi quruluşlarından və bu dövlətlərin ümumi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, hər bir dövlət ayrılıqda öz milli iqtisadiyyatının optimal inkişafına nail ola bilməz. Məhz, ona görə də bütün dünya ölkələri beynəlxalq və regional səviyyədə istehsal və mübadilə sahəsində qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlıq edirlər. Dünya dövlətləri arasında iqtisadi əməkdaşlıq çox müxtəlif formalarda həyata keçirilir ki, bu da iqtisadi əməkdaşlıqların ən qədim və geniş yayılmış forması kimi xarici ticarətdir. Hesablamalara görə dünya dövlətləri arasında iqtisadi əlaqələrin 80%-ə qədəri xarici ticarətin payına düşür. Qeyd edək ki, məhsuldar qüvvələrin inkişafı və beynəlxalq əmək bölgüsünün genişlənməsi nəticəsində mübadilə dövlətlərin milli hüdudlarından çıxaraq dünya bazarının, eləcə də xarici ticarətin yaranmasına və formalaşmasına səbəb olmuşdur. Xüsusən XX əsrdə xarici ticarət hər bir dövlətin iqtisadi inkişafının aparıcı amillərindən birinə çevrilmişdir. Dünya təsərrüfatının hazırkı inkişaf səviyyəsi elə bir mərhələyə çatmışdır ki, hər bir ölkənin iqtisadi tələbatlarının ödənilməsi, onların gələcək iqtisadi inkişafı məhz xarici ticarət əlaqələrindən asılıdır.

Ümumiyyətlə, bəşəriyyətin inkişaf tarixinə nəzər salsaq görərik ki, milli dövlətlərin yarandığı dövrdən cəmiyyətdə ticarət mövcud olmuşdur. Hal-hazırda olduğu kimi həmin dövrlərdə də

ticarət dövlətin əsasını təşkil edirdi. Daha qədim zamanlardan homin dövlətlər arasında xarici ticarət mövcud olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq homin dövrün xarici ticarəti tam anlamında inkişaf etməmişdir. Xarici ticarətin milli dövlətlərin iqtisadiyyatına təsiri bilavasitə orta əsrlərdə yeni coğrafi kəşflərin, manufakturaların inkişafı və istehsalın güclənməsi ilə bəzən mümkün olmuşdur. Xarici ticarətin beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində rolunun daha da artması əmtəə istehsal sahəsində maşın və avadanlıq istehsalatının və beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafı səbəb olmuşdur.

Xarici ticarət ölkələr arasında idxal-ixrac əməliyyatlarının məcmusundan ibarətdir. Xarici ticarət məhz alqı-satqı əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə reallaşır. Bu baxımdan hər iqtisadi əlaqələrin idarə edilməsi mexanizminin bəzi əsasınıdır. Belə ki, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr məhz maddi məlhəmin mübadiləsi, elmi-tədqiqat işlərinin, elmi-texniki biliklərin nəticələrinin və s. xidmətlərin mübadiləsi, ölkələr arasında istehsal texniki əməkdaşlığın nəticələrinin mübadiləsi formalarında təzahür edir. Bütün bunlar kontragentləri əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş müxtəlif ölkələrin qarşılıqlı ticarət əməliyyatları vasitəsilə həyata keçirilir. Xarici ticarətdə kontragent malların alqı-satqısı və müxtəlif xidmətlər üzrə müqavilə münasibətlərində iştirak edən tərəflərə deyilir.

Bütövlükdə xarici ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin təşkili və texnikası ilə bağlı nəzəri və təcrübi biliklərin əsas sahəsi olmaqla, maddi dəyərlərin və xidmətlərin beynəlxalq məkanda mübadiləsinin çoxsahəli sosial-iqtisadi və təcrübi məsələlərin həllini xarakterizə edir. Bununla yanaşı xarici ticarət əməliyyatlarında ölkələr o növ məhsulları ixrac edirlər ki, homin əmtəələr bu ölkə daxilindəki istehsal xərcləri dünya bazarı səviyyəsindəki istehsal xərclərindən aşağı olsun. Eləcə də o əmtəələri idxal edirlər ki, homin əmtəələrin milli dəyərləri onları beynəlmillət dövründən yüksək olsun. Bu baxımdan xarici ticarət ölkənin dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya olunmasında, sosial-iqtisadi inkişafda, ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılmasında, onun ödəniş qabiliyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Xarici ticarət, həmçinin dünya ölkələrinin təkrar istehsal prosesi-
nə və mövcud təbii əmək resurslarından daha səmərəli istifadə

Xarici ticarət siyasəti

olunmasına və onların yenidən bəzələndirilməsinə geniş imkanlar yaradır.

Qeyd edək ki, hər bir ölkənin xarici ticarətdəki payı və mövqeyini müəyyən etmək üçün konkret iqtisadi göstəricilərdən istifadə edilir. Belə göstəricilərdən biri ixrac kvotasıdır. Kvota dedikdə, hər hansı bir sənətin istehsalında və satılmasında ixrac və idxalın norması, həddi başa düşülür.

Ümumi məhsul istehsalında ixracın xüsusi çəkisi ölkə resurslarının beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakı haqqında təsəvvür yaradır ki, bu da ixrac kvotası adlanır. Kvota nə qədər yüksək olarsa, bu resursların beynəlxalq əmək bölgüsünə çox cəlb olunduğunu göstərir.

İxrac kvotası aşağıdakı formula ilə müəyyən edilir:

$$I.K_k = \frac{I.K.}{ÜDM} \cdot 100\%$$

Burada $I.K_k$ - ixracın kvotası; $I.K.$ - bir il ərzində ölkədən ixraca gedən məhsulların miqdarı; $ÜDM$ - illik ümumi məhsul.

Bu formuladan aydın olur ki, ixrac kvotası il ərzində ixrac olunan məhsulların ölkədə yaradılan illik məcmusu daxili məhsula %-lə olan nisbəti ilə müəyyən olunur. Bu göstərici, həmçinin ölkədə istehsalın beynəlmilləşməsi səviyyəsini xarakterizə edir.

Bu düsturdan alınan nəticə, yəni adam başına düşən ixracın həmi isə həmin ölkənin iqtisadiyyatının beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında hansı mövqedə dayandığını aydınlaşdırmağa imkan verir.

Düsturda da görüldüyü kimi ixracın həmi nə qədər böyük olarsa, ölkə xarici ticarətdə bir o qədər aktiv iştirak etmiş sayılır. Çünki artan ixrac ölkənin xarici ticarətdə aktiv iştirakı ilə yanaşı, həm də aldığı sifarişlərlə ilk öncə ölkədə istehsalın səviyyəsini və həcmi yüksəldir, sonra isə müntəzəm olaraq $ÜDM$ -in yüksəlməsini, əmək haqqının artmasını və infrastrukturun inkişafını zərurətə çevirir. Buna görə də xarici ticarətə qoşulan bütün dövlətlər həmişə öz ixraclarının həcmi artırmaq marağından çıxış edirlər. İdxalın artımı isə öz tərkibinə görə ölkədə yığımın artımı ilə idemləkdir, belə ki, pullar xaricə axır və

məcmu tələb ixtisar olunur.

Xarici ticarət əməliyyatlarının təsnifatına gəlincə qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi mühitdə xarici ticarətdə aparılan əməliyyatların dairəsi çox sürətlə genişləndiyindən bu məsələyə, yəni xarici ticarət əməliyyatlarının təsnifləşdirilməsi məsələsinə münasibətdə iqtisadiyyatda çox müxtəlif baxışlar mövcuddur. Bəzi tədqiqatlarda xarici ticarət əməliyyatları aşağıdakı meyarlara əsasən təsnifləşdirilir:

- ticarətin aparılma istiqamətinə görə (idxal, ixrac, təkrar idxal, təkrar ixrac);
- ticarətin aparıldığı mallar və xidmətlərə görə (kütləvi istehlak malları ilə ticarət, sənaye malları ilə ticarət, turizm ticarəti, əqli mülkiyyət obyektləri ilə ticarət, istehsal təyinatlı xidmətlərlə ticarət və s.);
- malların emal dərəcəsinə görə (xammallarla ticarət, hazır məhsullarla ticarət, yarımfabrikatlarla ticarət və s.);
- istifadə olunan ticarət üsullarına görə (konsiqnasiya, barter, kooperasiya və s.);
- xarici ticarətin təşkili formalarına görə.

Lakin əksər iqtisadçılar hesab edirlər ki, bütün xarici ticarət əməliyyatlarının aşağıdakı 4 böyük qrupda ümumiləşdirilməsi daha düzgün olardı:

- ✓ İdxal əməliyyatları;
- ✓ İxrac əməliyyatları;
- ✓ Təkrar ixrac (reexport) əməliyyatları;
- ✓ Təkrar idxal (reimport) əməliyyatları.

Qeyd edək ki, xarici ticarətin xüsusi subyektləri xarici iqtisadi fəaliyyətə müxtəlif səbəblərdən qoşulurlar. Məsələn, bir sıra hallarda xammalın və ya digər malların milli istehsalçılardan alınması effektivlik baxımından səmərəli olmur və bu səbəbdən də göstərilən məhsulun xaricdən alınması tələbi ortaya çıxır. Oxşar şəraitin yaranması ilə idxalın zərurətə çevrilməsi mütləqləşir. Digər bir misal: şəxs öz ölkəsinə nisbətən xaricdə daha çox gəlir gətirmək imkanı olan əmtəyə malikdir. Bu zaman isə ixraca zərurət yaranır. Bu baxımdan **ixrac** əməliyyatları dedikdə — malların satılması və xarici ölkədəki kontragentə verilməsi üçün malların xaricə aparılması üzrə fəaliyyət, **idxal** əməliyyatları dedikdə isə — xarici malların alınması və onların ölkənin daxili bazarında

reallaşdırılması üçün gətirilməsindən ibarət fəaliyyət başa düşülməlidir. Ümumi götürsək qısa olaraq idxal-ixrac əməliyyatlarını belə xarakterizə etmək olar: ölkəyə gətirilən mallar — idxalı, aparılan mallar isə — ixracı formalaşdırır.

Hər bir ölkənin idxal və ixracının məcmusu onun xarici ticarət dövriyyəsini təşkil edir. Məcmu ixracla məcmu idxal arasındakı fərq ölkənin ödəniş balansının tərkib hissəsi kimi xarici ticarət balansında saldo adlanır. Xarici ticarət balansı aktiv və passiv ola bilər. Bütün bu qeyd edilənləri qrup halında aşağıdakı kimi göstərmək olar:

$Id + ix = XTD$ (xarici ticarət dövriyyəsi);

$ix - Id = XTS$ (xarici ticarət saldosu);

$ix \geq Id = "+"$ saldo və ya aktiv ticarət balansı;

$ix \leq Id = "-"$ saldo və ya passiv ticarət balansı.

Burada, XTD — xarici ticarət dövriyyəsi, yəni müəyyən dövr ərzində hər hansı bir subyektin apardığı xarici ticarət əməliyyatlarının məcmusu, XTS — xarici ticarət saldosu isə ixracın idxal üzərində (və ya əksinə) üstünlüyünün dəyərlərdə ifadəsidir.

Göstəriləndiyi kimi, başqa ölkədən olan idxalın öz ixracı üzərində üstünlüyü ($Id \geq ix$) ödəniş balansının mənfi saldosunu yaradır. Mənfi saldo yarandıqda isə ölkə xarici ticarətdə şərti borcuya çevrilir və başqa ölkələrə olan öhdəliklərini pul vəsaitləri (qızıl, dövrəli valyuta), müəyyən malların çatdırılması və ya mal göndərən ölkəsindən kredit almaq yolu ilə ödəməlidir. Bu hal ölkənin xarici ticarətinə böyük zərər verdiyindən bütün ölkələrdə onun qarşısını almağa yönəldilmiş qabaqlayıcı tədbirlər görülür. Xarici ticarət balansının mənfi və ya müsbət olması xarici ticarətin effektivlik dərəcəsindən asılıdır. Xarici ticarətin effektivlik dərəcəsi isə ölkənin özünün konkret mallara olan ehtiyacalarını idxal hesabına çevik ödəməsi və həmin malların istehsalına öz ölkəsində sərf olunacaq təbii və əmək resurslarının "azad" olmasından aldığı iqtisadi fayda ilə müəyyən edilir.

Qeyd etdiyimiz kimi, idxalın ixrac üzərində üstünlüyü ödəniş balansının mənfi saldosunu yaradır və arzuolunmaz iqtisadi nəticələrə, məsələn, xarici ticarət defisitinə gətirib çıxara bilər. Buna görə də xarici ticarətin iqtisadi vəziyyətini qiymətlən-

dirmək üçün ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyət sferasındakı mövcud idxal və ixrac əməliyyatları arasında olan münasibətlərini aydınlaşdırmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Xarici ticarət əməliyyatlarının digər növləri kimi re-impord (təkrar idxal) və reeksport (təkrar ixrac) əməliyyatları fərqlənir.

Təkrar ixrac əməliyyatları dəlikdə ölkəyə əvvəl gətirilmiş malların heç bir formada əsas dəyişikliyə məruz qalmadan xaricə aparılması əməliyyatları başa düşülür. Təkrar ixrac əməliyyatları malların birjalar və auksionlar vasitəsilə satılması zamanı meydana çıxır. Bu halda satıcı əvvəlcə mali birjaların və ya auksionun yerləşdiyi ölkəyə gətirir. Bu mal üçüncü bir ölkənin alıcısına satılır və onun tərəfindən təkrar ixrac ölkəsindən çıxarıla bilər. Təkrar ixrac həmçinin kommersiya əməliyyatlarının normal gedişinin pozulması nəticəsində də meydana çıxır. Məsələn, əgər satıcı mali alıcıya göndərirsə, lakin malın təyinat yerinə çatmadan əvvəl məlum olur ki, alıcı malın dəyərini ödəməkdən imtina edib və ya müflisləşib, bu zaman ixracatçı mali təyinat ölkəsində və ya başqa bir ölkədə satmağa çalışır. Təkrar ixrac əməliyyatları, həmçinin iri layihələrin (məsələn, xarici firmaların köməyi ilə obyektlərin tikilməsi) reallaşdırılmasında da istifadə olunur. Praktika göstərir ki xarici mal göndərən (tədarükçü) ayrı-ayrı materialların və avadanlıqların tədarükünü, adətən üçüncü ölkələrdə aparır. Bu zaman maliar ixracatçı tərəfindən xarici tədarükçünün vasitəçiliyi olmadan və təkrar ixracatçının ölkəsinə göndərilmədən layihənin reallaşdırılma ölkəsinə göndərilir. Təkrar ixracdan tez-tez qiymətlər arasında olan fərqdən gəlir əldə etmək məqsədilə istifadə olunur; kommersiya firmaları bir çox hallarda müxtəlif bazarlarda eyni mala olan qiymət fərqi istifadə etməklə malların alqı-satqısı ilə məşğul olurlar. Bu halda təkrar ixrac, həmçinin mali öz ölkəsinə gətirmədən həyata keçirilir. Təkrar ixrac əməliyyatlarının əksər hissəsi azad ticarət zonaları (free trade zone-FTZ) adlanan zonalarda həyata keçirilir. Azad ticarət zonasının ərazisinə gətirilən mallar bu əraziyə gətirilərkən gömrük rüsumlarından azad olunurlar və bu ərazidə qaldıqları müddətdə və aparılarkən bütün rüsumlardan, idxal vergi və yığımlardan, əməldən azaddır.

Təkrar ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı

Xarici ticarət siyasəti

mal bir qayda olaraq emalə məruz qalır. Lakin bu zamanı mal üzərində sadə işləmə əməliyyatlarının qəbul edilməsinə dəyişdirilməsi, xüsusi mərkəllənmənin aparılması, detalların yığılması və malın təkrar ixracə hazırlanmasına aid digər əməliyyatların aparılmasına icazə verilir. Əgər bu təməlləmə əməliyyatlarının dəyəri malın ixracə qiymətinin yarısından çox olarsa, onda ticarətdə qəbul edilmiş əməliyyat praktikaya uyğun olaraq mal mənşəyini dəyişmə və artıq əməliyyat təkrar ixracə deyil, ixracə əməliyyatına çevrilir.

Malları ölkədən tranzit keçməsinə təkrar ixracə kəmi bəxıla bilməz. Təkrar ixracəyə tipik misal kimi xaricədən komplektləşdirici hissələrin və detalların alınması və onların sonradan təməllənməş əvəzlənməş tərkibində təkrar ixracəni göstərmək olar. Təkrar ixracə, həmçinin xarici ticarət əməliyyatlarının effektivliyinin yüksəldilməsi üçün istifadə olunur. Məsələn, gümrək edək ki, əgər Azərbaycan hüquqi şəxsinin Kubaya neft məhsullarının çatdırılması öhdəliyi var, bunu Venesueladan neft məhsulları almaqla həyata keçirmək daha ucuz başa gələr və öz növbəsində bu, həm də Venesuela üçün Avropaya neft çatdırma öhdəliyini, nefti Azərbaycandan alaraq yerinə yetirmək daha sərfəlidir. Neft məhsullarının bu cür alqı-satqısı onların təkrar ixracətinin ölkəsinə gətirilmədən təkrar ixracəni deməkdir.

Təkrar idxal dedikdə isə əvvəl ölkədən ixracə olunmuş malların bir müddətdən sonra heç bir dəyişiklik olmadan ölkəyə gətirilməsi başa düşülür. Bura həm də qismən vasitəçi tərəfindən əvvəlcədən xaricə aparılmış malın daxil olduğu bazarda müxtəlif səbəblərdən (məs., keyfiyyətinin aşağı olması və s.) reallaşdırılmadan geri qaytarılması daxildir.

Lakin əvvəllər xaricə satışı məqsədilə deyil, konsiqnasiya, yarmarka, sərqi, müvəqqəti gətirilmə şərtləri, icarə və s. məqsədilə aparılan malların geri qaytarılması təkrar idxal hesab edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əməliyyatlarının təsnifatına gəlincə isə biz, bu sferada olan xarici ticarət əməliyyatlarının 3 blokda şərhini məqsəduyğun hesab edirik. Onlar aşağıdakılardır:

- Birinci blok - idxal-ixracə əməliyyatları;
- İkinci blok - reeksport və reimport əməliyyatları;

- Üçüncü blok - digər xarici ticarət əməliyyatları.

Birinci və İkinci bloka daxil olan xarici ticarət əməliyyatlarını cari paraqrafın əvvəlində şərh etdiyimizdən indi üçüncü bloka daxil olan xarici ticarət əməliyyatlarından danışacağıq. Beləliklə, respublikamızda üçüncü blok xarici ticarət əməliyyatlarına daxildir:

1. Kredilə ixrac əməliyyatları - faktiki mal (həmçinin xidmət və əqli mülkiyyət) ixracından sonra haqqı müəyyən şərtlərlə və hər hansı müddət ərzində ödənilən mallarla aparılan əməliyyatları nəzərdə tutur.

2. Konsiqnasiya əməliyyatları - xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilələrə əsasən respublikamızın hüdudlarından kənara satışı konkret müəyyən edilmiş müddət ərzində aparılan mallarla olan əməliyyatları özündə birləşdirir. Qanunvericiliyimizdə konsiqnasiya ticarəti üçün ayrılan müddət malların gömrük orqanlarına bəyan edildiyi gündən etibarən 180 günə (6 aya) qədər müəyyən olunub. Satışdan əldə edilən vəsaitlər, mallar satıldıqca 10 bank günündən gec olmayaraq ixracatçının respublikamızın müvəkkil bankında olan hesabına daxil olmalıdır. Əgər mallar göstərilən müddətdə satılmazsa onda onları xaricə aparmış şəxs 30 gün ərzində malların respublikaya qaytarılmasını təmin etməlidir.

3. Müvəqqəti ixrac əməliyyatları - xarici ölkələrdə xidmətlərin göstərilməsi, lizinq əməliyyatlarının aparılması, sərğilərdə, yarmarkalarda iştirak və s. üçün malların heç bir emala məruz qalmadan Azərbaycan Respublikasına qaytarılması əməliyyatlarını özündə birləşdirir.

4. Barter əməliyyatları - xarici tərəfdaşla dəyəri ödənilmədən ekvivalent məbləğdə qarşılıqlı mal, xidmət və əqli mülkiyyət obyektlərinin mübadiləsini nəzərdə tutur. Qanunvericilikdə bu tip əməliyyatlarda ekvivalent məbləğdə malların göndərilməsi və alınması müddəti 90 təqvim günü (3 ay) müəyyən olunur. Əgər ekvivalent məbləğdə mal mübadiləsi bu müddət ərzində hər hansı bir səbəbdən başa çatmazsa onda hesablaşma müqavilədə göstərilən valyuta ilə maksimum 10 bank günü ərzində aparılmalı və vəsaitlər sonuncu hesablaşma günündə artıq ixracatçının yerli bankındakı hesabında olmalıdır.

5. Kooperasiya əməliyyatları - xammal, yarımfabrikatlar və məhsulların bu və ya digər (təmir, emal, son məhsul şəklinə

gətirmə, qablaşdırma və s.) məqsədlə müvafiqi olaraq aparılmasını və ya gətirilməsini nəzərdə tutur.

6. Sərhədyanı ticarətlər sərhədyanı ticarət müstəsna olaraq müvafiq sərhədyanı ərazi çərçivəsində istehsal olunan, eləcə də müvafiq sərhədyanı ərazi çərçivəsində istehlakı nəzərdə tutulan mallara münasibətdə yerli ehtiyacların ödənilməsi üçün respublikamızın sərhədyanı ərazisində yaşayış yeri olan bütün rezidentlər tərəfindən həmsərhəd dövlətlərlə müəyyən olunmuş müvafiq sərhədyanı ərazidə xarici şəxslərlə həyata keçirilə bilər. Sərhədyanı ticarət bir qayda olaraq kütləvi istehlak (tun məmulatları, süd və süd məmulatları və s.) mallarla ticarət əməliyyatlarını əhatə edir.

1.2. Xarici ticarət nəzəriyyələri və onun təkamülü

Ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsi merkantilizmdən tutmuş müasir beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinə qədər uzun bir yol keçmişdir.

XV-XVII əsrlərdə, kapital yığımının ilkin mərhələsində merkantilizm məktəbinin nümayəndələri dövlətin iqtisadi siyasətinin daha fəal qədrəli olması zərurəti üzərinə vurğu salırdılar. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz bu məktəbin nümayəndələrinin təklif etdikləri müddəalar əsasında Avropa dövlətlərinin böyük əksəriyyətində kompleks iqtisadi və sosial tədbirlərin nəticəsində bazar təməlli kapitalist sisteminin formalaşmasına təsir göstərilmişdir.

Merkantilistlərin fikirlərinin əsas müddəası zənginliyi pulla ifadə etməklə sərhədlənirdi və bu da «dövlət nə qədər zəngindirsə, bir o qədər də pula sahibdir (təbii ki, o dövr üçün qızıl və gümüş pullar təməyərlə pul hesab edilirdi) tezisinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Pulla ifadə olunmuş zənginliyə nail olmaq yalnız dövlət hakimiyyətinin sayəsində mümkün ola bilərdi. İlk merkantilizm nəzəriyyəsi (bu nəzəriyyənin nümayəndələri ingilis U.Stafford, italyan Q.Skaruffi və digərləri idi) dövlətə ilk növbədə pulu ölkədə saxlamaq istiqamətində tədbirlər sistemini həyata keçirməyi təklif edirdi. Monetar merkantilizmin nümayəndələri və tərəfdarları sözü gedən kompleks tədbirlərə – pulun xarici ölkəyə aparılmasına qadağa qoymaq; valyuta ilə aparılan

ticarət əməliyyatlarında dövlət inhisarçılığını tətbiq etmək, xarici məhsullarla ticarət üçün «anbarlaşdırılmış ərazilər»in yaradılması (xarici tacirlər satışdan əldə etdikləri vəsaitləri mütləq şəkildə yerli istehsalın bazara təklif etdiyi məhsulları almağa yönəldilməli idi) və s. aid edirdilər.

XVI əsrin ikinci yarısında inkişaf edərək öz intibahına XVII əsrdə çatan manufaktural merkantilizmin nümayəndələrinə isə İngiltərədə T.Men, İtalyada A.Serra, Fransada A.Monkreetyen və başqalarını aid etmək olar. Bu dövr bir sıra yeniliklər və dəyişikliklər, o cümlədən də böyük coğrafi kəşflərin ilkin toxumlarının cücərməsi, mütləq monarxiyanın formalaşmasının başa çatması ticarət burjuaziyasının iqtisadi gücünün artması ilə səciyyələndirilirdi.

Merkantilistlərin nəzəriyyəsinin dövlətinin iqtisadi siyasəti kursuna zühur etməsi nəticəsində Avropa dövlətlərinin əksəriyyəti bu dövrdə xarici iqtisadi əlaqələrini və iqtisadi fəaliyyətlərini tənzimləmək üçün ticarət sferasına xüsusi diqqəti daima artırır və bu məqsədin reallaşdırılması yolunda ən vacib tədbir isə ölkənin ticarət balansının aktiv sisteminin yaradılması dururdu.

Manufaktural merkantilistlərin nəzəri müddəalarına görə dövlət nə qədər varlıdırsa, ölkədən aparılan və ölkəyə gətirilən mallar arasında dəyər fərqi bir o qədər yüksək olacaqdır və onlar bu fərqi nail olmaq üçün iki vasitədən istifadə edilməsini təklif edirdilər. Birincisi, bu nailiyyətin əldə edilməsi üçün ölkə məhsullarının, xüsusilə də hazır məhsulların (belə ki, onların satışından xammalın ixracından fərqli olaraq daha çox pul əldə etmək mümkündür) aparılmasına şərait yaratmaq və bunun üçün «icazə sənədlərinin» verilməsi mexanizminin tətbiq olunması tövsiyyə edilirdi. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, manufaktural merkantilistlər ölkəyə zinət əşyalarının gətirilməsinə qadağa qoyulmasını təklif edirdilər. İkincisi, bu fərqi əldə edilməsi üçün vasitəci ticarət əməliyyatlarının istifadə olunması təklif olunurdu və bu məqsədlə də ölkədən pulun aparılmasına şərait yaradılırdı. Bu tədbirləri optimal həddə çatdırmaq məqsədilə bir ölkədən daha ucuz almaq və başqa ölkəyə isə daha baha satmaq ölkə tacirlərinin əsas prinsipinə çevrilmişdir. Aktiv ticarət balansını formalaşdırmaq və xarici bazarları zəbt etmək məqsədi ilə ölkə hökuməti xarici ölkə məhsullarının idxalını xüsusi rüsumlar vasitəsilə tən-

Xarici ticarət siyasəti

zəifləməli, məhdudlaşdırılmalı və xarici bazarlarda daha geniş istifadə «manevr məkanına» mənsub məhsulları istehsal edən, e cümlədən də bu qrup məhsulların ixracını təşkil edən müəssisələrin təşviq etmək üçün xüsusi mükafatların verilməsini təmin etmək kimi tədbirləri həyata keçirməli və bu prosesi sistemli, məqsəd yönü şəkildə tənzimləməli idi. Manufaktural merkantillistlər bu məqsədlə, e cümlədən də ölkədə sənaye məhsullarının idxalının səviyyəsini aşağı salmaq üçün sənaye, xüsusilə də manufaktura-nın inkişaf etdirilməsini təşviq etməyi təklif edirdilər.

Merkantillistlərin ideyaları milli iqtisadiyyatı təşviq etməyə, onun xarici rəqabətdən qorunmasına və xarici bazarlarda iqtisadi fəaliyyəti genişləndirməyə yönəldilmiş və daha sonralar proteksionizm (himayəçilik) adlanan dövlət siyasətinin təməl nəzəriyyəsi kimi qəbul olunur.

150 ildən artıq xarici ticarət konsepsiyasının nəzəri atributlarını və praktiki tətbiqinin hakim yüksəklikləri merkantillistlərin əlində olsa da, bu dövrdə və ondan sonra müasir dövrə qədər merkantillist ideyaların əksinə çıxan, öz müddəaları ilə bu xarici ticarət məktəbini modifikasiya edən baxışlar, nəzəriyyələr də formalaşmışdır. Məsələn, fiziokratizm məktəbinin nümayəndələri (F. Gene, C. Tyurqo, V. Mirabo və başqaları) praktiki olaraq xarici ticarəti inkar edir və daxili imkanlar (əsasən də kənd təsərrüfatı) hesabına dövlətin zənginləşdirilməsini sübut edən müddəalara üstünlük verirdilər. İngilis iqtisadçısı David Hyum «qiymətlər-qızıl-axınlar» qarşılıqlı əlaqələndirici mexanizmini hazırlayaraq ilk dəfə böyük cəsarətlə merkantillistlərin əksinə çıxmışdır. O, merkantillistlərin «ölkə sonsunluğa qədər ona məxsus qızılın miqdarını artırmağa bilər və bu ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyinə təsir edə bilməz» fikrini şübhə altına aldı. Onun təhlilləri göstərdi ki, qızıl axınlarının nəticəsində formalaşmış müsbət ticarət balansını ölkə daxilində pul təklifini artırmağa bilər və bu da öz növbəsində əmək haqqının və qiymətlərin artması ilə nəticələnə bilər.

Beləliklə, merkantillistlər ilk dəfə xarici ticarət əlaqələrinin qurulmasında xarici ticarətin tənzimlənməsi zamanı dövlətin rolunu ön plana çəkərək aşağıda sadalanan müddəaları təklif etmişlər:

- daha çox məhsul ixrac etmək, nəinki idxal etmək;
- ixracı artırmaq və idxalı azaltmaq məqsədi ilə xarici ticarəti tənzimləmək;

- xanumalın ixracını məhdudlaşdırmaq və ya qadağalar tətbiq etməklə xammalın idxalına rüsumsuz ticarət rejimini tətbiq etmək;
- müttəfiq ölkələrlə ticarətdə xüsusi gömrük rüsumları, tarifləri (preferensial tariflər) tətbiq etmək;
- kolonyalara metropolyalardan başqa digər ölkələrlə xarici ticarət əlaqələri yaratmağı qadağan etmək və s.

Xarici ticarətin idarə olunması ilə əlaqədar merkantilistlərin fikirlərinə növbəti zərbəni daha sonralar klassik iqtisadi məktəbin nümayəndələri, əsaslı şəkildə isə klassik iqtisadi fikrin banisi Adam Smit vurmuşdur.

«Beynəlxalq ticarətin inkişafının əsası kimi» mütləq xərclərin çıxış etməsi tezisini elmə ilk dəfə A.Smit gətirib. Tezisdə əsas prinsip ondan ibarətdir ki, istənilən ölkə ona lazım olan əmtəələri bu əmtəələrin daha az xərclərlə istehsal edildiyi ölkələrdən idxal etməli, özünün digər ölkələrə nisbətən ən az xərclərlə istehsal etdiyi malları isə ixrac etməlidir ki, bu da aparılan xarici ticarət əməliyyatlarının effektivliyini təmin edir.¹ Bu tezis özünün əsas ideyasını mütləq xərclərin üzərində qurduğundan iqtisadiyyata da "mütləq xərclərin üstünlüyü nəzəriyyəsi" adı altında daxil oldu.

A.Smitin bu istiqamətdəki baxışları sonradan klassik iqtisadi nəzəriyyənin digər üzvü, tanınmış iqtisadçı D.Rikardo tərəfindən inkişaf etdirildi və tamamlanaraq yeni nəzəriyyə mütləq deyil, «Müqayisəli istehsal xərclər nəzəriyyəsi» formasında yəni-dən irəli sürüldü. D.Rikardo «Müqayisəli istehsal xərclər nəzəriyyəsinə» irəli sürərək göstərdi ki, beynəlxalq iqtisadi mübadilə yalnız bir-biri üçün əmtəələr istehsalı ilə məşğul olan ölkələr arasında deyil, bütün dünya ölkələri arasında mümkündür və bu proses onların hamısının maraqları baxımından tam arzuolunandır. Buna görə də istənilən ölkə öz xarici ticarətini genişləndirməyə çalışır. Bu isə əmtəələrin istehsalı baxımından hətta bir ölkənin digər bir ölkə üzərində mütləq üstünlüyünün mövcudluğu şəraitində də həmin ölkələrin arasında bu əmtəələrlə ticarətin onların hər ikisi üçün eyni dərəcədə faydalı ola biləcəyini mümkün edirdi².

¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М., 1962, с.330-331.

² Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Соч В 3 т. Т. 1. М., 1955, с.116-117.

Nəzəriyyəyə görə müqayisəli üstünlüklərdən istifadə prinsiplərinə əsaslanan ixtisaslaşma dünyada resursların daha effektiv bölgüsünü və bu bölgü əsasında müəyyən malların beynəlxalq istehsalının artımını təmin edir. Bu cür artım isə xarici ticarət əməliyyatlarının genişlənməsi üçün mühüm stimula çevrilir.

Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hər iki nəzəriyyə həm mütləq, həm də müqayisəli xərclər nəzəriyyələri xarici ticarətə yalnız iki ölkə arasında onların istehsal etdikləri iki malın mövcudluğu kontekstindən yanaşırdı. Buna görə də bu nəzəriyyə artıq getdikcə mürəkkəbləşən xarici ticarət əməliyyatlarını əhatə edə bilmədi və yerini daha təkmil iqtisadi modelə Hekşer və Olin modelinə verdi.

Hekşer – Olin modeli

Yuxarıda göstəriləndiyi kimi xarici ticarət sferasını əhatə edən yeni model İsveç iqtisadçısı Eli Hekşer və Bertel Olin tərəfindən hazırlandı. Yaradılan bu iqtisadi model 60-cı illərin sonuna kimi iqtisadi ədəbiyyatlarda əsas nəzəriyyə kimi hakim oldu.

Neoklassik yanaşmada beynəlxalq ticarətin və ayrı-ayrı ölkələrin əmtəələr və xidmətlər üzrə ixtisaslaşma meyarlarının mahiyyəti aşağıdakı kimi izah edilir:

Tarixi və coğrafi amillərlə bağlı olan səbəblərdən material və insan resursları ölkələr arasında qeyri-bərabər paylanıb. Neoklassiklərin fikrincə məhz bu qeyri-bərabərlik müxtəlif ölkələrdə mallara müxtəlif qiymətlər formalaşdırır ki, bu da nəticədə onlar arasında müqayisəli üstünlüklərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu zaman proporsional istehsal amilləri qanunu işə düşür. Belə ki, açıq iqtisadiyyata malik olan hər bir ölkə özünün daha çox təmin olunduğu amillərə əsaslanan malların istehsalında ixtisaslaşmağa çalışır. Olin özü bu qanunu daha qısa olaraq belə şərh edirdi: "Beynəlxalq mübadilə bəz amillərin daha az amillərlə mübadiləsidir: ölkə özündə bəz olan amillərdən hazırlanan malları ixrac, digərlərini isə idxal edir"¹.

Leontyev paradoksu

Rus mənşəli amerikan iqtisadçısı Vasili Leontyev 1956-cı

¹ Диндер П. X. Экономика мирохозяйственных связей. М., 1992, с.34

İldə ABŞ-ın idxal və ixrac strukturunu tədqiq edərkən aşkar etdi ki, Hekser-Olin modelində verilən qanunauyğunluqların əksinə olaraq kapital ehtiyatları bol olan ABŞ iqtisadiyyatı kapital idxal edir və əksinə, əmək resursları ixrac edir. Bu nəticə iqtisadiyyata Leontyev paradoksu (ziddiyyəti) kimi daxil oldu.

Hekser-Olin modeli həmin dövr üçün xarici ticarətdə əsas iqtisadi konsepsiya olduğundan belə bir ziddiyyətin yaranma səbəbini öyrənmək üçün genişmiqyaslı araşdırmalar başlandı. Aparılan sonrakı tədqiqatlarda aydın oldu ki, əgər xarici ticarətin strukturunun təhili iki deyil daha çox istehsal amilləri dairəsində aparılarsa onda Leontyev tərəfindən müəyyən edilmiş ziddiyyətlər ortadan qaixar.

Bəs bu halda V.Leontyev özü-özünün aşkara çıxardığı ziddiyyəti necə izah etdi? O, belə bir hipoteza irəli sürdü ki, ABŞ-dan ixrac olunan 1 əmək resursu (əmək qabiliyyətli insan) idxal olunduğu ölkənin 3 milli əmək resursuna ekvivalent miqdarda kapital yaradır. Bu isə o deməkdir ki, ABŞ həqiqətən də kapital ixrac edən ölkədir və burada da heç bir paradoks yoxdur.

Həmçinin V.Leontyev hesab edirdi ki, amerikan eməyinin böyük istehsal qabiliyyəti amerikan işçilərinin yüksək ixtisaslaşması ilə bağlıdır. Onun apardığı statistik müşahidə göstərdi ki, ABŞ idxal etdiyi mallarla müqayisədə öz istehsalında daha yüksək ixtisaslı əmək tələb edən mallar ixrac edir.

Maykl Porterin "Ölkələrin rəqabət üstünlükləri" nəzəriyyəsi

Maykl Porterin "Ölkələrin rəqabət üstünlükləri" nəzəriyyəsi «Müqayisəli üstünlüklər» nəzəriyyəsinin keyfiyyətə yeni inkişaf forması olub XX əsrin ikinci yarısında amerikan iqtisadçısı Maykl Porter tərəfindən hazırlandı.

Sənayecə yüksək inkişaf etmiş 8 ölkənin iqtisadiyyatında 100-dən artıq istehsal və xidmət sahəsini statistik göstəricilərə əsasən təhlil edən M.Porter ölkənin rəqabət üstünlüklərinə dair öz dövrü üçün mükəmməl hesab ediləcək bir nəzəriyyə yaratdı. Onun nəzəriyyəsinin əsas ideyası hər hansı bir ölkənin müəssisələrinin fəaliyyət göstərdikləri rəqabət makromühitini formalaşdıran 4 rəhbər iqtisadi əsasdan ("determinantlardan") ibarət "milli rombun" yaranmasından ibarətdir. "Milli romb" özü bu rəhbər

asaları, yəni determinantlar sistemini müəyyən edir. Onlar isə bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olaraq ölkənin potensial rəqabət üstünlüklərinin reallaşdırılması üçün əlverişli mühit yaradırlar.

1.3. Müasir iqtisadi reallıqlar sferasında xarici ticarət fəaliyyətinin təşkili, texnikası və problemləri

Xarici ticarətin əsas inkişaf mərhələləri

Tarixi kökləri çox uzaqlara gedən dünya ticarəti öz miqyasının sürətli genişlənməsi və intensiv struktur irəliləyişləri ilə XVIII və XIX əsrlərdə öz inkişafı ilə xüsusilə fərqlənir.

Bu inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi həmin dövrdə nisbətən inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin iqtisadiyyatlarında (Hollandiya, İngiltərə, Almaniya və s.) əl əməyinə əsaslanan Asiya, Afrika və Latın Amerikasının zəngin təbii resurslarının idxalına və həmin ölkələrə öz sənaye məhsullarının kütləvi ixracına əsaslanan (kütləvi və rəqabətsiz satış bazarı) maşınlı sənayeyə keçid oldu.

Dünyadakı geosiyasi vəziyyətdəki dəyişikliklərin nəticəsində XX əsrdə bütün dünya ticarəti çox dərin böhran keçirdi. 1914-cü ildə I Dünya Müharibəsinin başlanması ilə yaranan böhran II Dünya müharibəsinin sonunadək davam etdi və xarici ticarət münasibətlərinin bütün strukturunu titrətdi. Lakin müharibədən sonrakı dövrdə dünya iqtisadiyyatı və xarici ticarət münasibətləri öz tarixində hələ görünməmiş templərlə inkişafa başladı. Artım tempi o qədər yüksək oldu ki, dünya iqtisadiyyatında ilk dəfə olaraq xarici ticarətin inkişaf tempi dünya ÜDM-nun orta inkişaf göstəricilərini keçdi. 1950 və 1970-ci illər ərzində beynəlxalq ticarət dövriyyəsi 14 dəfə artdı. Qərb mütəxəssislərinin fikirlərinə görə 1950-ci 1970-ci illəri xarici ticarətin inkişafında "qızıl əsr" adlandırmaq olar. 1970-ci 1991-ci illərdə də bu inkişaf tendensiyası davam etdi və dünya ticarətində orta illik inkişaf tempi 9% təşkil etdi. 1991-ci ildən isə inkişaf tədricən azalmağa başladı, məsələn, 1991-ci 1995-ci illərdə bu göstərici 6.25% olub. Müvafiq olaraq dünya ticarətinin həcmi də genişlənirdi. Belə ki, 1965-ci ildə bu rəqəm 172 mlrd, 1970-ci ildə 193.4 mlrd, 1975-ci ildə 816.5 mlrd, 1980-ci ildə 1.9 trln, 1990-ci ildə 3.3 trln və 1995-

ci ildə isə 5 trln dollar təşkil edib

Həmin dövr üçün beynəlxalq ticarətin stabil və davamlı inkişafı aşağıdakı amillərlə əlaqədardır.

1. Beynəlxalq Əmək Bölgüsünün (BƏB) çevik inkişafı və milli istehsalların beynəlmilləşməsi;

2. Yeni iqtisadiyyat sahələrinin yaranması, köhnələrinin rekonstruksiyası (yeni-dən qurulması) və əsas kapitalın təkrar istehsalı ilə şərtlənən Elmi Texniki Tərəqqinin (ETT) inkişafı;

3. Transmilli korporasiyaların dünya bazarındakı mövqelərinin möhkəmlənməsi və fəaliyyətlərinin aktivləşməsi;

4. Beynəlxalq ticarətin əməliyyatlarının liberallaşdırılması, ölkələrin bir çoxunun xarici ticarətdə inzibati məhdudyyətlərin ləğv olunması və gömrük rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, iqtisadi rejimi istiqamətində kurs götürməsi;

5. Xarici ticarət münasibətlərinin beynəlxalq birliyin, xüsusən də QATT-ın (Tarif və Ticarət üzrə Baş Saziş - hazırkı ETT-*müəllif*) müəyyən etdiyi normalara uyğun tənzimlənməsi;

6. Ticari-iqtisadi inteqrasiya proseslərinin sürətli inkişafı: regional inzibati və iqtisadi maneələrin aradan qaldırılması, ümumi bazarların, Azad İqtisadi Zonaların (AİZ) və s. formalaşması;

7. Müstəmləkə ölkələrinin siyasi müstəqillik əldə etmələri və onların tərkibindən xarici ticarət meyilli iqtisadiyyat formalaşdıran Yeni Sənaye Ölkələrinin ayrılması.

XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq dünyada xarici ticarətin dinamik inkişafında tarazlıq pozuldu. Bu dünya bazarında ölkələrin iqtisadi güc balansına da təsirsiz ötürmədi və ABŞ-ın dünya iqtisadiyyatındakı dominant mövqeyi süquta uğradı. Öz növbəsində Almaniya iqtisadiyyatında ixracın həcmi çox sürətlə böyüyərək ABŞ ixracına çatdı, ayrı-ayrı illərdə isə, hətta onu ötdü. Almaniya ilə yanaşı digər Qərbi Avropa dövlətlərində də ixracın həcmində hiss edilən artım gedirdi. 80-ci illərdə beynəlxalq ticarətdə Yaponiyanın xarici ticarəti böyük iqtisadi sıçrayış etdi və nəticədə artıq 80-ci illərin sonunda o, dünya ticarətində əsas rəqabət qabiliyyətli güclərdən birinə çevrildi. Yaponiyanın bu inkişafı ətraf ölkələri də stimullaşdırdı və 90-cı illərin əvvəlində "Asiya möcüzəsi" baş verdi. Yenidən müstəqillik əldə etmiş Yeni Sənaye Ölkələri rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsa-

luna görə dünya liderləri sırasına daxil oldular. Hazırda isə xarici ticarət əməliyyatlarının aktivliyinə görə liderliyi ABŞ əlində saxlasa da YSO-i onu addım-addım izləyirlər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ) isə dünya ticarətində hələ də xammal, orzaq tədarükü və çox basit hazır məhsul komponentləri ilə iştirak edirlər. Lakin xarici ticarətdə xammallarla ticarətin inkişaf tempi digər ticarət sahələrindən xeyli geri qaldığından bu ölkələrdə xarici ticarətin inkişafı da ləng gedir. Müttəxəssislər bunun səbəbini xammallardan daha səmərəli istifadə olunması və dövrüyyəyə daha çox xammal əvəzedicisinin daxil olması ilə əsaslandırırırlar. Bəzi müəlliflərin fikrinə isə bunu daha çox dünya bazarının inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən elm tutumlu məhsullarla doldurulması ilə əlaqələndirmək lazımdır.

Beləliklə, qeyd etdiyimiz kimi xarici ticarət əməliyyatlarının strukturu məkan və zamanda asılı olaraq müntəzəm təkmilləşən şərəitə daim uyğunlaşır. İndi yaşadığımız XXI yüzillikdə isə xarici ticarət öz məxsusi strukturunun aşağıdakı istiqamətlərdə dəyişməsi ilə daha da xarakterikdir:

- sənaye məhsullarının, xüsusilə də maşın və avadanlıq payının əhəmiyyətli dərəcədə artımı;
- ehtiyat hissələrinin və tamamlayıcı məmulatların satışı artımı;
- təkrar ixracın artımı;
- lisenziyalaşdırılmış, yeni texnologiyalarla, intellektual mülkiyyətlə əlaqədar ticarətin artımı və s.

Bundan başqa dünya bazarı artıq analoji və əvəzedici əmtəələrin ixracatçıları arasında kəskin rəqabətin getdiyi, habelə ixracatçıların və idxalatçıların maraqlarının toqquşduğu bir meydana çevrilib. Dünya ticarətinin bütün bu göstərilən reallıqları içində maddi-material formada olan əmtəələrin alqı-satqısı ilə bağlı olan və iri həcmli kommərsiya fəaliyyəti kimi başa düşülən xarici ticarət əməliyyatlarının xüsusi çəkisi və əhəmiyyəti də təbii olaraq daha da artmaqdadır.

Xarici ticarətin təşkili və texnikası

Xarici ticarət əməliyyatlarının təşkili və texnikasına gəlincə isə onu qeyd etmək lazımdır ki, bu əməliyyatların təşkili və

texnikasının beynəlxalq təcrübədə rast gəlinən konsepsiyaları ayır-ayrı mərhələlərdən və səviyyələrdən ibarət olan bir çox mürəkkəb kommersiya fəaliyyəti növlərinin reallaşdırılması üçün asalar hazırlayır ki, bu da xarici ticarət əməliyyatlarının təşkilinə və texnikasına xüsusi əhəmiyyət verilməsini tələb edir. Biz də məhz bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış edərək aşağıda xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkili və texnikasını, habelə bu mühitdə mövcud olan problemləri şərh etməyə çalışmışıq.

Xarici ticarət əməliyyatlarının təşkilində birinci və ən əsas mərhələ kimi xarici kontragentin, yəni müqaviləyə əsasən üzərinə müəyyən vəzifə götürəcək hüquqi və ya fiziki şəxsin seçilməsi mərhələsi nəzərdə tutulur. Kontragentin düzgün seçilməsi mərhələsi xarici ticarətin təşkilində ilkin və əsas mərhələ olsa da, son nəticədə xarici ticarət əməliyyatlarının effektivliyi bir çox hallarda aşağıdakı proseslərdən asılı olur:

- Konkret götürülmüş ticarət sahəsinin müəssisələr strukturundan;
- dünya bazarında və milli əmtəələr bazarında aparıcı müəssisələrin rolundan və mövqeyindən;
- xarici müəssisələrin təşkilati və hüquqi fəaliyyət formalarından;
- xarici tərəfdaşların istehsal və xidmət üsullarından;
- çoxtərəfli maliyyə istehsal imkanlarından və digər məsələlərdən.

Kontragentin uğurlu seçimi müəssisə üçün onun razılaşmayacağı anlaşılmaqlardan, maliyyə itkilərindən və s. problemlərdən əvvəlcədən qaçmağa imkan verir. Öz iqtisadi və digər maraqlarına uyğun olan kontragenti müəyyən edən potensial idxalatçı və ixracatçı onunla münasibət yaratmağa başlayır. Kontragentlər arasında birbaşa əlaqələrin yaradılması prosesində hələ ticari bağlaşmalara hazırlıq mərhələsində satıcı potensial alıcılarla müqavilələrin müəyyən olunması üçün müxtəlif üsullardan istifadə edə bilər.

Xarici ticarət tərəfdaşı müəyyən olunduqdan sonra xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkilinin digər mərhələlərinə keçid yaranır. Xarici ticarət əməliyyatlarının təşkilinin sonrakı mərhələləri aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilir:

İkinci mərhələ kontragentlər (ixracatçı və idxalatçı) arasın-

da müqavilə bağlanır, əsas hüquqlar və vəzifələr müəyyən olunur

Üçüncü mərhələ idxalatçı öz vəzifələrinin icrasına başlayır və öz səlahiyyətli bankına ixracatçının bankına vəsait göndərməyi göstəriş verir.

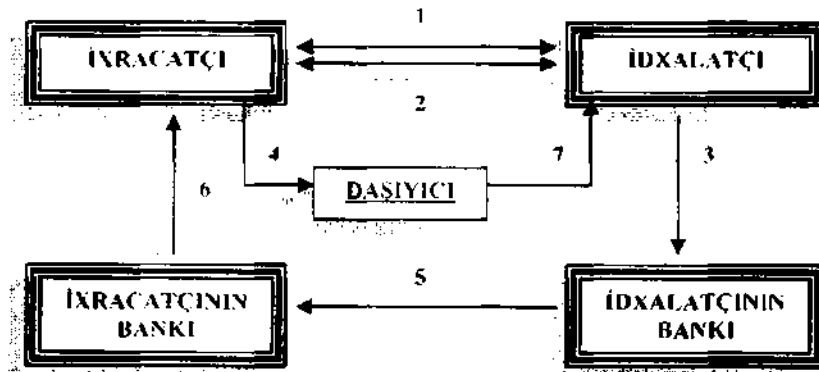
Dördüncü mərhələ ixracatçı öz öhdəlikləri üzrə malı idxalatçıya çatdırmaq üçün daşıyıcıya verir.

Beşinci mərhələ idxalatçının bankı müəyyən edilmiş bütün vəsaiti tam həcmdə ixracatçının bankına köçürür.

Altıncı mərhələ ixracatçı öz bankından vəsaitin artıq onun hesabında olduğu barədə öz bankı məlumatlandırılır.

Yeddinci mərhələ ixracatçı artıq təyinat yerinə çatmış daşıyıcıya malın idxalatçıya təhvil verilməsi üçün yazılı və şifahi göstəriş verir.

Ümumiyyətlə, xarici ticarətin təşkili mərhələlərini sxematik şəkildə aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Xatırladaq ki, yuxarıda göstərilən mərhələlər xarici ticarətin təşkili və texnikasında yalnız konkret təsviri modeldir. Bu isə o deməkdir ki, xarici ticarət əməliyyatları əksər hallarda yuxarıda göstərilən modelə uyğun təşkil edilsə də bəzi hallarda tam digər formalarda təşkil edilə bilər. Xarici ticarətin strukturunda çox dərin spektrləşmənin gətirdiyi müasir iqtisadi münasibətlər şəraitində isə bu proses daha aktual xarakter daşıyır. Buna görə də yuxarıdakı modelin bir sıra hallarda gerçəkliliklə uyğun gəlməməsi adi qarşılanmalıdır.

Ümumiyyətlə, xarici ticarətin təşkili texnikasının hər bir mərhələsində rəsmiləşdirmə, göndərilmə və razılaşmanın həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün zəruri olan informasiyanın emalı ilə bağlı çoxlu formalıqlar yerinə yetirilir və konkret məsələlər həll edilir. Bu səbəbdən işin sadələşdirilməsi üçün bu mərhələlərin hər biri öz daxilində submərhələlərdən ibarət olur. Məsələn, müqavilənin bağlanması aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

- müqavilənin bağlanmasına hazırlıq;
- müqavilənin bağlanması;
- müqavilənin icra edilməsi.

Yuxarıda göstərilən elementlərdən başqa xarici ticarət əməliyyatlarının təşkilinin uğurla həyata keçirilməsinin digər əsas zəruri şərti bazarın öyrənilməsidir. Çünki, xarici bazara çıxarkən nüvəssisə kəskin rəqabət mühitinə düşür və böyük çətinliklərlə qarşılaşır. Belə ki, ölkənin daxilində adi iqtisadi fəaliyyətlə müqayisədə xarici ticarət əməliyyatları həm alıcı (idxalatçı), həm də satıcı (ixracatçı) üçün kifayət qədər risk doğurur və konkret olaraq şəxs aşağıdakı problemlərlə qarşılaşır:

- zaman və məkan (məsafə) problemi;
- valyuta problemi;
- qanunvericilik problemi.

İstənilən idxalatçının nöqteyi-nəzərindən baxsaq görərik ki, mal daha uzaq məsafədə yerləşən təyinat yerinə daşınarkən onun müqavilədə göstərilən vaxtda təyinat yerinə çatmasında əhəmiyyətli ləngimələrin olması riski daha böyükdür. Bu tip mühüm ləngimələr, həmçinin də ixracatçı tərəfindən daşınma haqqında sənədlər paketinin hazırlanmasının zəruriliyi ilə də əlaqədar ola bilər. Tədarükçünün uzaqlığı faktoru dəyəri əvvəlcədən ödənilmiş mal üçün müəyyən olunmuş çatdırılma müddətlərinə riayət olunması baxımından da idxalatçı üçün kifayət qədər təhlükəlidir.

İxracatçının maraqları baxımından isə malın daha uzaq məsafəyə ixracı və onun dəyərinin daha gec ödənilməsi (çünki, malın dəyərinə görə banka ödənilmiş vəsaitlər mal yalnız alıcıya çatdıqdan sonra satıcının hesabına köçürülür) heç də cəlbədiçi deyil. Bundan başqa əgər çatdırılma artıq yerinə yetirilibsə və alıcı maldan imtina edərsə bu zaman kifayət qədər çətinliklər çox-

luğu meydana çıxır, çünki alıcı başqa ölkədə yerləşir. Bu zaman ixracatçı malla necə rəftar etmək barədə qərar qəbul etməlidir. Satıcının gələcək hərəkətlərinin istənilən variantı xərclərlə müşaət olunacaqdır. Satıcı maliyyə qaytara və ya yeni alıcının axtarılması ilə məşğul ola bilər, lakin bu yenə də ortaya çıxan xərclərin örtülməsi üçün kifayət etməyəcəkdir.

Digər bir hal: Əgər alıcı maliyyə alıbsa, bu zaman ödənilməmiş borcun ödənilməsi məhkəmə qaydasında həll edilə bilər. Lakin bir çox hallarda müqavilələrdə məhkəmə çəkişmələrinin idxalatçı ölkənin və ya üçüncü bir ölkənin ərazisinə keçirilməsi nəzərdə tutulduğundan, bu hüquqi prosedurların reallaşdırılması üçün kifayət qədər xərc tələb olunur.

Yuxarıdakılardan da görüldüyü kimi ixracatçı ilə idxalatçı arasında olan məkan fərqi və bu fərqdən irəli gələn zaman problemi ixracatçı və idxalatçının daha uzaq məsafələrdə xarici ticarət əməliyyatları aparmaq maraqlarına böyük zərbə vurur. Bu isə xarici ticarət əməliyyatlarının inkişafı yolunda böyük bir problemdir.

Beynəlxalq ticarətdə qəbul olunmuş təcrübəyə görə bir çox hallarda ixracatçı idxalatçıya yekun hesablaşma sənədlərini xarici valyutada təqdim edir və ya alıcı malın dəyərini öz ölkəsinin valyutası ilə ödəyir ki, bu da ixracatçı üçün xarici valyuta hesab olunur. Əksər hallarda isə belə valyuta ödənişləri dönərli valyuta ilə, yəni üçüncü bir ölkənin valyutası ilə, məsələn, ABŞ dolları, Avro və s. həyata keçirilir. Bununla əlaqədar olaraq idxalatçının problemlərindən biri kimi ödənişin həyata keçirilməsi üçün xarici valyutanın əldə olunmasına zərurət, ixracatçı üçün isə onun aldığı xarici valyutanın milli valyutaya çevirməsi zərurəti məsələsi meydana çıxır. İxracatçının və idxalatçının ölkəsində xarici valyutanın milli valyuta ilə alınması və satılması xidmətini bir qayda olaraq ölkənin mərkəzi bankından bu əməliyyatlar üçün xüsusi lisenziya almış müvəkkil banklar həyata keçirir. Lakin xarici valyutanın alışı və satışı ilk baxışdan görüldüyü kimi müəssisələr üçün bir o qədər də təhlükəsiz deyildir. Bunun səbəbi — valyuta kursları göstəricilərinin qeyri-stabilliyidir. Valyuta bazarında xarici valyutanın mübadiləsi kursunun qeyri-əlvərişli dəyişməsi riski kontragentlərdən hər biri üçün potensial valyuta problemi hesab edilir.

Əlbəttə, valyuta kursunun tərəflərdən birinin xeyrinə dəyişməsi şəraitində gəlir əldə etmək şansı da var. lakin bu şansla müqayisədə zərər çəkmək təhlükəsi (xüsusən də milli valyutası dönrli olmayan ölkələrin rezidentləri üçün) daha realdır.

Xarici ticarət bağlaşmalarında valyuta riskini mahiyyətcə nisbətən də olsa azaltmaq üçün müqavilə qiymətinin elə valyuta ilə müəyyən edilməsini təmin etmək lazımdır ki, bu valyuta kursunun dəyişməsi müəssisə üçün faydalı olsun. İxracatçı üçün belə valyuta kimi müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə kursu müstəmədi olaraq yüksələn valyutanın razılaşıdırılması sərfəlidir. İdxalatçı üçün isə əksinə, müqavilə qiymətinin mübadilə kursu müstəmədi aşağı düşən valyutada ifadə olunması sərfəlidir. Lakin müqavilənin bağlanması valyuta heç də həmişə tərəflərdən biri tərəfindən birtərəfli qaydada müəyyən olunmur çünki, bu məsələdə tərəflərdən birinin valyutayı müəyyən etməsi onun digər məsələdə güzəştə getməsi ilə əvəz olunur ki, bu da heç də həmişə iqtisadi maraqları rəhbər tutan tərəflər üçün arzuolunan hesab edilmir.

Xarici ticarət müqaviləsində valyutanın müəyyən edilməsi ilə əlaqədar hazırda beynəlxalq ticarətdə daha geniş yayılmış praktika müqavilədə valyuta qismində dünyada daha etibarlı valyutalardan (ABŞ dolları, AVRO, SDR, EKYÜ) birinin seçilməsidir. Çünki dünya valyuta bazarında bu valyutaların kursu nisbətən sabit olduğundan müqavilənin belə valyuta ilə müəyyənləşməsi hər iki tərəf üçün təhlükəsiz olacaqdır.

İdxalatçı və ixracatçı arasında iqtisadi münasibətlərdə tam aydınlığa o zaman nail olunur ki, onlardan hər biri öz ticarət həmkarlarının yerləşdiyi ölkənin qaydalarını və qanunlarını öyrənsinlər və anlasınlar. Belə suallar adətən uzunmüddətli və müvəffəqiyyətli işgüzar münasibətlərdən sonra özünün tam həllini tapır. Həqiqətən də beynəlxalq ticarətə aid olan dövlət göstərişləri bu münasibətlərin iştirakçıları üçün böyük maneələr yaradır. Bu normaları bilməmək isə böyük iqtisadi risk elementi ola bilər. Bütün bunlar birlikdə xarici ticarət münasibətlərinin iştirakçıları üçün qanunvericilik problemlərini formalaşdırır. Hazırda xarici ticarət əməliyyatları sferasında aşağıdakı qanunvericilik problemlərinə rast gəlinir:

- Xarici və milli valyutalarla aparılan hesablaşmalara

sərt dövlət nəzarəti – bu dövlətlərin öz milli valyuta-maliyyə sistemlərini qorumaq üçün xarici və milli valyutanın hərəkətinə qoyulan və mühüm hüquqi-iqtisadi əsasları olan inzibati məhdudiyətdir. Belə tədbirlərə misal kimi, bəzi ölkələrdə tətbiq olunan ixracatçıların xarici iqtisadi fəaliyyətdən əldə etdikləri xarici valyutanın 50%-nin daxili bazarda məcburi satılması öhdəliyini göstərmək olar.

- Müəyyən sahələrdə idxal-ixrac əməliyyatlarının mürəkkəb meyarlar əsasında lisenziyalaşdırılması. Məsələn, Rusiya Federasiyasında əczaçılıq məhsulları ilə xarici ticarət aparmaq üçün lisenziyanın yalnız rezidentlərə verilməsi barədə 2006-cı ildə qəbul edilmiş normativ aktlar ;
- Müəyyən ölkə ilə ticarətin rəsmi qadağan olunması – bu müəyyən dövlətin istehsalı olan ayrı-ayrı malların ölkəyə gətirilməsinin və aparılmasının normativ aktlarla qadağan edilməsidir ki, bu da həm milli istehsalçıların (xüsusilə milli istehsalçılara münasibətdə) müdafiəsinin təmin edilməsi, həm siyasi, həm də digər səbəblərdən tətbiq oluna bilər. Məsələn, Azərbaycanın işğalçı Ermənistanla münasibətdə qəbul etdiyi normativ aktlar.
- Dövlətdaxili standartlar – hər bir ölkə gətirilən mallar üçün özünün keyfiyyət və təhlükəsizlik standartlarını qoyur. Bu tip standartların tələbləri əksər hallarda beynəlxalq ticarət standartlarının tələblərindən aşağı olsa da bəzən onları keçir. Məsələn, ABŞ-ın süni olaraq müəyyən etdiyi "ekoloji standartlar"da idxala qoyulan tələblər beynəlxalq ekoloji standartların tələblərindən çox yüksəkdir.

Göründüyü kimi həqiqətən də xarici ticarət ölkədaxili ticarət ilə müqayisədə ticarət həmkarları üçün daha yüksək problemlər doğurur. Lakin mövcud problemləri həll etmək üçün kifayət qədər təşkilati və maliyyə xərcləri tələb etsə də xarici ticarət əməliyyatlarının iqtisadiyyatda xüsusi əhəmiyyəti daha böyükdür. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə problemlərin həlli və risklərin azaldılması isə birbaşa müasir idarəetmə metodlarının və o cümlədən də

marketingin (beynəlxalq iqtisadi mühitdə bu ad altında bazar tələbinin, firmanın rəqabət qabiliyyətli əmtəə növü istehsal edərək planlaşdırdığı, yüksək gəlirin əldə edilməsini təmin etmək üçün öz elmi-texniki və istehsal-satış güclərinin daha çox oriyentasiya olunduğu məhsula konkret istehlakçıların ehtiyaclarının və tələbatlarının öyrənilməsi və hesabatına istiqamətləndirilmiş firma-daxili idarəetmə sistemi başa düşülür) tətbiqindən birbaşa asılıdır.

Lakin bütün bunlarla bərabər yekunda yenə də onu qeyd etməyimiz vacibdir ki, xarici ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsindən əvvəl xarici bazarın spesifik, özünəməxsus xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması qarşıya çıxacaq problemlərin əvvəlcədən həlli üçün mütləq zəruridir.

1.4. Dövlətin xarici iqtisadi-ticarət fəaliyyəti, onun tənzimlənməsinin mexanizmləri və dünya təcrübəsi

Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf təcrübəsi göstərir ki, xarici iqtisadi əlaqələr bəşər tarixində, ölkələrin iqtisadi və sosial rifaha qovuşmasında mühüm rola malikdir. Beynəlxalq ticarətdə, o cümlədən də xarici iqtisadi əlaqələrin qurulmasında uzun illərdən bəri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki istiqamət müşahidə edilir.

Birinci istiqamət, beynəlxalq ticarətin liberallaşmasına doğru atılan addımlar, o cümlədən beynəlxalq əmək bölgüsünün (BƏB) dərinləşməsinin qarşısını alan ticarət maneələrinin aradan qaldırılması, istehsal qüvvələrinin beynəlmilləşməsi, istehsal amillərinin sərbəst hərəkətini təmin edən transmilliləşmə, dünya xalqları tərəfindən qarşılıqlı əməkdaşlıq və qarşılıqlı mədəni mübadilə sivilizasiyaların bir-birini dərk etməsinə yönələn sosial-iqtisadi tərkiblərin çulğalaşması, qloballaşmanın təsiri nəticəsində ümumi rifahın artırılması, bu proses və şəraitlərin ağışında «çırpınan» bir sıra digər qlobal, regional və lokal proseslərdir.

İkinci istiqamət yuxarıdakı istiqamət və proseslərlə paralel proteksionizmin güclənməsi və dərinləşməsi, «yad» kapitalın və əmtəələrin öz ölkələrinə daxil olmasını məhdudlaşdırma cəhdləri, yəni milli maraqların və mənafeələrin çərçivəsində xalqların mövcudluğunun və sosial-iqtisadi «arenada» həyat uğrunda

mübarizəsi fonunda təbii xüsusiyyətləri ilə əlahiddələşən obyektiv, eyni zamanda subyektiv zərurətlərdən ibarətdir.

Real gerçəkliklər fonunda inkişaf edən beynəlmiləl ticarət-iqtisadi və maliyyə əlaqələri proteksionizmin məhdudlaşdırılmasını tələb etsə də, böhran meylləri və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminin hər bir iştirakçısının mövqelərinin zəifləməsi zamanı ticarətin liberallaşdırılması istiqamətində müəyyən «səpmələr» ortaya çıxmasına imkan yaradır. İqtisadi qloballaşmanın təsiri nəticəsində son illərdə sənayeçə inkişaf etmiş ölkələrin məqsədyönlü və ardıcıl təzyiqlə və təsirləri nəticəsində bir qayda olaraq beynəlxalq ticarətin liberallaşması meylli üstünlük təşkil etsə də, əksər ölkələr, xüsusilə də iqtisadi və siyasi güc mərkəzləri özlərinin xarici (beynəlxalq) ticarət-iqtisadi diplomatiyalarında iqtisadi amilləri (müxtəlif forma və metodlarda) proteksionist tədbirlər qismində tətbiq etməyə üstünlük verirlər.

Məhz bu mənada dövlətin rolu ön plana çıxır və dövlət öz milli maraqları və mənafehlərini tarazlaşdırmaq, onu xarici bazarlara «ekspansiya» etmək üçün iqtisadi dinamikanın subyektlərindən xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması və preferensial statuslu (beynəlxalq səviyyədə) nüfuzə sahib olmaq üçün çox məharətlə istifadə edirlər. Qeyd edək ki, 80-ci illərə qədər dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında rolu, əsasən müəyyən prioritetlərə nail olmağa yönəldilmiş iqtisadi və ticarət siyasətinin yaradılması və onun həyata keçirilməsindən ibarət idi.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin rolunu ön plana çıxaran və iqtisadi fikir tarixində Keynseçi istiqamətin əsasını təşkil edən ingilis iqtisadçısı C.M.Keyns 1936-cı ildə nəşr edilmiş «Məşğulluğun, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi» tədqiqat əsərində bu problemin əsasını qoymuşdur. Neoklassiklər kimi, keynseçilər də bazar iqtisadiyyatının tərəfdarları kimi çıxış edirdilər. Onlar iqtisadiyyatı təşkil və koordinasiya edən, o cümlədən də istiqamətləndirən qüvvə kimi bazarı sərbəst qiymətlər mexanizmi, gəlirlər, tələb və təklif tarazlığında görürdülər. Amma bu mexanizmlərin qiymətləndirilməsi onların baxışlarını tamamilə yeni müstəvilərdə əsaslandırır. Məhz bu baxımdan keynseçilərin dövlətin iqtisadiyyatının idarə olunmasında, tənzimlənməsində, o cümlədən də ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsində məqsədləri, rolu və funksiyası, bütövlükdə dəyişir. Neoklassiklərin

mikroiqtisadi yanaşmalarından fərqli olaraq keynsçilər iqtisadi həyatda hadisə və meyllərin tədqiq olunmasında makroiqtisadi yanaşmaya üstünlük verirdilər.

C.M. Keyns A. Smitin vaxtı ilə formalaşdırdığı və neoklasiklərin elmi məsləkinə (kredosuna) çevrilən «görünməz əl» prinsipinə tamamilə spesifik yanaşır və qeyd edirdi ki, «ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərin (insanların, firmaların və s.) çiçəklənməsi heç də ölkənin bütün iqtisadiyyatının çiçəklənməsi şərti ilə identik deyil və dövlətin tənzimləmə rolu və funksiyaları, bu istiqamətdə yaradılan strategiya və onun tərkib hissəsi kimi çıxış edən ölkənin iqtisadi siyasəti dövlətin maraqları və mənafeləri üzərində qurulmalı, xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində və ticarətin inkişaf etdirilməsində dövlət bütün (əsas) mexanizmləri öz əlində əlahiddələşdirməlidir».

XX əsrin 40-cı 60-cı illərində Keynsin fikirlərini inkişaf etdirən onun tərəfdarları həm bazar, həmçinin də dövlət tərəfindən tənzimlənən və müasir ədəbiyyatlarda «keynsçi qarışıq iqtisadiyyat» adlandırılan iqtisadi sistemin dayanıqlı konsepsiyasını hazırladılar.

Bu konsepsiya aşağıdakı əsas müddəaları özündə ehtiva edir: təbii (qarşısızalmaz) bazar mexanizminin qiymətləndirilməsi və dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin səbəbləri; belə müdaxilənin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi; iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin forma və metodları.

İqtisadi həyatın real gerçəklikləri dəfələrlə sübut etmişdir ki, əsasında funksional mexanizmləri çulğalaşdıran bazar avtomatik özü-özünü tənzimləmə xassəsinə malik deyildir. C.M. Keynsə görə, yalnız özü-özünü tənzimləyən bazar mexanizmi ilə dövlət tənzimləyicilərinin qarşılıqlı çulğalaşması dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edə bilər. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsini zəruri edən və şərtləndirən bir sıra amillər mövcuddur. Bu amillər çoxçalarlı olduğundan onları bu və ya digər iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində aşağıdakı kimi əsas təyinat kriteriyaları üzərində qruplaşdırmaq olar:

1. Bazar mexanizmlərinin mənfi təsiri ilə müşahidə edilən iqtisadiyyatın bazar sektorlarının problemlərinin həlli ilə əlaqədar amillər qrupuna – qarşısızalmaz bazar proseslərinin məhdudlaşdırılması; səmərəli məcmu tələbin, bazar konyunkturasının

təmin olunması; rəqabətin dəstəklənməsi, bazarın açıqlığının təmin olunması; dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması cəhdləri aid edilir.

2. İqtisadiyyatın sabitliyinin təminatı, geniş təkrar istehsal prosesinin təmin olunması ilə əlaqədar amillərə – iqtisadiyyatın inkişafının ümumi şərtlərinin yaradılması, məcmu kapitalın fəaliyyətinin tsiklik inkişafının təmin edilməsi; uzunmüddətli iqtisadi artımın, işgüzar aktivliyin stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın optimal strukturunun formalaşdırılması; makroiqtisadi tarazlığın dəstəklənməsi; iqtisadiyyatın dövlət bölməsinin səmərəli idarə edilməsinin təmin edilməsi; özəl kapitalın nəzərindən azrəntabelli sahələrin dövlət investisiyalarına olan ehtiyaclarının qarşılınması; pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi; xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi; onun koordinasiya edilməsi və dünya bazarında ölkə məhsullarının rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması; elmin, elmi-texniki tərəqqinin inkişafına müsbət zəmin formalaşdırmaq və bu sahədə beynəlxalq mübadilədən səmərəli şəkildə istifadə edilməsi aid edilir.

3. Sosial problemlərin həlli ilə əlaqədar amillərə – gəlirlərin səmərəli təkrar bölgüsünü həyata keçirmək üçün arzuolunan mexanizm və metodlardan istifadə etmək; əhəlinin tam məşğulluğunu təmin etmək, işsizliyi azaltmaq, işçi qüvvəsinin təkrar istehsal prosesində iştirakını şərtləndirən şəraiti formalaşdırmaq, intellektual mülkiyyəti qorumaq və inkişaf etdirmək, səhiyyə, təhsil və s. sahələrdə məqsədyönlü siyasət həyata keçirmək kimi tədbirlər aiddir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan aydın olaraq müşahidə etmək mümkündür ki, amillərin səciyyələndirilməsi iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsini şərtləndirir və müasir gerçəkliklər müstəvisində obyektiv zərurətə çevirməklə sözügedən üç amillər qrupunu bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və hətta qarşılıqlı asılılıqda, kompleks şəkildə baxmağa sövq edir.

Hər bir ölkə üçün dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini şərtləndirən çoxsaylı vasitələr, məqsədlər və dövlətin iqtisadi funksiyasını formalaşdıran amillər mövcuddur. Amma bu çoxçalarlığa baxmayaraq, bütün ölkələr üçün dövlətin tarixi cəhətdən iqtisadi funksiyalarını ümumiləşdirən bir sıra konkret amillər mövcuddur: bunlara, iqtisadi sistemin növü, iqtisadiyyatın mövcud

sistemdə inkişafı məqsədləri: iqtisadi potensial mülkiyyət münasibətləri sistemi; bazar münasibətlərinin inkişafı; millətlərarası münasibətlərin xüsusiyyəti və bölgələrin inkişaf səviyyəsi; ölkənin xarici iqtisadi siyasət kursu və dünya bazarına inteqrasiyası imkanları; ölkənin dünya təsərrüfatında və beynəlxalq əmək bölgüsündə yerini aid etmək olar.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq təcrübədə dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrə müdaxiləsinin miqyasından asılı olaraq *proteksionist ticarət siyasəti* və *azad ticarət siyasəti* aydın edilir.

Proteksionizmin daxili bazarı xarici rəqabətdən qorumaq üçün ticarət siyasətinin tarif və qeyri-tarif alətlərinin istifadəsi yolunda mövcud olan dövlət siyasətidir.

Azad ticarət tələb və təklifin təsiri ilə azad bazar prinsipləri əsasında inkişaf etdirilən xarici ticarətə minimal dövlət müdaxiləsini ehtiva edən dövlət siyasətidir.

Proteksionizmin ən ümumiləşdirilmiş nəzəriyyəsi avstraliyalı alim Maks Kordenin adı ilə bağlıdır. Onun təbirincə, xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tənzimlənməsi müəyyən əsasları ehtiva edir ki, bunlara:

a) birtərəfli ölkə hökuməti tərəfindən onun ticarət tərəfdaşları ilə heç bir məsləhətləşmələr və razılaşdırmalar aparmadan dövlət tənzimləməsi alətlərindən birtərəfli şəkildə istifadə etməsi, yəni digər ölkələrin (ticarət tərəfdaşlarının) analoji addımlarına qarşı atılan və ticarət tərəfdaşları arasında siyasi gərginliyə gətirib çıxaran müxtəlif məhsullardan rüsumların tutulması, idxal kvotaları və s.) tədbirləri;

b) ticarət tərəfdaşları arasında razılaşdırılmış ticarət siyasəti olan ikitərəfli tədbirləri; Məsələn, qarşılıqlı razılaşma əsasında hər bir ölkə (ticarət tərəfdaşları) digər tərəfin iqtisadi və digər maraqlarına ziyan vurmada konvension rüsumların tətbiqinə başlaya bilər, bu zaman ölkələr markalanma, qablaşdırma ilə əlaqədar texniki tələblərdə razılığa gələ bilər və keyfiyyət sertifikatlarının qarşılıqlı tanınması üzrə müqavilə imzalaya bilərlər və s.;

c) ticarət siyasəti çoxtərəfli razılaşmalar əsasında razılaşdırılan və tənzimlənən çoxtərəfli razılaşmalar. Bu çoxtərəfli razılaşmalara TTBS-ÜTT çərçivəsində qəbul edilmiş, Avropa İttifaqına üzv olan ölkələrin qarşılıqlı razılaşmaları çərçivəsində, Av-

ropa Azad Ticarət Assosiasiya (AATA), NAFTA və başqa inteqrasiya birlikləri çərçivəsində əldə edilmiş razılaşmaları aid etmək olar.

İqtisadçılar və siyasətçilər arasında uzun əsrlərdən bəri davam edən mübahisə - proteksionizm yaxşıdır, yoxsa azad ticarət - dilemması hələ də açıq qalmışdır.

Tarixin müxtəlif illərində xarici ticarət siyasətinin bu iki forması gah bu tərəfə (proteksionizmə), gah da o biri tərəfə (fritreydizmə) meyl etsə də heç vaxt kəskin ekstremal birmeyilliyi ilə yadda qalmamışdır. XX əsrin 50-ci 60-cı illərində beynəlxalq ticarətdə proteksionizmdən geniş miqyaslı liberallaşmaya və azad ticarət siyasətinə yan alsın da, XX əsrin 70-ci illərin əvvəlindən etibarən ölkələr öz milli bazarlarını xarici rəqabətdən qorumaq üçün daha çox tarif, xüsusilə də qeyri-tarif maneələrindən istifadə etməyə başlamışlar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu meyl müasir dövrdə iqtisadi qloballaşma və liberallaşma şəraitində də davam etməkdədir (təbii ki, müasir modifikasiyalarda).

Məlum olduğu kimi bazar iqtisadiyyatında dövlət ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunması və ümummilli maraqların qorunması naminə xarici iqtisadi fəaliyyəti (XİF) tənzimləyir. XİF-in dövlət tənzimlənməsi kriteriyalarından asılı olaraq o, müxtəlif metodlar vasitəsi ilə həyata keçirilir: *iqtisadi, inzibati, tarif və qeyri-tarif*.

XİF-in tənzimlənməsinin *iqtisadi metodları* ticarət siyasətinin iqtisadi alətlərinin istifadəsinə əsaslanır ki, bunlara gömrük rüsumları, vergi (ƏDV, aksizlər və s.) və gömrük yığımları aiddir. Bu alətlərdən istifadə edərək, dövlət XİF-in subyektlərinin iqtisadi maraqlarına və uyğun olaraq onların davranışına təsir göstərir, amma bununla belə sözü gedən subyektlərin tam operativ müstəqilliyinə xələl gətirmir. Bu metodlar bazar münasibətlərinin təbiətinə daha çox uyğun gəlirlər və məhz buna görə də müasir şəraitdə XİF-in tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayırlar.

İnzibati metodlara inzibati qaydalar, qadağalar, normativlər daxildir və bu metodun vasitəsilə dövlət XİF-in subyektlərinə birbaşa təsir göstərir, ictimai maraqların naminə onların fəaliyyətlərinin müxtəlif tərəflərini məhdudlaşdırır. Bir qayda olaraq inzibati metodlar bazar münasibətlərinin təbiətinə yaddır və buna görə də onların tətbiqi sferası ilbəlil «sıxılmaqdadır».

Tarif metodları XII-in tənzimlənməsinin müasir dövrdə iqtisadi əsasları kimi çıxış edirlər. Sözü gedən metodlar birmənalı şəkildə daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunmasına yönəldilmişdir. Tarif tənzimlənməsi sistemində həlledici rolü idxal rüsumları oynayırlar.

İxrac rüsumları isə bazar münasibətlərinin təbiətinə zidd olduğundan beynəlxalq və regional ittifaqlar və razılaşmalar bu rüsumların beynəlxalq ticarətdə və ölkənin xarici iqtisadi əlaqələri sistemində istifadə olunmasını tövsiyə etmirlər. Ümumən gömrük rüsumları xarici iqtisadi əlaqələrin qurulmasında və strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində və ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında əhəmiyyətli tənzimləyici-katalizator kimi çıxış edir.

Dünya təcrübəsində ölkələr gömrük tarif tənzimlənməsini tətbiq etməklə bir sıra iqtisadi, o cümlədən də tarif siyasətinin həyata keçirilməsini daha dayanıqlı və nəzarət ediləbilən səviyyəyə saxlamaq üçün istifadə edirlər. Bir qayda olaraq bu müdaxilənin həyata keçirilməsi üçün proteksiyanın səmərəli səviyyəsindən istifadə etmək və bununla əlaqədar olaraq tariflərin arzuolunan səviyyələrinin təsirlərinin (həm idxala, həmçinin də ixraca) müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd olunduğu kimi xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tənzimlənməsi birtərəfli, ikitərəfli və çoxtərəfli xassəli olmaqla xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsini gömrük tariflərinə əsaslanan tarif və digər vasitələrdən ibarət qeyri-tarif alətlərinə bölünür.

Bir qayda olaraq gömrük tənzimlənməsinin səmərəli səviyyəsinin hesablanması əsasında ticarət siyasətinin vacib və əhəmiyyətli qərarları və bu siyasətin təməl prinsipləri üzərində qurulan vahid xarici iqtisadi əlaqələr sistemi, o cümlədən də xarici bazarlara daxil olma, dünya bazarına inteqrasiya etmək kimi strateji prioritetlər nəzərə alınır. Yuxarıda sadalanan amillər və meyllərin təsiri nəticəsində, o cümlədən də müasir dövrdə iqtisadi qloballaşma və iqtisadiyyatın, ticarətin liberallaşmasının dərinləşdirilməsi kimi meyllər ayrı-ayrı ölkələrdə vahid milli iqtisadi siyasətin yaradılması və onun əsas prinsiplərinə əməl edilməsi yönündə tarif tənzimlənməsi, xüsusilə də gömrük tarif tənzimlənmə siyasəti obyektiv reallığın həqiqi gerçəklilər müstəvisində həllini həm zəruri edir, həm də şərtləndirir.

Məlum olduğu kimi beynəlxalq ticarətin əsasında çoxsaylı paradokslar cərəyan edir. XXI əsrin əvvəllərində qloballaşma prosesinin fəal surətdə ictimai həyata, iqtisadiyyata və başqa sahələrə zühur etməsi durumunda ticarət ölkələri bir-biri ilə bağlayan «dünyülərdən» ibarət ən güclü və möhkəm qüvvələrdən biridir. O, həm də təsəvvürə sığmayan zənginliyin «dayaq nöqtəsi» rolunda çıxış edir. Bununla yanaşı bəşər xalqlarının böyük əksəriyyəti bu «gəminin bortundan» kənarında qalırlar. Qlobal səviyyədə iqtisadi artım, dirçəliş və onun kökündə mövqe tutan dinamik forma olan inkişaf, xüsusilə də iqtisadi inkişaf kütləvi yoxsulluq və onun daha da dərinləşməsi fonunda varlıqlar və kasıblar arasında uçurumun yarığın daha da dərinləşir.

«Roma klubu»nun, İÖT-nin və Dünya Bankının mütəxəssisləri-nin ortaq rəyinə görə dünya ticarəti yoxsulluğun aradan qaldırılması və iqtisadi artımın təminatçısı kimi çıxış etmək imkanına malikdir, amma bu potensialın sözü gedən problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində təmərküzləşdirilməsi hələ ki, mümkün olmamışdır və real gerçəkliklər prizmasından baxıldıqda bu məqsədə nail olmamanın real imkanları yalnız səylərin və təşəbbüslərin birləşdirilməsi, beynəlxalq ticarəti razılaşdırılmış (çoxtərəfli razılaşmalar əsasında) və uyğunlaşdırılmış metatrafik strategiya əsasında idarə etmək və tənzimləmək zərurəti (beynəlxalq, regional, milli səviyyələrdə; və ya çoxtərəfli, ikitərəfli, regional, birtərəfli müstəvilərdə) ön planda mövqe tutur və problemlərin həllində hakim yüksəkliklər, əsasən bu «piktoqramma»nın üzərində manipulyasiya edilir.

Hesablamalar göstərir ki, əgər inkişaf etməkdə olan ölkələr dünya ixracında öz paylarını yalnız 5% artırarsaydılar, bu onlara 350 mlrd. dollar məbləğində gəlir gətirə bilərdi (bu rəqəm onların aldığı yardımlardan 7 dəfə çoxdur). Afrika ölkələrinin öz növbəsində dünya ixracında öz paylarını yalnız 1% artırmaqla əldə etdikləri 70 mlrd. dollar, bu regiona ayrılan və əsasən də Afrika ölkələrinin xarici borclarının silinməsinə yönəldilmiş maliyyə yardımından 5 dəfə çoxdur.

Zənnimizcə, ixracın artımından əldə edilən qazanc özünü nəinki maliyyə gəlirlərinin əldə edilməsində, o cümlədən də qlobal miqyasda, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsulluğun aradan qaldırılması və ya onun səviyyəsinin aşağı salınma-

sında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkədaxili istehsalın yaradılmasına yönəldilmiş və ümumiyyətlə, yoxsul ölkələrin sosial-iqtisadi infrastrukturunun yaxşılaşdırılmasına yönələn tədbirlər bu qrupda «məskunlaşmış» ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının daha dayanıqlı sütunlar üzərində inkişafına şərait yaradır, xarici investisiyanın yönəldilməsi üçün münbit zəminlər hazırlayır, məşğulluğu təmin edir, öz növbəsində işsizliyin səviyyəsinin və bununla əlaqədar sosial-iqtisadi gərginliyi aradan qaldırır və bu ölkələrin dünya bazarına və qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyasını təmin edir.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin rəhbərləri, o cümlədən də nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar («Böyük 7-lər», BMT, ÜB, BVF, ÜTT, İİƏT, və s.) öz fəaliyyətlərində yoxsulluğu aradan qaldırmaq istiqamətində prioritet tədirlərin yerinə yetirilməsinin zaruri olduğunu işarə etdikləri bir məqamda elə həmin ölkələrin hökumətləri elə bir ticarət siyasəti həyata keçirirlər ki, bu mahiyyəti etibarlı ilə dünyanın kasıb ölkələri liqasına münasibətdə iqtisadi soyğunçuluqdan başqa bir şey deyildir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr öz məhsullarını varlı sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarına çıxardıqları zaman elə tarif maneələrini dəf etməli olurlar ki, bu tarif maneələri varlı ölkələr üçün mövcud olan tarif maneələrinin səviyyəsindən bir neçə dəfə çoxdur. Belə maneələr inkişaf etməkdə olan ölkələrə ildə 100 mlrd. dollara başa gəlir ki, bu da onlara ayrılan maliyyə yardımından təxminən 2 dəfə çoxdur.

Ümumiyyətlə, şimal ölkələrinin (sənayecə inkişaf etmiş ölkələr) hökumətlərinin formalaşdırdığı xarici iqtisadi siyasət və onun ən dinamik forması kimi çıxış edən xarici ticarət siyasəti azgəlicik inkişaf etməkdə olan ölkələrə ölçüyə gəlməz dərəcədə sarsıntılar gətirir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələr öz ticarət siyasətlərində ən gözə çarpan ticarət maneələrindən (tarif, qeyri-tarif və inzibati maneələrdən) istifadə edərək inkişaf etməkdə olan ölkələri öz bazarlarına buraxmamaqla faktiki olaraq onların yoxsulluq çənbərindən çıxmasına mane olurlar.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələr yaratdıqları inteqrasiya blokları daxilində öz məqsədlərinə nail olmaqla yanaşı ticarət meydanında «oyun qaydalarını» beynəlxalq iqtisadi təşkilatların pərdəsi altında öz xeyirlərinə dəyişməklə inkişaf etməkdə olan ölkələrin bazarlarında və bu ölkələrin formalaşdırdıqları iqtisadi

İntegrasiya bloklarında öz ixraclarını global miqyaslı liberallaşma vasitəsilə reallaşdırırlar. Bu ciddi meyilləri müşahidə etmək üçün rəqəmlərə müraciət etdiyimiz zaman real gerçəkliyin nə qədər acınacaqlı olduğunu və iqtisadi geriliyin çənbərində dövrə vuran «uçurumun» nə qədər dərin olduğunu şahidlərinə çevrilirik.

Xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində mövcud ehtiyatların məqsədyönlü (ilk növbədə ölkənin milli marağ və mənafeləri istiqamətində) istiqamətə yönəldilməsində əlahiddə rolu. zənnimizcə, xarici ticarət modeli oynayıb. Real iqtisadi proseslərin həyata keçirildiyi iqtisadi şərait, o cümlədən də bu proseslərin diktəsi üzərində qurulan müstəvi o qədər çoxəcaqlı, mürəkkəb və qarşılıqlı asılılıqlar zəncirindən ibarətdir ki, bu müstəvidə baş verən dinamik inkişaf öz yeni-yeni təmayülləri ilə keçmişdə mövcud olan nəzəriyyə və konseptual baxışların kəndarına çıxmaqla yeni şərtləri zəruri edir və xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsində obyektiv məqsədlərə nail olmanın zəruri şərtlərini obyektiv yüksəkliklərə qaldırır. Qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi olaraq xarici ticarət sahəsində mövcud olan yanaşmalar və o cümlədən də ənənəvi metod və metodikalar yeni proseslər və təmayüllər baxımından heç də obyektiv reallığa adekvat reaksiya verə bilmir. Bir qayda olaraq xarici ticarətin standart (ənənəvi) modelinin hazırlanmasında aşağıdakı təməl prinsiplər əlahiddələşir:

Birinci səviyyədə açıq bazar iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən prinsiplər, iqtisadi artımın tipləri, milli iqtisadiyyatın istehsal potensialı;

İkinci səviyyədə xarici ticarətin ümumqəbul edilən standart modeli aşağıdakı qarşılıqlı əlaqələrin təhlili üzərində qurulmuşdur: istehsal imkanları sərhədi və nisbi təklif ayrısı arasında; nisbi mərkəzlər və nisbi tələb arasında; dünya tarazlıq qiymətlərinin ümumdünya nisbi tələb və təklifdə inikas olunduğu keçiddə; ölkənin rifahı və xarici ticarətdəki şərtlər və şəraitlər (ölkənin ixrac məhsullarının orta qiymətinin idxal məhsullarına orta qiymətinə olan nisbət) arasındakı nisbətə şərtlənir;

Üçüncü səviyyədə isə bütün bu amillər və qarşılıqlı əlaqələndiricilər bu və ya digər dəqiqlikdə mövcud təhlilin təyin olunması səviyyəsini: ümumölkə, ümumdünya, ölkə və sahəvi səviyyələri müəyyənləşdirilir. Bu amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ölkənin iqtisadi artımının xüsusiyyətləri;
- ölkə ərazisində mövcud olan ticarət şəraiti;
- ölkənin ticarət siyasəti;
- ölkədə mövcud olan tariflər və ixrac subsidiyaları;
- gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi səviyyəsi və ya gəlirlərin beynəlxalq transferi.

Məhz bu səviyyələrin müasir gerçəkliklərlə təmasından səmərəli istifadə edən sənayecə inkişaf etmiş ölkələr xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması və onun tənzimlənməsində təkrarı kəsib ölkələr üçün hələ ki, əlçatmaz olan uğurlara imza atmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının dünya birliyinə inteqrasiyası şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin strategiyasının qurulması istiqamətində təklif olunan "Mərhələli idxaləvəzləyici siyasət" xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu siyasətin istiqamətləri aşağıdakılardır:

1) ölkədaxil və regional səviyyələrdə ticarət münasibətlərini tənzimləmək, milli ixracatçıların xarici bazarlara çıxışını asanlaşdırmaq, onlara xüsusi üstünlüklər vermək və xarici ölkələrdə onların müdafiəsini təşkil etmək və bununla əlaqədar olaraq onlara informasiya, məsləhət, hüquqi və xarici tərəf müqabiləri ilə ticarət-iqtisadi əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün dəstək vermək, xarici ticarətdə müsbət saldonun sabitliyinin təmin olunması üzərində nəzarəti həyata keçirmək;

2) xarici iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədar ölkənin tədiyyə balansında özünü ehtiva edən əməliyyatları tənzimləmək, milli müstəqilliyi saxlamaq şərti ilə xarici bəzələnməni zamanında örtmək məqsədilə sərt nəzarəti həyata keçirmək, ölkəni xarici asılılıq böhranından xilas etmək;

3) hüquqi normalar və dövlətin beynəlxalq razılaşmaları və öhdəlikləri çərçivəsində ölkənin və onun ayrı-ayrı regionlarının xarici iqtisadi fəaliyyətində müsbət ümici formalaşdırmaq və hər cür qaçaqmalçılığın qadağan olunması və bunların üzərində sərt nəzarətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar həm yerli şirkətlərə, həmçinin də ölkə daxilində fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərə qarşı birmənalı təsirlər göstərmək və onların arzuolunmaz fəaliyyətlərini dayandırmaq;

Bütün bu amillərlə əlaqədar məqsədlərin reallaşdırılması

istiqamətində ölkənin milli təhlükəsizlik, o cümlədən də iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması və bu sistemlərin dayanıqlılığını təmin edə biləcək müasir üsullardan istifadə edərək zərərli hadisələrin və simptomların qarşısının alınması üçün bütün kompleks metodların tətbiq edilməsi və s.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, əksər inkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, Kanada, Avstraliya, Fransa, Almaniya və s.) xarici iqtisadi fəaliyyətin strukturu və xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin metodları və mexanizmləri dəyişən şərtlərdən və şəraitlərdən asılı olaraq, bu ölkələrdən kənarında onun təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət rəqurslarının milli maraqların dəyişməsi ilə transformasiyası prosesi baş verir və bu tənzimləmə daima dəyişir və təkmilləşdirilir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr xarici iqtisadi əlaqələrin dövlet tənzimlənməsində xüsusi diqqəti bir məhsulun (və ya bir neçə məhsulun) hər hansı bir ölkəyə ixracından yaranan təhlükələri hiss edərək, artıq 60-cı illərdən başlayaraq öz xarici iqtisadi siyasətlərində bir sıra düzəlişlər etmişlər. Amma bu düzəlişlər kompleks səciyyə daşmadığından arzuolunan və gözlənilən məqsədlərə tamamilə cavab verməmişdir. Bu istiqamətdə fəaliyyətin əsas hədəfləri ilk növbədə ixrac bazarlarında gözlənilməsi işgüzar bazar tsikllərindən və onun inkişaf amplitudasından, o cümlədən də global miqyası bürüyə biləcək böhranlardan yan qaçmaqdan ibarət olmaqla, ixrac yönü sahələrin «hədəf bazarların seçilməsində diversifikasiya strategiyasına» üstünlük verməkdən başlamalıdır. Bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələr 80-ci illərdən başlayaraq öz xarici iqtisadi əlaqələrində və xarici ticarət tərəfdaşları ilə münasibətdə ixrac yönü sahələri əsasən hazır məhsullarla «silahlandırmağa» başladılar. Bu strategiyayı həyata keçirən ölkələr əsasən üç qrupda qararlaşmışlar:

Birinci qrup ölkələr Honkonq, Sinqapur, Tayvan, Cənubi Koreya, o cümlədən də inkişaf etmiş ölkələrdən - İsrail, Portuqaliya və Yunanıstan.

İkinci qrup ölkələr Argentina, Braziliya, Meksika və Türkiyə.

Üçüncü qrup ölkələrə isə bir qayda olaraq Hindistan, Pakistan və Misir daxil edilir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr arasında müşahidə edilən

köklü fərqliliklərə baxmayaraq bu qrupda «məskunlaşmış» ölkələrin iqtisadi geriliyi onların xarici ticarət siyasətlərində, o cümlədən də bu siyasətin tərkib hissəsi kimi çıxış edən xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində bir sıra ümumi xüsusiyyətlərin ayrd edilməsinə şərait yaradır.

Birincisi, əksər inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici iqtisadi əlaqələrini tənzimləmək məqsədilə xarici ticarət siyasətini bir qayda olaraq hasiledici sənaye və aqrar sahələrə qarşı qoyular. Sənaye sahələrinin stimullaşdırılması istiqamətində prioritet məqsədlərə üstünlük vermələri ənənəvi hal almışdır. Əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrin hökumətlərinin fikrinə, bu siyasət onların daha varlı ölkələrdən geri qalmasının qarşısını ala biləcək ən real üsuldur.

İkincisi, əksər kasıb ölkələr ölkədaxili nataraz iqtisadiyyatı tənzimləmək məqsədi ilə xarici ticarət siyasətindən istifadə etməyə cəhd etmişlər və bu istiqamətdə də xarici iqtisadi (əsasən ticarət) əlaqələri tənzimləmək üçün dövlət müdaxiləsinə üstünlük verməyə başlamışdılar.

Nəhayət, üçüncüsü, inkişaf etməkdə olan ölkələrin bir qismi (xüsusilə də yeni sənayeləşmiş ölkələr qrupuna daxil olan ölkələr) iddia edirlər ki, onların bu sözü gedən iqtisadi geriliyi daxili (ölkədaxili) səbəblərdən daha çox ədalətsiz beynəlxalq iqtisadi qaydaların nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir və bu istiqamətdə ölkələrin böyük əksəriyyəti problemi bu müstəvidə həll etmək üçün beynəlxalq danışıqların, o cümlədən də nüfuzlu beynəlxalq, regional, iqtisadi təşkilatların və iqtisadi inteqrasiya birliklərinin və ticarət bloklarının, gömrük ittifaqlarının imkanlarından istifadə edərək müşahidə edilən iqtisadi geriliyi (və ya «uçurumu») aradan qaldırmaq üçün beynəlxalq birliyin səylərinin artırılmasını tələb edirlər.

Dünya iqtisadiyyatında baş vermiş yeni meyillər, tomayüllər və proseslərin fonunda xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi, xarici iqtisadi siyasətin qurulması, onun strateji və prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından, o cümlədən də liberallaşma və qloballaşma proseslərinin təsiri nəticəsində formalaşan «vahid ticarət meydanı» müstəvisində dünya ölkələrinin təcrübəsi hər bir yeni müstəqillik qazanmış keçid iqtisadiyyatlı ölkə, o cümlədən də Azərbaycan Respublikası üçün xüsusi önəm

miyyət daşıyır və bu təcrübələri və onun müsbət nəticələrindən «qidalanmaq» gözənilməz simptomların qarşısını vaxtında almağa və dünya birliyinə daha dayanıqlı və iri addımlarla yanaşmağa, inteqrasiya etməyə şərait yaradır.

1.5. İdxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi

Dünya ölkələri siyasi quruluşundan, onların iqtisadi strukturlarından və bu dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq öz milli iqtisadiyyatlarının optimal inkişafına nail ola bilməzlər. Məhz buna görə də bütün dünya ölkələri beynəlxalq və regional səviyyədə mübadilə sahəsində qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlıq edirlər.

Dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin ən geniş forması xarici ticarət əlaqələridir. Məhsuldar qüvvələrin inkişafı, elmi-texniki tərəqqi əsasında beynəlxalq əmək bölgüsünün genişlənməsi istehsal və mübadilə proseslərinin dövlətlərin milli hədudlardan kənara çıxmasına səbəb olmuşdur. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq beynəlxalq ticarət ölkələrin iqtisadi inkişafının əsas amillərindən birinə çevrilmişdir. Bu baxımdan xarici ticarət ölkələrarası iqtisadi münasibətlərin əsas göstəricilərindən biri hesab olunur. Xarici ticarət dövlətlərin dünya iqtisadi birliyinə inteqrasiya olunmasında, onların sosial-iqtisadi inkişafında və valyuta ehtiyatlarının yaradılmasında ən başlıca amildir. Xarici ticarət həm də ölkələrin təkrar istehsal prosesinə qoşulmasında və dünya ölkələrinin maddi və əmək resurslarından səmərəli istifadəsinə imkan yaradır. Dünya sivilizasiyasının hazırkı inkişafı elə bir mərhələyə çatmışdır ki, hər bir ölkənin mövcud təbii-iqtisadi resurslarından səmərəli istifadə olunması, iqtisadi tələbatlarının ödənilməsi və onların gələcək inkişafı xarici ticarətlə bağlıdır. Xarici ticarət ilk növbədə dövlətlər arasında idxal və ixrac əməliyyatlarının məcmusu kimi çıxış edir. Xarici ticarət əməliyyatlarında dövlətlər o növ əmtəələri ixrac edirlər ki, bu əmtəələrin ölkə daxilindəki milli istehsal xərcləri dünya bazarı istehsal xərcləri səviyyəsindən aşağı olsun və əksinə, dövlətlər o məhsulları idxal edirlər ki, ölkəyə gətirilən məhsulların beynəlmillət istehsal xərcləri ölkədəki əmtəələrin milli istehsal xərclərindən aşağı olsun.

Dövlətlər arasında ixrac əməliyyatlarının məcmusudur.

idxal əməliyyatlarının məcmusuna nisbətli xarici ticarət balansı adlanır. Xarici ticarət əməliyyatlarında ixracın həcmi idxalın həcmindən çox olarsa, xarici ticarət balansının qalığı müsbət, idxalın ümumi həcmi ixracın ümumi həcmindən çox olarsa, xarici ticarət balansının qalığı mənfi hesab olunur. Bütövlükdə xarici ticarətin inkişafı beynəlxalq əmək bölgüsünün genişlənməsi əsasında dünya ticarət əlaqələrinin beynəlmilləşməsi, beynəlxalq sahibkarlıq fəaliyyətinin miqyasının artması və onların fəaliyyət sferasının genişlənməsi ilə bağlıdır. Ölkələr arasında xarici ticarəti şərtləndirən və onu zəruri edən bir sıra amillər mövcuddur ki, bunlar aşağıdakılardır:

1. Ölkələrin öz zəruri tələbatlarını ödəmək üçün ölkədəki məhsulların kifayət etməməsi;
2. Dünya miqyasında eyni növ məhsulların istehsal xərclərində əhəmiyyətli fərqlərinin mövcudluğu;
3. Ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsindəki müxtəliflik.

Qeyd edək ki, hər hansı bir ölkə xarici ticarət əməliyyatlarını apararkən ilk növbədə milli iqtisadi mənafeələrini əsas götürməlidir. Ümumiyyətlə, xarici ticarətdə ölkələrin hər biri müəyyən iqtisadi səmərəni əldə etmək məqsədilə iştirak edirlər.

Artıq xarici ticarət istər ayrı-ayrı ölkələrdə, istərsə də dünya miqyasında ictimai həyatın ayrılmaz və mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Ölkələr nə üçün ticarət edirlər? Bu sualın cavabını hər şeydən əvvəl beynəlxalq əmək bölgüsünü şərtləndirən amillərdə axtarmaq lazımdır. İqtisadi ehtiyatlarla təmin olunma və iqtisadi potensial baxımından ölkələr bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənirlər. Müxtəlif ölkələrin iqtisadi potensial imkanları arasındakı fərq bu ölkələrdə təbii ehtiyatların qeyri-bərabər bölgüsü ilə yanaşı iri maşınlı istehsal sahələrinin meydana gəlib inkişaf etməsi olmuşdur. İri maşınlı sənaye ölkələri inkişaf səviyyələrinə görə bir-birindən ciddi surətdə fərqləndirir və istehsalın təbəqələşməsinə daha da dərinləşdirir. Bu isə dünyada ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsinə və öz növbəsində idxal-ixrac əməliyyatlarının dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. Bütövlükdə qeyd edildiyi kimi beynəlxalq əmək bölgüsü nəticəsində ölkələr müxtəlif məhsulların istehsalı üzrə ixtisaslaşırlar. O da məlumdur ki, heç bir ölkə öz istehsalı ilə özünün bütün ehtiyaclarını təmin edə bilmir. Beynəlxalq

xalq miqyasda qiymət fərqi də xarici ticarəti şərtləndirən mühüm amillərdən biridir. Məlum olduğu kimi istehsalda məhsuldarlıq bütün ölkələrdə eyni deyildir. Bu isə istehsal olunan məhsulların maya dəyərini və son nəticədə beynəlxalq qiymətlərin fərqli olmasına səbəb olur. Beynəlxalq ticarət isə tələb edir ki, hər bir ölkə istehsal edə bildiyi bütün məhsulları deyil, ən az xərclə başa gələn məhsul istehsalı ilə məşğul olsun. Beləliklə, ölkə daxilində aşağı istehsal xərcləri ilə başa gələn məhsulları istehsal etməli, daha çox istehsal xərci tələb edən məhsulları isə xaricdən idxal etməlidir. Bu şərtə əməl edən ölkə beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən ölkənin iqtisadi inkişafı üçün istifadə etmiş olur. Son nəticədə xarici ticarət bütün ölkələrdə əlverişli olur.

Son dövrlər dünya ölkələri arasında iqtisadi inteqrasiya əlaqələri daha da güclənmişdir. Artıq hər bir ölkənin iqtisadi inkişafı milli sərhədlərdən çıxaraq dünya iqtisadiyyatına qovuşur. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr iqtisadi cəhətdən zəif olan ölkələrdə öz müəssisələrini yaratmaqla həm öz milli maraqlarını təmin edir, həm də bu ölkələrdə milli sənayenin inkişafını sürətləndirirlər. Dünya iqtisadiyyatında transmilli şirkətlərin sayı və xüsusi çəkisi getdikcə artır, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr dünya bazarına əsasən hazır məhsullar, qabaqcıl texnologiya, yəni daha çox əməkətatumlu məhsul çıxartır ki, bu da həmin ölkələrə xarici ticarətdə daha çox gəlir götürməyə imkan verir.

Beynəlxalq ticarət əməliyyatları mahiyyətinə görə 2 qrupa ayrılır: əsas və əlavə əməliyyatlar.

Əsas əməliyyatlara bilavasitə həmin əməliyyatların iştirakçıları (müxtəlif ölkələrin kontragentləri) arasında qarşılıqlı ödəniş şərti ilə ticarət əməliyyatlarıdır: həyata keçirilməsi, əlavə əməliyyatlara isə malların (yükün) satıcıdan alıcıya dok hərəkəti ilə bağlı olan ticarət əməliyyatları aiddir.

Əsas ticarət əməliyyatları aşağıdakılardır:

- malların mübadiləsi (alqı-satqı) üzrə ticarət əməliyyatları (idxalat və ixracat);
- patent, lisenziya və «nou xau» formasında elmi-texniki biliklərin mübadiləsi;
- icarə üzrə ticarət əməliyyatları;
- beynəlxalq informasiyalar və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi sahəsində məsləhət xidmətləri üzrə ticarət əmə-

liyyatları:

- kinofilmlərin, teleqramların mübadiləsi üzrə əməliyyatlar.

Əlavə ticarət əməliyyatları aşağıdakılardır (bu əməliyyatlar beynəlxalq mal dövriyyəsinə təmin edir və «mal yeridilişi əməliyyatları» adını alır):

- beynəlxalq yüklərin daşınması əməliyyatları;
- nəqliyyat-ekspeditor əməliyyatları;
- beynəlxalq yükdaşıma prosesində malların qorunması üzrə əməliyyatlar;
- yüklərin sığortası əməliyyatları;
- beynəlxalq hesablaşmaların aparılması üzrə əməliyyatlar.

Beynəlxalq ticarət işinin spesifik sferası olan istehsal və elmi-texniki əməkdaşlıq sahəsi xüsusi diqqət kəsb edir. Çünki bu əməkdaşlıq müəyyən təşkilati-idarəetmə fəaliyyətinin nəticələri kimi çıxış edir.

Təşkilati idarəetmə əməliyyatlarının əsas məqsədi isə aşağıdakı sövdələşmələrin bağlanması ilə nəticələnir:

- a) istehsalın ixtisaslaşdırılması və kooperasiyalaşdırılması;
- b) obyektlərin və onların istismarının birləşdirilməsi;
- c) mal-material dəyərlərinin ödənilməsi şərtlə iri sənaye obyektlərinə göndərilməsi;
- d) elmi tədqiqat sahəsində kooperasiya.

Bu sövdələşmələr beynəlxalq ticarət sazişləri əsasında reallaşdırılır. Bütün bu qeyd olunanlarda məqsəd bilavasitə idxal və ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı dövlətin tənzimləmə mexanizminin işləmə prinsipi daha dərinə dərk etməkdən ibarətdir. Ümumiyyətlə, hər bir dövlət istər inkişaf etmiş ölkə, istər inkişaf etməkdə olan ölkə olsun onun iqtisadiyyatının prioriteti bilavasitə az məhsul idxal etməklə ixrac məhsullarının xarici bazara çıxarılmasından ibarətdir. Bunun üçün də dövlət bir çox iqtisadi alətlərdən istifadə edərək bilavasitə ixracın stimullaşdırılması probleminə daha çox diqqət yetirir. Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə bilavasitə hazır məhsulların ixracı üstünlük təşkil edərsə də, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu xammalların ixracının üstünlüyü ilə xarakterizə olunur. Buna da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi beynəlxalq əmək bölgüsünün təsiri səbəb olur. İqtisadiyyatın inkişafına nəzər salsaq görərik ki, bazar iqtisadiyyatının

sadiyyatının inkişaf etmiş ölkələrində xarici ticarətin tənzimlənməsində əsas yeri milli ixracatçıların stimullaşdırılması metodları təşkil edir. Bu metodlar çox müxtəlifdir və ona görə də hər bir dövlət öz iqtisadiyyatına uyğun olaraq xarici ticarətdə ixracın stimullaşdırılması üçün aşağıdakı metodlardan istifadə edir.

1. Subsidiyalaşdırma;
2. Kreditləşdirmə;
3. İdxal-ixrac əməliyyatlarının sığortalanması;
4. Vergi güzəştləri;
5. Kapitalın idxal və ixracının stimullaşdırılması;
6. Dövlətin malların istehsalı və ixracında aktiv iştirakı;
7. İxrac yönümlü istehsalda uzunmüddətli kapital qoyuluşu.

Yuxarıda qeyd olunan metodların hansı, demək olar ki, ixracın stimullaşdırılmasında milli sahibkarlara böyük dəstək olur. Bundan başqa dövlət bəzi hallarda ixracı stimullaşdırmaqdan ötrü bu fəaliyyətdə məşğul olan firmalara güzəştlər edir və həmin firmaların rəqabət qabiliyyətliyini artırmaq üçün inzibati tədbirlərdən də istifadə edir.

Subsidiyalaşdırma zamanı dövlət öz büdcəsi hesabına ixracatçıların ixrac etdikləri mallara görə müəyyən qədər ödəmələr edir. Bu bilavasitə həmin malların qiymətinin xarici bazara nisbətən daxili bazarda daha çox olması zamanı müşahidə olunur. Məsələn, Türkiyə Respublikasında dövlət kənd təsərrüfatı mallarının xarici bazara çıxarılması zamanı dövlət büdcəsi hesabına ixracatçılara subsidiyalar ödəyir ki, bu da həmin ixracatçıların daha artıq kənd təsərrüfatı məhsullarını ixrac etmələri üçün maraqlıdır.

Dövlət ixracatçıların böyük həcmli ticarət sövdələşmələri bağladığıları zaman onlara ortamüddətli və uzunmüddətli **kreditlər** ayırır ki, bu vaxt da dövlət xarici ticarət əməliyyatlarında iştirak edən təsərrüfat subyektlərinin stimullaşdırılmasını təmin edir və eyni zamanda həm siyasi, həm də iqtisadi problemlərin həll olunmasında ixracatçıların maraqlarını dəstəkləyir.

Xarici ticarət zamanı **idxal-ixrac əməliyyatlarının sığortalanması**, xüsusən, sövdələşmələr zamanı tərəflərin əvvəlcədən hər hansı baş verə biləcək riskdən qorunması yaranı biləcək zərərin ödənilməsi prosesində dövlətin maddi dəstəyinin təmin olunmasından ibarətdir. Bu proses zamanı dövlət ixracatla məşğul olan

firmalara daha riskli malların ixracı üçün zəmin yaratmış olur.

İdxal-ixracda *vergi güzəştlərinin* tətbiqi daha çox ixracatla məşğul olanlar üçün tətbiq edilir ki, bu da ixracın stimullaşdırılması yolu ilə valyuta daxilolmalarının artırılması məqsədi daşıyır. Burada bir hal da nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin çoxlarında kapital əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrə ixrac olunur və bu halda kapitalın idxalını təmin etmək məqsədi ilə həmin dövlətlər investisiyanın cəlb olunması üçün çox hallarda xarici firmalara vergi güzəştləri edirlər.

Kapitalın idxal və ixracının stimullaşdırılması metoduna gəldikdə onu qeyd etmək lazımdır ki, bütün ölkələr üçün burada kapital idxalının iqtisadi həvəsləndirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, dövlət kapital idxalının stimullaşdırılması yolu ilə iqtisadiyyatın zəif inkişaf etmiş sahələrinin inkişafını, yeni infrastrukturun yaranmasını, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafını təmin etmiş olur.

Dövlətin malların istehsalı və ixracında aktiv iştirakı bazar iqtisadiyyatı şəraitində həm istehsalçıların, həm də xarici ticarət əməliyyatları ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin xarici bazarda rəqabət qabiliyyətli məhsullarla çıxış etməsinə və onların xarici firmaların arzuolunmaz mənfə təsirlərindən qorunmasına köməklik etmiş olur.

İxrac yönümlü istehsala uzunmüddətli kapital qoyuluşu hər bir milli müstəqil dövlətin iqtisadiyyatının inkişafında başlıca rol oynayır. Belə ki, ixrac yönümlü istehsala kapital qoyuluşları ilk növbədə ölkənin xarici bazar üçün rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsalını həyata keçirməklə milli iqtisadi inkişafa öz müsbət təsirini göstərir. Digər tərəfdən ixrac yönümlü istehsala kapital qoyuluşlarının həcmünün artırılması milli sahibkarlığın inkişafına təkan verməklə yanaşı ölkənin valyuta sərvətlərinin artırılması istiqamətində mühüm tədbirlərdəndir.

Respublikamızda da xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı onun beynəlxalq əmək bölgüsünə səmərəli inteqrasiya olunması və beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən milli mənafeələrə uyğun təmin edilməsinə imkan yaratmışdır. Əmək bölgüsünün dərinləşməsi respublikamızın mövcud təbii sərvətlərinin mənimlənməsini və müxtəlif yeni sənaye sahələrinin yaranmasını təmin etməklə yanaşı, məhsuldar qüvvələrin yerləşməsində əsaslı dəyi-

şikliklər etmiş, iqtisadi-ticarət əlaqələrinin daha təkmilləşdirilməsi üçün şərait yaratmışdır. Beləliklə, Azərbaycan beynəlxalq əmək bölgüsünə, dünya iqtisadi inteqrasiyasına fəal surətdə daxil olmuşdur. Hər bir müstəqil ölkənin xarici iqtisadi, həmçinin ticarət əlaqələrindən doğan fəaliyyət proqramı və bu sahədə görülən işlərin problemsiz həyata keçirilməsi mexanizmi ölkənin xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrində maksimum fayda əldə etmək imkanı yaradır. Bu baxımdan Azərbaycanın beynəlxalq təsərrüfat sistemində inteqrasiyası əsaslandırılmış, düzgün strategiya əsasında aparılır. Eyni zamanda respublikamızın xarici ticarətinin əlverişli və səmərəli olması idxal və ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsindən çox asılıdır. Belə ki, xarici ticarətdə, o cümlədən, ixracda xammal və ilkin emal məhsullarının məhdudlaşdırılmasına, idxalda isə respublikamızda istehsal üçün əlverişli şəraiti olan yeyinti və yüngül sənaye məhsullarının azaldılmasına, elm tutumlu məhsulların, mütərəqqi texnologiya, texniki avadanlıq və qurğuların çoxaldılmasına yönəldilməsi məqsədəuyğundur və bu istiqamətdə tədbirlərin aparılması daha çox iqtisadi bəhrə vermiş olar.

BÖLMƏ 2

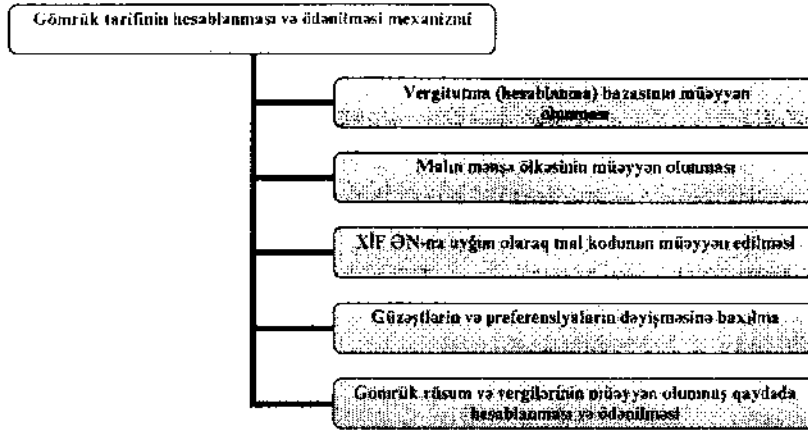
XARİCİ TİCARƏT ƏMƏLİYYATLARININ TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİ

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi dedikdə ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən bütün maddi və intellektual mülkiyyət obyektləri üzərində aparılan iqtisadi tənzimləmə aləti başa düşülməlidir. Belə iqtisadi tənzimləmə alətinin xarici ticarət sferasında aparılan əməliyyatlara müdaxiləsi isə artıq işlək bir mexanizm yaradır. Məhz bu mexanizm bütün gömrük münasibətlərinin mövcudluğunu şərtləndirir. Buna görə də bu mexanizmin öyrənilməsi, həm də çox dəqiq öyrənilməsi mühüm bir istiqamət kimi kitabın bu bölməsində ayrıca verilmişdir.

Bundan başqa yuxarıdakı paraqraflarda da qeyd edildiyi kimi xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi anlayışı özündə yalnız gömrük rüsumları ilə deyil, həmçinin bütün gömrük və vergi yığımları ilə tənzimləməni də ifadə etməlidir. Çünki gömrük işində "gömrük tarifi" anlayışı bir qayda olaraq gömrük vergi və rüsumlarının (Aksiz vergisi, ƏDV və s.) ümumi ifadə forması kimi qəbul edilir.

Ümumi bir qayda olaraq hesab edirik ki, bu mexanizmin daha şüurlu anlaşılması üçün onun qrafiki şəkildə ifadə olunması daha doğru olar. Beləliklə, xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi sistemində tariflərin hesablanması və ödənilməsi mexanizmini qrafiki olaraq və əlbəttə ki, ardıcılıq gözlənilməklə aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

Tarif tənzimlənməsi mexanizmi öz fəaliyyətinə gömrük sərhədindən keçirilən hər hansı obyekt haqqında məlumatların gömrük orqanlarına bəyan olunduğu andan başlamış hesab olunur. Bu mexanizmin fəaliyyətinin bitmə anı kimi isə mövcud normativ-hüquqi aktların tələblərinə uyğun olaraq ödənilməli olan vergi və rüsumların hər hansı bir formada (nağd, bank təminatı, girov və s.) gömrük orqanlarına ödənilməsi anı müəyyən edilir.

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizminin yuxarıda göstərilmiş bütün elementlərinin hər birinin ayrı-ayrılıqda aydınlaşdırılması bu mexanizmin ümumi mahiyyətinin dərk olunması üçün yeganə istiqamət olduğundan, indi onların hər biri bu bölmədə müstəqil paragraflar şəklində şərh olunacaq.

2.1. Vergitutma bazası və onun müəyyən edilməsi.

Gömrük dəyəri (İdxal-ixrac əməliyyatlarında) və onun təyin olunması mexanizmi

Vergitutma bazası dedikdə gömrük vergi və rüsumlarının hesablanması üçün müəyyən olunan istinad nöqtəsi başa düşülür. Yəni qısa desək, xarici ticarət əməliyyatlarının aparılması zamanı gömrük rüsum və vergiləri nəyə əsasən hesablanırsa, həmin obyekt mövcudluğunun fiziki (maddi formada) və ya virtual (maddi

BÖLMƏ 2

şəkilə mövcud olmayan, lakin hər hansı bir maddi obyektə ifadə olunan) olmasından asılı olmayaraq vergitutma bazası hesab edilir.

Hazırda dünya ölkələrinin praktikasındakı gömrük tarifinin və vergilərinin vergitutma bazası kimi aşağıdakılar müəyyən edilir:

Vergitutma bazası

Fiziki mal vahidi

Gömrük dəyəri

Gömrük tarif tənzimlənməsi zamanı vergitutma bazası kimi fiziki mal vahidinin müəyyən olunması həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən tam aydın və sadə olduğundan onun şərh olunması sadəcə vaxt itkisidir. Bundan başqa fiziki mal vahidi əsasında hesablanan spesifik gömrük ödənişlərinin dünya gömrük işində tədricən imtina olunması və onların öz yerini gömrük dəyərinə əsasən hesablanan advalor gömrük ödənişlərinə verilməsi bizi xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi zamanı vergitutma bazası kimi gömrük dəyərinin şərhinə daha çox yer ayırmağa istiqamətləndirir. Məhz bu amillərdən yola çıxaraq paraqrafta vergitutma bazası kimi gömrük dəyərinin aydınlaşdırılmasına daha çox yer ayrılmışdır.

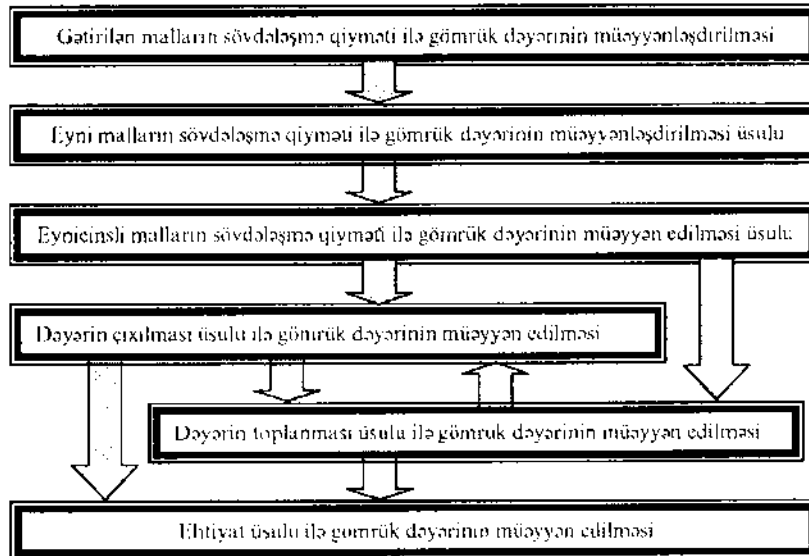
Gömrük dəyəri, adından da görüldüyü kimi, malın yalnız gömrük məqsədləri - gömrük ödənişlərinin hesablanması, oxşar (identik) malların gömrük dəyərinin müəyyən olunması, cərimələrin tutulması, gömrük statistikasının aparılması və s. digər gömrük məqsədləri üçün istifadə olunan dəyəridir. Xarici ticarət əməliyyatlarının iştirakçılarının mövqeyi baxımından bu dəyər onlarla (mal göndərənlər, mal alanlar və daşıyıcılar) gömrük orqanları arasında gömrük münasibətlərinin əmələ gəlməsi ilə yaranır və bu münasibətlərin bitməsi ilə xitam olunur. Habelə malın gömrük dəyəri xarici ticarət əməliyyatlarının subyektləri arasında olan heç bir hesablaşmada əsas dəyər forması kimi götürülmür ki, bu da gömrük dəyərinin yalnız gömrük məqsədləri üçün istifadə olduğunu deməyə əsas verir.

Lakin yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, gömrük dəyəri işdə gömrük məqsədləri üçün istifadə olunsa da o, ilkin mərhələdə

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

gömrük orqanları tərəfindən deyil, deklarant tərəfindən müəyyən edilir. Bu mənada malın gömrük dəyərinin gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilməsi fikrini doğru saymaq olmaz. Gömrük orqanları yalnız gömrük dəyərinin düzgün və dəqiq müəyyən olunmasına nəzarət funksiyasını həyata keçirirlər. Sadəcə olaraq, gömrük dəyərinin müəyyən olunmasında gömrük orqanlarına həddindən çox nəzarət səlahiyyəti verildiyindən və deklarant üçün gömrük qiymətləndirilməsi qaydalarının bütün çərçivəsi gömrük orqanları tərəfindən direktiv, birtərəfli və şərti qaydada müəyyən edildiyindən, normativ-hüquqi aktlarla möhkəmləndirildiyindən kənarında gömrük dəyərinin gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilməsi kimi yanlış təəssürat yaranır.

Dünya dövlətlərinin gömrük işini aparan orqanlarında gömrük dəyərinə aid əsas prinsip və normalar mütəxəssislər arasında "Gömrük dəyər kodeksi" adlandırılan, Tarif və Ticarət üzrə Baş Sazişin — GATT-ın (General Agreement on Tariffs and Trade) VII maddəsinin tətbiqi üzrə rəsmi razılaşmanın müddəaları ilə təsbit edilmişdir. Bu akta görə malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün aşağıdakı 6 üsuldan istifadə olunmalıdır:

Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üçün təklif olunan yuxarıdakı üsulların hər biri şəkildə göstərilmiş ardıcılıqla həyata keçirilir. Hər sonrakı üsul özündən əvvəlki üsul tətbiq edilmədikdə, daha dəqiq desək tətbiq oluna bilmədikdə tətbiq olunur. Yalnız dəyərin toplanılması və çıxılması üsullarının istənilən ardıcılıqla tətbiq olunmasına yol verilir. Çünki aşağıda da göstəriləndiyi kimi bu üsullar – dəyərin toplanılması və çıxılması üsulu anlayışca fərqli olsalar da mahiyyətcə eynilik təşkil edir.

I üsul. Gətirilən malların sövdələşmə qiymətinə uyğun olaraq onun dəyərinin qiymətləndirilməsi üsulu gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin əsas üsuludur. Bu üsulda malın gömrük dəyəri sövdələşmə qiyməti üzərində hesablanır və bura mal üçün ilkin olaraq sövdələşmə qiyməti müəyyən edilir. Sövdələşmə qiyməti – malın, ölkənin gömrük sərhədindən keçirilərkən gətirilən mal üçün faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan, lakin sərhəddən keçirilmə anına qədər hələ ödənilməmiş qiymətidir.

Qeyd edək ki, sövdələşmə qiyməti dəqiqləşdirildikdən sonra malın gömrük dəyəri hesablanmağa başlayır və bu sövdələşmə qiymətində nəzərə alınmayan aşağıdakı xərc maddələri də həmin qiymətə daxil edilir:

1. Malın ölkənin gömrük ərazisi hesab olunan hər hansı bir məntəqədəki gətirilməsinə çəkilən bütün xərclər – bu tip xərclərə daxildir:

- ✓ nəqliyyat xərcləri;
- ✓ malın yüklənmə, boşaldılma və yenidən yüklənmə xərcləri;
- ✓ sığorta xərcləri.

2. Alıcı (idxalatçı) tərəfindən çəkilən bütün köməkçi xərclər. Belə xərclərə aşağıdakılar aid edilir:

- ✓ Malın alınması üçün komissiyon xərcləri istisna olmaqla, komissiyon və broker mükafatlandırılmaları üzrə xərclər;
- ✓ Konteynerlərin və çoxışlanmış taranın dəyəri - əgər əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq, onlar qiymətləndirilən mallarla birlikdə tam olaraq nəzərdən keçirilirsə və əgər bu xərclər alıcı tərəfindən çəkilərsə;
- ✓ Qablaşdırma işlərinə və materiallara alınmış sərf etdiyi dəyər də daxil olmaqla bütün ümumi qablaşdırma dəyəri.

3. Alıcı tərəfindən birbaşa və dolaylı yolla ödənişsiz, yaxud qiymətləndirilən malların istehsalı və ya satılması ilə əlaqədar

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənziqlənməsi mexanizmi

olaraq aşağı qiymətə təqdim olunmuş aşağıdakı malların və xidmətlərin dəyərinin müəyyən hissəsi:

- ✓ Xammalın, materialların, hissələrin, yarımfabrikatların və qiymətləndirilən malların tərkib hissələri olan digər kompleksləşdirici məmulatların;
- ✓ Qiymətləndirilən malların istehsalı zamanı istifadə olunan alətlərin, ştampların, qalıbların və digər bu kimi əşyaların;
- ✓ Qiymətləndirilən malların istehsalı zamanı sərf olunan materialların (sürtgü materiallarının, yanacağıın, və s.);
- ✓ Ölkə ərazisindən kənarında yerinə yetirilən və qiymətləndirilən malların istehsalı üçün bilavasitə lazım olan mühəndis, təcrübə-konstruktor, dizayn, bədii tərtibat, eskiz və çertyoj işlərinin;
- ✓ İntellektual mülkiyyət obyektlərinin istifadəsi üçün alıcının birbaşa və dolaylı yolla sərf etməli olduğu lisenziyalaşdırma xərcləri və digər ödənişlər;
- ✓ Ölkənin ərazisində qiymətləndirilən malların istifadə olunmasından, verilməsindən və ya təkrar satışından satıcının birbaşa, yaxud dolaylı yolla əldə etdiyi gəlirin bir hissəsi.

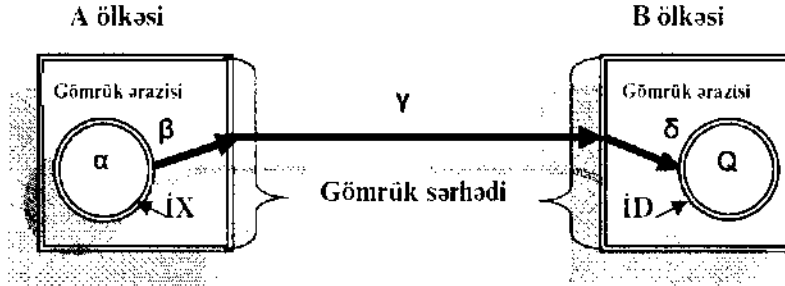
Göründüyü kimi gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsinin I üsulunda sövdələşmə qiymətinin üzərinə olavə olunan əksər xərc maddələri alıcının, yəni milli idxalatçının çəkdiyi xərclərə aiddir. Bu ilk görünüşdə adi bir karguzarlıq aləti kimi görünə də əslində xarici ticarət əməliyyatlarında milli subyektlərin müdafiəsinə yönəldilmiş gömrük siyasətinin bir hissəsidir. Gömrük orqanları alıcının çəkdiyi xərclərin bir hissəsini gömrük dəyərinə daxil etməklə onu artırır və dəyər artması ilə paralel artan rüsum məbləği ilə milli subyektlərin çəkdikləri xərclərin bir hissəsini kompensasiya edir. Xərclərin bu cür yenidən bölgüsü örtülü xarici iqtisadi siyasət aləti hesab olunur və iş zamanı onun fəaliyyəti hiss olunmadığından bu aləti nə inzibati, nə də iqtisadi tənziqləmə vasitəsinə aid etmək mümkünsüzləşir.

Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinə daha sadə yolla aydınlaşdırmağa çalışsaq, Gömrük dəyərinin düzgünlüyünə nəzarət edən gömrük orqanları ilk növbədə malın bir ölkədə olan istehsalçıdan (satıcıdan), digər ölkədə olan istehlakçıya (alıcıya)

BÖLMƏ 2

çatdırılması ilə əlaqədar xərclərin strukturunu müəyyən etməlidir. Bu struktur 4 hissədən ibarətdir:

Şəkil 1

Burada:

α - Malın istehsalı üçün onun dəyərini qiymətləndirilməsi (malın qiyməti),

β - İxracatçının ölkəsindəki xərclər (malın qablaşdırılması, markalaşdırılması (malın istehsalı üzrə məlumatlar, adı, netto çəkisi, mənşə ölkəsi), ölkə daxilində nəqliyyat, lisenziya xərcləri, ixrac üzrə vergi və rüsumlar, komisiyon haqları),

γ - İxracatçının sərhədindən idxalatçının sərhədinə kimi xərclər (nəqliyyat, sığorta xərcləri),

δ - İdxalatçının ölkəsindəki xərclər (idxal üzrə lisenziya xərcləri, rüsum və vergilər, ölkə daxilində malın nəqliyyat və anbarlaşdırılması xərcləri)

IX – ixracatçı və **ID** – idxalatçı;

Q – daxili bazardakı sərbəst bazar qiymətidir.

Onda, verilənlərə əsasən ümumi düstur belə olacaq:

$$Q = \alpha + \beta + \gamma + \delta$$

Ümumi düstura əsasən malın gömrük dəyərini qiymətləndirilməsi aşağıdakı kimi ifadə olunacaq:

$$I \text{ üsul} = \alpha + \beta + \gamma + XM$$

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

Burada **XM** - yuxarıda sadalanan xərc maddələridir.

Yəni istehsalçı (satıcı) tərəfindən müəyyən edilmiş qiymət, üstəgəl ixracatçının ölkəsindəki xərclər, üstəgəl yolüstü xərclər, üstəgəl gömrük dəyərinə daxil edilməmiş yuxarıda sadalanan xərc maddələri bərabərdir gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə gömrük dəyərini müəyyən edilməsi üsulu.

Bundan əlavə deklarant tərəfindən təqdim edilmiş malın gömrük dəyərini həqiqiliyini müəyyən etmək və onların dürüst, obyektiv və sənədlərlə təsdiq olunan məlumatları əks etdirdiklərini yoxlamaq üçün gömrük orqanları gətirilmiş malın miqdarına və keyfiyyətinə, faktiki qiymət üzrə güzəştlərə və valyuta kontraktının milli valyutaya hesablanmasıdan ötrü bəyannamə tarixinə xarici valyutanın manata olan məzənnəsini də nəzərə almalıdırlar.

Gömrük dəyərini müəyyən edilməsinin I üsulundan aşağıdakı hallarda gömrük dəyərini müəyyən edilməsi üçün istifadə oluna bilməz:

1. Ölkə qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş məhdudiyətlər, malların təkrar satıla biləcəyi coğrafi bölgə məhdudiyətləri və malların qiymətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməyən digər məhdudiyətlər istisna olmaqla, əgər alıcının qiymətləndirilən mal üzrə hüquqları sahəsində məhdudiyətlər nəzərdə tutulursa;

2. Malın satışı və sövdələşmə qiyməti təsiri nəzərə alın bilməyən şərtlərin yerinə yetirilməsindən asılıdırsa;

3. Deklarant tərəfindən gömrük dəyərini müəyyən edilməsi zamanı istifadə olunan məlumatlar sənədlərlə təsdiq olunmamışsa və ya kəmiyyətə təyin edilə bilən, daqiq və obyektiv məlumatlara əsaslanmırsa;

4. Sövdələşmə iştirakçıları qarşılıqlı olaraq bir-birlərindən asılı olan şəxslər olarsa. Burada bir-birindən qarşılıqlı asılı olan şəxslər dedikdə, aşağıdakı əlamətlərdən heç olmasa birinə malik olan şəxslər başa düşülür:

- ✓ Sövdələşmə iştirakçılarından biri (fiziki şəxs) və ya sövdələşmə iştirakçılarından birinin vəzifəli şəxsi eyni zamanda digər sövdələşmə iştirakçısının da vəzifəli şəxsdirsə;
- ✓ Sövdələşmə iştirakçıları müəssisənin birgə sahibidirlərsə;
- ✓ Sövdələşmə iştirakçıları əmək əlaqələri ilə bağlıdırlarsa;

- ✓ Sövdələşmə iştirakçılarında biri digər iştirakçının payının və nizamnamə kapitalının 5 faizindən azını təşkil etməyən və səs hüququ verən səhmlərin sahibidirsə;
- ✓ Sövdələşmənin hər iki iştirakçısı üçüncü hüquqi və fiziki şəxsin bilavasitə və ya dolayısı yolla nəzarəti altında dırsa;
- ✓ Sövdələşmə iştirakçıları birlikdə üçüncü hüquqi və fiziki şəxsə bilavasitə və ya dolayısı yolla nəzarət edirlərsə;
- ✓ Sövdələşmə iştirakçılarında biri o biri iştirakçının bilavasitə və ya dolayısı nəzarəti altında dırsa;
- ✓ Sövdələşmə iştirakçıları və ya onların vəzifəli şəxsləri yaxın qohumdurlarsa.

Lakin əgər bu hallarda qarşılıqlı münasibət həqiqətən də sövdələşmənin qiymətinə təsir göstərməyibsə və bunu deklarant sübut edə bilirsə, bu zaman I üsul tətbiq edilə bilər.

II üsul. Malın gömrük dəyərinin müəyyən olunmasında eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu bu üsulun tətbiq edilməsində gətirilən mallarla eyni olan malların sövdələşmə qiyməti əsas götürülür. Eyni mallar dedikdə, bütün xüsusiyyətlərinə, o cümlədən də aşağıdakı parametrlərinə görə gətirilən mallardan fərqlənməyən mallar başa düşülür:

- ✓ təyinatı və xarakteristikası (fiziki xüsusiyyəti);
- ✓ keyfiyyəti, mal nişanının olması və bazardakı nüfuzu;
- ✓ malın mənşə ölkəsi;
- ✓ istehsalçısı.

Bu tələblər malların identikliyi üçün ümumi və əsas tələblər hesab olunur. Buna görə də malların xarici görünüşündə cüzi fərqlər olduqda, digər cəhətləri isə bu bəndin tələblərinə uyğun gəldikdə, həmin fərqlər götürülən malların eyni olduğunu inkar etmək üçün əsas sayıla bilməz. Malların eyni hesab edilməsindən gömrük orqanının imtinası üçün yeganə səbəb kimi aşağıdakılardan biri gətirilməlidir, əks halda bu imtina əsassız hesab edilməlidir:

- ✓ Əgər qiymətləndirilən mal müqayisə edilən mallarla bir ölkədə istehsal edilməyibsə;
- ✓ Həmin mallar eyni istehsalçı tərəfindən deyil, digər şəxs tərəfindən hazırlanıbsa;
- ✓ Gətirilən malların layihələri, dizaynları, çertyoj işləri

idxalatçı ölkədə hazırlanıbsa.

Azərbaycan Respublikasının "Gömrük tarifi haqqında" Qanununun 19-cu maddəsinin müddəalarında əsasən eyni malların sövdələşmə qiyməti gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün o vaxt əsas götürülə bilər ki, həmin mallar:

- ✓ Respublikamızın gömrük ərazisinə gətirilmək üçün satılsın və ya hər hansı bir digər formada özgəninkiləşdirilsin;
- ✓ Qiymətləndirilən malların gətirilməsi ilə eyni vaxtda və ya həmin vaxtdan 90 gün əvvəl gətirilsin;
- ✓ Qiymətləndirilən mallarla eyni kommersiya şərtləri ilə və təxminən eyni miqdarda gətirilsin.

Əgər eyni mallar başqa miqdarda və başqa kommersiya şərtləri ilə gətirilibsə, deklarant onların qiymətlərində bu fərqlərə uyğun düzəlişlər etməli və bunların əsaslı olduğunu gömrük orqanlarının qarşısında sənədlərlə sübut etməlidir və əgər II üsuldən istifadə olunarkən malların bir neçə sövdələşmə qiyməti aşkar olunarsa, bu zaman idxal edilən malların gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün həmin qiymətlərdən ən aşağı səviyyəyə malik olanı götürülür.

III üsul. Malın gömrük dəyərinin eynicinsli malların sövdələşmə qiymətinə əsasən təyin edilməsi üsulu — yəni III üsul ilə müəyyən edilməsi də bir çox cəhətlərinə görə, demək olar ki, II üsulla eyni qaydada həyata keçirilir. Bu üsulun II üsuldən yeganə fərqi burada gətirilən malların gömrük dəyərini təyin etmək üçün eyni malların deyil, eynicinsli malların sövdələşmə qiymətlərinin əsas götürülməsidir.

Eynicinsli mallar dedikdə, bütün xüsusiyyətlərinə görə eyni olmasa da, qiymətləndirilən mallarla eyni vəzifələri yerinə yetirən və kommersiya baxımından bir-birini əvəz edə bilən mallar başa düşülür. Malların eynicinsli hesab edilməsi meyarları aşağıdakılardır:

- ✓ Təyinatı və xarakteristikası;
- ✓ Keyfiyyəti, mal nişanının olması və bazardakı nüfuzu;
- ✓ Mənşə ölkəsi.

Malların eynicinsli hesab edilməsi üçün müəyyən edilən bu tələblərin eyni mallar üçün olan tələblərlə müqayisə etsək görürük ki, eyni mallarla eynicinsli mallar arasında bir o qədər də

dərin fərq yoxdur. Sadəcə, əgər yuxarıdakı şərtlərlə yanaşı malın istehsalçısı eynidirsə o, identik fərqlidirsə eynicinsli mal hesab edilir.

II üsul gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün istifadə ediləni halda, yuxarıda göstərilmiş şərtlərə riayət edilməklə gətirilən mallarla eynicinsli malların sövdələsinə qiyməti əsas götürülür.

Aşağıda göstərilmiş 2 halda mal eynicinsli hesab edilmir:

- ✓ Mallar müxtəlif ölkələrdə istehsal edilənlərsə;
- ✓ Mallarla aparılan layihələşdirmə, təcrübə-konstruktor, bədii tərtibat, dizayn, eskiz, çertyoj və s. işlər malın gətirildiyi ölkədə aparılıbsa.

IV üsul. Dəyər çıxılması üsulu ilə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi qiymətləndirilən eyni və ya eynicinsli mallar idxalatçı ölkənin ərazisində öz ilkin vəziyyətini dəyişdirmədən, yəni gətirildiyi kimi də satıldıqda tətbiq oluna bilər.

Malların gömrük dəyəri dəyərin çıxılması üsulu ilə müəyyənələşdirildikdə, ilk öncə malların gətirildiyi tarixdən ən çoxu 90 gün əvvəl idxalatçı ölkənin ərazisində qiymətləndirilmiş və satıcıdan heç bir qarşılıqlı asılılığı olmayan alıcıya satılmış eyni, yaxud eynicinsli malların ən böyük partiyasının sərbəst bazar qiymətləri təyin olunur. Sonra isə bu qiymətdən aşağıdakı xərc maddələri çıxılır:

- ✓ Komissiyon mükafatlandırılmaları üçün ödənilmiş xərclər, mənfəətə əlavələr və ölkəyə gətirilən eyni növ malların satılması ilə əlaqədar ümumi xərclər;
- ✓ Malların idxalı və satışı ilə əlaqədar olaraq idxalatçı ölkədə ödənilməli olan idxal gömrük rüsumlarının, vergilərinin, yığımların və digər ödənişlərin cəmi;
- ✓ Malların gətirildiyi ölkədə onların daşınmasına, yüklənməsinə, boşaldılma işlərinə, sığortasına və s. sərf olunan xərclər.

Göründüyü kimi bütün bu xərclər idxalatçı ölkənin daxilində çəkilmiş xərclərdir. Ona görə də gömrük dəyərinin I üsulla müəyyən edilməsinin şərhində verilər ümumi düstura əsasən bu xərclərin hamısının cəmini δ ilə işarə etsək onda, dəyərin çıxılması üsulunu qısa olaraq belə göstərmək olar:

$$IV \text{ üsul} = Q - \delta$$

Yeni IV üsul malın daxili bazardakı sərbəst bazar qiymətindən alıcının birbaşa və dolaylı yolla çəkdiyi bütün xərclərin çıxılmasıdır.

Qiymətləndirilən eyni və eynicinsli malların gətirilmə anındakı vəziyyətdə satılması halları olmayıbsa, deklarantın xahişinə əsasən bu bölmənin yuxarıdakı bəndlərinin müddəalarına riayət etmək şərti ilə emal mərhələsini keçmiş mal vahidlərinin qiymətlərindən istifadə etməklə əlavə dəyər düzəlişi edilməlidir.

V üsul. Gömrük dəyəri dəyərin toplanması üsulu ilə müəyyən edilərkən, malın aşağıdakıların toplanması yolu ilə hesablanmış qiyməti əsas götürülür:

- ✓ Materialların dəyəri və istehsalçı tərəfindən qiymətləndirilən malın istehsal xərcləri – α ;
- ✓ İxrac edən ölkədən eyni növlü malların idxalatçı ölkədə satışı üçün səciyyəvi olan xərclər, o cümlədən nəqliyyat, yüklənmə yerindəki sığorta xərcləri və sairə – β ;
- ✓ İdxalatçı ölkəyə belə malların göndərilməsi nəticəsində ixrac edənə aldəttdiyi mənfəətin bir hissəsi – γ .

Ünümü düstura əsasən dəyərin toplanılması üsulunun yuxarıda göstərilən bütün elementləri müvafiq olaraq α , β və γ -ni formalaşdırır. Buradan isə dəyərin toplanması üsulu ilə gömrük dəyərinin müəyyən edilməsini qısa olaraq aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$V \text{ üsul} = \alpha + \beta + \gamma$$

Burada yeri gəlmişkən bir məsələni də qeyd etmək lazımdır. Yuxarıda söz vermişdik ki, gömrük dəyərinin hesablanması üsullarından yalnız dəyərin toplanması (IV üsul) və çıxılması (V üsul) üsullarının istənilən ardıcılıqla tətbiq edilə biləcəyi teoremini isbat edəcəyik. Buna görə də indi bu müddəanı riyazi-iqtisadi modeləşdirmə ilə sübut edək:

Ünümü düsturu yada salıq:

$$Q = \alpha + \beta + \gamma + \delta$$

Əgər, biz ünümü düsturda δ -nü bərabərliyin sağ tərəfinə keçirsək onda aşağıdakı bərabərlik alınır:

$$Q - \delta = \alpha + \beta + \gamma$$

İndi isə gömrük dəyərinin təyin edilməsinin IV və V üsullarının ifadə edildiyi düsturları yada salaq:

$$V \text{ üsul} = Q - \delta \quad \text{və} \quad IV \text{ üsul} = \alpha + \beta + \gamma$$

Əgər bu düsturları ümumi düsturdan çıxardığımızın çıxarışda yerinə qoysaq onda aşağıdakı bərabərlik alınır:

$$IV \text{ üsul} = V \text{ üsul}$$

Beləliklə də bərabərlik sübut olunur. Deməli, IV və V üsullar mahiyyətcə eyni üsuldurlar və məhz buna görə də qanunvericilik praktikada müstəsna hal olaraq yalnız onların istənilən ardıcılıqla tətbiqinə icazə verir.

VI üsul. Əgər gömrük dəyəri əvvəlki üsulların ardıcıl tətbiqi nəticəsində deklarant tərəfindən müəyyən edilə bilmirsə və ya gömrük orqanları tərəfindən gömrük dəyərinin müəyyən edilməsində bu üsullardan istifadə oluna bilməməsi əsaslandırılırsa, onda qiymətləndirilən malların gömrük dəyəri beynəlxalq gömrük təcrübəsinə əsasən müəyyən edilir. Belə müəyyənedilmə gömrük dəyərinin təyin edilməsinin ehtiyat üsulunu təşkil edir. Ehtiyat üsulunun tətbiqi ilə gömrük dəyəri təyin edilərkən idxalatçı ölkənin gömrük orqanı onun sərəncamında olan bütün qiymət məlumatlarını deklaranta təqdim edir.

Lakin bu üsulun da tətbiqində məhdudiyyətlər nəzərdə tutulur. Belə ki, bu üsulla malın gömrük dəyərini müəyyən etmək üçün aşağıdakılar əsas götürülə bilməz:

- ✓ İdxalatçı ölkənin daxili bazarında həmin malın qiyməti;
- ✓ İdxalatçı ölkənin daxili bazarında həmin malla milli mənşəli eyni və ya eynicinsli malların qiyməti;
- ✓ Malları gətirən ixracatçının ölkəsinin üçüncü bir ölkəyə göndərdiyi malların qiyməti;
- ✓ Malın kortəbii, heç bir əsasa söykənmədən birtərəfli müəyyən olunmuş qiyməti.

Gömrük dəyərinin düzgün müəyyən edilməsi çox ciddi bir məsələdir və buna görə də onun müəyyənləşdirilməsindəki bütün təqsirli çatışmazlıqlar hər bir halda qanunvericiliklə müəyyən olunmuş məsuliyyətə səbəb olur.

2.2. Malın mənşə ölkəsi anlayışı və onun əhəmiyyəti. Mənşə ölkəsinin müəyyən edilmə meyarları

Ümumilikdə malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi həmin malların gömrük ərazisinə gətirilməsi və oradan aparılması zamanı tarif və qeyri-tarif tənzimlənmənin həyata keçirilməsi üçün müəyyən olunur. Mənşə ölkəsinin müəyyən olunması proseduru bütün dünya dövlətlərinin gömrük xidmətləri tərəfindən aparıldığından onun ayrı-ayrı dövlətlərdəki əsas təyin edilmə meyarları da dünya təcrübəsinə əsaslanır. Respublikamızda malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi qaydalarını və şərtlərinin Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

Malın mənşə ölkəsi dedikdə, həmin malın ya tam istehsal edildiyi, ya da kifayət qədər emala (tamamıənma, təkrar emal, son məhsul şəklinə gətirmə və s.) məruz qaldığı ölkə başa düşülür. Göründüyü kimi malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinin 2 əsas meyarı var ki, bunlar da aşağıdakılardır:

1. Tam istehsal meyarı. Qeyd edək ki, malın tam surətdə verilmiş ölkədə istehsal edildiyini göstərən tam istehsal meyarının tələblərinə əsasən malın müəyyən ölkədə tam istehsal olunduğu aşağıdakı məlumatların düzgünlüyü ilə təsdiq edilə bilər:

✓ Ölkənin ərazisindən və ya onun məhəlli sularından, habelə qitə şəlfindən və dənizin təkindən (əgər bu dəniz təkini istismar etməyə həmin ölkənin müstəsna hüququ varsa) çıxarılan faydalı qazıntılar;

✓ Ölkə ərazisində becərilmiş və yığılmış bitkiçilik məhsulları;

✓ Həmin ölkədə doğulub bəslənmiş heyvanlar və həmin heyvanlardan alınmış istehlak məhsulları;

✓ Milli istehsal olan ovçuluq, balıqçılıq və dəniz vətəgəsi məhsulları;

✓ Dünya okeanında həmin ölkənin gəmiləri ilə və ya onun icarəyə (fraxta) götürdüyü gəmilərlə ovlanmış və istehsal edilmiş dəniz vətəgəsi məhsulları;

✓ Həmin ölkədəki istehsalın və başqa əməliyyatların nəticəsi olan təkrar istehsaldan alınan tullantılar;

✓ Həmin ölkəyə məxsus olan və ya onun icarəyə götürdüyü kosmik gəmilər vasitəsilə açıq kosmosda alınmış

yüksək texnologiya məhsulları;

- ✓ Müstəsna olaraq həmin ölkədə yuxarıda göstərilənlərdən istehsal və təkrar istehsal olunan bütün mallar.

Göründüyü kimi tam istehsal meyarı əsasən təbii amillərlə bağlıdır və ona görə də malın mənşə ölkəsinin bu meyarı əsasən təyin edilməsi heç bir çətinliklə müşayiət olunmur. Malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinin digər bir şerti kifayət qədər əmal meyarıdır.

2. Kifayət qədər əmal meyarı. Bu meyarı əsasən malın mənşə ölkəsinin təyin edilməsi zərurəti malın istehsalında iki və ya daha çox ölkənin iştirak etdiyi aşkar olunarkən yaranır. Malın mənşə ölkəsinin kifayət qədər əmal meyarına əsasən təyin olunması çox mürəkkəb olduğundan onun özü də öz daxilində 3 submeyara bölünür. Beləliklə də müəyyən bir ölkədə hər hansı bir malın kifayət qədər əmal edilməsinin submeyarları aşağıdakılardır:

- ✓ Əmal nəticəsində Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturasının hər hansı birinci ilk dörd rəqəm səviyyəsində malın təsnifat kodunun (mal mövqeyinin) dəyişməsi;
- ✓ Malın müəyyən ölkə mənşəli hesab olunması üçün kifayət edən müxtəlif təyinatlı istehsal texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsi;
- ✓ Advalor pay qaydası — yəni baxılan malın qiymətində istifadə olunan materialların dəyərinin və ya əlavə dəyərinin müəyyən edilmiş faiz həddindən (bir işgüzar adət olaraq 50%-dən) yuxarı həddi hansı ölkəyə məxsusdursa mal da həmin ölkə mənşəli hesab edilir.

Aşağıdakı texnoloji əməliyyatlar malın mövqeyinə təsirindən və malın tərkibində faizlərlə payından asılı olmayaraq heç vaxt malın mənşə ölkəsinin kifayət qədər əmal meyarının tərkib elementi hesab edilə bilməz:

- ✓ Malların saxlanması və nəql edilməsi zamanı onların mühafizəsinin təmin edilməsi ilə bağlı olan bütün əməliyyatlar;
- ✓ Malların satışa və daşınmaya hazırlanması əməliyyatları – mal dəstinin bölünməsi, malların göndərilmə üçün formalaşdırılması, çeşidlənməsi və yenidən qab-

Narici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

laşdırılması, və s. əməliyyatları:

- ✓ Sadə yığma əməliyyatları və hissələrin kompleksləşdirilməsi;
- ✓ Baxılan mala onu, əvvəlki xüsusiyyətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirən yeni əlamətlər vermədən xüsusi tərkib hissələrinin quraşdırılması əməliyyatları.

Həm tam istehsal meyarına, həm də kifayət qədər əməl meyarına münasibətdə malın mənşə ölkəsi müəyyən olunarkən həmin malın istehsalı zamanı istifadə olunan istilik və elektrik enerjisinin, avadanlığın və alətlərin mənşəyi nəzərə alınmır.

Lakin dünya təcrübəsində yuxarıda göstərilmiş 2 əsas təyinedilmə meyarı heç də həmişə malın mənşəyinin təyin edilməsi üçün əsas istiqamətlər hesab edilmir. Əgər hər hansı iki və ya daha çox ölkə arasında malların mənşəyinə dair xüsusi razılaşma olarsa, o zaman malın mənşəyinin təyin edilməsi üçün yuxarıda göstərilmiş meyarlar köməkçi meyarlar hesab edilirlər. Məsələn, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) üzvü olan dövlətlərin Hökumət Başçıları Şurasının 1996-cı il 18 oktyabr tarixli Qərarının müddəalarına əsasən "«Sərbəst ticarət zonasının yaradılması haqqında» 1994-cü il 15 aprel tarixli Sazişin iştirakçıları olan dövlətlərin birinin rezidenti tərəfindən bu ölkənin gömrük ərazisindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə ixrac və həmin sazişin iştirakçısı olan Azərbaycan Respublikasının rezidenti tərəfindən idxal olunduğu hallarda malın mənşə ölkəsi Saziş iştirakçısı olan həmin ölkənin gömrük ərazisi hesab olunur".

Malların dəstlərlə, yəni hissə-hissə göndərilməsi şəraitində onların mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinin sadələşdirilməsi üçün gömrük qanunvericiliyində xüsusi hal müəyyən edilmişdir. Belə ki, qanunvericiliyə görə malların istehsal və nəqliyyat şərtlərinə görə bir neçə dəstdən sökülmüş və ya yığılmamış şəkildə bir partiyada göndərilməsi mümkün olmadıqda, həmçinin səhv nəticəsində bir partiya mal bir-neçə partiyağa bölünmüşsə, mənşə ölkəsi müəyyən edilərkən deklarantın istəyi ilə həmin mallar vahid bir mal kimi götürülə bilər. Lakin bu qaydaların tətbiqi yalnız aşağıda göstərilmiş şərtlər daxilində mümkündür:

- ✓ Gömrük orqanına sökülmüş və yığılmamış malın bir neçə partiyağa bölünməsinin səbəbləri haqda Narici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturasına uyğun

olaraq kodlar göstərilməklə hər partiyanın özünəməxsus cəhətləri, bu partiyağa daxil olan malların dəyəri və mənşə ölkəsi haqda əvvəlcədən xəbərdarlıq edilməsi:

- ✓ Malın bir neçə partiyağa bölünməsinin səhv olduğunu təsdiq edən sənədlərin gömrük orqanlarına təqdim olunması;
- ✓ Bütün partiyaların bir ölkədən bir mialgöndərən tərəfindən göndərilməsinin təsdiqlənməsi;
- ✓ Bütün partiyaların eyni gömrükxanadan (gömrük postundan) gətirilməsi;
- ✓ Malın bütün partiyalarının göndərişinin gömrük bəyan-naməsinin qəbul olunduğu tarixdən altı aydan gec olmayaraq və ya birinci partiyağa görə gömrük bəyan-naməsinin verilməsi müddəti keçənə qədər bitməsi.

Malın mənşə ölkəsi haqqında bütün məlumatları əks etdirən sənəd mənşə sertifikatı hesab olunur. Bu sertifikat beynəlxalq standartlara uyğun tərtib olunur və gömrük orqanları bu tip sənədlərin nümunələri ilə əvvəlcədən təmin olunurlar. Gömrük rüsum və vergilərinin hesablanması və ödənilməsində malların mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Çünki mənşə ölkəsi müəyyən edilməyən və ya dəqiq müəyyən edilməyən mallara gömrük ödənişləri digər mallara nisbətə özünün ən yüksək səviyyələri ilə hesablanır. Onu da qeyd edək ki, mənşə ölkəsi müəyyən olunmayan mallara tətbiq olunan rüsumlar, hətta onların dəyəri səviyyəsində, yəni ikiqat məbləğdə də tətbiq oluna bilər. Bundan başqa mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinin digər aspektlərdən (siyasi, ekoloji, ictimai və s.) də əhəmiyyəti böyükdür.

2.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturası – inkişaf mərhələləri, strukturu və tətbiqi xüsusiyyətləri

Beynəlxalq birlikdə bütün əmtəələrin əhatə olunduğu vahid əmtəə nomenklaturasının yaranması ideyası ilk dəfə XIX – XX əsrlərdə özünü təsdiqləməyə başladı. Bu dövrlərdə xarici ticarət-iqtisadi əməliyyatları spektrinin inkişafı və əmtəə çeşidlərinin çox sürətli genişlənməsi vahid nomenklaturanın yaradılması zərurətini ortaya çıxardı. Bu nomenklatura aşağıdakı şərtləri təmin

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

etməli idi:

- ✓ xarici ticarət əməliyyatlarında iştirak edən bütün malların sistemli təsnifatını;
- ✓ ayrı-ayrı ölkələrin daxili əmtəə nomenklaturasının unifikasiyaya edilmiş vahid sistemini;
- ✓ mallara dair xarici ticarətdə hamı - gömrükçülər, mü-təxəssislər, idxalatçılar, ixracatçılar, daşıyıcılar və bütün digər iştirakçılar tərəfindən birmənalı anlaşılan vahid "gömrük əlifbasının" yaradılmasını;
- ✓ ikitərəfli və çoxtərəfli razılaşmalarda asanlıqla istifadə edilə bilinməsini;
- ✓ beynəlxalq ticarətin statistikasının və təhlilinin aparıl-masının təmin edilməsini.

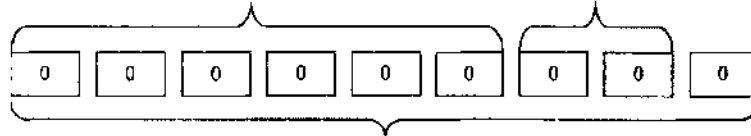
Bu şərtlərə cavab verən nomenklaturanın yaradılması istiqamətində XX əsrin 70-80-ci illərinə qədər çoxlu təkliflər və təsnifatlandırma sistemləri hazırlansa da onların heç biri bu şərtləri tam təmin etmirdi. Yuxarıdakı bütün şərtlərin tələblərini təmin edən yeganə nomenklatura Ahəngdar Sistemin Vahid Əmtəə Nomenklaturası oldu. 1983-cü ildə Brüsseldə Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının (hazırda ÜGT) 61/62 iclaslarında Şura Malların Təsviri və Kodlaşdırılmasının Ahəngdar (Harmonik) Sistemi haqqında Beynəlxalq Konvensiyanı təsdiqlədi və onu imzalanma (konvensiyaya qoşulma) üçün açıq elan etdi. Azərbaycan Respublikası ilk dəfə bu Konvensiyaya 12 avqust 1988-ci ildə keçmiş SSRİ-nin tərkibində digər müttəfiq respublikalarla birlikdə qoşulmuşdur.

Ahəngdar Sistemin Əmtəə Nomenklaturası malların təsnifatını yalnız beynəlxalq miqyasda təsnifatlandırır və ümumi istiqamətverici nomenklatura hesab edilir. Bu səbəbdən də bu sistemdə mallar yalnız submövqə (ilk 6 rəqəm) səviyyəsində birləşdirilir. Malların daha dərin təsnifatı isə müxtəlif region və ölkələr səviyyəsində gedir. Məsələn, hazırda aşağıdakı şəkildə Respublikamızın istifadə etdiyi əmtəə nomenklaturasına baxsaq onun 3 müxtəlif nomenklaturanın uzlaşmış ifadəsindən ibarət olduğunu görürük:

BÖLMƏ 2

Malların Təsviri və Kodlaşdırılmasının Ahəngdar
Sisteminin Əmtəə Nomenklaturası (ASƏN)

Avropa Birliyinin Kombinə
Edilmiş Əmtəə Nomenklaturası
(ABKƏN)

Müstəqil Dövlətlər Birliyində Xarici İqtisadi Fəaliyyətin əmtəə
Nomenklaturası (MDB XI F ƏN)

Elmi texniki tərəqqinin (ETT) sürətləndiyi və xarici ticarət əməliyyatlarının genişləndiyi müasir mühitdə daim yeni-yeni əmtəələr meydana çıxır ki, bu da bütün dövlətlərdən öz Əmtəə Nomenklaturalarını daim təkmilləşdirməyi tələb edir. Ölkəmizin gömrük orqanları da bu məqsədlə daim:

1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasının beynəlxalq əsaslarında olan dəyişiklik və əlavələri, bu əsasların təfsiri üzrə beynəlxalq izahatları və digər qərarları izləyir və bu nomenklaturamı onun beynəlxalq əsaslarına uyğun vəziyyətə gətirir;

2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasının təfsiri üçün izah və şərhlər hazırlayır, təsdiq edir və bunlarla birlikdə nomenklaturanın ümumi və dövrü nəşrini təmin edir;

3. Göstərilən nomenklaturamın aparılması üçün qarşıya çıxan bütün digər yeni funksiyaların yerinə yetirilməsini təmin edirlər.

Gömrük vergi və rüsumlarının hesablanması zamanı XI F ƏN-na uyğun olaraq malın kodunun müəyyən edilməsi məsələsi çox önəmli məsələdir. Çünki mala gömrük rüsumlarının və vergilərinin hesablanması və ən əsası bu rüsumların dərəcəsi, habelə gömrük vergi və rüsumlarından azad olunması birbaşa onun kodu ilə müəyyən edilir. Bundan başqa ƏDV və Aksizli malların siyahısı da məhz malların XI F ƏN-ki koduna uyğun müəyyən edilir ki, bu da malın nomenklatur kodunun təyin edilməsinin əhəmiyyətini yetərli qədər yüksəldir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası (XI F ƏN) ölkəyə gətirilən və ölkədən aparılan mallara tətbiq olunan gömrük rüsum dərəcələrinin sistemləşdirilmiş siyahısıdır. Hal-

Xarici ticarət əməliyyatlarının
tarif tənzimlənməsi mexanizmi

hazırda Azərbaycan Respublikasında MDB XİF ƏN-ndan, yəni malların təsnifatının 9 rəqəmli "əlifba"sından istifadə edilir ki, o da 21 bölmə, 99 qrup (96 - fəaliyyətdə, 3 (77,98,99) - ehtiyatda), 33 yarımqrup, 1241 mal mövqeyi, 5019 submövqedən ibarətdir. Bu təsnifat sisteminin strukturu aşağıda verilmiş çıxarışda göstərilən kimi formalaşdırılır:

BÖLMƏ	Mal mövqələri dərin detallaşmadığından 9-cu rəqəm həmişə „0“ qəbul edilir									
	Quzular (bir ilə qədər olanlar)									
	Diri qoyunlar									
	Diri qoyunlar və keçilər									
	Diri heyvanlar									
	0	1	0	4	1	0	3	0	0	
	Mal qrupu									
	Malın mövqeyi									
	Malın submövqeyi									
	Malın yarım-submövqeyi									

Xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasından çıxarış.

XİF ƏN-na uyğun olaraq malların kodunun təyini texnologiyasına gəlinə isə onu qeyd etmək lazımdır ki, burada malların kodunun düzgün təyini üçün 3 blok tərkib elementlərdən istifadə edilməlidir ki, onlar da aşağıdakılardır:

1. Nomenklatura hissəsi - bu hissənin mahiyyəti yuxarıdakı şəkildə aydınlaşdırılıb;

2. Bölmə və qruplara qeydlər - bu isə adından da göründüyü kimi bölmələrin və qrupların adlarına onların məzmunu, spesifikasi və s. mühüm qeydlərdən ibarətdir;

3. XİF ƏN-in əsas interpretasiya (izahetmə) qaydaları - bu qaydalar malın kodunun təyini üçün kompleks vasitə hesab olunur və 6 qrupda ümumiləşdirilir. İlk 5 qaydaya əsasən

malın mövqeyi (yəni ilk 4 rəqəm), 6-cı qaydaya əsasən isə digər rəqəmlər – submövqe, yarımsubmövqe və s. tapılır. Beləliklə, bu qaydalar aşağıdakılardır:

✓ Qayda 1.

Bölmələrin, qrupların və yarımqrupların adları MDB ölkələri-nin XİF ƏN-nin işdə rahat istifadə edilməsi üçün nəzərə alınır: hüquqi məqsədlər üçün XİF ƏN-də malların təsnifatı mal mövqələrinin mə-nindən, bölmə və qruplara qeydlərindən çıxış etməklə həyata keçirilir.

✓ Qayda 2.

2.1. Mal mövqeyinin adındakı hər hansı qeyd şərti belə malın komplektləşdirilməmiş, yaxud tamamlanmış şəklinə də aid edilməlidir, bu şərtlə ki, komplektləşdirilməmiş və tamamlanmamış halda da bu mal bitkin malın xüsusiyyətlərini özündə əks etdirmiş olsun.

Təcrübədə bir çox mallar komplektləşdirilməmiş və ya bitirilməmiş, yaxud yığılmamış (sökülü) vəziyyətdə göndərilir. Belə halda göndərilən mal komplekt və bitkin malın xassələrinə malik olmalıdır. Yəni göndərilən mal dərhal istifadəyə hazır deyil, amma hazır məmulatın təqribi formasına malikdir və bəzi əməliyyatlar sayəsində tamamlana bilər.

Bu qaydanın əsas ideyası ondan ibarətdir ki, baxılan mallar bitkin mallarla eyni mövqedə yerləşir.

2.2. Mal mövqeyinin adındakı hər hansı qeyd-şərt belə malın qarışıq və birləşməsinə də aid edilməlidir. Hər hansı materialdan əmələ gələn mala aid olan qeyd-şərt tamamilə, yaxud qismən bu materialdan ibarət olan mala şamil edilir.

✓ Qayda 3.

Əgər 2.2. bəndinə, yaxud bu və ya digər səbəbdən malın 2 və ya daha artıq mal mövqeyinə aid edilməsi mümkündürsə, belə malların təsnifatı aşağıdakı kimi həyata keçirilir:

3.1. O, mal mövqeyinə üstünlük verilir ki, malın daha konkret təsvirini müəyyən edir. Bununla belə əgər 2 və yaxud daha çox mal mövqeyindən hər biri çoxkomponentli məmulatın, yaxud qarışığın yalnız bir hissəsinə aiddirsə, onlardan birinin daha dəqiq təsvir verməyinə baxmayaraq, belə mal mövqələri bərabər əhəmiyyətli hesab edilir.

3.2. Müxtəlif materiallardan ibarət, yaxud müxtəlif kom-

**Xarici ticarət əməliyyatlarının
tarif tənzimlənməsi mexanizmi**

ponentlərdən hazırlanmış qarışıq və çoxkomponentli məmulatlar və bu qaydanın 3.1. bəndi ilə təsnifatlandırıla bilməyən mallar həmin malların əsas xüsusiyyətini səciyyələndirən material və tərkib hissəsinə görə təsnifatlandırılmalıdır (əgər bu meyar tətbiq edilə bilirsə).

Təsnifatı 3.1. və 3.2. qaydalarına görə aparıla bilməyən mallar mal mövqeləri içərisində kodun böyüməsi qaydasında axıncı mövqedə təsnifatlandırılmalıdır.

✓ Qayda 4.

İlk 3 qayda ilə təsnifatlandırıla bilməyən mallar baxılan mallarla ən uyğun (yaxın) olan malların mövqeyində təsnifatlandırılmalıdır.

✓ Qayda 5.

Müəyyən məmulatların və ya məmulatlar qrupunun saxlanması üçün nəzərdə tutulan və ya xüsusi forması olan qab-tara mənsub olduğu mallarla birgə təqdim edilirsə, qablaşdırıldığı məmulatlarla birgə (məsələn, musiqi aləti və çexolu) təsnifatlandırılmalıdır.

✓ Qayda 6.

Hüquqi məqsədlər üçün hər hansı mal mövqeyinin sub-mövqeyindəki malların təsnifatı submövqelərə və onlara aid qeyd-şərtlərə uyğun olaraq bir səviyyədəki submövqelərin müqayisə edilə bilən olması şərti ilə həyata keçirilə bilər. Bu qaydanın məqsədləri üçün, həmçinin bölmə və qruplara qeyd-şərtlər, əgər başqa birisi nəzərdə tutulmamışsa, tətbiq edilə bilər.

Bu qaydalardan başqa təsnifatlandırılmada "defis" sistemindən də istifadə edilir ki, bu da malın hansı dərinlikdə təsnif olunduğunu müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Defis sisteminin daha aydın başa düşülməsi üçün Respublikamızın Xarici İqtisadi Fəaliyyətinin Əmtəə Nomenklaturasından çıxarılmış və aşağıdakı sxem formasına salınmış çıxarışa baxmaq kifayətdir:

0102	Dişi iribuynuzlu heyvanlar.
0102.90	- - digər dişi iribuynuzlu heyvanları.
0102.90.20	- - - ev növləri.
0102.90.200.0	- - - - çəkisi 80 kq-dan artıq, lakin 100 kq-dan çox olmayan.
0102.90.210.0	- - - - - atlık.

Yuxarıdakı çıxarışdan da görüldüyü kimi defis sistemine əsasən malın təsnifatının dərinləşməsinin hər mərhələsində onun qarşısına bir “-” əlavə olunur. Bu isə sadəcə malın kodunun qarşısındakı defislərin sayına əsasən onun hansı dərinlikdə təsnif olunduğunu sadəliklə deməyə imkan verir.

Malın Əmtəə Nomenklaturasındakı kodu müəyyən edildikdən sonra isə artıq ona müəyyən olunmuş (əgər müəyyən olunubsa) güzəştlər və preferensiyalara baxılır.

2.4. Xarici ticarət əməliyyatlarında tarif preferensiyaları və güzəştlər

Müstəsna tarif güzəştləri obyektlərə və subyektlərə verilən və yalnız xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif tənzimlənməsinə münasibətdə fəaliyyət qabiliyyətli sayılan üstünlüklər dəstidir. Müstəsna tarif güzəştləri 2 istiqamətdə qruplaşır:

1. Aktiv tarif üstünlükləri – bu qrupa tarif güzəştləri, preferensiyalar və azad etmələr daxildir.

2. Passiv tarif üstünlükləri – bu qrupda isə əlavə gömrük ödənişlərinin tətbiqi, əlverişsiz ticarət rejiminin seçilməsi və s. elementlər yer alır.

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizminin digər “çarxi” də məhz gömrük sərhədindən keçirilən obyektlərə (mallara, xidmətlərə, nəqliyyat vasitələrinə) və subyektlərə (şəxslərə) müstəsna aktiv tarif üstünlüklərinin verilməsidir.

Aktiv tarif üstünlükləri aşağıdakı meyarlara əsasən təsnif olunurlar:

1. Tətbiq olunma obyektlərinə görə:

- ✓ Bu əsasən şəxslərə — həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərə verilən aktiv tarif üstünlüklərini əhatə edir ki, buraya xarici dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların, nüfuzlu dini və ictimai qurumların və s. hüquqi şəxslərə və onların maraqlarını təmsil edən fiziki şəxslərə verilən imtiyazlar daxildir. Lakin bir qayda olaraq xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəliklərinə (habelə konsulluq xidmətinə) verilən aktiv tarif üstünlükləri ümumi qaydada, yəni bütün dövlətlər üçün eyni olmaqla əvvəlcədən milli qanunvericilikdə müəyyən edildiyi halda, beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar, onların nəzdindəki

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

xarici dövlət nümayəndəlikləri, habelə bu təşkilat və nümayəndəliklərin şəxsi heyəti və onların ailə üzvləri üçün verilən aktiv tarif üstünlükləri müvafiq beynəlxalq müqavilələr, ikitərəfli və çoxtərəfli razılaşmalar əsasında müəyyən edilir. Şərti olaraq bu üstünlüklərin xarici dövlətlərə və onların işçilərinə və digər şəxslərə təqdim olunan güzəştlərə bölünməsinə də rast gəlinir.

- ✓ Mallara və xidmətlərə verilən aktiv tarif üstünlükləri. Bu üstünlüklərin spesifik cəhəti onların şamil olduğu obyektlərin konkret siyahı şəklində mövcud olmasıdır. Məsələn, "Gömrük tarifi haqqında" Qanunun 34-cü maddəsinə görə gömrük rüsumlarından aşağıdakılar azad edirlər:

a) yüklərin və sərnişinlərin beynəlxalq daşımalarını həyata keçirən nəqliyyat vasitələri, habelə onların yolboyu, dayanacaq-lararası məntəqələrdə normal istismarı üçün lazım olan və ya həmin nəqliyyat vasitələrinin qəzasının (sınmasının) nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədi ilə xaricdən alınmış maddi-texniki təchizat və tədarük malları, yanacaq, ərzaq və digər əmlak;

b) dənizdə balıq ovlayan Azərbaycan Respublikası gəmilərinin və Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri tərəfindən icarəyə (fraxta) götürülmüş gəmilərin fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən çıxarılan maddi-texniki təchizat və tədarük malları, yanacaq, ərzaq və başqa əmlak, habelə həmin gəmilərdə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən vətəndaşlıq məhsulları;

c) rəsmi, yaxud şəxsi istifadə üçün xarici ölkələrin nümayəndələri tərəfindən və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq surətdə bu cür malları rüsumsuz gətirmək və rüsumsuz çıxartmaq hüququna malik olan fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan mallar;

ç) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, gömrük sərhədi ərazisindən çıxarılan Azərbaycan Respublikasının valyutası və bu əraziyə gətirilən xarici valyutalar (numizmatika məqsədi ilə istifadə olunanlardan başqa), qiymətli kağızlar;

d) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda dövlətin mülkiyyətinə keçirilməli olan mallar;

e) qəza və dağıntıların, təbii fəlakətlərin nəticələrinin ara-

dan qaldırılması məqsədi ilə və ya humanitar yardım kimi Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan mallar, o cümlədən məktəblər, məktəbəqədər müəssisələr və müalicə ocaqları üçün pulsuz dərş vasitələri;

a) texniki yardım da daxil olmaqla təmənnsiz yardım və xeyriyyə məqsədi ilə dövlətlərin, hökumətlərin və beynəlxalq təşkilatların xətti ilə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və ya bu ərazidən çıxarılan mallar, habelə qrant haqqında müqaviləyə və ya qərara əsasən qrant kimi alınan pul və (və ya) digər maddi yardımlar;

f) üçüncü ölkələr üçün nəzərdə tutulmuş və Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən tranzit rejimi ilə gömrük nəzarəti altında keçən mallar;

g) Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommərsiya təyinatı olmayan və yalnız şəxsi istifadə üçün çıxarılan mallar;

ğ) Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qaytarılan milli mədəniyyət sərvətləri;

h) yığma komandaların hazırlığı ilə bağlı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən ölkəyə gətirilən idman avadanlığı, texnikası və malları;

x) kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının ixracına, habelə fəaliyyətinin təşkili üçün idxal etdikləri avadanlıq, zəruri xammal və digər vasitələrə görə;

ı) əməkçi miqrantın qazandığı vəsaitin və bu vəsaitlə əldə etdiyi əşyaların, məişət avadanlıqlarının, həmçinin əmək fəaliyyəti üçün zəruri olan alətlərin, əməkçi miqrant əmək fəaliyyətinə başladıqda və əmək fəaliyyəti sona çatdıqda Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından çıxarılmasına görə rüsum ödənilmir.

Azərbaycan Respublikasının digər normativ aktlarında da (Gömrük Məcəlləsində, Azərbaycan Respublikasının "Əlavə dəyər vergisi haqqında", "Aksizlər haqqında" Qanunlarında və AR-nın hökuməti tərəfindən müəyyən edilmiş digər normativ hüquqi aktlarda) nəzərdə tutulur ki, milli iqtisadiyyatın inkişafını təmin etməkdən ötrü ayrı-ayrı hallarda malların gömrük sərhədidən keçirilməsində güzəştlərin tətbiqinə baxıla bilər. Bu hallarda gömrük güzəştləri ya ayrı-ayrı vətəndaşlara və hüquqi şəxs-

ləre, ya da ayrı-ayrı ömtə növünə şamil edilir.

2. Reallaşdırılma səviyyəsinə (dərəcəsinə) görə aktiv tarif üstünlükləri bölünür :

- ✓ Preferensiyalar (güzaştlar) - praktikada tarif dərəcələrinin aşağı salınması, tariflərdən qismən azad etmə və əvvəl alınmış gömrük rüsumlarının qaytarılması şəklində təzahür edən aktiv tarif üstünlükləridir.
- ✓ Azad etmələr - ödənişlərdən tam azad etmə şəklində ifadə olunan və xüsusi hallarda tətbiq olunan aktiv tarif üstünlükləridir.

Xarici ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsi mexanizminin bu mərhələsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bəzən dövlət müxtəlif daxili və xarici səbəblərdən müəyyən malları rüsum və vergilərdən azad edə, onların dərəcələrinin aşağı salınması, habelə əvvəl ödənilmiş rüsum və vergilərin geri qaytarılmasını həyata keçirə bilər. Bu siyahı hökumət tərəfindən müəyyən olunur və iqtisadi, siyasi, sosial və s. səbəblərdən asılı olaraq dəyişdirilə bilər. Buna görə də gətirilən və aparılan mallara rüsum və vergilərin hesablanması zamanı onların bu siyahıda olub-olmamaqlarının müəyyən edilməsi xarici ticarətin tarif tənzimlənməsi mexanizminin mükəmməl işləkliyinin təmin edilməsi üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2.5. Xarici ticarət əməliyyatlarında gömrük tarifinin tətbiqi realıqları. Meçlər paradoksu

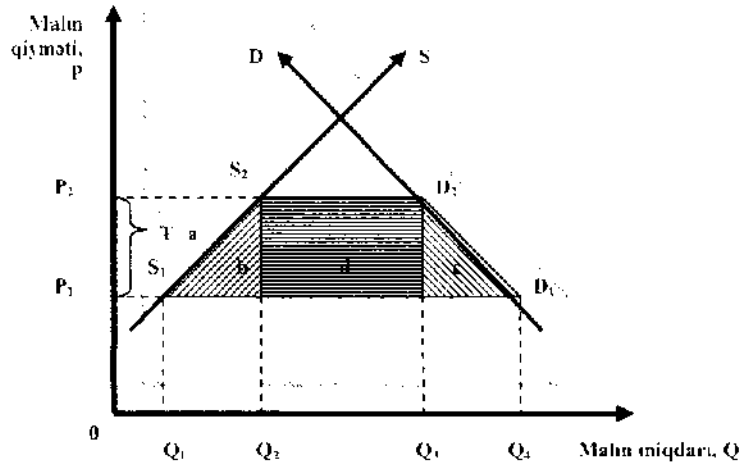
Xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif tənzimlənməsinin nəzəri mərhələlərinin başa çatması ilə bu tənzimləmənin təcrübədə tətbiqi üçün bütün imkanlar yaradılmış olur. Bu səbəbdən də bu aspektlərin təcrübə tətbiqi realıqlarının şərhinə ehtiyac yaranır.

Müasir dünyada bazar iqtisadiyyatı və xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması şəraitində gömrük rüsumları və vergiləri xarici ticarətin daha vacib tənzimləyicisinə çevrilir. Dövlətlər gömrük rüsumları və vergilərinin vasitəsilə müəyyən malların gətirilməsini və çıxarılmasını genişləndirə və ya məhdudlaşdıraraq, milli istehsalçıların və onların rəqibləri olan xarici istehsalçıların eynicinsli malları üçün bərabər şərait yarada, xarici ticarət sahəsində müəyyənləşdirilmiş iqtisadi, elmi-texniki, ekoloji, valyuta-maliyyə siyasətini həyata keçirə, həmçinin də, xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin fəaliyyətini ümumdövlət, milli maraqlara yönəldə bilər.

Buna görə də xarici ticarət əməliyyatlarında gömrük tariflərinin tətbiqi mexanizminin təhlili dövlətin prioritet hesab etdiyi bütün bu məqsədlərə nail olunması üçün çox əhəmiyyətlidir.

İlk öncə idxal əməliyyatlarına gömrük tariflərinin tətbiqi reallığına baxaq. İdxal əməliyyatlarına gömrük rüsumları və vergilərinin tətbiqi dövlətin bu istiqamətlərdə xarici ticarət tənzimləməsinin daha effektiv və ənənəvi tədbirlərinə aid edilir. İdxalda gömrük tariflərinin tətbiqi anlayışının aydınlaşdırılması üçün qrafiki təsvirdən istifadə edək. Həmin qrafiki təsvirlərin birmənalı anlaşılması və onun mütləqsi zamanı mübahisələrə yol verilməməsi üçün təsvirə aşağıdakı şərtlər daxilində yanaşılmalıdır:

- ✓ Burada söhbət yalnız gömrük sərhədindən keçirilən xarici mallardan gedir;
- ✓ İstehlakçıların zövqləri və adətləri dəyişmiş;
- ✓ Texnoloji yeniliklər nəzərə alınmış;
- ✓ Malın istehsalında istifadə olunan xammallara olan tariflər nəzərə alınmış;
- ✓ Nəqliyyat xərcləri və s. köməkçi xərclər nəzərə alınmış.

Beləliklə, qurduğumuz qrafikdə hesab edək ki, xarici tədarükçü (ixracatçı) ölkəmizə mövcud qiymətlərlə istənilən miqdarda mal ixrac etməyə və ümumiyyətlə, ölkəmizin həmin mala olan bütün daxili məcmu tələbatını ödəməyə qabildir.

Bu qrafikdə D_1D_2 xətti malın qiymətindən asılı olaraq tələ

**Xarici ticarət əməliyyatlarının
tarif tənzimlənməsi mexanizmi**

batın dəyişməsinə. S_1S_2 xətti isə qiymətdən asılı olaraq dəyişən və milli sənayenin istehsalı olan malların təklif miqdarını göstərir.

Mala gömrük tariflərini tətbiq edilməsindən əvvəl $P_1D_1Q_30$ düzbucaqlısı daxili bazarın ümumi həcmi göstərir. Bazarın bu həmi daxilində P_1 malın qiymətidir və bu qiymət şəraitində həmin mala olan məcmu daxili tələbat Q_0Q_4 miqdarındadır. Bu məcmu tələbatın Q_0Q_1 hissəsini milli istehsal, yerdə qalanını, yəni Q_1Q_4 hissəsini isə idxal olunan xarici mallar ödəyir. Daxili bazardakı bu real şəraiti təhlil edən dövlət müəyyən edir ki, bu vəziyyətin səbəbi milli istehsalçının istehsal etdiyi malların rəqabət qabiliyyətli olmamasıdır və bu cür qabiliyyətsizlik milli bazarda nəzarətin xarici istehsalçının əlinə keçməsinə gətirib çıxarıb. Dövlət özü və milli istehsalçılar üçün qeyri-effektiv olan bu vəziyyəti dəyişmək üçün, sırf bu iş üçün ixtisaslaşdırılmış proteksionist alətlərini işə salır və ölkəyə gətirilən xarici mallara T - həcmində gömrük tarifləri tətbiq edir.

İdxala T həcmində gömrük vergi və rüsumlarının tətbiqi daxili bazarda vəziyyəti aşağıdakı kimi dəyişir:

- idxal olunan malların həcmi azalması ilə daxili bazarın ümumi həmi $P_2D_2Q_30$ düzbucaqlısı səviyyəsinə qədər azalır;
- daxili bazarda idxal olunan malların qiyməti qalxır və bunun ardınca milli istehsalçı da qiymətləri bir qədər qaldırır. Nəticədə daxili bazarda malın ümumi qiyməti P_1 -dən P_2 səviyyəsinə qalxır. Malların qiymətlərinin qalxması ilə alıcıların bir qismi bu mali almaqdan imtina edir və nəticədə daxili bazarda mala olan məcmu tələbat Q_0Q_4 - dan Q_0Q_3 -ə qədər ixtisar olunur;
- lakin bunlar baş verən yeganə dəyişiklik deyil. Tətbiq olunan gömrük tariflərinin idxala əks təsir göstərməsi nəticəsində idxal olunan xarici malların həmi Q_1Q_2 və Q_3Q_4 həcmində ixtisar olunur və indi onların daxili bazardakı məcmu tələbatın ödənilməsindəki payı artıq Q_2Q_4 deyil, Q_2Q_3 olur. İdxal mallarının daxili tələbatın ödənilməsində əvvəllər tutduğu Q_1Q_2 hissəsi isə milli istehsalçıların əlinə keçir və milli istehsalçılar artıq məcmu tələbatın (Q_0Q_3) Q_0Q_2 hissəsini, yəni yarından çoxunu ödəyirlər.

Göründüyü kimi idxala gömrük tariflərinin tətbiqi nəticə-

sində milli istehsalçılar xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorunurlar və öz rəqabət qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün şərait əldə edib müdafiə olunurlar. dövlət isə həm büdcə gəlirlərini artırır, həm də öz ümummilli maraqlarını təmin edir. Bu isə o deməkdir ki, dövlət idxala gömrük tariflərini tətbiq edərək milli iqtisadi inkişaf üçün nəzərdə tutduğu məqsədlərə nail olur.

Lakin bəzən azad ticarət (fritrederçə) siyasətinə daha çox meyilli xarici ədəbiyyatlarda idxala gömrük tariflərinin tətbiqinin bu müsbət nəticələri qəbul olunmur. Həmin ədəbiyyatlarda göstərilənlərə görə xarici ticarətdə istər idxala, istərsə də ixraca gömrük tariflərinin tətbiqi yalnız cəmiyyətin ümumi rifahının itkisinə gətirib çıxara bilər. Dediklərimizi əsaslandırmaq üçün xarici ədəbiyyatlardan götürülmüş və ingilis dilindən tərcümə edilmiş aşağıdakı istinadda fritrederçilərin özlərinin bu fikirlərini necə əsaslandırdıqları göstərilmişdir:

Belə ki, yuxarıda göstərilən qrafikin $P_1P_2D_2D_1$ dördbucaqlısının sahəsi daxili bazarda reallaşdırılan həm xarici, həm də yerli malların qiymətlərinin qalxması ilə əlaqədar çəkilən xərclərin və əldə edilən gəlirlərin həcmi göstərdiyindən məbləğ özündə milli istehsalçılar tərəfindən əldə edilən gəlirləri (a dördbucaqlısı), və dövlətin proteksionist siyasətinin nəticəsində bazardakı baha və qeyri-effektiv milli əmtəələrdən istifadə nəticəsində cəmiyyətin itkilərini (b üçbucağı və ya istehsal effekti (production effect)) birləşdirir. d üçbucağı (istehlakçı effekti (consumption effect)) xarici istehsalçıların bazardan getməsi ilə əlaqədar meydana çıxan itkiləri, c düzbucaqlısı isə gömrük ödənişlərinin xəzinəsinə daxil olan dövlətin gəlirləri miqdarını göstərir.

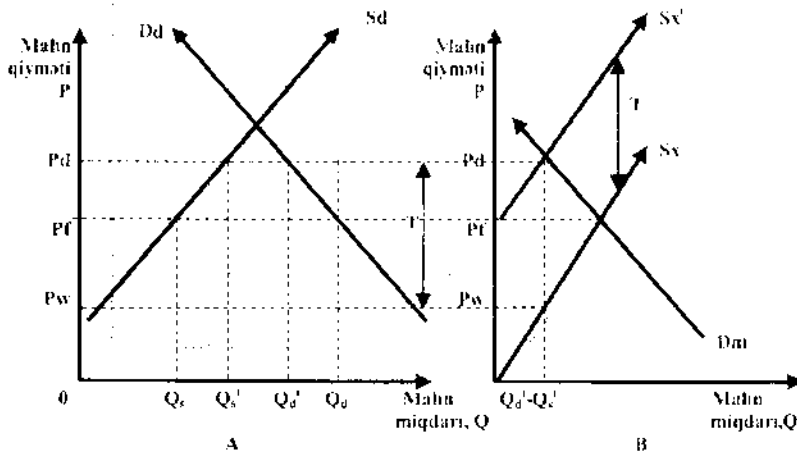
Beləliklə də, idxala gömrük tarifinin tətbiqi istehlakçıların gəlirlərinin dövlət büdcəsi və idxalla əlaqəli sahələrdə məşğul olan istehsalçıların xeyrinə yenidən bölgüsünə gətirib çıxarır. İstehsalçıların və dövlətin ($a+c$ sahələri) - bərabər olan ümumi gəlirləri, istehlakçıların itkilərinə ($a+b+c+d$ sahələri) münasibətdə azlıq təşkil etdilər. Yəni idxala gömrük rüsum və vergilərinin tətbiqi nəticədə ($b+d$ sahələri) sahəsi həcmində cəmiyyətin rifahının xalis itkisinə gətirib çıxarır.¹

Ümumiyyətlə, xarici ticarət əməliyyatlarının normal olduğu bir şəraitdə idxala gömrük tariflərinin tətbiqi mexanizmi

¹ "Economics" Cambridge University Press, 1997, p.728.

**Xarici ticarət əməliyyatlarının
tarif tənzimlənməsi mexanizmi**

yuxarıda təsvir edilmiş qrafikə uyğun fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq monopsoniya şəraitində isə bu mexanizm fərqli effektlərlə fəaliyyət göstərir. Monopsoniya şəraitinin əsas xüsusiyyəti bu mühitdə vahid alıcının (idxalatçının) olmasıdır və məhz bu xüsusiyyətinə görə o, çoxlu alıcı və satıcıların olduğu normal bazar mühitindən fərqlənir. Xarici ticarətdə monopsoniya isə vahid idxalatçı (alıcı) və çoxlu ixracatçı (satıcılar) deməkdir. Bu şəraitdə isə bazar qanunları işləmir, yəni malın qiymətlərini artıq ixracatçı-satıcı deyil, idxalatçı-alıcı müəyyən edir. Xarici ticarətdə monopsoniya mühiti o zaman yarana bilər ki, tutumlu bazara malik olan böyük ölkə müəyyən malın kütləvi idxalatçısı (əsas alıcısı) olur və nəticədə ixracatçı ölkələrin istehsalçıları onun daxili bazarındaki konyunkturadan (şəraitdən) asılı olurlar. Buna görə də əgər dövlət idxala gömrük tarifi tətbiq etsə belə ixracatçılar, böyük ixrac bazarını itirməkdən qorxaraq, qiymətlərin tətbiq olunan tariflərin ümumi miqdarını keçən həcmdə endirilməsinə nail ola bilərlər. Bu cür hallarda idxalatçı ölkə - kütləvi alıcı, həmin malın alışında inhisara çevrilir və idxala gömrük tariflərinin tətbiqi onun itkisiz xalis gəlir əldə etməsinə gətirib çıxarır. Xarici ticarət əməliyyatlarına gömrük tariflərinin tətbiqinin bu cür təzahür forması iqtisadiyyatda "Meçlər paradoksu (ziddiyyəti)" adlanır və qrafiki olaraq aşağıdakı kimi təsvir olunur:

Burada A şəkili idxalatçı ölkənin daxili bazarının (Dd verilən mala məcmu tələb, Sd — isə məcmu daxili təklifdir), şəkil B — isə dünya bazarının (Dm — idxalatçı ölkədə məcmu tələb, Sx və Sx' isə müvafiq olaraq tarif tətbiq edilərkən və tətbiq edildikdən sonra ixracatçı ölkədən idxalatçı ölkəyə edilən məcmu təklif tendensiyasını əks etdirir) strukturunu göstərir.

Sərbəst ticarət şəraitində verilən mala dünya qiyməti Pf -ə bərabər olarsa bu malın milli istehsalçıları bütün tələbatı ödəyə bilmirlər və idxalın həcmi ($Qd-Qs$) təşkil edir.

İdxal olunan malların hər tonuna T miqdarda gömrük rüsum və vergilərinin tətbiqindən sonra yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, tədarükçü böyük ixrac bazarının itirmək qorxusu altında qiymətlərin azaldılmasına gedir və tarif yükünün bir hissəsini öz üzərinə götürür. Bu zaman gömrük tarifinin tətbiqi nəticəsində malın daxili qiyməti ödənişlərin ümumi dərəcəsi səviyyəsinə qalxmayacaq, əksinə o, malın azalmış yeni dünya bazarı qiyməti ilə tarifin cəminə bərabər olacaq: $Pd=Pw+T$. Malın milli istehsalı Qs -dən Qs' -yə qədər artır, malların alicıları bazarlıqlarını Qd -dən Qd' -yə qədər ixtisar edirlər, idxal isə ($Qd'-Qs'$)-yə qədər enir.

Meçlər paradoksunun dünya ticarətində təzahürünün əsas nümunəsi kimi Böyük Britaniyaya 1960-cı ildə Qanadan kakao və 70-ci illərin əvvəllərində Yeni Qvineyadan zelandiya yağının idxalında olan vəziyyəti göstərmək olar. Böyük Britaniyanın yeni zelandiya yağının əsas idxalatçısının "ümumi alış bazarı"nın öz əlinə alması və bunun ardınca idxal rüsumlarını yüksəltməsi Yeni Zelandiyadan olan ixracatçıları böyük tutumlu ingilis bazarını öldürməyə məcbur etmişdir, hətta gəlirlərin azaldılması hesabına aşağı salmağa məcbur etdi.

Xarici ticarətdə gömrük tarifləri bir qayda olaraq adətən milli istehsalçıları xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq məqsədilə idxalın məhdudlaşdırılması üçün tətbiq edilir. Lakin dövlət bözən ixracın da məhdudlaşdırılmasında maraqlı ola bilər.

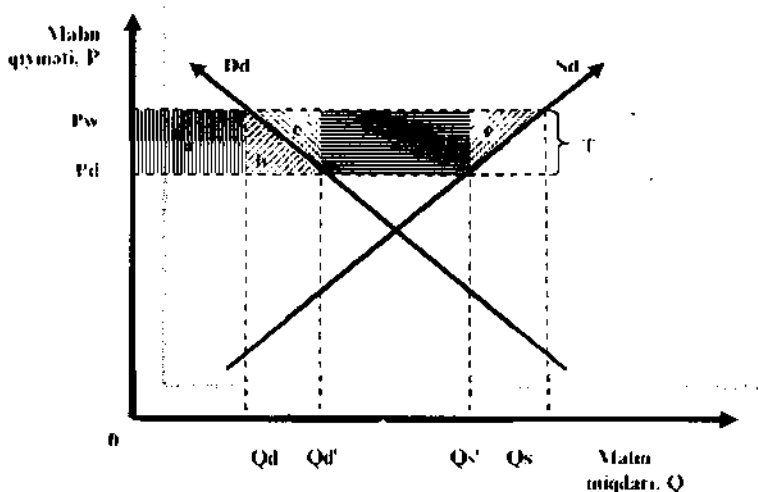
İxracı gömrük tariflərinin tətbiq edilməsi o zaman məqsəduyğun hesab edilir ki, hər hansı bir malın qiyməti dövlətin inzibati nəzarəti altında olsun və strateji maraqlar naminə bu qiymət yerli istehsalçıların birbaşa və dolayısı yolla subsidiyalaşdırılması vasitəsilə dünya qiymətləri səviyyəsindən aşağı saxlanılsın. Bu halda dövlət ixracın məhdudlaşdırılmasına ilk növbədə

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

daxili bazarda təklifin kifayət qədər tutumluluğunun təmin edilməsi və subsidiyalasdırılan malın səmərəli olmayan ixracının qarşısının alınması üçün zəruri tədbir kimi baxır.

Daxili bazarda qiymətlər müxtəlif səbəblərdən dünya bazarında olan qiymətlərlə müqayisədə çox aşağı ola bilər. Belə bir şəraitdə xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin bu fərqləndən faydalanaraq malları ixrac etmək istəmələri təbii haldır. Dövlət isə özünün böyük zəhmət hesabına daxilə ucuz qiymətlər formalaşdırdığı malların belə kütləvi axınına heç zaman yol vermə bilməz. Buna görə də belə bir şəraitin yaranması ilə əlaqədar dövlətin həmin malların ixracına gömrük tarifi tətbiq etməsi adi bir hal hesab olunur.

İxrac əməliyyatlarına gömrük tariflərinin tətbiqini qrafiki olaraq aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Qeyd etmək ki, ilkin olaraq daxili qiymət (P_d) dünya qiyməti ilə (P_w) mütənəsibdirsə, onda ixracın ümumi həcmi ($Q_s - Q_d$) təşkil edəcək. T həcmində ixrac rüsumlarının tətbiqi ixrac olunan malların rəqabət qabiliyyətinə əks təsir edir və onların ixracını daha az gəlirli edir, buna görə də istehsalçılar məhsulun xarici bazarda reallaşdırılmasını ixtisar edirlər və bunun müqabilində daxili bazarda satışın həcmi artırılır. Daxili bazarda təklifin

artması nəticəsində bazar mexanizmini işə düşür və bu daxili qiymətin Pd tarifi həmində enməsinə gətirib çıxarır. Daxili qiymətin azalması mallara olan daxili tələbatın Qd -dən Qd^1 -ə qədər yüksəlməsini stimullaşdırır, lakin bununla yanaşı eyni zamanda xarici bazarda daha çox gəlir əldə etməyə adət etmiş milli istehsalçılar nisbətən az gəlirli daxili bazarda istehsalın həcmi Qs -dən Qs^1 -ə qədər ixtisar edəcəklər. Həmçinin məcmu ixracın həmi də ($Qs^1 - Qd^1$) qədər azalır.

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, azad ticarət tərəfdarlarının ixrac əməliyyatlarına gömrük tariflərinin tətbiqi mexanizminə dair fikirlərini göstərəcəyik. Ona görə də indi aşağıda ixraca tariflərin tətbiqinə dair fritrederçilərin mövqeyini ifadə edən məqalədən tərcümə edilmiş bir hissəni təqdim edirik:

Milli istehlakçılar qiymətlərin azalmasından və mallara tələbatın ($a+b$ sahələri) artmasından udurlar. Həmçinin dövlət burdan büdcəyə ixrac vergi və rüsumlarından gəlir əldə etməklə (d sahəsi) faydalanır, lakin milli ixracatçılar ixrac rüsum və vergilərini ödəyərək xərc çəkirlər ($a+b+c+d+e$ sahələri). Bütövlükdə ixraca dövlətin rüsum və vergi tətbiq etməsindən çəkdiyi itkilər ($c+e$) sahəsini təşkil edir. Deməli, ixracda da rüsum və vergilərin tətbiqi son nəticədə örtülü qeyri-effektivliklə müşayiət olunur.¹

İxrac əməliyyatlarına gömrük tariflərinin tətbiqinə dair fritrederçilərin mövqeyini ümumi ifadə etməyə çalışsaq deyə bilərik ki, onların fikrincə ixrac gömrük vergi və rüsumları, demək olar ki, idxal vergi və rüsumlarının "güzgü təsviridir", yalnız o fərqlə ki, burada əsas xəreləri alıcılar deyil, istehsalçılar çəkir. Lakin hər bir halda hazırkı dünya iqtisadi münasibətləri göstərir ki, xarici ticarət əməliyyatlarında gömrük tariflərinin tətbiqi mexanizmi ən effektiv reallıq olaraq qalır və cüzi mənfəətlər naminə ondan imtina edilməsi heç bir halda milli iqtisadiyyatlar üçün yolverilməzdir.

Beləliklə, burada qəbul edilmiş çıxış nöqtəsinə uyğun onu demək olar ki, idxal və ixraca gömrük vergi və rüsumlarının tətbiqi şəraitdən asılı olaraq əhalinin rifahını sözsüz həm aşağı sala, həm də yüksəldə bilər və bu yuxarıdakı sxemlərdə bir daha sübut olundu. Lakin bu sxemlər bəzi istisnalar olmaqla əksər hallarda

¹ "Economics" Cambridge University Press, 1997, p.728.

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

yalnız nəzəri müddəalara söykənir. Real şəraitə gələndə isə xarici ticarət əməliyyatlarında gömrük tariflərinin tətbiqi nəticələri tətbiq olunan rüsum və vergilərin həcmindən; bu vergi və rüsumların tətbiq edildiyi və ya dərəcələrinin dəyişdirildiyi malların və bu mallarla beynəlxalq ticarətin ümumi həcmində verilən ölkənin idxalda payından; ixracatçılar tərəfindən malların təklifinin elastikliyi səviyyəsindən; istehlakçıların tələbinin elastikliyindən; idxalatçı ölkədə milli istehsalın mövcudluğu vəziyyətindən və bir çox digər faktorlardan asılı olaraq fərqlənir.

2.6. Xarici ticarətdə gömrük tarif müdafiəsinin faktiki səviyyəsi. Nominal və effektiv tariflər

Xarici ticarət əməliyyatlarının gömrük tarif tənzimlənməsi mexanizminin fəaliyyətində vacib elementlərdən biri də tətbiq olunan gömrük tariflərinin nominal və faktiki müdafiə səviyyəsinin müəyyən edilməsidir. Nominal və effektiv müdafiə səviyyəsi dedikdə tətbiq olunan gömrük tariflərinin nəzəri olaraq kimi, nəyi və necə müdafiə etməli olduğunu və faktiki olaraq necə müdafiə etdiyini göstərən nəticələrin kompleksləşdirildiyi bir təhlil sistemi başa düşülməlidir. Ayrı-ayrılıqda desək nominal müdafiə səviyyəsi nəzəriyyə əsasında, effektiv müdafiə səviyyəsi isə praktika əsasında xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizminin fəaliyyətini əks etdirir. Buna görə də iqtisadi maraqları təmin etmək üçün gömrük tarif alətindən istifadə edilərkən nominal və effektiv müdafiə tariflərinin öyrənilməsi qarşıda qoyulan məqsədə nail olmaq üçün bazis şərtinə çevrilir.

Xarici ticarət əməliyyatlarında tətbiq edilən nominal və effektiv tariflər haqqında milli dildə kifayət qədər vəsait olmadığından bu məsələ də lazımı qədər öyrənilməmişdir. Buna görə də nominal və effektiv tariflərin yalnız nəzəri izahının oxucular tərəfindən təbii olaraq tam anlaşılmayacağına nəzərə alaraq tərtibimizdən onun konkret misal üzərində izah edilməsi də məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Belə bir misal kimi **parça məmulatının** istehsalını götürək və onun gömrük tarifləri ilə müdafiəsinin faktiki və nominal səviyyələrini aydınlaşdıraraq.

Misal 1. Təsəvvür edək ki, daxili bazarda 1 m parçanın qiyməti 50 manat, bu parçanın istehsalında istifadə edilən və id-

xal olunan 1 top ipliğin sərbəst bazar qiyməti isə 20 manatdır.

Milli istehsalçı 1 m parçanın istehsalına 25 manat (20 manat xammalın - ipliğin qiyməti + 5 manat əmək haqqı və digər xərclər) xərc çəkir və onu daxili bazarda sataraq 25 manat gəlir əldə edir. Xarici istehsalçı da 1 m parçanın istehsalına 25 manat (10 man - öz ölkəsində ipliğin qiyməti + 5 man əmək haqqı və digər xərclər + 10 man malın ixracı və daşınması əlaqədar xərclər) xərc çəkir və daxili bazarda onu reallaşdıraraq 25 man mənfəət əldə edir.

Xərclər və gəlirlərin bu səviyyəsi şəraitində daxili bazarda parça satışının 50%-i milli istehsalçıların, 50%-i isə xarici istehsalçıların payına düşür. Daxili iplik bazarında satılan iplik isə 100% xaricdən idxal olunur.

Göstərilən bu münasibətlər şəraitində parça bazarında milli istehsalçıların payının artmasında, iplik bazarında isə yeni milli istehsalçıların meydana çıxmasında maraqlı olan dövlət özünü tarif tənzimlənmə alətini işə salaraq xaricdən parçanın idxalına 20, ipliğin idxalına isə 10 % gömrük rüsumu müəyyən edir. Dövlətin tətbiq etdiyi bu rüsumlar nominal tariflər adlanır və milli parça istehsalçıları (milli iplik istehsalçıları hələ mövcud olmadığından yalnız parça istehsalçıları üçün) üçün gömrük müdafiəsinin nominal səviyyəsini formalaşdırırlar.

Bu dərəcə ilə gömrük rüsumları tətbiq etməklə dövlət ələ hesab edir ki, o milli parça istehsalçılarını 20 % xarici rəqabətdən qoruyur. Lakin indi görəcəyiniz kimi realıqda bu heç də belə deyil.

İdxal olunan ipliğin qiyməti rüsumların tətbiqi ilə 22.5 man olur. Bu zaman həmin iplikdən parça istehsal edən milli istehsalçıların xərcləri də artır və 27.5 man təşkil edir. Xarici parça ixracatçıların xərcləri də onlara tətbiq olunan 20% gömrük rüsumu ilə əlaqədar artaraq 30 man təşkil edir. Bu xərclər uyğun olaraq indi milli istehsalçı 22.5, xarici istehsalçı isə 20 man mənfəət əldə edir.

Dövlət gömrük tariflərini tətbiq edərkən idxal parçalarının qiymətinin yerli parçalara nisbətən 5 man qalxacağını və milli istehsalçıların 20 % müdafiə olunacağını ehtimal edirdi. Lakin bu təhlil göstərdi ki, yerli parça istehsalçıları faktiki olaraq 10 % (2.5 man) müdafiə olunurlar. Göstərilən bu 10 % rüsumlar faktiki

**Xarici ticarət əməliyyatlarının
tarif tənzimlənməsi mexanizmi**

rüsumlar hesab edilir və gömrük müdafiəsinin faktiki səviyyəsini formalaşdırırlar.

Göründüyü kimi gömrük tariflərini tətbiq edərkən onların faktiki səviyyəsini müəyyən edilməsi daha əhəmiyyətlidir, çünki bütün tarif sisteminin tənzimlənməsində olan iqtisadi reallığı yalnız bu tariflər düzgün qiymətləndirməyə qadirdirlər.

Ümumiyyətlə, bu məsələləri lazımı səviyyədə həll etmək üçün bir-neçə ayrı-ayrı sahələri əhatə edən bazarlarda tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsini göstərən daha tam model lazım gəlir. Modelin miqyasının ixtisarı məqsədilə iqtisadçılar məsələnin həllini asanlaşdıran daha sadə ölçü üsulu işləyib hazırlamışlar. Təklif olunan göstərici verilən sahə tərəfindən istehsal olunan məhsul vahidinin əlavə dəyərində bütün tarif sisteminin təsirini kəmiyyətcə qiymətləndirməyə imkan verir. Bu göstəricidən istifadə zamanı baxılan sahənin və onunla komplekt olan digər sahələrdə istehsalın mümkün dəyişmələrini və qiymətlərin hərəkətini qiymətləndirməyə cəhd edilməsi məqsədəuyğun deyil.

Ayrıca sahədə müdafiə tarifinin faktiki səviyyəsi (the effective rate of protection) bu sahədə yaradılan məhsul vahidinin əlavə dəyərində bütün tarif sisteminin fəaliyyəti nəticəsində kəmiyyətlə (faizlərlə) müəyyən edilir.

Gömrük müdafiəsinin faktiki səviyyəsi (Q) aşağıdakı formula ilə müəyyən edilə bilər:

$$Q = \frac{t - at_1}{1 - a}$$

t - sonuncu məhsulun idxalına gömrük rüsumunun nominal səviyyəsi;

t₁ - material xərcləri komponentlərinə gömrük rüsumlarının nominal səviyyəsi;

a - son məhsulun qiymətində gömrük tarifləri olmadan idxal olunan material xərclərinin payıdır.

Göstərilən formuldan da göründüyü kimi, bu və ya digər sahənin gömrük müdafiəsinin faktiki səviyyəsi milli mallarla rəqabət aparan idxal məhsullarına tətbiq edilən tariflərin nominal

¹ В.Б.Бугай, Н.Н.Ливенцев. «Международные экономические отношения». «Финансы и статистика», М., 1996

səviyyəsi ilə o zaman üst-üstə düşəcək ki, bu sahənin material xərclərində idxal komponentlərindən istifadə olunmasın ($a = 0$) və ya həmin sahənin sonuncu məhsuluna və material xərcləri komponentlərinə gömrük rüsum dərəcələri eyni olsun ($t = t_1$). Əgər sonuncu məhsula tarif dərəcəsi material xərclərində idxal komponentlərinə olan dərəcədən yüksəkdirsə gömrük müdafiəsinin faktiki səviyyəsi tarifi nominal səviyyəsindən yüksək olacaq. Bundan başqa, hazır məhsula gömrük tarifi tətbiqi dərəcəsi ilə onun hazırlanmasında istifadə olunan xammala tətbiq olunan gömrük tarif dərəcəsi arasındakı nisbət, habelə hazır məhsulun istehsalında gömrük tarifinə cəlb olunan xammalın payı nə qədər böyük olarsa, gömrük müdafiəsinin faktiki dərəcəsinin həcmi də bir o qədər böyük olar. Sonuncu məhsulun dəyərində material xərclərində idxal komponentlərinin payı nə qədər yüksək olarsa gömrük müdafiəsinin faktiki səviyyəsi də bir o qədər yüksək olacaq. Başqa sözlə, o sahələr gömrük rüsumları ilə daha çox müdafiə olunurlar ki, orada yaradılan əlavə dəyər nisbətən azdır. Qeyd etmək vacibdir ki, əgər material xərcləri komponentlərə rüsum dərəcəsi bu komponentlərdən hazırlanmış sonuncu məhsula rüsum dərəcəsinədən əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olarsa onda tarif müdafiəsinin faktiki səviyyəsi əks təsir göstərə bilər.

Milli istehsalçıların maraqlarına vergi və rüsumların təsirini ifadə edən müdafiə tarifi effektiv səviyyəsinin anlayışını verməklə bir daha aydın olur ki, effektiv tariflər hər bir sahənin məhsulunun əlavə dəyərinin xüsusi çəkisinə ümumi tarif sisteminin təsirinin dərəcələrlə göstəricisi kimi çıxış edir. Burada onun da nəzərə alınması vacibdir ki, bir sahənin məhsuluna münasibətdə tətbiq olunan gömrük tarifləri eynicinsli istehsalatın bütöv bir qrupunun sıralarına təsir edir. Çünki belə qruplarda bir sahənin gəlirləri digər sahələrə münasibətdə fəaliyyət göstərən tariflərin təsiri altında olur.

Azərbaycan iqtisadiyyatının bu və ya digər sahəsinin gömrük müdafiəsinin faktiki səviyyəsinin müəyyən edilməsinə gəldikdə qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda gətirilən mallar üçün vergi və rüsumlar yüksək olduğundan faktiki və nominal tariflər də bu meyara əsasən müəyyənləşdirilir.

Gömrük müdafiəsinin faktiki səviyyəsinin hesablanması dövlətə onun tətbiq etdiyi gömrük tarifi konkret hansı sə-

Xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizmi

viyyədə müdafiə etdiyimi görməyə və eyni zamanda xarici ticarət siyasəti sahəsində (onu selektiv edərək, yəni bir sahəni müdafiə edərək və digərlərində rəqabəti stimullaşdıraraq) düzgün qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Mövzümüzdə bəhs etdiyimiz xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi mexanizminin fəaliyyətinin öyrənilməsi bugünkü günümüzdə çox aktual məsələdir. Çünki, daxili bazarın xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorunması, milli istehsalın inkişafı, istehlakçıların hüquqlarının təmin olunması, beynəlxalq təşkilatlara inteqrasiya və s. bir çox elementlər xarici ticarətdə tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin (rüsüm və vergilərin) necə tətbiqindən birbaşa asılıdır. Bu mexanizmin dəqiq işləməsi ümumilikdə iqtisadiyyatda çox əhəmiyyətli məsələdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda bu mexanizmi nə qədər düzgün qurulsa da onun hələ də təkmilləşdirmələrə ehtiyacı var.

Ümumilikdə isə onu qeyd etmək olar ki, idxal-ixrac əməliyyatlarının liberallaşdırılması sahəsinə dövlətin nəzərdə tutduğu tədbirlər kompleksinin əksər hissəsi 1995-ci ildən bəri müvəffəqiyyətlə həyata keçirilib. Hal-hazırda onun əhatə dairəsi çox böyükdür və fikrimizcə daha mühüm güclər bundan sonra da bu tədbirlər kompleksinin əsas elementlərindən olan gömrük tarifinin və vergilərin təkmilləşdirilməsində cəmləşdirilməlidir, çünki onlar xarici ticarətin tarif tənzimlənməsində əsas vasitələridir.

Yekunda apardığımız bütün təhlillərin nəticəsi olaraq Azərbaycan reallığında xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi işinin respublikamız üçün strateji və perspektiv inkişafının təmin edilməsi üçün aşağıdakı təkliflərimizi irəli sürürük:

- **Gömrük işi sahəsində qanunvericiliyin, xüsusilə də Gömrük Məcəlləsini müasir iqtisadi və hüquqi tələblərə uyğunlaşdırma** – məlumdur ki, Azərbaycan Respublikası Roman-German hüquq sistemli ölkələr sırasına daxildir və ölkəmizin hüquqi sistemi bu sistemin pandekt yarım sistemində daxildir. Bu isə o deməkdir ki, ölkəmizdə hər hansı bir sahədə hüquq münasibətlərini tənzimləyən bütün normativ-hüquqi aktlar üçün rəhbər müddəalar bir topluda – Məcəllədə əks olunmalıdır. Respublikamızın Gömrük Məcəlləsinə baxdıqda isə bu qanuna uyğunluğun tələblərinin pozulduğunu görürük. Məsələn, respublikamızda gömrük işinin bazis elementləri olan malların gömrük dəyərini və mənşə

ölkəsinin müəyyən edilməsi qaydaları Gömrük Məcəlləsində (bu bərdə verilən ilkin anlayışlar istisna edilməklə) deyil ayrıca normativ aktlarda ifadə olunur. Halbuki Roman-German hüquq sisteminin tələblərinə görə bu qaydalar üçün rəhbər müddəalar gömrük işi üçün rəhbər hüquqi sənəd sayılan Gömrük Məcəlləsində verilməlidir. Bütün bunlar nəzərə alınaraq respublikamızın 1997-ci il 10 iyunda qəbul edilmiş Gömrük Məcəlləsinə aşağıdakıların əlavə edilməsini təklif edirik:

- ✓ Malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin qayda və şərtlərini;
- ✓ Malların mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsinin qayda və şərtlərini;
- ✓ Gömrük rüsum və vergilərinin hesablanması və ödənilməsinə dair əsas müddəaları;

- DGK sədrinin birbaşa nəzarəti altında elektron rəsmiləşdirmə və məsafədən nəzarət sistemlərinin tətbiqi üçün program təminatı yaradılmalı və bu sistemdə ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizliyinə zərər vuran cinayətlərin və hüquqpozmaların aşkar olunması və qarşısının alınması, xarici ticarət əməliyyatları üzərində effektiv nəzarətin təşkili üçün müvafiq dövlət və qeyri-dövlət qurumların bu sistemə birbaşa çıxışı təmin olunmalıdır;

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tarif tənzimlənməsində istifadə olunan spesifik və advalor rüsumlar bütünlüklə alternativ rüsumlarla əvəz olunmalıdır;

- Respublika Prezidentinin 28.11.2002-ci il tarixli "Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında" 790 sayılı Fərmanının "gömrük müdaxilələrinə" aid olan hissəsinin icrasını təmin etmək üçün DGK (3 nəfər), Azərbaycan Sahibkarlar Konfederasiyası (ASK) (6 nəfər) və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin İqtisadi Siyasət Komissiyası (3 nəfər) tərəfindən birlikdə və bərabər iştirakçılıqla Gömrük Məsələləri üzrə Müvəqqəti Dövlət Komissiyasının yaradılması və gömrük orqanlarının gömrük işi sahəsindəki şikayətlərə baxma səlahiyyətləri həmin komissiyaya verilmişdir. Fikrimizə bu Fərmanın gömrük məsələlərinə aid olan hissəsinin icrası üçün bundan real mexanizm təklif oluna bilməzdir.

- Gömrük rəsmiləşdirilməsi xidməti göstərən hüquqi

şəxslər — gömrük brokerləri spektri genişləndirilməli və bu sahədə hazırda mövcud olan kiçik inhisarlaşma mühitinin cəlbədiçi rəqabət mühiti ilə əvəzlənməsi ilə DGK yanında müstəqil gömrük brokeri institutu yaradılmalıdır.

Çox təəssüf ki, hazırkı realıqda bu sahədə işlər görüldüyündən daha çətindir. Çünki, bu sahənin inkişafı bir qayda olaraq ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlığı üzərində dayanır. Respublikamızda isə hazırda bir çox təhsil müəssisələri gömrük işi sahəsində mütəxəssislərin hazırlığı ilə məşğul olsa da Bakı Dövlət Universiteti, Dövlət Gömrük Komitəsinin Tədris Mərkəzi, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti və bir neçə ali təhsil müəssisəsi istisna olmaqla, demək olar ki, ölkədə peşakar mütəxəssis hazırlanmır.

• Xarici ticarət əməliyyatları zamanı gömrük orqanları tərəfindən aparılan rəsmiləşdirilmə sadələşdirilməli və gömrük orqanlarının tələb etməli olduğu və tələb edə biləcəkləri sənədlərin sayı azaldılmalıdır – Bu addımın atılmasının no dərəcədə zəruri olduğunu görmək üçün sadəcə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Sədrinin 25 dekabr 1997-ci il 1106 saylı Əmri ilə təsdiqlənmiş "Azərbaycan Respublikasına gətirilən malların gömrük dəyərinin bəyan edilməsinin qayda və şərtləri haqqında" Əsasnamənin 2.4 və 2.5 maddələrinə baxmaq kifayətdir:

2.4. Deklarant gömrük dəyəri üzrə bəyan edilmiş məlumatı təsdiq etmək üçün gömrük dəyəri haqqında bəyannamə ilə yanaşı aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidir:

- ✓ mali gətirən hüquqi və fiziki şəxsin təsis sənədləri;
- ✓ müqavilə (kontrakt) və ona əlavə olunan razılaşma sənədləri (əgər onlar nəzərdə tutulmuşsa);
- ✓ hesab-faktura (invoys) və bank-ödəniş sənədləri (əgər ödəniş aparılıbsa) və ya hesab-faktura, həmçinin malın dəyərini təsdiq edən başqa ödəniş və ya mühasibat sənədləri;
- ✓ nəqliyyat və sığorta sənədləri (əgər göndəriş şərtində nəzərdə tutulubsa);
- ✓ yükləmə-bosaltma üçün hesab və ya nəqliyyat xərci üzrə rəsmi təsdiq edilmiş kalkulyasiya (hesab-faktura nəqliyyat xərci daxil edilməyibsə);
- ✓ göndərən tərəfdən gömrük bəyannaməsi (əgər varsa);
- ✓ qablaşdırma vəərəqələri;

- ✓ idxalı müəyyən edilmiş qaydada lisenziya əsasında həyata keçirilən mallar üçün lisenziya;
- ✓ malın mənşə ölkəsi haqqında sertifikat, keyfiyyət sertifikatı, təhlükəsizlik sertifikatı.

2.5. 2.4 yarımbəndində nəzərdə tutulan sənədlər gömrük dəyərini təsdiq etmək üçün kifayət etmədikdə gömrük orqanının tələbi üzrə deklarant zəruri olan əlavə məlumatları təqdim etməlidir. Gömrük orqanı tərəfindən əlavə məlumat kimi aşağıdakı sənədlər tələb oluna bilər:

- ✓ sövdələşməyə aidiyyəti olan üçüncü şəxslə müqavilə (kontrakt);
- ✓ satıcının xeyrinə üçüncü şəxslərin tədiyyə üçün hesablaşma sənədi;
- ✓ qiymətləndirilən malın sövdələşməsinə aidiyyəti olan komissiyon, broker xidməti üçün hesablaşma sənədi;
- ✓ mühasibat sənədləri;
- ✓ lisenziya və ya müəlliflik sazişi;
- ✓ ixrac (idxal) lisenziyası;
- ✓ anbar qəbzləri;
- ✓ malı daşımağa dair sifariş;
- ✓ kataloqlar, spesifikasiya, firma-istehsalçının qiymət preyskurantı;
- ✓ qiymətləndirilən mala firma-istehsalçının kalkulyasiyası;
- ✓ gömrük dəyər bəyannaməsində bəyan olunan gömrük dəyərini təsdiq edəcək digər sənədlər.

Göründüyü kimi, gömrük əməkdaşı təkcə gömrük dəyərinin bəyan edilməsi prosesində xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçısından 19–20 adda sənəd tələb etmək səlahiyyətinə malikdir. Hazırkı qanunvericiliyin gömrük orqanlarına verdiyi bu səlahiyyət isə həm neqativ hallara yol açır, həm də xarici iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirən subyektlər üçün rəsmiləşdirilməni çox çətinləşdirir. Bütün bunlar isə bizim təklifimizin haqlı olduğunu və hazırda xarici ticarətin ölkəmizin iqtisadiyyatında mühüm yer tutduğu müasir dövr üçün bu geriliyin aradan qaldırılmasının zəruriliyini göstərir.

• **Gömrük orqanı mütəxəssislərinin, əməkdaşlarının, xüsusən də gömrük sərhədindən keçirilən mallara tarif dərəcələri ilə işləyən və onların dəyişdirilməsini əsaslandırma biləcək gömrük xidməti əməkdaşlarının ixtisaslarını müntəzəm artırılmalıdır.**

Xarici ticarət əməliyyatlarını
tarif tənzimlənməsi mexanizmi

• Xarici ticarət əməliyyatlarında rəsmiləşdirilməyin, nəzarətin və vergitutmanın effektivliyinin daha da artırılması üçün Yük Gömrük Bəyannaməsinə aşağıdakı qaydada **31A** qrafası əlavə edilməlidir:

1) Yük verləri və malları n. Təsviri	Mərkəzlərinə və miqdar-konteynerlərin nömrəsi və ölçülərin təsviri	32 Malın № st.	33 Mq
		34 Mlx	
		37 Uş	
		31a. Malın ştrix-kodu	401
		41 Əlavə	

Bu qrafada əvvəl yazılan "malların miqdarı və ölçü vahidləri" isə bu qrafanın üst hissəsində olan boş yerdə yazılması məqsəda uyğundur.

Əlavə edilən 31a qrafası rəsmiləşdirilən malın ştrix-kodunu əks etdirməlidir və nəzərə alsaq ki, ştrix-kod özündə malın istehsal olunduğu ölkəni və regionu, malın istehsalçısını, tərkibini, rəngini və sair məxsusluqlarını göstərən kodları ifadə edir onda, təklif etdiyimiz bu əlavənin gömrük işində necə əhəmiyyətə malik olacağını demək bir o qədər də çətin olmaz.

YGB-də bizim təklifimiz olan 31a qrafasının və ya malın ştrix-kodunun əks olunması gömrük işində aşağıdakıları təmin edəcək:

- ✓ Gömrük nəzarətinin daha effektiv təmin olunmasını;
- ✓ Gömrük statistikasının aparılmasının sadələşdirilməsini;
- ✓ II və III üsullarla gömrük dəyərinin müəyyən edilməsindəki boşluqların aradan qaldırılmasını;
- ✓ Daxili vergilərdən yayınma hallarına nəzarətin effektivliyini;
- ✓ Ekoloji və fitosanitar nəzarətin həyata keçirilməsini və s.

Qeyd olunan bu təklif də daxil olmaqla yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün təkliflərin milli gömrük işində reallaşdırılması Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev cənablarının layiqli davamçısı, möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin apardığı uğurlu iqtisadi islahatlara böyük tövəhədir və milli gömrük işinin global inteqrasiyada öz sözünü deməsi üçün əsas perspektiv şərtlərdən biridir.

BÖLMƏ 3

GÖMRÜK ÖDƏNİŞLƏRİ SİSTEMİ. GÖMRÜK TARİFİ GÖMRÜK VERGİ VƏ RÜSUMLARININ ÜMUMİLƏŞDİRİLMİŞ İFADƏ FORMASI KİMİ

Gömrük ödənişlərinin müəyyən olunması, hesablanaraq büdcəyə ödənilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının Gömrük məəcəlləsinə, "Gömrük tarifi" haqqında Azərbaycan Respublikası qanununa, gömrük ödənişlərinin hesablanması və ödənilməsini tənzimləyən digər qanunvericilik aktlarına əsasən həyata keçirilir ki, bu da xarici iqtisadi əməliyyatlarda o cümlədən xarici ticarətdə tarif tənzimlənməsi vasitəsi kimi tətbiq edilir. Ümumiyyətlə, nəzəri baxımdan "xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi" anlayışına münasibətdə tədqiqatçılar müxtəlif mövqelərdən yanaşırlar. Bir qrup tədqiqatçılar hesab edirlər ki, xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi dedikdə, yalnız rüsumlar vasitəsilə tənzimləmə başa düşülməlidir, çünki gömrük tarifi yalnız gömrük rüsum dərəcələrinin məcmusudur. Digər qrup müəlliflər isə israr edirlər ki, xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi dedikdə, bütün gömrük ödənişləri (vergilər, rüsumlar, yığımlar və s.) ilə tənzimləmə nəzərdə tutulmalıdır. Bizim mövqeyimizə gəldikdə isə biz ikinci qrup alimlərin fikrinə üstünlük veririk və hazırkı işin də bu mövqedən tədqiqini məqsədaüyükün hesab edirik. Mövqeyimizi isə belə əsaslandırma bilərik:

Bütün dünyada iqtisadçıların belə bir vahid fikri var: gömrük işində tarif tənzimlənmələri dedikdə dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrə qiymətmələgətirmə mexanizmi vasitəsilə təsir göstərən tədbirlər kompleksi nəzərdə tutulur. Gömrük ödənişlərinin də hamısı qiymətmələgətirmə mexanizmi vasitəsilə fəaliyyət gös-

**Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük
vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi**

tərir. Bu isə gömrük ödənişləri sisteminin tarif tənzimlənməsi məfhumu ilə ifadə olunmasını əsaslandırır. Buna görə də bundan sonra mövzuda tarif tənzimlənməsi dedikdə sırf gömrük ödənişləri vasitəsilə tənzimləmə başa düşülməlidir. İndi isə gömrük ödənişləri sistemindən danışaq.

Respublikamızda malların və nəqliyyat vasitələrinin idxal-ixracı zamanı tutulan gömrük ödənişləri, onların növləri, hesablanması və ödənilməsi qaydaları, ödənişlərdən gömrük və tarif güzəştlərinin verilməsi və onlardan istifadə olunması və s. Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi və "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu əsas olmaqla digər mühüm qanunvericilik aktları ilə rəqlamentləşdirilir. Bundan başqa, göstərilən münasibətlərin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının "Əlavə dəyər vergisi" haqqında və "Aksizlər haqqında" Qanunları, habelə Dövlət Gömrük Komitəsinin, Maliyyə Nazirliyinin və s. icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları böyük rol oynayır.

Gömrük ödənişlərinin tutulması mexanizminin şərhı həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən çox əhəmiyyətli bir məsələdir. Çünki dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşması, ölkədə olan yerli istehsalçıların xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorunması, habelə digər strateji məqsədlərə nail olunması gömrük ödənişlərinin hesablanması və ödənilməsi mexanizmində istifadə olunan vasitələrdən birbaşa asılıdır.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 108-ci maddəsinin tələblərinə görə Respublikamızın gömrük sərhədindən keçən mallardan və nəqliyyat vasitələrindən gömrük orqanları tərəfindən aşağıdakı gömrük ödənişlərinin alınması mümkündür:

1. Gömrük rüsumu;
2. Əlavə dəyər vergisi (ƏDV);
3. Aksizlər;
4. Yol vergisi;
5. Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən lisenziyaların verilməsi və lisenziyaların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə yığımlar;
6. Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən mütəxəssislərə ixtisas attestatlarının verilməsi və attestatların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə

yığımlar:

7. Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları;
8. Malların saxlanma görə gömrük yığımları;
9. Malların gömrük müşayiətinə görə gömrük yığımları;
10. Məlumatlandırma və məsləhət verməyə görə haqq;
11. İlk qərarların qəbuluna görə haqq;
12. Gömrük auksionlarında iştirak etməyə görə haqq;
13. Digər gömrük ödənişləri.

Yuxarıda göstərilən gömrük ödənişləri hüquqi, o cümlədən də gömrük sərhədindən keçən bütün hüquqi şəxs təşkil etmədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən alınır. Lakin bu şəxslər malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçməsi zamanı orada olmaya da bilərlər. Qanunvericilikdə bu amil də nəzərə alınaraq qeyd edilir ki, gömrük qanunvericiliyinə görə gömrük ödənişlərinin ödəyiciləri bilavasitə deklarantlar və ya digər şəxslər ola bilərlər. Həmçinin gömrük ödənişlərinin ödənilməsinə dövlət tərəfindən sərt müəyyən edilmiş xüsusi hallar istisna olmaqla bu məsələni maraqlı olan bütün şəxslər həyata keçirə bilər. Belə şəxs qismində çıxış etmək üçün müəyyən edilən əsas tələb şəxsin hüquq, fəaliyyət və ödəniş qabiliyyətli olmasıdır. Bu tələblərə uyğun gəlməyən şəxsin ödənişi həyata keçirməsi inzibati məsuliyyət, bəzi hallarda isə cinayət məsuliyyəti yarada bilər. Şəxslərin hüquq və fəaliyyət qabiliyyətli olmasına qoyulan bu tələblər gömrük işi sahəsində mövcud olan bütün münasibətlər üçün eyni qüvvəli hesab olunur. Çünki, gömrük işi sahəsindəki münasibətlər hüquqi münasibətlər hesab edilir və milli qanunvericiliyə görə hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər hüquqi münasibətlərdə tam hüquqlu tərəf kimi çıxış edə bilməzlər.

Onu da qeyd edək ki, beynəlxalq təcrübədə gömrük ödənişlərinin hamısı tarif tənzimlənməsi alətinin elementləri hesab edilirlər. Buna görə də gömrük tarifi gömrük ödənişlərinin ümumi ifadə forması kimi başa düşülməlidir və xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsi dedikdə bütün gömrük ödənişləri ilə tənzimlənmə nəzərdə tutulmalıdır.

İndi isə tarif tənzimlənmə alətinin zəruri ünsürləri olan və ayrı-ayrılıqda yuxarıda göstərdiyimiz bütün gömrük ödənişlərinin fəaliyyət mexanizmini şərh edək.

3.1. Gömrük rüsumları - anlayışı, təsnifatı və hesablanma üsulları

"Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə respublikamızın gömrük sərhədindən keçirilən bütün mallar gömrük rüsumunun tətbiqi obyektinə çevrilir. Qanunvericilikdə verilən bu cümləyə münasibətdə oxucu tərəfindən haqlı olaraq belə bir irad ortaya çıxıb bilər: Axı heç də respublikamızın gömrük sərhədindən keçirilən bütün mallardan gömrük rüsumları alınmır. Buna görə də oxucularda "Gömrük tarifi haqqında" Qanunun bu müddəası haqqında "yanlış yazılmış" fikrinin formalaşmaması üçün qeyd edək ki, ümumiyyətlə, beynəlxalq gömrük tarif münasibətlərində "rüsum tutulmur" anlayışı mövcud deyil. Bu anlayış "0" dərəcə ilə gömrük rüsumuna cəlb edilən anlayışı ilə əvəz olunub. Yəni qısa və aydın desək, gömrük sərhədindən keçən bütün mallar gömrük rüsumuna cəlb edirlər, sadəcə onların bir qismi müəyyən olunmuş dərəcələrlə, digər qismi isə "0" dərəcə ilə gömrük rüsumlarına cəlb edirlər.

Gömrük rüsumlarının mahiyyətini daha dərinlən başa düşmək üçün onların təsnifatlandırılmasına nəzər salmaq lazımdır. Lakin təsnifatına keçməzdən əvvəl onların yerinə yetirdiyi funksiyalara da diqqət etmək lazımdır. Gömrük tarifi müxtəlif funksiyalar yerinə yetirsə də onun əsas funksiyaları içərisində proteksionist və fiskal funksiyalar, xüsusilə fərqlənirlər.

Proteksionist funksiya - milli əmtəə istehsalçılarının müdafiəsi ilə əlaqədardır və əsasən idxal rüsumlarının tətbiqi formasında təzahür edir. Bu funksiya daxilində idxal olunan mallardan və mal qismində gətirilən nəqliyyat vasitələrindən, habelə xidmətlərdən gömrük rüsumlarının tutulması onların daxili bazardakı mübadilə dəyərini süni olaraq qaldırır və onları daha yüksək qiymətlərlə daxili bazarda reallaşmağa məcbur edir. İdxal mallarının qiymətlərinin yüksəlməsi ilə bazar mexanizmi işə düşür və bu malların rəqabət qabiliyyəti onların qiymətlərindəki artım faizinə ekvivalent kəmiyyətdə aşağı düşür və onlar artıq milli mallarla müqayisədə bir o qədər də rəqabət qabiliyyətli olmur. İdxal mallarının qiymətlərinin qalxması ilə eyni zamanda daxili bazarda milli sənaye və kənd-təsərrüfatın istehsalı olan eyni malların rəqabət qabiliyyətliliyi artır və onların bazardakı payı yüksəlir.

Bu yüksəlmə isə tarifin öz proteksionist funksiyasını lazımınca yerinə yetirdiyini göstərir.

Gömrük tarifinin fiskal funksiyası - gömrük rüsumlarının tətbiqindən əldə olunan vəsaitlərin dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinə daxil olmasının təmin edilməsindən ibarətdir. Gömrük rüsumlarının fiskal funksiya daşması adətən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xarakterikdir. Çünki bu ölkələrin iqtisadiyyatları zəif olur və daim dövlətin gömrük müdafiəsinə ehtiyac duyurlar. Dövlət isə bu müdafiəni təşkil etmək üçün kömiyyətə çox müxtəlif sayda və miqyasda gömrük rüsumları tətbiq edir ki, bu da dövlət büdcəsində gömrük rüsumlarının xüsusi payının üstünlük təşkil etməsinə gətirib çıxarır. Tətbiq olunan gömrük rüsumları, hətta proteksionist məqsədlərlə tətbiq edilsə belə, əgər onlar dövlət büdcəsində mühüm yer tuturlarsa bu rüsumlar fiskal funksiyanı yerinə yetirən rüsum hesab edilir.

Fiskal funksiyanı yerinə yetirən gömrük rüsumları proteksionist funksiyanı icra edən gömrük rüsumlarından onlarla fərqlənir ki, onlar büdcəyə gəlirləri artırır və bunun vasitəsilə idxal malları olmadan keçinə bilməyən əhəlinin çəkdiyi xərclərin dövlət tərəfindən büdcədən dolayı yolla müsbət kompensasiya edilmə imkanı yaranır. Lakin bir çox hallarda gömrük rüsumu ilk əvvəl sırf fiskal xarakterli olsa da, sonradan o tədricən proteksionist xarakter alır, çünki gömrük tarifinin bu funksiyaları arasında əslində bir o qədər də dərin fərq yoxdur.

Hazırda gömrük rüsumlarının yerinə yetirdiyi funksiyalardan biri kimi balanslaşdırma funksiyasını da fərqləndirirlər ki, bu da özündə milli iqtisadiyyat üçün əhəmiyyətli olan əmtəələrin ölkədən arzuolunmaz ixracının qarşısını almaq məqsədilə müəyyən olunan ixrac gömrük rüsumlarını əhatə edir. Bu rüsumlar adətən daxili qiymətlərin bu və ya digər səbəblərdən (dövlət subsidiyaları, faizsiz kreditlər və s.) dünya qiymətləri səviyyəsindən aşağı olduğu hallarda tətbiq edilir. Məsələn, hazırda Azərbaycan Respublikasında əlvan metalların qiyməti dünya bazarı qiymətlərindən aşağıdır və bu səbəbdən ölkədən ucuz əlvan metalların xarici bazarlara çıxarılması yalnız mənfəət əldə edilməsi üçün çox cəlbədar bir fəaliyyət sahəsidir. Lakin hökumət özünün ciddi dəstəyi ilə daxili bazarda ucuz qiymət formalaşdırdığı əlvan metalların ixracına heç cür razı ola bilməz və buna görə də ölkəmizdə

Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük vergi və rüsumların ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi

hazırda balanslaşdırma funksiyalı ixrac gömrük tariflərinin tətbiq edildiyi məhdud sayda mallardan biri də olıyan metallardır.

Gömrük rüsumu ölkəyə və ölkədən kənarıda idxal və ixracın iqtisadi tənzimlənmə sisteminin əsas tərkib hissəsidir. O dövlət tərəfin-dən xarici ticarət tədarükünün stimullaşdırılması, dövlətin maraqlı olduğu ixrac yönümlü sahələrin genişləndirilməsi, daxili bazarı nəzərə almaqla idxalın, ödəniş balansının tənzimlənməsi və s. məqsədlərlə istifadə olunur. Gömrük rüsumu özünü adətən malların gömrük sərhədindən keçirilməsi zamanı gömrük orqanları tərəfindən alınan qeyri-vergi tipli ödəniş növü kimi göstərir. Gömrük rüsumları (gömrük tarifi) haqda daha aydın təsvivür yaranması üçün onların təsnifatına nəzər salmaq lazımdır.

Beləliklə də gömrük rüsumları:

1. Tətbiq olunma obyektinə görə:

- İdxal gömrük rüsumları — idxal olunan əmtəələrin ölkə daxilinə sərbəst dövriyyə üçün buraxıldığı hallarda tətbiq edilir və bütün ölkələrdə ən çox təsadüf edilən rüsumlar hesab edilir. Kapitalizmin ilkin inkişaf mərhələsində bütün ölkələr tərəfindən idxal gömrük rüsumlarının vasitəsilə vergi daxilolmaları təmin olunurdu, hal-hazırda isə onların əhəmiyyəti kəskin azalıb və belə fiskal funksiyalı digər vergi daxilolmaları (məsələn, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və s.) yerinə yetirir. Məsələn, əgər ABŞ-da XIX əsrin sonuna qədər büdcə gəlirlərinin 50%-i idxal gömrük rüsumlarının payına düşürdüsə, indi bu pay 1.5%-i keçə bilmir. Sənayecə inkişaf etmiş digər dövlətlərin büdcəsində də idxal gömrük rüsumlarından daxilolmaların miqdarı bir-neçə faizdən artıq deyil. Başqa sözlə əgər idxal gömrük rüsumları öz mövcudluğunun ilkin dövründə (pul vasitələrinin alınmasının təmin edilməsi və s.) fiskal rol oynayırdısa, bu gün onun funksiyaları müəyyən edilmiş ticarət-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə əksinə, idxal gömrük rüsumları hər şeydən əvvəl maliyyə daxilolmaları vasitəsi kimi istifadə olunur. Bu gömrük sərhədindən keçirilən mallara yüksək nəzarət imkanı və vergilərin yığılma proseduralarının sadəliyi

xüsusunda izah edilir.

- İxrac gömrük rüsumları - ixrac olunan mallardan tutulan rüsumlardır. GATT/ÜTT-nin normalarına uyğun olaraq çox nadir hallarda, adətən ayrı-ayrı mallara tənzimlənen daxili bazar qiymətləri ilə sərbəst dünya bazarı qiymətləri səviyyəsi arasında böyük fərqlər olduqda tətbiq edilir və ixracı məhdudlaşdırmaq və büdcənin doldurulması məqsədi daşıyır.
- Tranzit gömrük rüsumları göstərilən ölkənin ərazisindən tranzitlə keçən mallara tətbiq olunan rüsumlardır. Bunlar çox nadir hallarda tətbiq olunur və adətən ölkələr arasındakı "ticarət müharibələrində" vasitə kimi istifadə olunur.

2. Alınma üsuluna görə:

- Spesifik rüsumlar — mal vahidinə müəyyən olunmuş vahidlərlə hesablanan rüsumlardır. (Məsələn, 1 ton üçün 20 ABŞ dolları). Spesifik rüsumların istifadə olunması praktiki olaraq heç bir çətinlik törətmir. Bir qayda olaraq spesifik rüsumlar adətən ixrac əməliyyatlarında və xammallarla ticarətdə tətbiq edilir.
- Advalor rüsumlar — malın gömrük dəyərinə əsasən faizlərlə hesablanan rüsumlardır. (Məsələn, malın gömrük dəyərinin 15%-i).
- Alternativ rüsumlar - - sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərin gömrük təcrübəsində gömrük tarifindən asılı olaraq advalor və spesifik rüsumlar bir yerdə və ya onlardan hansı daha effektivdirsə o tətbiq olunur. İlk baxışdan advalor və spesifik rüsumlar arasındakı fərq sırf texniki xarakter daşıyır. Lakin gömrük-tarifi işində təşkilati-texniki müxtəlifliklərin arxasında həmişə ticarət-siyasi və iqtisadi məqsədlər durur. Qiymətlərin dəyişməsi zamanı advalor və spesifik rüsumlar özlərini müxtəlif cür aparırlar. Qiymətlərin qalxması zamanı advalor rüsumlardan pul yığımları da qiymətlərin artımına proporsional olaraq artır; lakin proteksionist müdafiənin səviyyəsi dəyişməz olaraq qalır. Bu şəraitdə advalor gömrük rüsumları spesifik gömrük rüsumlarına nisbətən daha effektiv olar. Qiymətlərin düşməsi şəraitin-

Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi

də isə spesifik rüsumlar daha stabil çıxış edir. Buna görə də qiymət artımının uzunmüddətli tendensiyası şəraitində gömrük tarifində advalor gömrük rüsumlarının payının artmasında meyl müşahidə olunur.

- Kombino edilmiş rüsumlar --- həm spesifik, həm də advalor gömrük rüsumlarının məcmusu (Məsələn, malın gömrük dəyərinin 15%-i, lakin 1 t üçün 20 ABŞ dollarından artıq olmamaqla).

3. Xarakterinə görə:

- Mövsümi rüsumlar --- mövsümi xarakterli məhsulların (hər şeydən əvvəl kənd təsərrüfatı məhsullarının) beynəlxalq ticarətinin operativ tənzimlənməsi üçün tətbiq olunur.
- Antidempinq rüsumları --- xarici mallar ölkəyə onların ixrac olunduğu ölkədə olan qiymətlərinə nisbətən daha aşağı qiymətlərlə gətirildiyi halda (dempinq faktı) — əgər belə idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara zərər vurursa (habelə vuru bilərsə) və ya milli istehsalın genişlənməsini məhdudlaşdırırsa tətbiq olunan rüsumlardır. Antidempinq rüsumlarının tətbiqi haqda qərar qəbul edilən zaman dempinqin məqsədlərinin və xarakterinin də müəyyən olunması əhəmiyyətlidir, çünki o daimi və birdəfəlik ola bilər.

Daimi dempinqin əsas şerti (bazarın seqmentləşdirilməsi və s.) onun bir neçə hissəyə bölünməsidir. İntisarlar bazarın daxili seqmentlərindən birini seçərək (nəqliyyat xərclərinin, gömrük tarifinin hesabına və s.) orada qiymətləri artırır və yüksək inhisar mənfəəti əldə edirlər. Sonuncular isə malın bir hissəsinin daxili bazarda ucuzlaşdırılmış qiymətlərlə satmağa imkan verir. Daimi dempinq aşağı qiymətlər hesabına rəqibin müəyyən edilməsi və sıxışdırılıb aradan çıxarılması siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır; sonda isə firma adətən qiymətləri artıq müflisləşmiş rəqiblərin başlanğıc qiymətlərini keçən həddə qədər yenidən qaldırır.

Birdəfəlik dempinq isə malın təsadüfi artıqlığından və onu xarici bazarda daha ucuz qiymətə satmaq yolu ilə canını qurtarmaq zərurətindən irəli gəlir.

Milli iqtisadiyyat üçün daimi dempinq daha təhlükəlidir, çünki o milli istehsalçıların iflası ilə xarici istehsalçılara inhisar

gəlirinin "sorulması" ilə müşayiət olunur.

Lakin yuxarıda göstərilən tipləri praktikada diferensiallaşdırmaq çox çətindir çünki əmtəəni aşağı qiymətlərlə satan firmanın əsas məqsədlərini dəqiqliklə müəyyən etmək mümkün deyil. Bu səbəblərdən antidempinq rüsumlarının tətbiqi barəsində qərar qəbul etməzdən əvvəl ölkələr həmin malların ölkəyə gətirilməsi ilə milli istehsalda dəyərli zərərli nəzərə alırlar. Milli və beynəlxalq iqtisadi məhkəmələrdə də çox vaxt dempinq faktı və milli iqtisadiyyat üçün "əhəmiyyətli zərərlərinin" mövcud olduğu antidempinq rüsumlarının tətbiqi ittihamı olan işlərə baxılır.

Dempinq faktının olması, həcmi qəbul edilmiş adi normal həddən bir neçə dəfə böyük olan antidempinq rüsumlarının tətbiqi üçün əsas yaradır. Antidempinq rüsumları əsaslandırılmamış qiymətlərlə gətirilən malların bütün həcmindən (bəzən hətta bir neçə il müddətində) tutulur və buna görə də iri məbləğə yüksələ bilər. Antidempinq rüsumlarının məbləğini əvvəlcədən müəyyən etmək qeyri-mümkündür, lakin onun miqdarı daxili bazarda malların qiyməti ilə dempinqi həyata keçirən firmanın qiymətləri arasındakı nisbətə görə müəyyən olunmalıdır.

- Kompensasiya rüsumları - istehsalında birbaşa və dolayı yolla subsidiyalardan istifadə olunan və idxah həmin malların yerli istehsalçılara zərər vuran mallara tətbiq edilir. Habelə bu rüsumlar ölkənin maraqlarına uyğun gəlməyən və siyasi yolla danışıqlarda həll edilə bilməyən diskriminasiya fəaliyyətinə qarşı cavab tədbiri kimi də tətbiq edilir.

4. Mənbəyinə görə:

- Avtonom rüsumlar - dövlət hakimiyyəti orqanlarının birtərəfli qərarına əsasən tətbiq edilir;
- Konvension rüsumlar - ikitərəfli və çoxtərəfli razılaşmalar (məsələn QATT/TTT razılaşmaları) əsasında tətbiq edilir;
- Preferensial rüsumlar - inkişaf etməkdə olan ölkələrlə çoxtərəfli razılaşmalar əsasında formalaşan və onların istehsalı olan malların fəaliyyətdə olan gömrük tarifində nəzərdə tutulanlarla müqayisədə daha aşağı dərəcələrlə alınan rüsumlardır.

5. Dərəcələrin tipinə görə:

- Dəyişən rüsumlar - dövlət orqanları tərəfindən birdəfə-

Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi

lik müəyyən olunan, lakin şəraitdən asılı olaraq dəyişdirilən gömrük tarifi:

- Daimi rüsumlar - dövlət orqanları tərəfindən bircəbətlik müəyyən olunan və şəraitdən asılı olmayaraq dəyişdirilməyən gömrük tarifi. Bu cür rüsum dərəcələrinə çox nadir hallarda rast gəlinir. Məsələn: Qərbi Avropada vahid kənd təsərrüfatı siyasəti çərçivəsində hazırda daimi rüsumlardan istifadə olunur.

6. Hesablanma üsuluna görə:

- Nominal rüsumlar - gömrük tarifində göstərilən gömrük rüsum dərəcələri. Qeyd edək ki, bunlar ölkənin idxal və ixracında gömrük vergi tutmaları barəsində yalnız ümumi təsəvvür yarada bilər;
- Effektiv rüsumlar - idxal rüsumlarının sonuncu səviyyəsini nəzərə almaqla hesablanaraq mallara müəyyən olunan gömrük rüsum dərəcələrinin real səviyyəsi.

3.2. Gömrük rüsumlarının hesablanması və ödənilməsi mexanizmi

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə görə gömrük rüsumları malları gömrük sərhədindən keçirən hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən ödənilir.

Gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və Xarici iqtisadi fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturasına uyğun olaraq alınan sistemləşdirilmiş gömrük rüsumlarının dərəcələrinin məcmusu gömrük tarifini əmələ gətirir.

İdxal gömrük rüsumlarının dərəcələri respublikamızda Nazirlər Kabineti nəzdində fəaliyyət göstərən Tarif Şurası tərəfindən müəyyən olunur. Lakin xüsusi hal olaraq Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün idxal gömrük rüsumlarının dərəcələrinin son həddi Milli Məclis tərəfindən müəyyən olunur. "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarına uyğun olaraq respublikamız tərəfindən tarif imtiyazlarının verdiyi hallar istisna olmaqla, əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallarına və mənşə ölkəsi müəyyənləşdirilməyən mallara idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri iki dəfə artırılaraq alınır.

İxrac gömrük rüsumlarına, onların dərəcələri və tətbiq olunduqları malların siyahısına gəlinə isə, demək lazımdır ki, onlar da idxal gömrük rüsumları ilə eyni qaydada müəyyən olunurlar. Belə ki, əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin mallarına tarif dərəcələrini Milli Məclis, bütün digər mallara ixrac gömrük rüsum dərəcələrini isə Tarif Şurası müəyyən edir.

Gömrük rüsumlarının hesablanmasında aşağıdakı üsullardan istifadə olunur:

I üsul. Spesifik gömrük rüsumlarının hesablanma üsulu:

Burada gətirilən malların hər vahidinə EVRO ilə hesablanan gömrük rüsumlarının hesablanması üçün əsas olaraq müvafiq malın miqdarı çıxış edir. Gömrük rüsumu aşağıdakı formulla müəyyən edilir:

$$GR = M * D * Ke / Km,$$

GR — idxal gömrük rüsumunun məbləği;

M — malın miqdarı;

D — mal vahidinə EVRO ilə müəyyən olunmuş idxal gömrük rüsumunun dərəcəsi;

Ke — EVRO-nun (gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi günə AR Milli Bankın müəyyən etdiyi kurs) kursu;

Km — malın gömrük dəyərinin göstərdiyi valyutanın kursu (AR Milli Bankının gömrük bəyannaməsinin qəbul edildiyi günə müəyyən etdiyi məzənnələrlə)

II üsul. Advalor gömrük rüsumlarının hesablanma üsulu:

Bu üsul malın gömrük dəyərindən faizlərlə hesablanan gömrük rüsumlarının hesablanması üçün istifadə edilir. Gömrük rüsumu aşağıdakı formulla müəyyən edilir:

$$GR = GD * Rd,$$

GR — idxal gömrük rüsumunun məbləği;

GD — malın gömrük dəyəri;

Rd — malın gömrük dəyərindən faizlərlə hesablanan gömrük rüsumunun dərəcəsi.

III üsul. Kombinə edilmiş gömrük rüsumlarının hesablanması üsulu:

Bu tip rüsumların hesablanması 3 mərhələdə aparılır:

- əvvəlcə mal vahidinə EKYU ilə müəyyən edilmiş idxal gömrük rüsumunun (spesifik) məbləği hesablanır;

**Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük
vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi**

- sonra isə məlüm gömrük dəyərindən faizlərlə tutulan id-xal gömrük rüsumunun (advalor) məbləği hesablanır.
- sonda gömrük rüsumunun müəyyən edilməsi üçün isə onlardan daha yüksək olanı götürülür.

Gömrük rüsumlarının ödənilməsi məsələsinə gəlincə isə onu qeyd etmək lazımdır ki, bu rüsumların ödənilməsi də aksiz vergisinin və əlavə dəyər vergisinin ödənilməsi ilə eyni qaydada həyata keçirilir ki, bu mexanizmi sonrakı paragraflarda aydınlaşdırılacaq.

**3.3. Xarici ticarətdə əlavə dəyər vergisi (ƏDV) – anlayışı,
xüsusiyyətləri və hesablanma üsulu**

Respublikamızda əlavə dəyər vergisinin (ƏDV) tətbiqi əsasən Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi, Vergi Məcəlləsi, "Əlavə dəyər vergisi haqqında" Qanun və s. normativ hüquqi aktlarla rəqlamentləşdirilir. Bu verginin tətbiq olunması, həmçinin DGK və digər müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının sənədləri və onun icrasını təmin etmək üçün digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən olunur. Gömrük işi sferasında belə sənədlərdən biri və demək olar ki, ən əsası kimi "Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən mallara əlavə dəyər vergisinin tətbiq edilməsi qaydaları haqqında" Təlimatı göstərmək olar. Bu təlimat özündə əlavə dəyər vergisi ilə bağlı olan bütün gömrük münasibətlərini əhatə edir.

Respublikamızda əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi hazırda 18 % müəyyən olunub ki, bu da dünya təcrübəsində normal faiz dərəcəsi hesab olunur. Çünki dünya praktikasında ümumi bir qanunauyğunluq olaraq ƏDV adətən istehlak mallarına (aksizli mallar istisna edilməklə) və uşaq tələbatı mallarına — 10%, digərlərinə isə — 18-20% dərəcəsində müəyyən olunur.

ƏDV-sinin dərəcəsi Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla malları gömrük sərəhədindən keçirən şəxslərdən, müqavilənin tipindən və digər obyektiv və subyektiv reallıqlardan asılı olaraq dəyişdirilə bilməz.

Burada onu da qeyd etmək lazım gəlir ki, respublikamıza gətirilən malların heç də hamısı ƏDV-nə cəlb olunmur və qanunvericilikdə belə malların konkret siyahısı tərtib edilmişdir.

Belə ki, AR Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2005-ci il tarixli 11 sayılı "AR-nın ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında" qərarına müvafiq olaraq AR-nın ərazisinə gətirilən aşağıda göstərilmiş mallar əlavə dəyər vergisindən azad olunurlar:

- ✓ Birgə müəssisənin nizamnamə fonduna xarici investora omanəti kimi və ya tamamilə xarici investora məxsus olan müəssisənin yaradılması üçün gətirilən əmlak;
- ✓ Xarici investisiya qoyulmuş müəssisələrin əcnəbi işçilərini yalnız öz ehtiyacları üçün AR-na gətirdikləri əmlak (işə götürənin arayışı gömrük orqanlarına təqdim olunmaqla);
- ✓ AR ərazisində mövcud qaydada qeydiyyatdan keçmiş humanitar təşkilatlar, həmçinin Beynəlxalq Humanitar Yardım üzrə Respublika Komissiyasının razılığı ilə digər hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən gətirilən, təmənnasız olaraq paylanması nəzərdə tutulmuş humanitar yardım;
- ✓ Texniki yardım da daxil olmaqla təmənnasız yardım və xeyriyyə məqsədilə dövlətlərin, hökumətlərin və beynəlxalq təşkilatların xətti ilə gətirilən mallar;
- ✓ Xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına daxil olan bütün növ avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan, ümumi dəyəri 1000 ABŞ dollarına ekvivalent və ya çəkisi 50 kiloqramdan artıq olmayan mallar;
- ✓ Fövqəladə halların qarşısının alınması və bu halların nəticəsini aradan qaldırılması məqsədi ilə maddi-texniki təchizat sisteminin yaradılması, seysmik-müşahidə məntəqələrinin və qəza-xilasetmə dəstələrinin yerləşdiriləcəyi bazanın təşkili və onların fəaliyyəti üçün Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin təsdiqedicisi sənədi əsasında idxal olunan xüsusi texniki vasitələr, avadanlıqlar, cihazlar, alətlər, komplektləşdirici məmulatlar, ehtiyat hissələri və materiallar;
- ✓ Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının pasportları

Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi

və şəxsiyyət vəsiqələri, blankları, onların fərdiləşdirilməsi, "Giriş Çıxış" avtomatlaşdırılmış məlumat axtarış sisteminin yaradılması və tətbiqi, əl-barmaq izlərinin müəyyən edilməsi üçün gətirilən avadanlıqlar, məmulatlar, ləvazimatlar və materiallar:

- ✓ Qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət müəssisələrini idarə etmək hüququna dair təsdiq edilmiş müqavilələrin icrası ilə bağlı investisiya proqramında istehsalın təşkili üçün nəzərdə tutulmuş mallar;
- ✓ Aksizli malların aksiz mərkəzlərinin saxta olub-olmamasını yoxlamaq üçün xüsusi avadanlıqlar (əl detektorları və lampaları), Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki səfirlik, konsulluq və başqa diplomatik nümayəndələri tərəfindən ölkədən getmək və ya ölkəyə gəlmək üçün əcnəbi vətəndaşlara verilən blanklar, onların tətbiqinə nəzarət və istifadəsi üçün müvafiq avadanlıqlar, məmulatlar, ləvazimatlar və materiallar;
- ✓ Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu malların siyahısı dinamikdir və zaman və şəraitdən asılı olaraq dəyişdirilə bilər.

ƏDV-nin tədiyyəçiləri də mülkiyyət formasından və təbəcciliyindən asılı olmayaraq malları idxal edən, müvafiq qaydada dövlət qeydiyyatına alınmış bütün hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs təşkil etmədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər əlavə dəyər vergisinin ödəyiciləri hesab olunurlar. ƏDV-i yük gömrük bəyannaməsi gömrük əməliyyatı üçün qəbul edilənədək və ya qəbul edildiyi vaxt bilavasitə bəyannamə verən, yaxud gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər şəxslər tərəfindən ödənilir. Ödənişlərə möhlət verildiyi, malın gömrük dəyərində düzəliş edildiyi hallar da daxil olmaqla ödənişlərin yenidən hesablandığı, ödənişlər mübahisəsiz olaraq alındığı, habelə cərimə və penyalara tutulduğu hallarda bu məbləğlər müqavilə sahibindən alınır. Beləliklə, gömrük sərhədindən keçirilən mallara ƏDV-si aşağıdakı qaydada hesablanır:

İdxal gömrük rüsumlarına cəlb edilən və aksizlərə cəlb edilməyən mallara münasibətdə əlavə dəyər vergisi aşağıdakı qaydada hesablanır:

$$M = (GD + GR) \times D / 100$$

BÖLMƏ 3

- M** - əlavə dəyər vergisinin məbləği;
GD - gətirilən malın gömrük dəyəri;
GR - mala hesablanmış idxal gömrük rüsumunun məbləği;
D - əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi.

İdxal gömrük rüsumlarına cəlb olunmayan lakin aksiz vergisinə cəlb olunan mallara münasibətdə isə əlavə dəyər vergisi belə hesablanır:

$$M=(GD+A) \times D/100$$

- M** - əlavə dəyər vergisinin məbləği;
GD - gətirilən malın gömrük dəyəri;
A - mala hesablanmış aksiz vergisinin məbləği;
D - əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi.

İdxal gömrük rüsumlarına və aksiz vergisinə cəlb olunan mallar üçün ƏDV belə hesablanır:

$$M = (GD + GR + A) \times D/100$$

- M** - əlavə dəyər vergisinin məbləği;
GD - gətirilən malın gömrük dəyəri;
GR - mala hesablanmış gömrük rüsumunun məbləği;
A - mala hesablanmış aksiz vergisinin məbləği;
D - əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi.

Nə idxal gömrük rüsumlarına, nə də aksiz vergisinə cəlb olunmuş mallara isə əlavə dəyər vergisi aşağıdakı qaydada hesablanır:

$$M=GD+D/100$$

- M** - əlavə dəyər vergisinin məbləği;
GD - gətirilən malın gömrük dəyəri;
D - əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi.

ƏDV hesablandıqdan sonra onun ödənilmə qaydaları və müddətlərinə gəlincə isə onu qeyd etmək lazımdır ki, gömrük orqanlarına ƏDV-nin ödənilməsinin təsdiqi üçün doldurulmuş bəyannaməyə üzərinə verginin ödənilməsi barədə bank orqanının qeydi olan ödəmə tapşırığının bir nüsxəsi əlavə edilməlidir. ƏDV ödənildikdən sonra gömrük orqanları malların respublika ərazisində sərbəst tədavülə buraxılmasına icazə verir. ƏDV məbləği

**Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük
vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi**

gömrük orqanlarının depozit hesabına köçürülür. Verginin depozit hesabına daxil olmasına gömrük orqanları nəzarət edir. Ödəmə tapşırığı verildiyi tarixdən bir ay müddətində vəsait depozit hesaba daxil olmadıqda gömrük orqanları hesablanmış vergi məbləğinin mübahisəsiz qaydada alınmasını təmin edir.

Gömrük orqanlarının depozit hesabına daxil olan ƏDV məbləğləri ayda dörd dəfədən az olmamaq və sonuncu ödəmənin axırncı bank günündə köçürülməsi şərtlə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin müvəkkil banklarında açılmış büdcə hesablarına köçürülməlidir.

Gömrük orqanları tərəfindən yük gömrük bəyannaməsi qəbul edildiyi tarixdən ƏDV-ni ödəmək üçün aşağıdakı şərtlərdən biri yerinə yetirilməklə iki ay müddətinə möhlət verilə bilər:

- ✓ AR DGK-ndə müvafiq qaydada reyestrə salınmış müvəkkil bank zəmanət verdikdə (bankın zəmanət öhdəliyi forması əlavə edilir);
- ✓ "AR gömrük orqanlarında girovdan istifadə qaydaları haqqında" Əsasnaməyə uyğun olaraq müqaviləyə əsasən mal girov qoyulduqda.

Tədiyyəçi və ya müvəkkil bank öhdəliyi vaxtında yerinə yetirmədikdə gömrük orqanları hesablanmış vergi məbləğlərini və alınma günü də daxil olmaqla hər gecikdirilən gün üçün (möhlət müddəti də daxil olmaqla) 0.3 faiz məbləğində penyanı tədiyyəçidən və zəmanət verən müvəkkil bankdan mübahisəsiz olaraq alır və zəmanət öhdəliyinin yerinə yetirilməməsi barədə DGK-nə və AR Milli Bankına məlumat verir.

İndi isə müxtəlif gömrük rejimlərində əlavə dəyər vergisinin tətbiqi xüsusiyyətlərinə baxaq:

- Sərbəst tədavül üçün AR-nın gömrük ərazisinə gətirilən mallar ümumi qaydada ƏDV-nə cəlb olunurlar;
- AR ərazisinə idxal olunan aksizli mallar saxlanma üçün gömrük anbarına təhvil verildikdə malın mənşəyindən asılı olmayaraq ƏDV-inə cəlb olunurlar;
- Mallar anbardan sərbəst tədavül üçün buraxıldığı zaman ümumi qaydada, başqa gömrük rejimində isə həmin gömrük rejiminə uyğun olaraq ƏDV-nə cəlb olunur. Bu halda ƏDV-nin ödənilməsi üçün gömrük anbarının sahibi və malları anbara təhvil verən şəxs məsuliyyət

daşıyır:

- Rüşumsuz ticarət mağazalarına gətirilən mallar (müəyyən edilmiş kvota daxilində) ƏDV-nə cəlb edilmir. Müəyyən edilmiş kvotadan artıq mal gətirən və bu rejimin tələblərini pozan rüşumsuz ticarət mağazaları isə ƏDV-ni ödəməlidirlər;
- Gömrük nəzarəti altında emal olunan mallar ƏDV-nə cəlb olunurlar. Sonradan malların sərbəst dövriyyə üçün buraxılış və ya digər gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi zamanı vergi həmin rejimə müvafiq tətbiq edilir;
- Xarici və Azərbaycan mənşəli malların sərbəst gömrük zonalarına gətirilməsi və ya onların sərbəst anbarlarda yerləşdirilməsi zamanı ƏDV-i alınmur;
- Mallar sərbəst gömrük zonalarının ərazisindən və sərbəst anbarlardan AR-nın qalan ərazisinə gətirildikdə və ya bu ərazidən aparıldıqda malın mənşəyindən asılı olaraq ƏDV-nə cəlb olunur;
- Məhv edilən mallar ƏDV-nə cəlb olunmur. Mallar AR Gömrük orqanının əmri ilə məhv edilə bilər;
- Dövlətin xeyrinə imtina edilən mallardan ƏDV-i tutulmur.

3.4. Rəsmiləşdirməyə görə gömrük yığımları və digər gömrük ödənişləri

Malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımlar əsasən AR Nazirlər Kabinetinin 16.IV.2001-ci il tarixli 80 saylı "Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında" Qərarı ilə və digər aktlarla tənzim olunur. Qanunvericiliyə görə mal qismində AR-nın gömrük sərhədindən keçirilən nəqliyyat vasitələri də daxil olmaqla malların, o cümlədən müşayiət olunmayan baqajda, beynəlxalq poçt göndərişlərində keçirilən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların və yüklərin (dəyəri 100 ABŞ dollarından az olduqda 10 ABŞ dollarından az olmayaraq), nəqliyyat vasitələrinin, həmçinin Milli Bank tərəfindən respublikamızın gömrük ərazisindən kənarında sifariş verilməklə (hazırlan-

**Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük
vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi**

masına, gətirilməsinə, sığortalanmasına və s. çəkilən xərclər nəzərə alınmaqla) gətirilən milli valyutanın gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük dəyərinin, xarici valyuta sərvətlərinin isə nominal dəyərinin 0.15 %-i miqdarında. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNS) ilə xarici neft şirkətləri arasında hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişlərə əsasən ölkəmizin payına düşən mənfəət karbohidrogenlərinin neft kəməri vasitəsilə ixracı, habelə dövlət zəmanətli kreditlər hesabına alınmış uçuş aparatlarının, eləcə də pasport və şəxsiyyət vəsiqələri blanklarının idxah üzrə hər bir yük gömrük bəyannaməsi üçün malın dəyərindən asılı olmayaraq 275 ABŞ dolları miqdarında Milli Bank tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə görə manatla gömrük yığımları alınır.

Yuxarıdakılardan göründüyü kimi respublikamızda gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımlar həm malın gömrük dəyərinə münasibətdə faizlərlə (advalor qaydada), həm də mal vahidinə görə müəyyən məbləğlə (spesifik qaydada) hesablanır və ödənilir.

Rəsmiləşdirilməyə görə malın gömrük dəyərindən faizlərlə hesablanan gömrük yığımları aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$GRY = RYF * GD / 100$$

Burada, **GRY** - rəsmiləşdirilməyə görə alınacaq ümumi gömrük yığımının məbləği;

RYF - gömrük rəsmiləşdirilmə yığımının faizlərlə olan ifadəsi;

GD - isə gömrük dəyəridir.

Mal vahidinə görə əvvəlcədən müəyyən edilmiş məbləğlərin birbaşa alınması, yəni spesifik qaydada hesablanan rəsmiləşdirilmə yığımları isə yalnız konkret və məhdud mallar dairəsini əhatə edir. Hazırda respublikamızın gömrük ərazisində spesifik rəsmiləşdirilmə yığımları aşağıdakı obyektlərə onların qarşılıqda göstərilmiş konkret məbləğlərlə tətbiq olunur:

- Bəyan olunan malların xüsusiyyətlərindən və tərəflər arasındakı sövdələşmədən asılı olmayaraq YGB-nin hər bir artırılan əlavə vərəqi üçün 5 ABŞ dolları;
- Respublikamızın ərazisindən tranzit gömrük rejimini seçərək keçən malların rəsmiləşdirilməsi üçün 30 ABŞ dolları. Digər gömrük rejimlərindən fərqli olaraq tran-

zit gömrük rejimində boyan olunan mallar üçün bəyannamənin hər bir əlavə vərəqi üçün 5 ABŞ dolları deyil, 10 ABŞ dolları alınır:

- Yük və minik avtomobilləri, habelə də mikroavtobus və avtobuslara rəsmiləşdirilmə vəsiqəsinin verilməsi üçün 20, qalan bütün digər nəqliyyat vasitələrinə isə qeydə alınmaqla verilən gömrük rəsmiləşdirilməsi vəsiqəsi müqabilində 15 ABŞ dolları məbləğində rəsmiləşdirilmə yığımı alınır.

Gömrük rəsmiləşdirilmə yığımlarının istər spesifik, istərsə də advalor qaydada hesablanmasından asılı olmayaraq əgər ölkəmizin gömrük ərazisinə gətirilən və ya bu ərazidən aparılan malların və nəqliyyat vasitələrinin rəsmiləşdirilməsi gömrük orqanlarının iş vaxtından kənar vaxtda və ya gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün əvvəlcədən gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş yerdən kənarında aparılırsa, bu zaman gömrük yığımı ikiqat miqdarda hesablanır və alınır.

Malların saxlanması, gömrük müşayiətinə, ilkin qərarların qəbuluna, məlumatlandırma və məsləhətverməyə, saxlanma və s. görə onlardan AR GM-nin 108-ci maddəsinə əsasən gömrük yığımları alınır.

Gömrük yığımları öz təbiətləri etibarilə vergi deyillər. Onlar məhz bu xüsusiyyətlərinə görə ƏDV-dən, aksizlərdən və gömrük rüsumlarından fərqlənilir. Çünki vergi əvəzsiz ödənişdir, amma gömrük yığımları gömrük orqanlarının öz "müşətilərinə" göstərdikləri xidmət müqabilində alınır. Gömrük yığımları malların, həmçinin də mal qismində keçirilən nəqliyyat vasitələrinin, kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların, müşayiət olunmayan baqajların, beynəlxalq poçt göndərişlərinin və s.-in gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı ödənilir.

Bundan başqa gömrük yığımlarının digər bir xüsusiyyəti onların toplanaraq dövlət büdcəsinə deyil, gömrük orqanlarının büdcədən kənar fonduna köçürülməsidir. Büdcədən kənar yığım fonduna köçürülən gömrük yığımları gömrük orqanlarının kiçik daxili xərclərinin ödənilməsi, gömrük əməkdaşlarının sosial-müdafiəsinin gücləndirilməsi, kargüzarlıq üçün sənəd nüsxələrinin hazırlanması və s. məqsədlər üçün istifadə olunur.

Yığımlar, həmçinin mal gömrük rejimini dəyişdikdə - yeni

**Gömrük ödənişləri sistemi. Gömrük tarifi gömrük
vergi və rüsumlarının ümumiləşdirilmiş ifadə forması kimi**

bir gömrük rejimindən digər gömrük rejiminə keçdikdə yeni gömrük rejiminə uyğun olaraq alınır.

Gömrük yığımlarının daha bir fərqləndirici xüsusiyyəti ki-mi onların ödənilməsi üçün müddət verilməsinə və uzadılmasına yol verilməməsidir. Belə ki, növündən asılı olmayaraq istənilən gömrük yığımının gömrük bəyannaməsinin qəbul edilməsindən əvvəl və ya onunla eyni zamanda ödənilməsi öhdəliyi məcburidir.

Bütün gömrük rejimlərində gömrük yığımlarının miqdarı göm-rük işini aparan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən bittərəfli və inzibati qaydada müəyyən edilir. Lakin xüsusi şərt olaraq gömrük anbarlarında və sahibi elə gömrük orqanlarının özləri olan müvəqqəti saxlanma anbarlarında malların və nəqliyyat vasitələrinin saxlanma görə, malların gömrük müşayiətinə görə və s. göstərilən xidmətlərin orta dəyərindən asılı olaraq Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırmaqla Dövlət Gömrük Komitəsinin müəy-yən etdiyi miqdarda gömrük yığımları alınır.

BÖLMƏ 4

XARİCİ İQTİSADİ FƏALİYYƏTDƏ VALYUTA MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ VALYUTA SİYASƏTİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

4.1. Valyuta münasibətlərinin mahiyyəti zəruriliyi və məqsədi

Vahid dünya təsərrüfatı sisteminin yaranması və iqtisadiyyatda qloballaşma meylinin sürətlə güclənməsi valyuta mexanizminin də beynəlmilləşməsinin obyektiv əsasını təşkil edir. Valyuta mexanizminin beynəlmilləşməsi valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsində, dünya iqtisadiyyatı və ticarətinin inkişafına əlverişli şərait yaradılması və beynəlxalq hesablaşma mexanizminin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə dövlətlər-arası əməkdaşlığın genişləndirilməsində və səmərəliliyin artırılmasında özünü göstərir.

Tarixi təcrübələr göstərir ki, bazar iqtisadiyyatının hökmran olduğu bir şəraitdə beynəlxalq valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsi bazar mexanizmi və dövlət tərəfindən həyata keçirilir.

Dünya təsərrüfatında valyuta fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan münasibətlərin mexanizmi beynəlxalq valyuta münasibətləri adını almışdır. Bu münasibətlərin təşkili forması olan dünya valyuta sistemi, xarici iqtisadi əlaqələrin bütün sahələrini müşayiət edir. Buna səbəb valyutanın bütün iqtisadi əlaqələrdə əsas ödəniş vasitəsi olmasıdır. Məhz valyuta münasibətlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətdə mühüm rolu onun tənzimlənməsi məsələlərini aktuallaşdırır.

Müasir mərhələdə beynəlxalq valyuta münasibətləri dünya təsərrüfat əlaqələrinin ən mürəkkəb və ən həssas sahələrindən

bindir.

Bütövlükdə beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilən valyuta münasibətləri dünya pulunun fəaliyyəti və ölkələr arasında müxtəlif təsərrüfat əlaqələrində xidmət göstərilməsi ilə əlaqədar olan iqtisadi münasibətlərdir. Beynəlxalq valyuta münasibətlərinin sosial-iqtisadi funksiyası dünya təsərrüfatı çərçivəsində kapitalın geniş təkrar istehsalı üçün zəruri şərait yaratmasından ibarətdir.

Məlum olduğu kimi beynəlxalq aləmdə mal axınına paralel, lakin əks istiqamətdə pul axını mövcuddur. Bu axın qismən qısa və uzunmüddətli borcların meydana gəlməsi şəklində özünü göstərir.

Qeyd edək ki, beynəlxalq iqtisadi əməliyyatları həyata keçirmək üçün istifadə edilən ödəniş vasitəsi hesab edilən valyuta rolunu, həmçinin beynəlxalq ödəmə vasitəsi kimi pul əvəzinə qəbul edilən çek, xəzinə borcları, pay sənədləri, istiqrazlar və s. kimi digər qiymətli kağızlar da oynayır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, heç də hər ölkənin milli pul vahidləri beynəlxalq ödəmə vasitəsi kimi qəbul edilmir.

Beynəlxalq ticarət və kapital axınlarının genişlənməsi və bütövlükdə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin intensivləşməsi nəticəsində milli valyutanın ölkə sərhədlərindən kənarında istifadə olunması və «beynəlxalq valyuta» kimi ciddi problemləri ortaya çıxarmışdır.

Beynəlxalq valyuta münasibətlərində dövlətin maraqlarının qorunması və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün özünəməxsus valyuta siyasəti olmalıdır ki, dövlət bu sahədə vəzifələri həmin siyasət əsasında həyata keçirir və tənzimləyir.

Valyuta münasibətləri əsasən valyuta funksiyalarının həyata keçirilməsi üzrə ictimai münasibətlərin məcmusunu ifadə edir. Beynəlxalq valyuta münasibətləri isə milli təsərrüfat fəaliyyəti nəticələrinin dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı mübadiləsini özündə əks etdirən valyuta münasibətləri başa düşülür.

Valyuta münasibətlərinin inkişafı, istehsal münasibətlərinin inkişafı, bazarın yaranması, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşdirilməsi ilə şərtlənir. Təkrar istehsal prosesi ilə valyuta münasibətləri arasında bir-başa və əks əlaqə vardır. Bu münasibətlərin obyektiv əsasını ictimai təkrar istehsal və bunun nəticəsində yaranan beynəlxalq əm

təə, kapital, xidmət mübadiləsi təşkil edir.

Valyuta münasibətlərinin vəziyyəti milli və dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf vəziyyətindən, siyasi durumundan və ölkələr arasındakı səylərin 2 meyl üzrə - əməkdaşlıq və qarşılıqlı əməkdaşlıqda əsaslıdır.

Valyuta əməliyyatları həyata keçirən subyektlər hüquqi və fiziki şəxslər olmaqla 2 qrupa bölünür.

Onlar da öz növbəsində rezidentlərə və qeyri - rezidentlərə bölünür.

Belə bölgü rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarının aparılmasındakı müxtəlif hüquq və vəzifələr daşınmasından irəli gəlir.

«Valyuta tənziimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən rezidentlərə aşağıdakılar daxildir:

a) Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayış yeri olan, o cümlədən Azərbaycan Respublikası hüquqlarından kənarında müvəqqəti qalan fiziki şəxslər:

b) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış hüquqi şəxslər:

c) Azərbaycan Respublikasında yerləşən və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış, lakin hüquqi şəxs olmayan müəssisə və təşkilatlar;

ç) Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənarında yerləşən Azərbaycan Respublikasının diplomatik və digər rəsmi nümayəndəlikləri;

d) Bu bəndin «b» və «c» yarımbəndlərində göstərilmiş rezidentlərin Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənarında yerləşən filialları və nümayəndəlikləri:

Qeyri-rezidentlərə isə:

a) Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında daimi yaşayış yeri olan, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti qalan fiziki şəxslər;

b) Xarici dövlətlərin qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış, Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənarında yerləşən hüquqi şəxslər;

c) Azərbaycan Respublikasında yerləşən xarici diplomatik və digər rəsmi nümayəndəliklər, habelə beynəlxalq təşkilatlar, onların filialları və nümayəndəlikləri;

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

ç) bu bəndin b) yarımbəndində göstərilmiş qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasında yerləşən filialları və nümayəndəlikləri (büro və agentlikləri);

Valyuta münasibətlərinin obyektləri dedikdə, milli valyuta, qiymətli kağızlar, valyuta qiymətləri və xarici valyuta başa düşülür. Azərbaycan Respublikasının valyutasının tərkibinə daxildir:

a) Bank bileti şəklində olan manat (banknot), Milli Bank tərəfindən dövriyyəyə buraxılmış kağız pullar;

b) Bank və digər kredit təşkilatlarının hesabında olan milli pul vəsaitləri;

c) Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənarında olan bank və digər kredit təşkilatlarında manatla ifadə olunmuş pul vəsaitləri.

Valyuta münasibətlərinin digər ünsürü qiymətli kağızlar hesab olunur. Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızların buraxılışı, tədavi, habelə qiymətli kağızlar üzrə fond bazarının formalaşması, iştirakçılarının müəyyən edilməsi və fond bazarının tənzimlənməsi üzrə 14 iyul 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xüsusi qanunu qəbul edilmişdir. Həmin qanunla 1997-ci ildə qəbul olunmuş müvafiq qanun öz qüvvəsini itirmiş hesab olunur. Mövcud qanunun tələblərinə görə qiymətli kağızlar öz sahibinə əmlak və qeyri-əmlak hüquqları verməklə müəyyən edilmiş forma və qaydalara əməl edilməsini tələb edir. Qiymətli kağızlar emissiya və qeyri-emissiya qiymətli kağızlarına bölünür.

Qiymətli kağızların bəziləri əsas qiymətli kağızlara, bəziləri köməkçi qiymətli kağızlara, bəziləri isə törəmə qiymətli kağızlara aid edilir.

Bir qayda olaraq səhm və istiqrazlar əsas qiymətli kağızlara, çek, veksəl və sertifikatlar, köməkçi qiymətli kağızlara opsiyon və fyuçerlər törəmə qiymətli kağızlarına aid edilir.

Dövriyyədə olan qiymətli kağızlar 3 qrupa bölünür:

1. Dövlət qiymətli kağızları;

2. Bələdiyyə qiymətli kağızları;

3. Qeyri-dövlət qiymətli kağızları.

Dövlət qiymətli kağızlarına xəzinə öhdəlikləri, xəzinə vekselləri, dövlət istiqrazları, əmanət və s. aid edilir.

Bələdiyyə qiymətli kağızlarına yerli icra təşkilatlarının

dövryyəyə buraxdıqları borc öhdəlikləri aid edilir.

Qeyri-dövlət qiymətli kağızlarına korporativ, xüsusi, maliyyə vasitələri aid edilir.

Valyuta qiymətliləri dedikdə:

a) Xarici valyuta:

b) Xarici valyutada qiymətli kağızlar — xarici valyutada ifadə edilmiş ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akkreditivlər və s.), fond sərəvətləri (səhmlər, istiqrazlar) və digər borc öhdəlikləri;

c) Qiymətli metallar — zərgərlik, digər məişət məmulatları və bu məmulatın qırıntıları istisna olmaqla, hər hansı növdə və halda olan qızıl, gümüş, platin və platin qrupundan olan metallar (polidium, iridium, rodium, rutenium, osmium);

ç) Xam və emal edilmiş (zərgərlik, digər məişət məmulatı və bu məmulatın qırıntıları istisna olmaqla) təbii daş-qaş (almaz, yaqut, zümrüd, safir, aleksandrit, mirvari).

Xarici valyuta dedikdə:

a) Müvafiq xarici dövlətin və ya dövlətlər qrupunun ərazisində tədavüldə olan və qanuni ödəniş vasitəsi sayılan, eləcə də tədavüldən çıxarılmış və ya çıxarılan, lakin həmin ərazidə və tədavüldə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən banknotlar, xəzinə biletləri və sikkələr şəklində pul nişanları;

b) Xarici dövlətlərin pul vahidlərində, beynəlxalq pul və ya hesablaşma vahidlərində hesablarda olan vəsaitlər.

Xarici valyutayı iki qrupa bölmək olar:

1. Xarici dövlətlərin valyutası;
2. Xarici beynəlxalq kollektiv valyutalar.

Xarici dövlətlərin valyutası əsasən maddi formada olur. O, qızıl, gümüş, metal, kağız və pul nişanları şəklində ola bilər.

Beynəlxalq kollektiv valyutalar beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə edilir, o, bir qayda olaraq maddi formada pul nişanları şəklində olmaqla (qızıl, gümüş, metal və kağız) qeyd olunmuş valyuta kimi çıxış edir. Beynəlxalq kollektiv valyuta müxtəlif hesablaşmalarda istifadə edilir. Onu da qeyd edək ki, gömrük təcrübəsində əsasən belə valyuta kimi Avropa Valyuta vahidi olan Avrodan istifadə edilir.

Xarici valyutaları dönrəlik səviyyəsinə və xarici iqtisadi hesablaşmalarda məhdudluq xarakterinə görə şərti olaraq sərbəst dönrəli valyutaya, qapalı valyutaya, kəliməli valyutaya bölmək

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

olar.

Sərbəst dönərli valyuta o valyuta hesab edilir ki, o istənilən başqa xarici valyutaya məhdudiyətsiz mübadilə edilir.

Azərbaycan Respublikası xarici ölkələrlə ödəniş hesablaşma əməliyyatlarını həyata keçirərkən, əsasən sərbəst dönərli valyutalardan istifadə edilir.

Qapalı valyuta – bu sərbəst dönərliyi olmayan valyutadır ki, ancaq öz ölkəsi ərazisində istifadə olunur və bu zaman praktiki olaraq valyuta əməliyyatlarına qanunla müəyyən edilmiş məhdudiyətlər tətbiq edilir.

Klirinq valyuta – bu iki və daha çox dövlətlərin, hökumətlər arası razılaşmasına əsasən xarici ticarətdə xüsusi hesablaşma valyuta vahidi kimi istifadə edilir.

Qeyd edək ki, beynəlxalq valyuta münasibətlərində dövlətin maraqlarının qorunması və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün özünəməxsus valyuta siyasəti olmalıdır. Valyuta siyasəti valyuta münasibətləri sahəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlərin məcmusu başa düşülür.

Valyuta sisteminə gəldiklə isə o, milli qanunvericilik və beynəlxalq razılaşmalar əsasında fəaliyyət göstərən valyuta sistemi hazırkı dövrdə formalaşmış və təkmilləşmə prosesini yaşayır. Bu proses dünya valyuta sisteminin prinsip və qaydaları əsasında ölkə iqtisadiyyatının sürətləndirilməsi məqsədilə aparılır. Bildiyiniz kimi Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvüdür. BVF-na daxil olan ölkə onun nizamnaməsini tanımalı, onun valyuta sistemi isə bu nizamnamənin tələblərinə cavab verməlidir.

Azərbaycan valyuta sisteminin əsas elementləri aşağıdakılardır:

Birinci o, 1992-ci ildən Respublika ərazisində milli valyuta Azərbaycan manatı tədavilə buraxılmışdır. Azərbaycan manatı ölkə valyuta sisteminin əsasıdır.

İkincisi, Azərbaycanda sərbəst valyuta məzənnəsi hakimdir. Bu, o deməkdir ki, manatın məzənnəsi digər valyutalara münasibətdə ölkə valyuta bazarında dəyişə bilər və ölkə bazarında təklif və tələbdən asılı olaraq formalaşır. Bununla bərabər milli valyuta heç bir digər valyuta növü ilə bağlı deyil. Azərbaycan manatının qızıl məzmunu rəsmən müəyyən edilməmişdir. Daxili

valyuta bazarında bağlaşmalar nəticəsinə görə Milli Bank sərbəst dönerli valyuta ilə münasibətdə manatın məzənnəsini müəyyən edir.

Üçüncüsü, beynəlxalq kredit vasitələrinin dövriyyəsi və beynəlxalq hesablaşmalarda beynəlxalq normalar əsas götürülür. Dövriyyə vasitələrinin ilk növbədə çek və veksellərin forma və qaydaları, həmçinin akkreditiv və inkasso qaydaları bu normalarla müəyyən edilir.

Dördüncüsü, beynəlxalq hesablaşmalar həyata keçirilərkən Azərbaycanın ödəmə vasitələri təminatlı olmalıdır. Bu vasitələrin təminatlılığı ölkənin valyuta ehtiyatları ilə təsdiq edilir. 2007-cü ilin yanvarında Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 3 mlrd dollardan çox təşkil edir.

Nəhayət, beşinci, valyuta sisteminin təşkilatlandırılması məsələsi həll edilmişdir.

Qeyd edək ki, ölkənin valyuta siyasəti valyuta bazarının genişləndirilməsinin vacibliyi nəzərə alınmaqla formalaşdırılır.

Valyuta bazarı – valyuta vasitələrinin iqtisadi sübyektləri (hüquqi və fiziki şəxslər) arasında yerləşdirilməsi, bölüşdürülməsi və cəmləşdirilməsini xarakterizə edən mexanizm, vasitə və iqtisadi münasibətlər sistemidir. Valyuta bazarı valyutada qiymətli kağızların alqı-satqı əməliyyatlarına, həmçinin investisiya ilə əlaqədar əməliyyatlara xidmət edir. Hər bir ölkənin valyuta bazarı, bəzi ümumi parametrlərlə seçiyələndirilə bilər. Belə parametrlərə, adətən, aşağıdakılar aiddir:

- milli valyutanın formalaşdırılması və ona himayadarlıq;
- ticarət və qeyri-ticarət əməliyyatlarında valyuta tənziimi;
- kapitalın hərəkəti ilə bağlı əməliyyatların tənziimi;
- hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi qaydaları;
- beynəlxalq valyuta əməkdaşlığı və beynəlxalq valyuta-maliyyə təşkilatlarında iştirak, üzvlük məsələləri.

Məlum olduğu kimi valyuta bazarı valyuta alqı-satqısı ilə məşğul olan kommersiya bankları valyuta komissionçuları və mərkəzi milli banklardan ibarətdir. Kommersiya bankları müştərilərin valyutalarını satın alır, onlara istədikləri valyuta ilə kredit verir, valyuta qoyuluşlarını daxili və xarici bazarda işlədir. Valyuta komissionçuları dünyanın tanınmış maliyyə mərkəzləri

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

ilə sıx informasiya əlaqəsində olduğu üçün arbitraj funksiyasını yerinə yetirir.

Bunula yanaşı mərkəzi milli banklar Valyuta bazarında ölkənin pul avtoritetini formalaşdırır və zəruri hallarda bazara müdaxilə edir.

Valyuta bazarı aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirir:

1. Mal və xidmət satın alındıqda onların dəyərini mal satın alınan ölkəyə köçürülməsi;

2. Xarici ticarətlə məşğul olan fərd və qurumlara kredit verilməsi;

3. Valyuta risklərini minimuma endirilməsi üçün lazım olan tədbirlərin görülməsi;

4. Xarici ticarətdə müvazinatın yaradılmasına yardım edilməsi.

Valyuta bazarı tam rəqabətin hökm sürdüyü bazar tipinə ən yaxın olan bazardır.

Valyuta bazarı mücərrəd kateqoriya deyil, tələb və təklif əsasında valyuta və qiymətli kağızların alqı-satqı əməliyyatlarını həyata keçirən maliyyə mərkəzləri sistemidir. Milli Bank və müvəkkil banklar Azərbaycan valyuta bazarında mühüm yer tutur və onun tənzimlənməsini təmin edirlər. Valyuta tənzimlənməsi dedikdə isə ölkə iqtisadiyyatında valyuta sahəsinin dövlət idarəsi, yəni dövlət tərəfindən beynəlxalq hesablaşmaların və valyuta əməliyyatları apanıması qaydasının reqlamentləşdirilməsi deməkdir. Bu zaman dövlət-ölkənin iqtisadi qüdrətinin yüksəldilməsi və Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi prinsiplərini rəhbər tutur.

Ölkələr arasında tarixən təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi əsasında meydana gəlmiş valyutanın fəaliyyəti ilə əlaqədar iqtisadi münasibətlərin məcmusu nəticəsində beynəlxalq valyuta sistemi yaranmışdır. O özündə milli qanunvericilik və dövlətarası sazişlər əsasında mövcud valyuta məzənnəsi və ödəmə münasibətlərinin tənzimlənməsinin prinsip və razılaşmalar toplusunu əks etdirir. Beynəlxalq valyuta sistemlərinə bəzən beynəlxalq valyuta qaydaları və ya beynəlxalq valyuta rejimi də deyilir. Beynəlxalq ticarət və maliyyə əlaqələrinin nizamlı şəkildə həyata keçirilməsi hər şeydən əvvəl, səmərəli beynəlxalq valyuta sisteminin mövcudluğundan asılıdır.

Bütövlükdə, beynəlxalq valyuta sistemi beynəlxalq ödəmələri asanlaşdırmalı, ehtiyatların formalaşmasını təmin etməli, sistemin fasiləsiz işlənməsi üçün lazım olan təşkilati struktur mexanizmini yaratmalı, pulun dəyər ölçüsü vahidi və mərkəzi banklar arasında ödəmə vasitəsi olma funksiyasının yerinə yetirilməsini səmərəli şəkildə təmin etməlidir.

Onu da qeyd edək ki, beynəlxalq valyuta sistemində valyuta məzənnəsi rejimləri ilə beynəlxalq valyuta təklifini müəyyən edən valyuta standartlarının xüsusi yeri vardır.

Digər tərəfdən beynəlxalq valyuta ehtiyatları da Beynəlxalq valyuta sisteminin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli yer tutur.

Məlum olduğu kimi, milli, ümumdünya və regional valyuta sistemləri mövcuddur. Tarixən əvvəlcə milli valyuta sistemləri meydana gəlmişdir. Onlar beynəlxalq hüquq normaları nəzərə alınmaqla milli qanunvericiliklə yaradılmışlar. Milli valyuta sistemlərinin xüsusiyyətləri ölkənin inkişaf səviyyəsi və beynəlxalq iqtisadi əlaqələri ilə müəyyən edilir. Onların köməyi ilə ölkənin beynəlxalq ödəmələr dövrüyyəsi həyata keçirilir, geniş təkrar istehsal üçün lazım olan valyuta ehtiyatları formalaşdırılır.

Dünya valyuta sistemi ümumdünya təsərrüfat sisteminin təkamülünün nəticəsi olaraq XIX əsrin ortalarında formalaşmışdır və hüquqi cəhətdən dövlətlərarası sazişlər əsasında möhkəmləndirilmişdir. Dünya valyuta sisteminin fəaliyyətinin xarakteri və sabitliyi, onun prinsipləri və təşkili formalarının dünya təsərrüfatının strukturuna, aparıcı dövlətlərin maraqlarına və qüvvələr nisbətində uyğun gəlməsi dərəcəsindən asılıdır. Bu şərtlər dəyişdikdə valyuta sisteminin təşkili prinsiplərinin də dəyişməsi zərurəti yaranır.

Milli valyuta sistemləri dünyada mövcud olan müstəqil milli dövlətlərin sayı qədər mövcuddur. Milli valyuta sistemlərinin aşağıdakı elementləri var:

- milli valyuta;
- milli valyutanın dönərlik şərtləri;
- milli valyutanın pariteti;
- milli valyuta rejimi;
- valyuta məhdudluğu və valyuta nəzarətinin olub olmaması;
- ölkənin beynəlxalq valyuta nəqdiyyəsinin milli tənzim-

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

lənməsi;

- ölkənin valyuta münasibətlərini idarə edən və tənzimləyən milli orqan.

Milli valyuta sisteminin əsasını dövlətin qanunla müəyyən etdiyi milli valyuta təşkil edir. Milli pul beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edildikdə beynəlxalq valyuta kimi çıxış edir.

Dünya valyuta sistemi dünya pulunun funksional formalarına əsaslanır. Dünya pulu beynəlxalq münasibətlərə xidmət edən pula deyilir.

XX əsrdə dünya valyuta sistemi aparıcı dövlətlərin birinin və ya birneçəsinin milli valyutalarına, yaxud da beynəlxalq valyuta vahidinə (SDR və ya «Avro» ya) əsaslanır.

Dönerli milli valyutanın xüsusi növü beynəlxalq ödəmə və ehtiyat vasitəsi funksiyasının yerinə yetirən, başqa ölkələrin valyuta pariteti və ehtiyatlar valyutasıdır. Bu valyuta dünya valyuta sisteminin iştirakçıları olan ölkələrdə, valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi məqsədilə valyuta müdaxiləsi (interverensiyası) üçün geniş istifadə edilir. Bretton Vuds valyuta sistemi çərçivəsində ehtiyat valyutası statusu rəsmi olaraq ABŞ dolları və funt sterlinqə vermişdir. Yamayka valyuta sistemi çərçivəsində də dollar əsliində ehtiyat valyutası statusunu saxlayıbdir. Bu məqsədlə praktikada Almaniya markası və Yapon ieni də istifadə olunur.

Ehtiyat valyuta statusu olmağın obyektiv şərtləri bunlardır: ölkənin dünya istehsalında, mal və xammal şəraitində qızıl-valyuta ehtiyatlarında heqemon mövqeyi; inkişaf etmiş kredit-bank şəbəkələrinin mövcudluğu; təşkil olunmuş iri bərc kapitalı bazarının olması; valyuta əməliyyatlarının liberalaşması, valyutanın sərbəst dönerliyi. Milli valyutanın ehtiyat valyutası statusu qazana bilməsində subyektiv amil, həmin ölkənin fəal xarici siyasət, o cümlədən valyuta-kredit siyasəti yeritmişdir və həmin valyutanın banklar və beynəlxalq valyuta kredit və maliyyə təşkilatları vasitəsilə beynəlxalq dövriyyəyə cəlb edilməsinin də bu məsələdə rolu böyükdür.

Valyuta sisteminin elementlərindən biri valyuta pariteti-qanunvericilik yolu ilə iki valyuta arasında müəyyən edilmiş nisbətidir.

Monometalizm (qızıl və gümüş) dövründə valyuta məzənnəsinin əsasını qızıl – (gümüş) pariteti, yəni müxtəlif ölkələrin pul

vahidlərinin, onların metal məzmunu üzrə nisbəti təşkil edirdi. O, valyuta pariteti anlayışına uyğun gəlirdi. Valyuta məzənnəsi rejimi də valyuta sistemi elementidir. Təsbit olunmuş valyuta məzənnələri, dar çərçivədə dəyişən məzənnə, üzən valyuta məzənnəsi, bazarın tələb və təklif nisbətindən asılı olaraq dəyişən valyuta məzənnəsi mövcuddur.

Valyuta sisteminin elementlərindən biri də valyuta məhdudiyyətlərinin olub-olmamasıdır. Valyuta dəyərləri üzrə əməliyyatların məhdudlaşması da BVT vasitəsilə dövlətlərarası tənzimləmə obyektidir.

Beynəlxalq valyuta sisteminin elementi kimi beynəlxalq valyuta nəqdiyyəsinin tənzimlənməsi beynəlxalq hesablaşmaları zəruri olan ödəmə vasitələr ilə təmin etmək məqsədini güdür. Beynəlxalq valyuta nəqdiyyəsi ölkənin öz beynəlxalq öhdəliklərinin kreditör tərəfindən qəbul edilən ödəmə vasitələri ilə vaxtli-vaxtında ödənilməsinə təmin etmək qabiliyyətidir. Beynəlxalq valyuta ehtiyatların göstəricisi adətən rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatlarının illik mal idxalı məbləğinə olan nisbəti hesab edilir. Bu göstərici bir qədər məhdud xarakter daşıyır. Çünki o, qarşıda duran ödəmələrin heç də hamısını, məsələn, qeyri-kommersiya əməliyyatlarını, habelə beynəlxalq kapital hərəkəti ilə əlaqədar maliyyə əməliyyatlarını nəzərə almır.

4.2. Valyuta siyasətinin formalaşması və valyuta tənzimlənməsi

Beynəlxalq valyuta münasibətlərində dövlətin maraqlarının qorunması və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün özünəməxsus valyuta siyasəti olmalıdır.

Valyuta siyasəti dedikdə, valyuta münasibətləri sahəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlərin məcmusu başa düşülür.

Dövlətin valyuta siyasəti əsasən aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəlmiş tədbirləri nəzərdə tutur:

1. Valyuta – maliyyə mexanizminin və ölkə iqtisadiyyatının ödəmə və kredit qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi;
2. Respublika üçün əlverişli şərtlərlə xarici investisiyaların cəlb edilməsi;
3. Ölkədən əsassız valyuta və milli kapital axınının qarşı-

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

sının alınması:

4. Milli valyutanı mütləq təminatlarla möhkəmləndirilməsi, o cümlədən stabil məzənnəsinə və sərbəst dövrəliyinə nail olunması;

5. İqtisadiyyatda milli valyutanın - manatın hakim mövqeyinin təmin edilməsi və xarici valyutanın hər hansı şəkildə mənfi müdaxiləsinin qarşısının alınması.

Dövlətin valyuta siyasəti dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə iqtisadiyyatın daxili və xarici dinamik tarazlığını təmin etmək, beynəlxalq ödəmələri müəyyən bir sistem daxilində yerinə yetirmək və xarici ödəniş balansını tənzimləmək məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərin məcmusudur.

Ölkədə makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək məqsədilə valyuta problemlərini həll etmək üçün bir sıra tədbirlərin görülməsi də vacibdir ki, bunlardan:

1. Valyuta məzənnəsinə və yaxud milli iqtisadiyyatın şərtlərini dəyişdirmədən ödəniş balansını kəsrinin maliyyələşdirilməsi:

a) müvəqqəti maliyyələşdirilməsi. Əgər balansdakı tarazlığın pozulmasının müvəqqəti olduğu məlumdursa, sadəcə olaraq mövcud ehtiyatlardan istifadə etmək lazımdır;

b) əgər ölkənin valyutası hesablaşma vasitəsi kimi çıxış edərsə və beynəlxalq ödəmədə aparıcı valyutalardanırsa, o zaman ölkə bir müddət ödəniş balansının kəsirindən narahat olmaya bilər.

1. Valyuta nəzarəti: dövlət valyuta siyasətində ölkənin bütün xaricdə sövdələşmələrinə nəzarət edir.

2. Dəyişkən valyuta məzənnələri: ölkə valyuta bazarına imkan verir ki, müstəqil olaraq valyuta məzənnəsinə müəyyən etsin və avtomatik olaraq tarazlığı təmin etsin.

3. Daimi təsbit olunan məzənnələr: rəsmi dairələrdə təsbit olunmuş valyuta məzənnəsinə uyğunlaşdırmaq üçün iqtisadiyyatda dəyişiklər edilə bilər. Bu siyasət təsbit olunmuş pariteti dəyişmədən xarici valyutaya olan tələb və təklif arasında tarazlıq yaranmasına qədər davam etdirilməlidir.

4. Valyuta məzənnəsində qarşılıqlı güzəşt: bu, yuxarıda qeyd olunan 3 və 4-cü maddələri birləşdirməklə və tənzimlənməni qismən öz valyutasının məzənnəsinin hərəkəti ilə həyata keçirə bilər.

Ölkənin valyuta siyasətinin təhlili göstərir ki, yuxarıda şərh olunan ilk iki variant məhdud xarakterə malik olduğu üçün təcrübədə tam əks şəkildə tətbiq edilir. Son üç variantda isə valyuta siyasəti valyuta məzənnəsi sistemləri çərçivəsində həyata keçirilir.

Vahid ümumdünya təsərrüfatı sisteminin yaranması və iqtisadiyyatda qloballaşma meylinin sürətlə güclənməsi valyuta mexanizminin və onun beynəlmilləşməsinin obyektiv əsasını təşkil edir.

Valyuta mexanizminin beynəlmilləşməsi valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsində, dünya iqtisadiyyatı və ticarətinin inkişafına əlverişli şərait yaradılması və beynəlxalq hesablaşma mexanizminin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə dövlətlərarası əməkdaşlığın genişləndirilməsində və səmərəliliyinin artırılmasında özünü göstərir.

Tarixi təcrübə göstərir ki, bazar iqtisadiyyatının hökmran olduğu bir şəraitdə beynəlxalq valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsi bazar mexanizmi və dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Valyuta bazarlarında valyutalara tələb, təklif və müvafiq olaraq onların məzənnə nisbəti formalaşır. Bazar tənzimlənməsi öz növbəsində dəyər qanununun, tələb və təklif qanunun tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilir. Bu qanunların işləkliyi valyuta mübadiləsində onların (valyutaların) nisbi ekvivalentliyini, mal, kapital, xidmət, kredit hərəkəti vasitəsilə beynəlxalq valyuta axınları ilə dünya valyuta sistemində valyutaya olan ehtiyac arasındakı uyğunluğu təmin edir. Valyuta bazarlarında iqtisadi agentlər qiymət mexanizmi və valyuta məzənnəsinin dinamikası haqqında siqnallar vasitəsilə valyuta alıcılarının ehtiyaclarını və onların təklif imkanlarını öyrənirlər. Bununla da bazar valyuta əməliyyatlarının vəziyyəti haqqında informasiya mənbəyi kimi çıxış edir.

Onu da qeyd etmək ki, bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sistemində valyuta siyasəti mühüm yer tutur. Məhz valyuta siyasəti ümumdünya təsərrüfat əlaqələri sistemində iqtisadiyyatın daxili və xarici dinamik müvazinəti təmin etmək, beynəlxalq öhdəlikləri müəyyən bir sistem daxilində yerinə yetirmək və xarici ödəniş balansını tənzimləmək məqsədilə ölkənin cari və strateji məqsədlərinə uyğun olaraq hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlə-

rin məcmusunu əks etdirir. Bu tədbirlərin çoxu dövlətlərin müstəqil olaraq qəbul etdikləri tədbirlər deyil, beynəlxalq valyuta sisteminin istiqamətləndirilməsi ehtiyaclarından doğan tədbirlərdir.

Valyuta siyasəti iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir və onun çoxərəfli məqsədlərinin yerinə yetirilməsinə, yəni dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə, işsizlik və inflyasiyanın artımının dayandırılmasına, ödəniş balansı müvazinətinin dəstəklənməsinə yönəldilir. Valyuta siyasətinin istiqamətləri və formaları ölkənin valyuta iqtisadi vəziyyəti, dünya təsərrüfatı və beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülü ilə müəyyən edilir. Onu da qeyd etmək ki, cari və uzunmüddətli struktur valyuta siyasəti mövcüddür ki, burada cari valyuta siyasəti valyuta konyukturasının və valyuta bazarının fəaliyyətinin gündəlik, operativ şəkildə tənzimlənməsidir. Belə tənzimləmənin məqsədi tədiyyə balansı müvazinətinin dəstəklənməsi milli və dünya valyuta sisteminin fəaliyyət mexanizminin nizamlanmasıdır. Cari valyuta siyasəti maliyyə nazirlikləri, mərkəzi banklar, valyuta nəzarəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu siyasət milli valyuta sistemi elementlərinə təsir göstərir. Uzunmüddətli (struktur) valyuta siyasəti isə beynəlxalq valyuta mexanizmində özünü göstərən uzunmüddətli birliklər, məsələn, Avropa Birliyi daxilində valyuta tənzimlənməsidir.

Valyuta siyasətinin əsasını rəsmən qəbul edilmiş nazəri doktrinalar təşkil edir. Valyuta siyasəti hüquqi cəhətdən valyuta qanunvericiliyinə, yəni ölkədə və onun sərhədləri xaricində valyuta dəyərləri ilə əməliyyatlar aparılması qaydalarını tənzimləyən hüquqi normalar toplusu, habelə valyuta normaları üzrə dövlətlər arasında ikitərəfli və çox tərəfli müqavilələrlə rəsmiləşdirilir. Müasir valyuta sazişlərinin tarixi sələfi latın sikkə ittifaqı (1865-ci 1926-cı illər) olmuşdur. Məqsədi üzv ölkələrdə valyuta sisteminin pul vahidi kimi müəyyən edilməsi idi. Sonra, 1922-ci ildə çağırılmış Qenev konfransı qızıl-valyuta standartı yaradılmasını rəsmiləşdirdi. 1944-cü il Bretton Vuds konfransı və sazişi isə müvafiq valyuta sisteminin əsasını qoydu. Yamayka valyuta sazişi BVF-nin nizamnaməsində dəyişiklik etdi və müasir dünya valyuta sistemini yaratdı. Onu da qeyd etmək ki, regional qruplaşmalar çərçivəsində də valyuta sazişləri bağlanır.

Valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri

valyuta tənzimlənməsində dövlət tərəfindən beynəlxalq hesablaşmaların və valyuta əməliyyatlarının aparılması qaydalarının rəqləmentləşdirilməsidir. Valyuta tənzimlənməsi milli, dövlətlərarası və regional səviyyədə həyata keçirilir. Birbaşa valyuta tənzimlənməsi qanunvericilik aktları vasitəsilə dolayı valyuta tənzimlənməsi isə bazarın iqtisadi agentlərinin davranışına iqtisadi, o cümlədən maliyyə-kredit üsulları ilə təsir göstərmək yolu ilə həyata keçirilir.

Valyuta siyasətinin aşağıdakı əsas formaları mövcuddur: diskont (uçot), deviz siyasəti və onun növləri olan valyuta ehtiyatları diversifikasiyası, valyuta məhdudlaşmaları, valyuta dönməliyi dərəcəsinin tənzimlənməsi, valyuta məzənnəsi rejimi, devolvasiya, revolvasiya.

Diskont (uçot) siyasəti - mərkəzi bankların iqtisadiyyatın tənzimlənməsinə yönəldilmiş pul-kredit siyasətinin formalarından biridir. Ölkədə kredit həcminə, tədiyyə balansı vəziyyətinə, valyuta məzənnəsinə və bütün bunların nəticəsində isə iqtisadiyyata təsir göstərmək üçün uçot dərəcələrinin rəsmi aşağı salınması və ya yüksəldilməsi vasitəsilə istifadə edilir. Faiz dərəcələrinin rəsmi yüksəldilməsi, pul-kütləsi və kredit həcminin məhdudlaşdırılması, tədiyyə balansının yaxşılaşdırılması üçün xarici kapitalın (qısamüddətli) ölkəyə axınının stimullaşdırılması, valyuta ehtiyacalarının qorunması və valyuta məzənnəsinin dəstəklənməsi məqsədini güdür. Faizlərin aşağı salınması-«ucuz pul» siyasəti kredit ekspansiyasını təşviq edir və kapitalın ölkədən getməsinə səbəb olur.

Müasir mərhələdə diskont siyasətinin səmərəliliyi müəyyən qədər azalmışdır. Bu hər şeydən əvvəl daxili və xarici məqsədlər arasında olan ziddiyyətlərlə əlaqədardır. Əgər faiz dərəcələri konyukturanı canlandırmaq üçün aşağı salınarsa, bu kapitalın xaricə axmasına səbəb olur, ödəniş balansına mənfi təsir göstərir. Faiz dərəcələrinin tədiyyə balansının yaxşılaşdırılması məqsədilə yüksəldilməsi isə iqtisadiyyatın durğunluq vəziyyətində olarsa, ona mənfi təsir edir. Diskont siyasətinin hər hansı nəticə verməsi ölkəyə xarici kapitalın cəlb edilməsindən asılıdır. Lakin qeyri-sabitlik şəraitində faiz dərəcələri heç də həmişə kapital hərəkətini müəyyən etmir. Aparıcı dövlətlərin diskont siyasəti bəzən rəqib dövlətlərin vəziyyətinə mənfi təsir edir, çünki sonuncular milli

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

mənafeyə uyğun olub-olmamasından asılı olmayaraq, birincilərin yeritdiyi siyasətə uyğunlaşmağa məcbur olurlar.

Deviz siyasəti dövlət orqanları tərəfinədn valyuta bazarına müdaxilə etməklə xarici valyutanın alınıb-satılması yolu ilə milli valyutanın məzənəsinə təsiretmə üsuludur. Milli valyutanın məzənəsinin yüksəldilməsi məqsədilə mərkəzi banklar xarici valyutayı satır, aşağı salmaq məqsədilə mərkəzi banklar valyutayı satın alır. Deviz siyasəti başlıca olaraq göstərilən valyuta müdaxiləsi şəklinə, yəni milli valyuta məzənəsinə tənzimləmək üçün xarici valyutanın alınıb-satılması əməliyyatları ilə həyata keçirilir. Bu əməliyyatın əsas fərqləndirici cəhəti tətbiq edildiyi qısa müddət ərzində iri miqyasda olmasıdır. Valyuta müdaxiləsi rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları, yaxud da mərkəzi bankların milli valyutada banklararası «svop» razılaşmaları üzrə qısamüddətli qarşılıqlı kreditləri hesabına həyata keçirilir.

Valyuta müdaxiləsi siyasəti hələ XIX əsrdə tətbiq edilməyə başlanmışdır. Qızıl monometallizm ləğv edildikdən sonra bu əməliyyatlar genişləndi. 1929-cu 1933-cü illərdə «böyük depressiya» dövründə mərkəzi banklar valyuta demprinqinə təsir göstərmək üçün öz valyutalarının məzənnələrini aşağı salmaq məqsədilə valyuta intervensiyasını tətbiq edirdilər.

Valyuta siyasətinin mühüm formalarından biri valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyasının təmin olunmasıdır. Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası valyuta ehtiyatlarının tərkibində beynəlxalq hesablaşmaları təmin etmək, valyuta müdaxiləsini aparmaq və valyuta itkilərinin qarşısını almaq yolu ilə valyuta ehtiyatlarının strukturunu tənzimləmək sahəsində dövlətlərin, bankların, transmilli şirkətlərin yeritdiyi siyasətdir. Bu siyasət adətən qeyri-sabit valyutaların satılması və sabit valyutaların alınması yolu ilə həyata keçirilir.

Ölkələr xarici ödəmələrlə müvazinət təmin etmək üçün müxtəlif tədbirlərə əl atırlar. Sərbəst dəyişən məzənnə sistemində xarici müvazinəti valyuta məzənnələrinin tələb və təklif şərtlərindən asılı olaraq sərbəst dəyişməsi ilə təmin edilir. Elastikliyə malik məzənnə sistemində valyuta məzənnələri sərbəst dəyişmədiyi üçün xarici müvazinət, onun hökumət qərarı ilə dəyişdirilməsi yolu ilə təmin edilir. Elastikliyə malik olan sabit məzənnə sistemində xarici müvazinəti təmin olunmasında yuxarıda gör-

düyümüz kimi ən təsirli tədbir valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsidir. Bu sistemdə digər tədbirlər kompleksi ilə yanaşı dövlətlər qəbul etdiyi qərarla milli valyutanın xarici alıcılıq qabiliyyətini aşağı salır, (devalvasiya) və ya yüksəldir (revalvasiya).

Devalvasiya – milli pul vahidinin qiymətdən düşməsi deməkdir və öz ifadəsini onun məzənnəsinin xarici valyutalara və ya beynəlxalq hesab vahidinə, keçmişdə qızıla nisbətən aşağı salınmasında tapır. Devalvasiya sərbəst dəyişən valyuta məzənnəsi sistemində bazarda hər gün kortəbii olaraq özünü göstərir və milli valyuta məzənnəsinin xarici valyutaya nisbətən dəyişməsi vaxtaşırı olaraq rəsmən təsdiq edilir.

Devalvasiya ölkənin tədiyyə balansına ciddi təsir göstərir. Bu təsir devalvasiyanı həyata keçirən ölkə ilə digər ölkələrdəki tələb və təklifin vəziyyətindən asılıdır. Devalvasiya edildiyi zaman xarici valyutalara nisbətən ixrac qiymətləri aşağı düşür.

İxrac malları qiymətinin azalması ilə əlaqədar olaraq ölkə mallarına xarici tələb artır. Bu tələb artımı, ixrac malları qiymətlərinin devalvasiyadan əvvəlki səviyyəyə doğru apardığı halda, idxal mallarının bahalaşdığı üçün idxal tələbi məhdudlaşır. Bu yol ilə xarici ticarət balansının müvazinəti təmin edilir.

Bununla yanaşı devalvasiya xarici ticarət şərtlərini ölkə əlehinə çevirə bilər. Çünki devalvasiya, ümumiyyətlə, ixrac mallarını ilə qiymətləri aşağı salmaqla, idxal qiymətlərini yüksəldir. Bu vəziyyət ixracatı idxalatdan daha çox olan ölkələrdə açıq şəkildə görünür. Yəni artan ixracat dünya bazarı qiymətlərini aşağı saldığı halda, azalan idxalat eyni şəkildə qiymətləri azalda bilmir.

Devalvasiyanın məqsədi tədiyyə balansındakı kəsiri ləğv etməkdir. Bunun üçün daxili qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi vacibdir. Daxili qiymətlər yüksəldiyi təqdirdə ixrac mallarının ucuzluğu aradan qalxır. Nəticədə idxal malları daxili mallara nisbətən bahalı olmaqda uzun müddət davam edə bilməz. Devalvasiyanın müvafiq-fəqiyyətə daxili qiymətlərin səviyyəsindən, onun sabit saxlanmasıdan asılıdır.

Revoivasiya hökumətin qərarı ilə milli valyutanın xarici valyutaya nisbətən məzənnəsinin yüksəldilməsidir. Belə tədbir adətən sabit məzənnə sistemində tətbiq edilir. Lakin sərbəst məzənnə sistemində dövlət öz ehtiyatlarını artırmaq üçün davamı olaraq valyuta bazarlarından valyuta satın alır və yaxud xaricə

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

kapital axınına icazə verir və bu yolla valyutaya tələbi artırır. Bu tədbir valyuta məzənnəsi lazım səviyyəyə yüksəlməyə qədər davam edir. Nəticədə tədiyyə balansının müsbət qalığı artır.

Revolvasiya - daxili qiymətləri yüksəldərək ixracatı azaldır, xarici malların qiymətlərini aşağı salaraq, idxalı artırır. Başqa sözlə, revolvasiya ixracat mallarının qiymətlərini xarici valyuta ilə yüksəldir, idxal mallarının qiymətlərini xarici valyuta ilə ucuzlaşdırır. Bunun nəticəsində ölkənin tədiyyə balansının müsbət qalığı azalır. Revolvasiya - ixracat həcmi, ölkəyə kapital daxil olmasını, müvafiq ehtiyatları və daxili tələb səviyyəsini azaldır. Bu yolla ölkədə məşğulluq, qiymət səviyyəsi aşağı düşür. Qeyd edək ki, tədiyyə balansında müsbət saldoya malik ölkələrə BVF revolvasiya keçirilməsini tələb edir.

Məlum olduğu kimi respublikanın daxili valyuta bazarının fəaliyyəti ölkənin iqtisadi inkişafını o cümlədən maliyyə bazarının formalaşması kimi qiymətləndirilir. Ölkə rezidentləri Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi qayda və məqsəddə uyğun olaraq, daxili valyuta bazarında xarici valyutanı satmaq və almaq hüququna malikdirlər.

Xarici valyutanın alqı-satqısı Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi qaydada müvəkkil banklar vasitəsilə həyata keçirilir. Xarici valyutanın alqı-satqısı əqdləri bilavasitə müvəkkil banklar arasında mərkəzi bankın müəyyən etdiyi qayda və şərtlər daxilində fəaliyyət göstərən valyuta birjalari vasitəsilə də həyata keçirilə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, müvəkkil bankların iştirakı olmadan xarici valyutanın alınması və satılmasına icazə verilmir. Eyni zamanda ölkənin Mərkəzi Bankı manatın sabitliyini təmin etmək məqsədi ilə xarici valyutanın alqı-satqısı üzrə əməliyyatlar aparmaqla valyuta bazarına müdaxilə edir və satış məzənnəsinin alış məzənnəsindən kənarlaşmasına hədd qoya bilər.

«Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən respublikanın valyuta ehtiyatlarının formalaşması və ondan istifadə edilməsi qaydaları da müəyyən edilmişdir.

O da qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisi həm də vahid valyuta ərazisidir və bu ərazidə milli valyuta kimi manatın alıcılıq qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsini təmin edən pul-kredit və valyuta siyasəti yeridilir.

Ölkənin valyuta ehtiyatları milli valyutanın alıcılıq qabi-

liyyəti qorumaq, dövlətin iqtisadi inkişafı ilə bağlı ehtiyacları ödəmək, xarici borcun ödənilməsi sahəsində öhdəlikləri yerinə yetirmək məqsədilə mərkəzləşdirilmiş xarici valyuta sərvətləridir. Valyuta ehtiyatları ölkə büdcəsinin valyuta gəlirlərindən və sabitləşdirmə fondundan ibarətdir. Valyuta ehtiyatlarının formalaşması qaydası Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən müəyyən edilir. Sabitləşdirmə fondu isə mənatın məzənnəsinin sabitləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə yaradılır və ondan istifadə barədə sərəncamı Mərkəzi Bank verir. Müəssisə və təşkilatların valyuta vəsaitinin formalaşmasına gəldikdə həm rezident, həm də qeyri-rezident olan hüquqi şəxslərin valyuta vəsaiti xarici iqtisadi fəaliyyətdən, daxili valyuta bazarında valyuta alınmasından, valyuta kreditləri formasında, habelə qanunvericiliyə zidd olmayan digər formalarda əldə edilən valyuta hasilatı hesabına formalaşır. Rezidentlər Mərkəzi Bank tərəfindən başqa hallar müəyyən edilmədikdə əldə etdikləri xarici valyutanı məcburi qaydada müvəkkil banklardakı öz hesablarına göçürməlidirlər. Eyni zamanda rezidentlər Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi qaydada ölkə hüdudlarından kənarında xarici valyuta hesabı açə bilər.

Hüquqi şəxs olan rezidentlər üçün Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün heç bir məhdudiyət qoyulmur.

Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi qaydada aparılır. İstər hüquqi, istərsə də fiziki şəxs olan rezidentlər gömrük qaydalarına əməl etməklə valyuta sərvətlərini respublikaya köçürmək, gətirmək və göndərmək hüququna malikdirlər.

Rezidentlərə məxsus xarici valyutanın və xarici valyutada qiymətli kağızların, Azərbaycan Respublikasına köçürülməsi və göndərilməsi, habelə Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi və göndərilməsi üzrə qaydanı Mərkəzi Bank müəyyən edir.

Fiziki şəxs olan rezidentlərin Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatları, eyni zamanda əvvəllər köçürülmüş, gətirilmiş və göndərilmiş valyuta sərvətlərini gömrük qaydalarına əməl etmək şərti ilə onlar tərəfindən təqdim olunan bəyannaməyə müvafiq surətdə respublikadan kənara köçürmək, çıxarmaq və göndərmək hüququna malikdirlər.

Fiziki şəxs olan rezidentlərin xarici valyuta vəsaiti, o

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

cümlədən ölkə ərazisində əldə etdikləri vəsait müvəkkil banklardakı valyuta hesablarına sərbəst köçürülməlidir. Qeyri rezidentlərə gəldikdə onlar müvəkkil banklarda xarici valyutada və milli valyutada hesablarını açə bilərlər. Onlar gömrük qaydalarına əməl etmək şərti ilə valyuta sərvətlərini ölkəyə köçürmək, gətirmək və göndərmə hüququna malikdirlər. Əgər valyuta vəsaitləri qeyri-rezidentlər tərəfindən respublikaya əvvəllər gətirilmiş və ya göndərilmişdirsə, bu zaman qeyri-rezidentlər həmin valyuta sərvətlərini ölkədən maneəsiz köçürmək, çıxarmaq hüququna malikdirlər. Onu da qeyd edək ki, valyuta sərvətlərinin qeyri-rezidentlər tərəfindən ölkədən köçürülməsi qaydalarını müvafiq olaraq «Valyuta tənziimi haqqında» qanunun 11-ci maddəsinin III bəndində göstərilən hallar istisna olmaqla Mərkəzi Bank Dövlət Gömrük Komitəsi ilə birlikdə müəyyən edir.

Qanunun 13-cü maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı ölkə ərazisində valyuta tənziimlənməsini həyata keçirən əsas orqandır.

Milli Bank müvafiq olaraq respublikada xarici valyutanın və xarici valyutada qiymətli kağızların tədavülü sahəsində qaydaları müəyyən edir; valyuta əməliyyatlarının tənziimlənməsinə dair normativ aktları qəbul edir; rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasında xarici valyuta ilə və xarici valyutada olan qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparılması qaydalarının, habelə respublikada qeyri-rezidentlərin milli valyuta ilə və milli valyutada qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparılması qaydalarını müəyyən edir; rezidentlərə məxsus xarici valyutanın və xarici valyutada olan qiymətli kağızların ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılması qaydalarını müəyyən edir; valyuta əməliyyatları aparmaq üçün banklara və digər kredit təşkilatlarına lisenziya verilməsi qaydasını müəyyən edir və lisenziyalar verir və s.

4.3. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə valyuta əməliyyatlarına nəzarətin təşkili xüsusiyyətləri

Əvvəlki paragrafda rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin anlayışı verildikdən sonra onların apardıqları valyuta əməliyyatlarına nəzər salmaq lazım gəlir. Çünki, valyuta nəzarəti sifə onların apardıqları valyuta əməliyyatları üzərində həyata keçirilir.

BÖLÜM 4

Rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta ilə əməliyyatlar aparmaları üçün onların hər hansı bir müvəkkil bankda hesaba malik olmaları lazımdır.

Rezidentlər müvəkkil banklarda xarici valyuta hesablarına malik ola bilərlər. Dövlətin Mərkəzi Bankı tərəfindən başqa hal müəyyən edilmədikdə rezident müəssisə və təşkilatlar əldə etdikləri xarici valyutayı məcburi şəkildə müvəkkil banklardakı öz hesablarına köçürməlidirlər. Bundan başqa rezidentlər dövlətin Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi hallarda ölkə hüquqlarından kənarında da xarici valyutada hesab açə bilərlər.

Qeyri-rezidentlərə gəldikdə isə onlar müvəkkil banklarda xarici valyutada və milli valyutada öz hesablarını açə bilərlər. Rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin bank hesablarını aşağıdakı növlərə bölmək olar:

- Cari hesablar - hüquqi şəxslərin, onların filial, nümayəndəlik və digər ayrıca bölmələrin, həmçinin də fərdi sahibkarların aparılması üçün açılır. Bütçə təşkilatlarına cari hesablar yalnız xarici dövlət və hüquqi şəxslər tərəfindən məqsədli təyinat üzrə verilən yardım və qrantların alınması və istifadəsi üzrə bank əməliyyatlarının aparılması üçün açılır. Cari hesabları da öz növbəsində iki yerə bölmək olar:

Müvəqqəti cari hesablar - təsərrüfat ortaqlıqları, cəmiyyətləri, kooperativlər və digər təsərrüfat subyektlərinə onların dövlət qeydiyyatına alınmadək müvafiq olaraq nizamnamə, şərikli kapitallarının, habelə payların ödənilməsi üçün açılır.

Xüsusi cari hesablar - bunlara məhkəmələrin və məhkəmə icraçısı qurumlarının depozit hesabları, habelə notariustların depozit, sığorta girovu və zəmanət kassası hesabları aiddir.

- Cari subhesablar - hüquqi şəxslərə onların regional fəaliyyətləri ilə əlaqədar filial və nümayəndəlik statusu daşımayan və olduğu yerdən kənarında yerləşən struktur bölmələrinə açılır. Bu hesablara daxil olan vəsaitlər həmin struktur bölmələrinin işçilərinin əmək haqları və əmək haqqı ilə bağlı digər məcburi köçürmələrin, habelə bu qurumların fəaliyyətini təmin edən zəruri kommunal xərclərin ödənilməsi üzrə ödənişləri istisna olmaqla, baş təşkilatın cari hesabına köçürülməlidir.

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

- Ssuda hesabları – bankın müştərilərə verdiyi kreditlərin uçotu üçün, kredit müqaviləsində nəzərdə tutulduğu hallarda isə, həmçinin kredit vəsaitlərinin istifadəsi və ödənilməsi ilə bağlı bank əməliyyatlarının aparılması üçün açılır.
- Əmanət (depozit) hesabları bank əmanəti (depozit) müqaviləsinə əsasən müştərilərin (hesab sahiblərinin) əmanətlərinin uçotu, pul vəsaitlərinin əmanətlərə cəlb edilməsi və müvafiq əməliyyatların aparılması üçün açılır.
- Müxbir hesablar – bankların özlərinin və müştərilərinin bank əməliyyatlarının aparılması məqsədilə yerli və xarici banklar üçün açılır.

Onu da qeyd edək ki, qüvvədə olan qanunvericilik normalarının tələblərinə görə müştərilər (hesab sahibləri) bank hesabları açarkən, bankları seçməkdə mustəqildirlər, habelə onlar bir və ya bir neçə bankda hesab açə bilərlər, lakin xarici valyutada bank hesabları yalnız və yalnız müvəkkil banklarda açıla bilər.

Müvəkkil banklar tərəfindən rezidentlərin xarici valyutada və qeyri-rezidentlərin xarici valyutada və milli valyutada hesablarının açılması, onlardan istifadə edilməsi və bu hesablar üzrə digər əməliyyatların aparılması qaydasını bir qayda olaraq Milli Bank müəyyən edir.

Azərbaycan respublikasının qanunvericiliyinin müddəalarına görə üzərində valyuta nəzarəti həyata keçirilən valyuta əməliyyatları onları həyata keçirən subyektlərə görə rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarına bölünür.

Rezidentlərin valyuta əməliyyatları:

a) Hüquqi şəxs olan rezidentlərin valyuta əməliyyatları:

Ölkəmizdə hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən cari valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün heç bir məhdudiyat qoyulmur. Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına gəlincə isə onlar hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən Milli Bankın müəyyən etdiyi qaydada aparılır. Hüquqi şəxs olan rezidentlər valyuta sərvətlərini köçürmə yolu ilə dövlətin apazisinə gətirmək və bu ərazidən çıxarmaq, habelə gömrük prosedurlarına əməl etməklə nağd şəkildə ölkəyə gətirmə və ölkədən çıxarmaq hüququna malikdirlər. Hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən valyuta sərvətlərinin ölkə ərazisinə köçürülməsi və nağd

şəkildə gətirilməsi, habelə bu ərazidən köçürülməsi və nağd şəkildə çıxarılması qaydalarının da bank işini həyata keçirən mərkəzi orqan (Milli Bank) müəyyən edir. Hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən qiymətli metalların, təbii daş-qaşların dövlət ərazisindən çıxarılması və göndərilməsi, habelə onların ölkə ərazisinə gətirilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investisiyaların iştirakı ilə hüquqi şəxslərin öz məhsulunun ixracından əldə etdikləri valyuta hasilatından istifadə etməsi qaydası isə «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə müəyyən edilir.

b) Fiziki şəxs olan rezidentlərin valyuta əməliyyatı:

Fiziki şəxs olan rezidentlər əvvəllər ölkəyə köçürdükləri valyuta sərvətlərini ölkə ərazisindən maneəsiz göçürmək hüququna malikdirlər. Onlar köçürülmüş valyuta sərvətlərini yalnız Milli Bankın müəyyən etdiyi qaydalara uyğun olaraq müvəkkil banklar tərəfindən verilmiş arayışlar əsasında gömrük proseduralarına riayət etməklə, lakin heç bir arayış təqdim etmədən nağd şəkildə gətirə bilərlər. Fiziki şəxs olan rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən valyuta sərvətlərinin məbləği müəyyən olunmuş məbləğdən 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda, gömrük orqanları vəsaitlərin məbləği, gətirmə tarixi, gətirmiş şəxs və onların gətirdiyi ölkə barəsində məlumatı 7 (yeddi) gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Milli Bankına və müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edir. Fiziki şəxs olan rezidentlər Azərbaycan Respublikasına əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentinədək valyuta sərvətlərini onların gətirilməsini təsdiqləyən gömrük sənədləri əsasında Azərbaycan Respublikasından kənara köçürə bilərlər. Onlar respublika ərazisinə əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş valyuta sərvətlərindən 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq məbləğdə valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasından kənara köçürüldükdə, valyuta gətirən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən arayış təqdim etməlidirlər. əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentinədək valyuta sərvətlərini isə onlar sadəcə gömrük proseduralarına əməl etməklə Azərbaycan Respublikasından nağd şəkildə çıxara bilərlər.

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

lər. «Valyuta tənzihi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun da müvafiq maddələrinin tələblərinə görə Azərbaycan Respublikasına köçürülmüş və ya nağd gətirilmiş valyuta sərvətləri istisna olmaqla fiziki şəxs olan rezidentlərin digər valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi və gömrük prosedurlarına əməl etməklə nağd çıxarılması qaydalarının Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı, valyuta sərvətlərinin nağd çıxarılması zamanı ödənilməli olan rüsumların dərəcəsinə isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir. Bundan başqa yuxarıda da qeyd edildiyi kimi fiziki şəxs olan rezidentlər özlərinin valyuta vəsaitlərini, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında əldə etdiyi vəsaitini müvəkkil banklarda olan valyuta hesablarına sərbəst daxil edə bilərlər.

Qanunvericilikdə valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsinin bir elementi kimi istər fiziki, istərsə də hüquqi şəxs olan rezidentlərin hesabından köçürülmələrin konkret siyahısı da müəyyən edilib. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının rezidentlərinin hesablarından vəsaitlər aşağıdakı istiqamətlərdə köçürülə bilər:

Respublika daxilində:

a) respublikaya idxal olunan və respublika daxilində satılan malların, həmçinin respublikada göstərilən və ya respublikaya idxal olunan (rezidentlərin xeyrinə ölkə xaricində göstərilən) xidmətlərin müqabilində digər rezidentlərin və ya qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən filialların, nümayəndəliklərinin, digər ayrıca bölmələrinin və ya qeyri-rezident tərəfindən müvəkkil edilmiş hər hansı bir şəxsin xeyrinə ünvanlanmış köçürmələr;

b) Azərbaycan Respublikasının digər rezidentlərinin nizam-namə kapitalında iştirak;

c) qrant, ianə, sosial yardım və sponsorluq;

ç) kreditlərin və kredit faizlərinin ödənilməsi üçün köçürmələr;

d) müvəkkil banklarda depozitlərin yerləşdirilməsi üçün köçürmələr;

e) inanata və ya digər valyutalara konvertasiya olmaq üçün köçürmələr;

ə) rezidentin respublika daxilində yerləşən filial və nümayəndəliklərinə, digər ayrıca bölmələrinə, tabelikdə olan müəssisələrə

BÖLMƏ 4

ünvanlanmış və ya həmin müəssisələrdən baş idarələrinə məqsədlənmiş köçürmələr (baş idarənin müvafiq qərarı olduğu halda):

f) təsisçilərə dividendlərin ödənilməsi üçün;

g) rezidentin özünün digər müvəkkil banklarda olan valyuta hesablarına köçürmələr:

Respublikadan kənara:

a) İdxal müqaviləsi üzrə respublikaya gətirilən malların, həmçinin respublikada idxal olunan xidmətlərin müqabilində köçürülən vəsaitlər. Bu hallarda ödəniş aşağıdakı üsullarla aparıla bilər:

➤ avans ödənişləri – avans yolu ilə ödənilmiş məbləğin müqabilində 365 təqvim günü müddətində mallar ölkəyə idxal edilməli, işlər görülməli və ya xidmətlər göstərilməlidir. Həmin müddət ərzində mallar idxal edilmədikdə, işlər görülmədikdə, xidmətlər göstərilmədikdə və ya avans yolu ilə ödənilmiş məbləğ geri qaytarılmadıqda müvəkkil bank əməliyyatla əlaqədar bütün sənədləri (müqavilə, invoys, ödəniş sənədləri, bankın və rezidentin əsaslandırılmış izahatı və s.) əlavə edilmədikdə Milli Banka məlumat verməlidir.

➤ Mallar idxal edildikdən sonra, işlər görüldükdən və ya xidmətlər göstərildikdən sonra ödənişlər – bu halda idxal müqaviləsi və gömrük bəyannaməsinin əsasında (üz tərəfində) ödənişin həyata keçirilməsi barədə qeyd aparılır, qeydiyyat bankın məsul işçisinin imzası, ştamplı ilə təsdiq edilir və həmin sənədlərin surətləri bankda saxlanılır. Ödəniş işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar olduqda, banka idxal gömrük bəyannaməsinin əvəzinə işlərin görülməsi və ya xidmətin göstərilməsini təsdiq edən sənəd təqdim olunmalıdır.

b) reeksport və vasitəçilik üzrə köçürmələr – belə köçürmələr məlt alan və ya xidmətlər göstərilən ölkədən vəsaitlər daxil olunanadək icra edilərsə, bu halda avans ödənişi rejimi tətbiq olunur:

c) icra olunmamış ixrac müqavilələri üzrə geri qaytarılan vəsaitlər:

ç) rezidentlərin xaricdə yerləşən filial və nümayəndəliklərinə, həmçinin törəmə və tabelikdə olan müəssisələrinə məqsədli

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

köçürmələri:

d) vergi qanunvericiliyinə riayət etmək şərti ilə, rezidentlərin xarici təsisçilərinə dividendlərin ödənilməsi məqsədi ilə köçürmələri;

e) xarici banklardan cəlb edilmiş kreditlərin və kredit faizlərin ödənilməsinə yönəlmiş köçürmələri: Bu hallarda rezidentlər kredit müqaviləsini, həmin vəsaitin ölkə daxilində istifadəsini və ya bu vəsaitlər hesabına alınmış malların və xidmətlərin idxal olunmasını təsdiq edən sənədlərin əslini banka təqdim etməklə ödənişləri apara bilər. Köçürmə həyata keçirdikdən sonra sənədlərin surətləri bankda saxlanılmalıdır. Əgər kredit ölkədən kənarında istifadə olunubsa, həmin kreditin və kredit faizlərinin ödənilməsi üçün Milli Bankın fərdi icazəsi tələb olunur.

ə) xarici müəssisə və təşkilatlardan cəlb olunmuş maliyyə yardımlarının, digər bərcəlmələrin və onlar üzrə faizlərin ödənilməsinə yönəldilmiş köçürmələri. Bu hallarda rezidentlər müəyyən edilmiş sənədləri banka təqdim etməklə ödənişləri apara bilər. Köçürmə həyata keçirildikdən sonra sənədlərin surətləri bankda saxlanılmalıdır. Əgər cəlb olunmuş maliyyə yardımları, digər bərcəlmələr ölkədən kənarında istifadə olunubsa, həmin bərcələrin və ya onlar üzrə faizlərin ödənilməsi üçün Milli Bankın fərdi icazəsi tələb olunur;

f) əvvəllər Azərbaycan Respublikasına köçürülməmiş xarici valyuta vəsaitləri: Bu halda pul vəsaitinin həmin rezidentin hesabına əvvəllər köçürülməsini sübut edən bank hesabından çıxarış təqdim edilməklə maneəsiz icra edilə bilər;

g) əvvəllər Azərbaycan Respublikasına nağd şəkildə gətirilmiş xarici valyuta vəsaitinin məbləği 10 (on) min ABŞ dolları ekvivalentindənk olduqda «Sərnişin gömrük bəyannaməsi», 10 (on) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda «Sərnişin gömrük bəyannaməsi» və «Gömrük vəsiqəsi», eyni zamanda, fiziki şəxsin Azərbaycan Respublikasına daxil olmasını təsdiq edən viza qeydiyyatı olan (viza rejimi tətbiq edilən ölkədən gətirilərsə) pasportu təqdim edilməlidir. Əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş xarici valyuta vəsaitlərinin məbləği 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olarsa, əlavə olaraq, valyuta gətirilən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən sənədlər (bank hesa-

bindən çıxarış, kassa qəbzləri və s.) təqdim edilməlidir. Təqdim edilmiş sənədlərin əslində (üz tərəfində) ödənişin həyata keçirilməsi barədə bankın məsul işçisinin imzası və stampı ilə təsdiq edilmiş qeydiyyat aparıldıqdan sonra, onların və viza qeydiyyatının surəti bankda saxlanılır.

ğ) şəxsi məqsədlər üçün xırda köçürmələr. Hər bir rezident fiziki şəxs müvəkkil banklardakı hesabları vasitəsilə bir əməliyyat günü ərzində 500 (beş yüz) ABŞ dolları ekvivalentində məbləğdə xarici valyuta ödənişin məqsədi göstərilməklə sərbəst şəkildə ölkədən xaricə köçürə bilər.

Şəxsi məqsədlər üçün iri köçürmələr. Hər bir rezident fiziki şəxs müvəkkil banklardakı hesabları vasitəsilə xarici ölkələrdə yaşayan və ya müvəqqəti qalan yaxın qohumlarına (yaxın qohum kimi ata, ana, ər. arvad, oğul, qız, qardaş, bacı, övladlığa götürülənlər nəzərdə tutulur) 500 (beş yüz) ABŞ dolları ekvivalentindən yuxarı məbləğdə xarici valyutayı təsdiqedic sənədləri təqdim etməklə sərbəst şəkildə köçürə bilər. Belə iri köçürmələr ildə 10000 (on min) ABŞ dolları ekvivalentində məbləğdə aparıla bilər. Banklar tərəfindən rezident fiziki şəxslərin şəxsi məqsədlər üçün iri köçürülmələri icra edərkən xüsusi ərizə forması doldurulmalı və təsdiqedic sənədlərin surətləri ilə birlikdə bankda saxlanmalıdır.

Köçürülmələrin sağlam xarakter daşması şübhə doğurmazsa Milli Bank bankların vəsaitləri əsasında müəyyən edilmiş indikativ limit məbləğindən artıq köçürülmələrə icazə verə bilər.

h) pensiyalar, məhkəmə, arbitrac, notarial və digər inzibati orqanların xərcləri, məhkəmə orqanlarının qərarları əsasında ödənilən alimentlər və digər oxşar köçürmələr:

i) digər məqsədlərlə:

- beynəlxalq təşkilatlarda, konfranslarda, sərgilərdə iştirak haqları;
- xarici ölkələrin dövrü nəşrlərinə yazılmış haqları; elanların yerləşdirilməsi haqları;
- qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən respublika kənarına ödənilən vergilər, rüsumlar və cərimələr;
- təhsil, müalicə haqlarının ödənilməsi və bu məqsədlərlə respublika vətəndaşlarına göstərilmiş maddi yardım üçün köçürmələr;

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

➤ müəlliflik hüquqlarından istifadə haqlarının və fransızınqın ödənilməsi üçün köçürmələr.

Bu hallarda ödənişin məqsədini və məbləğini təsdiqləyən müqavilələr, arayışlar, invoys və ya digər təsdiqedicə sənədlərin əslə müvəkkil banka təqdim edilir, müvəkkil bank təqdim olunmuş sənədlərin əməliyyatın elan edilmiş məqsədini əsaslandırdığına əmin olarsa, onları məğbul sayarsa və ümumiyyətlə, əməliyyatın sağlam xarakteri şübhə doğurmazsa ödənişi icra edə bilər. Təqdim edilmiş sənədlərin üzərində bankın qeydiyyatı aparıldıqdan sonra surəti bankda saxlanılır.

Qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatları:

Qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarına gəldikdə isə onu demək olar ki, qeyri-rezidentlər valyuta sərvətlərini köçürmə yolu ilə ölkəyə gətirmək və ölkədən çıxarmaq, habelə gömrük proseduralarına əməl etməklə nağd şəkildə ölkəyə gətirmək və çıxarmaq hüququna malikdirlər. O cümlədən qeyri-rezidentlər ölkəyə əvvəllər köçürülmüş valyuta sərvətlərini bu ərazidən manevrəsiz köçürə habelə, dövlətin bank fəaliyyətinə rəhbərlik edən mərkəzi orqanı (Milli Bank) tərəfindən müəyyən edildiyi qaydalara uyğun olaraq müvəkkil banklar tərəfindən verilmiş arayışlar əsasında gömrük proseduralarına əməl etməklə nağd şəkildə ölkə ərazisindən sərbəst çıxara bilərlər. Qeyri-rezidentlər valyuta sərvətlərini gömrük proseduralarına riayət etməklə Azərbaycan Respublikasına nağd şəkildə gətirə bilərlər. Lakin onlar tərəfindən Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən valyuta sərvətlərinin məbləği 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda gömrük orqanları vəsaitlərin məbləği gətirilmə tarixi gətirmiş şəxs və onların gətirdiyi ölkə barəsində məlumatları 7 (yeddi) gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Milli Bankına və müvafiq icra hakimiyyətə orqanlarına təqdim edirlər. Qeyri-rezidentlər Azərbaycan Respublikasına əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentində valyuta sərvətlərini onların gətirilməsini təsdiqləyən gömrük sənədləri əsasında Azərbaycan Respublikasından kənara köçürə bilərlər. Qeyri-rezidentlər Azərbaycan Respublikasına əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş valyuta sərvətlərindən 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq məbləğdə valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasından kənara köçürüldükdə, valyuta gətirilən ölkənin

müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən arayış təqdim etməlidir.

Fiziki şəxs olan qeyri-rezident isə Azərbaycan Respublikasına əvvəlcə nağd şəkildə gətirilmiş 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindəki valyuta vəsaitlərinə gömrük proseduralarına əməl etməklə Azərbaycan Respublikasından nağd şəkildə çıxara bilər. Yuxarıda qeyd edilənlərə müvafiq qaydada Azərbaycan Respublikasına köçürülmüş və ya nağd gətirilmiş valyuta sərvətləri istisna olmaqla fiziki şəxs olan qeyri-rezidentlərin digər valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi və gömrük proseduralarına əməl etməklə nağd çıxardması qaydalarını Azərbaycan Respublikası Milli Bankı müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-rezidentlərinin hesablarından vəsaitlərin köçürülməsi isə yalnız aşağıdakı hallarda yol verilə bilər:

Respublika daxilində:

a) Respublikaya idxal olunan və respublika daxilində satılan malların, həmçinin respublikada göstərilən və ya respublikaya idxal olunan (Azərbaycan Respublikası ərazisində təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan qeyri-rezidentlərin xeyrinə ölkə xaricində göstərilən) xidmətlərin müqabilində digər rezidentlərin və ya qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən filiallarının, nümayəndəliklərinin və ya qeyri-rezident tərəfindən müvəkkil edilmiş hər hansı bir şəxsin xeyrinə ünvanlanmış köçürmələr;

b) Azərbaycan Respublikasının rezidentlərinin nizamnamə kapitalında iştirak;

c) qrant, ianə, sosial yardım və sponsorluq;

ç) kreditlərin və kredit faizlərinin ödənilməsi üçün;

d) müvəkkil banklarda depozitlərin yerləşdirilməsi üçün;

e) manata və ya digər valyutalara konversiya olunmaq üçün;

ə) qeyri-rezidentin respublika daxilində yerləşən filial və nümayəndəliklərinə, digər ayrıca bölmələrinə, tabelikdə olan müəssisələrinə ünvanlanmış və ya həmin müəssisələrdən baş idarələrinə məqsədlənmiş köçürmələr (baş idarənin müvafiq qərarı olduqda halda);

f) təsisçilərə dividendlərin ödənilməsi üçün;

g) qeyri-rezidentin özünü digər müvəkkil banklarda olan

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

valyuta hesablarına köçürmələr:

Respublikadan kənarə:

a) idxal müqavilələr: üzrə respublikaya gətirilən malların (işlərin, xidmətlərin), həmçinin respublikada göstərilən və ya idxal olunan xidmətlərin müqabilində köçürülən vəsaitlər. Bu əməliyyatlar aşağıda göstəriləyi kimi aparıla bilər:

- avans ödənişləri - avans yolu ilə ödənilmiş məbləğin müqabilində 305 təqvim günü müddətində mallar ölkəyə daxil edilməli, işlər görülməli və ya xidmətlər göstərilməlidir. Həmin müddət ərzində mallar idxal edilmədikdə, işlər görülmədikdə, xidmətlər göstərilmədikdə və ya avans yolu ilə ödənilmiş məbləğ geri qaytarılmadıqda müvəkil bank əməliyyatla əlaqədar bütün sənədləri (müqavilə, invoy, ödəniş sənədləri, bankın və ya qeyri-rezidentin əsaslandırılmış izahatı və s.) əlavə etməklə Milli Banka məlumat verməlidir.
- Mallar idxal edildikdən və ya xidmətlər göstərildikdən sonra - bu halda göçürmələr icra edilərsə, idxal müqavilələrin və gömrük bəyannaməsinin əslində (üz tərəfində) ödənişin həyata keçirilməsi barədə qeyd aparılır, qeydiyyat bankın məsul işçisinin imzası, ştamptı ilə təsdiq edilir və həmin sənədlərin surətləri bankda saxlanılır. Ödəniş işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar olduqda, banka, idxal gömrük bəyannaməsinin əvəzinə işin görülməsini, xidmətin göstərilməsini təsdiq edən sənəd təqdim olunmalıdır.

İdxal müqavilələri üzrə malın (işin, xidmətin) dəyərini yalnız malı alan (işgörmə, xidmət göstərən) təşkilat ödəyə bilər. İdxal müqavilələrinin dəyərinin üçüncü şəxs tərəfindən ödənilməsinə Milli Bankın fərdi icazəsi ilə yol verilir. Müqavilədə mal göndərənə (işgörmə, xidmət göstərənə) ödəniləcək vəsaitlərin üçüncü şəxsin bank hesabına ödənilməsi nəzərdə tutularsa, belə ödənişlər icra edilə bilər:

b) xarici banklardan cəlb edilmiş kreditlərin və kredit faizlərinin ödənilməsinə yönəldilmiş köçürmələr: Bu hallarda qeyri-rezidentlər kredit müqaviləsini, həmin vəsaitin ölkə daxilində istifadəsini və ya vəsaitlər hesabına alınmış malların və xidmətlərin idxal olunmasını təsdiq edən sənədlərin əslini banka təqdim et-

məklə ödənişləri apara bilər. Köçürmə həyata keçirildikdən sonra sənədlərin surətləri bankda saxlanılmalıdır. Əgər kredit ölkədən kənarında istifadə olunubsa, həmin kreditin və ya kredit faizlərinin ödənilməsi üçün Milli Bankın fərdi icazəsi tələb olunur.

c) xarici müəssisə və təşkilatlardan cəlb olunmuş maliyyə yardımlarının, digər borclarının və onlar üzrə faizlərin ödənilməsinə yönəldilmiş köçürmələr: Bu hallarda rezidentlər müəyyən edilmiş sənədləri banka təqdim etməklə ödənişləri apara bilər. Köçürmə həyata keçirildikdən sonra sənədlərin surətləri bankda saxlanılmalıdır. Əgər cəlb olunmuş maliyyə yardımları, digər borcalmalar ölkədən kənarında istifadə olunubsa, həmin borcların və ya onlar üzrə faizlərin ödənilməsi üçün Milli Bankın fərdi icazəsi tələb olunur.

ç) əvvəllər Azərbaycan Respublikasına köçürülmüş xarici valyuta vəsaitləri: Bu halda ödəniş, pul vəsaitinin həmin qeyri-rezidentin hesabına əvvəllər köçürülməsini sübut edən bank hesabından çıxarış təqdim edilməklə maneəsiz icra edilə bilər.

d) əvvəllər Azərbaycan Respublikasına nağd şəkildə gətirilmiş xarici valyuta vəsaitləri: ödənişin icrası üçün müvəkkil banka nağd şəkildə gətirilmiş xarici valyuta vəsaitinin məbləği 10 (on) min ABŞ dolları ekvivalentinədək olduqda «Sərninin gömrük bəyannaməsi», 10 (on) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda «Sərninin gömrük bəyannaməsi» və «Gömrük vəsiqəsi», eyni zamanda, fiziki şəxsin Azərbaycan Respublikasına daxil olmasını təsdiq edən viza qeydiyyatı olan (viza rəqimi tətbiq edilən ölkədən gətirilərsə) pasportu təqdim edilməlidir. Əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş xarici valyuta vəsaitlərinin məbləği 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olarsa, əlavə olaraq valyuta gətirən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən sənədlər (bank hesabından çıxarış, kassa qəbzləri və s.) təqdim edilməlidir. Təqdim edilmiş sənədlərin əslində (üz tərəfində) ödənişin həyata keçirilməsi barədə bankın məsul işçisinin imzası və ştamptı ilə təsdiq edilmiş qeydiyyat aparıldıqdan sonra, onların və viza qeydiyyatının surəti bankda saxlanılır.

e) Respublika iqtisadiyyatına qoyulmuş xarici investisiyaların repatriasiyası: Xarici investisiya anlayışı altında «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» və «Xarici investisiyanın qorunması haq-

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

qında» Azərbaycan Respublikasının qanunlarında nəzərdə tutulmuş fəaliyyət başa düşülür.

Xarici investisiyalar təsdiqləyici sənədləri təqdim etmək şərti ilə (vəsaitlərin nağd şəkildə respublikaya gətirilməsini sübut edən gömrük sənədləri, valyuta gətirilən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsütün ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən arayış (50.000 ABŞ dolları ekvivalentindən çox olduqda) və ya vəsaitlərin respublikaya köçürülməsini sübut edən hesabdən çıxarış və həmin vəsaitlərin müxtəlif fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulması barədə təsdiqləyici sənəd), sərbəst şəkildə repatriasiya edilə bilər. Bundan əlavə, müvafiq vergiləri və rüsumları ödədikdən sonra xarici investisiyaların investisiya ilə əlaqədar qanuni əsaslarla əldə etdikləri gəlirləri və başqa məbləğləri, e cümlədən kompensasiyaları və zərərin ödənilməsi məbləğlərini xaricə köçürülməsinə icazə verilir. Vergilərin ödənilməsi faktı vergi orqanlarının və agentlərinin müvafiq arayışı ilə təsdiq edilməlidir.

a) Azərbaycan Respublikasında əldə edilmiş əmək haqqının, dividendlərin və digər gəlirlərin köçürülməsi: bu halda banka aşağıdakı sənədlər təqdim edilməlidir:

- Fiziki şəxs qeyri-rezidentlər dividendləri, faiz gəlirlərini, əmək haqqını və ona bərabər digər gəlirlərini köçürərkən həmin vəsaitlər üzrə ödəmə mənbəyində vergilərin tutulması barədə arayış;
- Butun digər hallarda əməliyyat üzrə vergilərin ödənilməsi barədə vergi orqanlarının və ya agentlərinin arayışı;
- digər məqsədlərlə;
- beynəlxalq təşkilatlarda, konfranslarda, sərəgilərdə iştirak haqları;
- xarici ölkələrin dövri nəşrlərinə yazılış haqları; elanların yerləşdirilməsi haqları;
- qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən respublika kənarında ödənilən vergilər, rüsumlar və cərimələr;
- təhsil, müalicə haqlarının ödənilməsi və bu məqsədlərlə respublika vətəndaşlarına göstərilmiş maddi yardım üçün köçürmələr;
- müəliflik hüquqlarından istifadə haqlarının və franşay-

zinin ödənilməsi üçün köçürmələr.

Bu hallarda ödənişin məqsədini və məbləğini təsdiqləyən müqavilələr, arayışlar, invoys və ya digər təsdiqedicə sənədlərin əsli müvəkkil banka təqdim edilir. müvəkkil bank təqdim olunmuş sənədlərin əməliyyatın elan edilmiş məqsədini əsaslandırdığına əmin olarsa, onları məğbul sayarsa və ümumiyyətlə, əməliyyatın sağlam xarakteri şübhə doğurmazsa ödənişi icra edə bilər. Təqdim edilmiş sənədlərin üzərində bankın qeydiyyatı aparıldıqdan sonra surəti bankda saxlanılır.

g) şəxsi məqsədlər üçün xırda köçürmələr: Hər bir qeyri-rezident fiziki şəxs müvəkkil banklardakı hesabları vasitəsilə bir əməliyyat günü ərzində 500 (beş yüz) ABŞ dolları ekvivalentində məbləğdə xarici valyuta ödənişinin məqsədini göstərməklə sərbəst şəkildə ölkədən xaricə köçürə bilər.

Yuxarıda sadalanmayan digər əməliyyatlar sağlam xarakter daşıdıqda Milli Bankın fərdi icazəsi ilə aparıla bilər.

Rezidentlər və qeyri-rezidentlər valyuta ilə əməliyyatlar apararkən hüquqlar əldə edirlər və vəzifələr daşıyırlar. Beləliklə, valyuta əməliyyatlarının həyata keçirən rezident və qeyri-rezidentlər, həmçinin milli valyuta ilə və bu valyutada qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparan qeyri-rezidentlər aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

a) valyuta nəzarəti orqanları və agentləri tərəfindən aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə tanış olmaq;

b) valyuta nəzarəti agentlərinin fəaliyyəti barədə müvafiq valyuta nəzarəti orqanlarına, valyuta nəzarəti orqanlarının fəaliyyəti barədə isə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq qaydada şikayət etmək;

c) bu qanunla və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş digər hüquqları həyata keçirmək.

Yuxarıda qeyd olunmuş hüquqlarla yanaşı valyuta əməliyyatları həyata keçirilən rezidentlər və qeyri-rezidentlər, həmçinin milli valyuta ilə əməliyyatlar aparan qeyri-rezidentlər aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməyə bərludurlar:

a) valyuta nəzarəti orqanları və agentlərinə valyuta nəzarəti funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan informasiya və sənədləri təqdim etmək;

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

b) valyuta nəzarəti orqanları və agentlərinə onlar tərəfindən yoxlamaların aparılması zamanı, eləcə də yoxlamaların nəticələri üzrə izahatlar təqdim etmək;

c) valyuta nəzarəti orqanları və agentləri tərəfindən aparılan yoxlama aktlarında göstərilmiş faktlarla razılaşmadıqda aktın imzalanmasından sonra edilmişinin səbəbləri barədə yazılı izahat təqdim etmək;

ç) onlar tərəfindən həyata keçirilən valyuta əməliyyatları üzrə üçot aparmaq və hesabat hazırlamaq, onları 5 ildən az olmayan müddətə saxlamaq;

d) aşkara çıxarılmış pozuntuların aradan qaldırılmasına dair valyuta nəzarəti orqanlarının tələblərini (göstərişlərini) yerinə yetirmək;

e) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

4.4. Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsinin normativ hüquqi bazasının mövcud vəziyyəti

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra milli valyuta - manatın tədaviyə buraxılması respublikamızın iqtisadi istiqbalıya nail olunması yolunda ön mühüm addımlardan biri oldu. Milli valyutanın tədaviyə buraxıldığı ilk dövrlər valyutanın idarə olunması sahəsində təcrübənin olmaması müəyyən çətinliklər yaratdı. Burada ön mühüm çatışmazlıq valyutanın idarə olunması sahəsində hüquqi bazanın olmaması idi. Xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişafında respublikada valyuta ehtiyatlarının yaradılması sahəsində mövcud olan problemlər də məhz bu sahədə hüquqi bazanın boşluğundan yaranırdı. Qısa müddətdən sonra manatın rubla bağlılığının aradan qaldırılması, manatın məzənnəsinin «dəyişkən» valyuta sistemi əsasında müəyyən edilməsi milli valyutamızın sağlamlaşması üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Respublikamızda yeni prinsiplər əsasında valyuta mexanizminin yaradılmasında və milli valyutamızın sabitliyinin təmin olunmasında 21 oktyabr 1994-cü ildə qəbul olunmuş «Valyuta tənzimi haqqında» qanun mühüm addım oldu.

Əvvəlcə hüquqi norma anlayışını araşdıraraq. Ümumi şəkildə hüquqi norma müvafiq dövlət aktlarında nəzərdə tutulmuş

və sanksiyalaşdırılmış hüquqi qaydalardır. Buraya konstitusiyaya qanunlarında, Prezidentin fərman və sərəncamların Nazirlər Kabinetinin sərəncam və qərarlarında müvafiq Nazirlik və Komitə rəhbərlərinin qərar və əmrlərində öz əksini tapan hüquqi qaydalar daxildir.

Konstitusiyaya valyuta tənzimlənməsində əsas hüquqi baza sayılsa da, burada valyuta tənzimlənməsinə aid heç bir konkret maddə yoxdur. Ümumiyyətlə, konstitusiyada gömrük sistemi barədə bir başa göstəriş olmasa da, bilavasitə Azərbaycanda gömrük işinin müstəqil fəaliyyət göstərməsi üçün bir neçə maddəsi vardır. Məsələn: 7, 15, 59, 73, 94, 119 və s. maddələr gömrük işinin aparılmasında, o cümlədən, valyuta sisteminin tənzimlənməsində də bu və ya digər dərəcədə istifadə olunur. Belə ki, konstitusiyanın 7-ci maddəsinə əsasən Azərbaycanda dövlət hakimiyyətin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir.

Gömrük Komitəsi dövlətin icra hakimiyyəti sistemində daxildir və digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir.

Konstitusiyanın 15-ci maddəsinin II bəndi bütövlükdə dövlət və iqtisadi inkişaf münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinə xidmət edir: «Azərbaycanda dövlət bazar münasibətlərin əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir. İqtisadi münasibətlər inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir».

Konstitusiyada sadalanan çoxsaylı maddələrin valyuta sisteminin tənzimlənməsində bu və ya digər dərəcədə istifadə olunması, gömrük işinin nə qədər mürəkkəb və çoxşaxəli olmasına dəlalət edir.

Valyuta tənzimlənməsində əsas baza qanunlarının da rolu böyükdür.

Bütün qanunların normativ aktların hazırlanması dövlətin əsas qanuna əsaslanır.

Valyuta tənzimlənməsi sahəsində mövcud olan qanunları iki şərti qrupa bölmək olar:

- a) bilavasitə valyuta məsələlərini tənzimləyən qanunlar;
- b) dolayısı ilə valyuta məsələlərini tənzimləyən qanunlar.

Birinci qrupa «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu, «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu, Azərbaycan Respublikasının «Gömrük

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

Məcəlləsi», habelə valyuta nəzarəti ilə bilavasitə bağlı olan digər qanunlar daxildir.

İkinci qrupa isə Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi», «İnzibati Xətlər Məcəlləsi», «Normativ hüquqi aktlar haqqında» və s. qanunlar daxil etmək olar.

Valyuta əməliyyatları dedikdə valyutaların göndərilməsi, köçürülməsi və gətirilməsi ilə əlaqədar olan bütün əməliyyatlar başa düşülür. Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi məhz «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 1994-cü il 910 sayılı qanunu ilə tənzimlənməyə başlandı.

Bu qanun Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prinsiplərini, valyuta tənzimi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətlərini və funksiyalarını, hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olmaq, bu sərvətdən istifadə etmək və onlar barəsində sərəncam vermək sahəsində hüquqlarını və vəzifələrini, valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir. Həmin qanunda göstərilir ki, rezidentlər arasında milli valyuta ilə hesablaşmalar heç bir məhdudiyyət qoyulmadan aparılır. Həmçinin Azərbaycan Respublikasında qeyri-rezidentlər tərəfindən milli valyutanın əldə edilməsi və ondan istifadə olunması qaydası Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilir. Rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən milli valyutanın və milli valyutada istifadə edilən qiymətli kağızların Azərbaycan Respublikasından çıxarılması və göndərilməsi, eləcə də Azərbaycan Respublikası Milli Bankının və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin birgə müəyyən etdikləri qaydada həyata keçirilir.

Eyni zamanda qanunda göstərilir ki, rezidentlər Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada və məqsədlər üçün Azərbaycan Respublikasının daxili valyuta bazarında xarici valyutanı müstəqil ala və sata bilərlər. Xarici valyutanın alınıb-satılması Milli Bankın müəyyən etdiyi qaydada müvəkkil banklar vasitəsilə həyata keçirilir.

Həmçinin xarici valyutanın alqı-satqısı əqdləri bilavasitə müvəkkil banklar arasında, eləcə də Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qayda və şərtlər daxilində fəaliyyət göstərən valyuta birjalari vasitəsilə həyata keçirilə bilər və

müvəkkil bankların iştirakı olmadan xarici valyutanın alınması və satılmasına icazə verilmir. Göstərilən bu müddəaların pozulması ilə bağlanan xarici valyutanın alqı-satqısı əqdləri etibarsız sayılır.

Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən manatın sabitliyini təmin etmək məqsədi ilə xarici valyutaların alqı-satqısı üzrə əməliyyatlar aparılır. valyuta bazarına müdaxilə edir və satış məzənnəsinin alqı məzənnəsindən kənarlaşmasına hədd qoyur. Bilkəyimiz kimi, respublika valyuta sərvətləri həm rezidentlərin, həm də qeyri rezidentlərin mülkiyyətində ola bilər. Onlar qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, valyuta sərvətləri ilə hər hansı əqdlər bağlamaq və əməliyyatlar aparmaq hüququna malikdirlər. Respublikamızda valyuta sərvətləri üzərində mülkiyyət hüququ digər mülkiyyət obyektləri üzərində mülkiyyət hüququ ilə dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Azərbaycan Respublikasında qiymətli metallar və təbii daş- qaşla əqdlərin bağlanması qaydasını Nazirlər Kabineti Milli Bankla birgə müəyyən edir.

Qanunun müvafiq maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında rezidentlər müvəkkil banklarda xarici valyuta hesablarına malik ola bilərlər. Milli Bank tərəfindən başqa hal müəyyən edilmədikdə rezident müəssisə və təşkilatlar əldə etdikləri xarici valyuta məcburi şəkildə müvəkkil banklardakı öz hesablarına köçürməlidirlər. Həmçinin respublikamızda rezidentlər Milli Bankın müəyyən etdiyi hal və şərtlər daxilində respublikadan kənar xarici valyuta hesabı açə bilərlər. Müvəkkil banklar tərəfindən aparılan xarici valyuta hesablarının açılması hesablar üzrə əməliyyatların aparılması qaydasını Milli Bank müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən cari valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün heç bir məhdudiyət qoyulmur. Bu şəxslər tərəfindən kapitahn hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları Milli Bankın müəyyən etdiyi qaydada aparılır.

İstər hüquqi, istərsə də fiziki şəxs olan rezidentlər gömrük qaydalarına əməl etməklə valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasına köçürmək, götürmək və göndərmək hüquqlarına malikdirlər. Onlara məxsus xarici valyutanın və xarici valyutada qiymətli kağızların Azərbaycan Respublikasına köçürülməsi və göndərilməsi, habelə Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

və göndərilməsi qaydasını Milli Bank müəyyən edir. Həmçinin hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən qiymətli metalların, təbii daş-qaşların Azərbaycan Respublikasından çıxarılması və göndərilməsi, habelə Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi qaydasını Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

Fiziki şəxs olan rezidentlər Azərbaycan Respublikasına əvvəllər köçürülmüş, gətirilmiş və göndərilmiş valyuta sərəvətlərinin gömrük qaydalarına əməl etmək şərtində onlar tərəfindən təqdim olunan bəyannaməyə müvafiq sürətdə respublika ərazisindən köçürmək, çıxarmaq və göndərmək hüququna malikdirlər. Bu hal istisna olmaqla, xarici valyutanın və digər valyuta sərəvətlərinin fiziki şəxs olan rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasından çıxarılması, köçürülməsi və göndərilməsi qaydasını Milli Bank və Nazirlər Kabineti birgə müəyyən edirlər.

Fiziki şəxs olan rezidentlərin xarici valyuta vəsaiti, o cümlədən respublika ərazisində əldə etdikləri vəsait müvəkkil banklardakı valyuta hesablarına sərbəst köçürülməlidir.

Həmçinin qanunda göstərilir ki, qeyri-rezidentlər müvəkkil banklarda xarici valyutada və milli valyutada öz hesablarını açə bilərlər. Bu hesabların açılması və onlardan istifadə edilməsi qaydasını Azərbaycan Respublikasına köçürmək, göndərmək və gətirmək hüququna malikdirlər. Onlar xarici valyutayı Milli Bankın müəyyən etdiyi qaydada milli valyuta ilə alıb-satmaq hüququna malikdirlər.

Əgər valyuta sərəvətləri Azərbaycan Respublikasına qeyri-rezidentlər tərəfindən köçürülmüş, gətirilmiş və ya göndərilmişsə, və ya qanunda nəzərdə tutulmuş digər yolla əldə edilmişsə, bu zaman onlar valyuta sərəvətlərini respublika ərazisindən maneəsiz köçürmək, çıxarmaq və göndərmək hüququna malikdirlər. Qeyri-rezidentlər tərəfindən valyuta sərəvətlərinin Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi, çıxarılması və göndərilməsi qaydalarını Milli Bank və Dövlət Gömrük Komitəsi müəyyən edirlər.

Respublikamızda valyuta siyasətinin ümumi prinsipləri, xarici dövlət borcunun limitini, əcnəbi ölkələrə verilən kreditlərin həcmi, həmçinin büdcənin tərkib hissəsi olan valyuta planını, valyuta tənzimi və nəzarəti məsələlərinə dair qanunvericilik aktlarını Milli Məclis qəbul edir.

Azərbaycan Respublikasında valyuta tənzimlənməsinin

əsas orqanı kimi Milli Bank aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

a) Azərbaycan Respublikasında daxili və xarici valyutada qiymətli kağızların tədavülü sahəsini və qaydasını müəyyən edir:

b) valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsinə dair normativ aktlar qəbul edir:

c) rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasında milli valyuta ilə və qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparılması qaydalarını müəyyən edir:

ç) rezidentlərə məxsus xarici valyutanın və xarici valyutada olan qiymətli kağızların Azərbaycan Respublikasına məcburi köçürülməsi, gətirilməsi və göndərilməsi qaydasını, habelə Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında rezidentlər tərəfindən xarici valyuta hesablarının açılmasının hal və şərtlərini müəyyən edir:

d) valyuta əməliyyatları aparmaq üçün banklara və digər kredit təşkilatlarına lisenziya verilməsinin ümumi qaydalarını müəyyən edir və onlara bu məqsədlə lisenziya verir:

e) valyuta əməliyyatları üzrə uçotun, hesabatın, sənədləşmənin və statistikanın vahid formalarını, habelə onların təqdim olunması qaydasını və müddətlərini müəyyən edir:

ə) qəbul edilmiş beynəlxalq standartlar əsasında Azərbaycan Respublikası üzrə valyuta əməliyyatlarının statistikasını hazırlayır və dərc edir:

f) qanunda nəzərdə tutulmuş digər funksiyaları yerinə yetirir.

Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatları həyata keçirən rezident və qeyri-rezidentlər, həmçinin milli valyuta ilə və bu valyutada qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparan qeyri-rezidentlər aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

a) valyuta nəzarəti orqanları və agentləri tərəfindən aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə tanış olmaq:

b) valyuta nəzarəti agentlərinin fəaliyyəti barədə müvafiq valyuta nəzarəti orqanları, valyuta nəzarəti orqanlarının fəaliyyəti barədə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq qaydada şikayət etmək:

c) qanunda nəzərdə tutulmuş digər hüquqlara malik olmaq.

Onlar aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməyə borcludurlar:

a) valyuta nəzarəti orqanları və agentləri valyuta nəzarəti funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan informasiya və

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

sənədləri təqdim etmək:

b) valyuta nəzarəti orqanları və agentlərinə onlar tərəfindən yoxlamaların aparılması zamanı, eləcə də yoxlamaların nəticələri üzrə izahatlar təqdim etmək:

c) valyuta nəzarəti orqanları və agentləri tərəfindən aparılan yoxlama aktlarında göstərilmiş faktlarla razılaşmadıqda aktın imzalanmasından imtina edilməsinin səbəbləri barədə yazılı izahat təqdim etmək:

ç) onlar tərəfindən həyata keçirilən valyuta əməliyyatları üzrə uçot aparmaq və hesabat hazırlamaq, onları 5 ildən az müddətə saxlamaq:

d) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

«Valyuta tənzimi» haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununun müddəalarını pozmuş rezident və qeyri-rezidentlər aşağıdakı kimi məsuliyyət daşıyırlar:

a) qanunla etibarsız hesab edilən əqdlər üzrə, habelə əqdlər üzrə deyil, qeyri-qanuni fəaliyyətlər nəticəsində əldə edilən gəlirlərin dövlətin mədaxilinə silinməsi;

b) müvəkkil banklar da daxil olmaqla rezidentlər və qeyri-rezidentlər valyuta əməliyyatları uçotunu aparmalarına və onu müəyyən edilmiş qaydaların pozulması ilə həyata keçirdiklərinə, valyuta nəzarəti orqanlarına və digər agentlərinə sənədləri və məlumatları təqdim etmədiklərinə və ya vaxtında təqdim etmədiklərinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə rezident və qeyri-rezident olan müəssisə və təşkilatların, o cümlədən müvəkkil bankların vəzifəli şəxsləri, eləcə də fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə inzibati, mülki – hüquqi və cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

4.5. Xarici iqtisadi əlaqələrdə valyuta əməliyyatları üzərində nəzarətin əsas istiqamətləri

Valyuta əməliyyatları dedikdə valyutaların göndərilməsi, köçürülməsi və gətirilməsi ilə bağlı olan bütün əməliyyatlar başa düşülür.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə əsasən valyuta əməliyyatları sistemi dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

a) valyuta sərvətlərinə mülkiyyət hüququnun və digər hüquqların keçməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar, o cümlədən ödəniş vasitəsi kimi xarici valyutadan və xarici valyutada ödəniş sənədlərindən istifadə edilməsi;

b) valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və göndərilməsi, eləcə də Azərbaycan Respublikasından çıxarılması və göndərilməsi;

c) beynəlxalq pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi əməliyyatları;

Bütün valyuta əməliyyatlar sistemini cari valyuta əməliyyatlarına və kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına bölmək olar.

Xarici iqtisadi fəaliyyətə xidmət edən cari valyuta əməliyyatları əsasən aşağıdakıları özündə əks etdirir:

a) malların, işlərin və xidmətlərin ixraci və idxalı üzrə hesablaşmaların, eləcə də idxal-ixrac əməliyyatlarının 180 gündən artıq olmayan müddətə kreditləşdirilməsi ilə əlaqədar hesablaşmaların həyata keçirilməsi üçün xarici valyutanın Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi;

b) 180 gündən artıq olmayan müddətdə maliyyə kreditlərinin alınması və verilməsi;

c) əmanətlər, investisiyalar, kreditlər və kapitalın hərəkəti ilə bağlı olmayan başqa əməliyyatlar üzrə, faizlərin, dividendlərin və digər gəlirlərin Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi;

ç) Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan Respublikasından qeyri-ticarət xarakterli köçürmələr, o cümlədən əmək haqqı, pensiya, aliment və miras üzrə məbləğlərin köçürülməsi, eləcə də digər bu kimi əməliyyatlar;

Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarının tərkibinə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

a) birbaşa investisiyalar, yəni gəlir əldə etmək və müəssisənin idarə edilməsində iştirak etmək hüququna malik olmaq məqsədilə müəssisənin nizamnamə kapitəlnə qoyulan sərəmayə;

b) qiymətli kağızların əldə edilməsi;

c) torpaq və yerin təkli də daxil olmaqla binalar, qurğular.

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

eləcə də yerləşdiyi ölkənin qanunvericiliyi ilə daşınmaz əmlak aid edilən digər əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun, habelə daşınmaz əmlak üzərində başqa hüquqların ödənilməsi köçürmələri:

ç) müvəkkil banklar tərəfindən valyuta vəsaitlərinin 180 gündən artıq müddətə depozit cəlb edilməsi;

d) cari valyuta əməliyyatları olmayan bütün digər valyuta əməliyyatları.

Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezidentlər xarici valyuta əməliyyatlarını mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq məhdudiyətsiz apara bilərlər.

Valyuta əməliyyatları əsasən kapitalın hərəkəti ilə bağlıdır və bu prosesdə rezidentlər Milli Bankın məyyən etdiyi qaydalara uyğun olaraq fəaliyyət göstərirlər. Hazırda belə qaydalar Milli Bank tərəfindən lisenziyanın alınması ilə həyata keçirilir.

Valyuta əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün rezidentlər xarici valyutada Azərbaycanın müvəkkil banklarında hesab açə bilər. Bu zaman hüquqi şəxslərin rezidentləri üçün müvəkkil bank – iki valyuta hesabı açır:

Tranzit valyuta hesabı və cari valyuta hesabı

Qeyd etmək lazımdır ki, tranzit valyuta hesabı əmtəə və xidmətlərin ixracından əldə edilən valyuta gəliri hesabına formalaşır. Bu gəlirin bir hissəsi hökmən valyuta bazarında satışa çıxarılır və satılır, yerdə qalan hissəsi isə cari valyuta hesabında yerləşdirilir ki, bu da rezidentlərin istifadəsi hesabı adlanır. Hər bir pul vahidi adətən, yalnız həmin ölkənin milli sərhədləri daxilində hərəkət edə bilər, bu baxımdan ölkələrin xarici ölkələrlə ticarət və maliyyə əlaqələri yarada bilmələri üçün onların milli pul vahidləri bir-birinə dəyişdirilməlidir. Onların dəyişdirilməsi isə valyuta bazarı vasitəsilə həyata keçirilir. Onu da qeyd edək ki, valyuta bazarı beynəlxalq maliyyə sisteminin mərkəzi həlqəsidir.

Müasir anlayışlara uyğun valyuta bazarları XIX əsrdə formalaşmışdır. Milli bazarın inkişafı və onların əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində dünya maliyyə mərkəzində aparıcı ölkələrin valyutaları üçün vahid ümumdünya valyuta bazarı meydana gəlmişdir. Onun əsas əməliyyatlarının xarakterik cəhətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Burada alıcı və satıcılar əməliyyatları bilavasitə bir-birilə deyil, vasitəçilər rolunu oynayan bank, digər maliyyə təşki-

latları və ya fiziki şəxslərlə həyata keçirirlər:

2. Valyuta əməliyyatları aparmaq üçün valyuta əməliyyatları ilə məşğul olan bank və vasitəçi təşkilatlar daha çox tanınmış şəhərlərdə toplanırlar. Lakin əməliyyatlar müştərilərlə banklar və ya bankların öz aralarında azad bazar şərtləri daxilində aparılır.

3. Valyuta əməliyyatları bütün dünyada növbə ilə sutka ərzində fasiləsiz olaraq aparılır:

4. Valyuta əməliyyatları sadələşdirilmişdir, hesablaşmalar müxbir hesabları üzrə aparılır:

5. Valyuta və kredit risklərini sığortalamaq üçün valyuta əməliyyatları geniş inkişaf etmişdir.

Valyuta bazarları əməliyyatları həyata keçirdikdə aydın olur ki, xarici valyutalar həm nəqd, həm də bank tapşırıqları, valyuta vekselləri, depozit sertifikatları, turist çekləri və s. şəklində ola bilər. Ona görə də valyuta bazarlarında əməliyyatlar həm nəqd, həm də nəqdsiz aparılır. Nəqd valyuta əməliyyatları, adətən xaricə gedən turistlər xırda yığımlarını inflyasiyadan qorumaq istəyənlər tərəfindən aparılır. İxrac və idxalat dəyərlərinin ödənilməsi, xaricə kapital ixrac kimi iri həcmli valyuta əməliyyatları isə nəqdsiz olaraq bank tapşırıqları, valyuta vekselləri və s. istifadə edilməklə həyata keçirilir.

Müddətli təhvil əməliyyatları apararkən bank ilə valyuta alqı-satqısı müqabilində ödəniləcək milli pulun təhvil, 30, 60 və ya 90 gün olmaqla, məlum müddətdən sonra həyata keçirilir. Beləliklə, müqavilənin bu gün bağlanması ilə nəzərdə tutulan müddətin sonunda tətbiq ediləcək məzənnə də indidən müəyyən edilir.

Valyuta əməliyyatlarında beynəlxalq mərkəz kimi London (əməliyyatları 30%-i), Nyu-York (16%) və Tokio (10%) daha çox çəkiyə malikdirlər.

Hazırda beynəlxalq valyuta əməliyyatlarında ən çox istifadə olunan valyuta dollar olmaqla davam edir. Onun payına bütün valyuta əməliyyatlarının 50%-i düşür. Marka və ienin payı müvafiq olaraq 15 və 10%-dir.

Dünya maliyyə bazarları əməliyyatlarının strukturunda forvard əməliyyatları «svop» əməliyyatlarına nisbətən üstünlük təşkil edir.

Müştərilər valyuta əməliyyatlarının böyük bir hissəsini banklar vasitəsilə həyata keçirirlər. Beynəlxalq ödəmələr də

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

bankların iştirakı ilə aparılır.

Bankların müştəriləri ilə olan əlaqələri parakəndə valyuta bazarlarını təşkil edir. Valyuta bazarının ikinci tərəfi isə valyuta mövqelərini balanslaşdırmaq üçün bankların öz aralarında apardıqları əməliyyatlardır. Buna banklararası valyuta bazarı və ya valyuta interbankı deyilir.

Müddətli valyuta əməliyyatlarının xarakterik xüsusiyyətlərinə gəldikdə bu valyuta alqı-satqısı haqqında müqavilənin bu gündən başlanması, valyutanın təhvil və digər ödəmənin isə müqavilədə razılaşdırıldığı məzənnə və müddətdə həyata keçirilməsidir. Bir qayda olaraq müqavilə bağlanarkən heç bir ödəniş aparılmır. Təhvil və ödəmə müddəti isə adətən bir ildən az olur.

Belə əməliyyatlar valyuta bazarında fəaliyyət göstərən banklarla müştərilər arasında həyata keçirilir. Onları doğuran əsas səbəb valyuta məzənnəsinin gələcəyinin qeyri-müəyyən olmasıdır. Əgər valyuta məzənnəsindəki gələcək dəyişikliklər məlum olsaydı, bu əməliyyatlara ehtiyac qalmazdı. Bu əməliyyatlardan ən çox gələcəkdə valyuta ilə ödəmə etməli olan və ya valyuta əldə edəcək idxalatçı, ixracatçı və ya xarici kapital qoyan iş adamları istifadə edirlər. Qiymətlər əvvəlcədən razılaşdırıldığı üçün müddətli müqavilələr belə iş adamlarını gələcəkdə özünü göstərə bilən məzənnə dəyişməsi riskindən qoruyur.

Milli Bankın icazəsi ilə rezidentlər xarici banklardakı hesablarında xarici valyutada ifadə olunmuş pul vasitələrinə malik ola bilərlər.

Onu da qeyd etmək ki, hüquqi şəxslər kimi rezidentlər qeyri-rezident olan hüquqi şəxslərlə hesablaşmaları həm sərbəst dövrəli valyuta ilə, həm də Azərbaycanın beynəlxalq müqavilələrində digər şərtlər nəzərdə tutulmamışdırsa Azərbaycanın milli valyutası ilə həyata keçirirlər.

Qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatları Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən qeyri-rezidentlər tərəfindən valyuta qanununvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirirlər. Bütün qeyri-rezidentlər valyuta əməliyyatlarını Azərbaycanda olan müvəkkil banklar tərəfindən həyata keçirirlər. Onlar bu banklarda bir qayda olaraq həm xarici valyuta, həm də manatla hesab açmaq hüququna malikdirlər.

Açılan hesablar qeyri-rezidentlərin idxal-ixrac əməliyyat-

larının aparılmasına xidmət edir.

Məlum olduğu kimi qeyri-ticarət xarakterli valyuta əməliyyatları da mövcuddur ki, bu əməliyyatlar əsasən xarici valyutaların Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi əməliyyatlarının, həmçinin Azərbaycan Respublikasının ərazisindən xaricə köçürülməsi, aparılması prosesini əhatə edir. Burada valyuta qiymətlərinin ixracı və idxalı fiziki olaraq gömrük sərhədindən keçirilməsi kimi başa düşülür.

Qeyri-ticarət valyuta əməliyyatlarını həm rezidentlər, həm də qeyri-rezidentlər eləcə də hüquqi və fiziki şəxslər həyata keçirə bilərlər.

Sərbəst valyuta bazarına malik olan ölkələrdə fiziki və hüquqi şəxslərin bu bazarda apardıqları əməliyyatlar, valyuta alqı-satqıları tamamilə sərbəstdir. Valyuta nəzarəti sistemi mövcud olan ölkələrdə isə dövlət valyuta bazarına birbaşa müdaxilə edir və valyuta əməliyyatlarını öz nəzarəti altına alır. Əgər bu nəzarət bütün əməliyyatları əhatə edərsə, bu sahədə dövlət inhisarı mövcud olur.

Valyuta nəzarəti məhdud və geniş miqyasda olmaqla iki formada özünü göstərir, məhdud valyuta nəzarəti valyuta əməliyyatlarının bank və birja orbitrajları vasitəsilə nəzarətə tabe edilməsidir.

Geniş mənada valyuta nəzarəti çoxtərəfli valyuta məhdudlaşdırmalarının tətbiqi ilə həyata keçirilir. Valyuta siyasətinin tərkib hissəsi kimi valyuta məhdudlaşdırmaları aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1) Beynəlxalq ödəmələrin, kapital köçürmələrinin, mənfəətin xaricə aparılmasının, qızıl, pul nişanları və qiymətli kağızların hərəkətinin tənzimlənməsi;

2) Xarici valyutanın sərbəst alqı-satqısının qadağan edilməsi;

3) Valyutaya malik olma hüququnun dövlətə verilməsi və bütün xarici valyuta və digər valyuta dəyərlərinin dövlətin əlində cəmləşməsi.

Onu da qeyd etmək ki, valyuta məhdudlaşdırmalarının aşağıdakı prinsipləri mövcuddur:

- valyuta əməliyyatlarının lisenziyalaşdırılmaması (valyuta nəzarəti orqanları tərəfindən idxalatçı və bələdlərin xa-

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

rici valyuta əldə etməsi üçün icazə verilməsi):

- valyuta hesablarının tam və qismən dondurulması;
- valyuta dönrəliyinin məhdudlaşdırılması. Bu qeyd olunanlara müvafiq olaraq müxtəlif kateqoriyaya malik hesablar açılır: sərbəst dönrəli, daxili, ikitərəfli sazişləri üzrə klirinqi, blokirovka olunmuş hesablar və s.

Bununla yanaşı valyuta məhdudlaşdırmalarının iki əsas sahəsi fərqləndirilir:

Tədiyyə balansının cari əməliyyatları (ticarət və «görünməyən» əməliyyatları) və maliyyə əməliyyatları (kapital və kreditlərin hərəkəti, mənfəət köçürmələri və digər ödəmələr).

Tədiyyə balansında cari əməliyyatları üzrə aşağıdakı məhdudlaşdırmalar tətbiq edilir:

- bu ölkədə xarici ixracatçıların mal satışından əldə etdikləri daxil olmaların dondurulması, onların həmin vəsaitdən istifadə etmək imkanlarının məhdudlaşdırılması;
- idxalatçılara xarici valyuta satışının məhdudlaşdırılması (yalnız valyuta nəzarəti orqanının icazəsi olduqda);
- milli valyuta ilə xarici mal satışının qadağan olunması;
- idxalın xarici valyuta ilə ödənilməsinə qadağa qoyulması;

Bəzən idxalçıların ixracatçılara avans ödəmələrinə nəzarət edilir, ixracatçıların milli valyutaya satışı üçün məhdudiyat (30 gün) müəyyən edilir. Məqsəd həmin vəsaitdən möhtəklik məqsədi üçün istifadə edilməməsidir.

Ümumiyyətlə, götürdükdə valyuta nəzarətinin məqsədi valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etməkdir. Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

a) aparılan valyuta əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğunluğu və bunun üçün lisenziya və icazələrin olmasını müəyyən etmək. Yəni ölkələrdəki valyuta münasibətləri sabitləşdirilməli, milli valyutanın möhkəmləndirilməsi həyata keçirilməlidir;

Bu tədbirlər ilk növbədə Milli Bankın müvəkkil banklara lisenziya verilməsi ilə həyata keçirilir. Şübhəsiz ki, aparılan əməliyyatların qanunvericiliyə uyğun olması, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi daha doğru desək valyuta təhlükəsizliyini mühafizə et-

miş olur.

b) dövlət qarşısında xarici valyuta üzrə və Azərbaycan Respublikasının valyuta bazarında valyutanın satışı üzrə öhdəliklərin rezidentlər tərəfindən yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq;

Ümumiyyətlə, rezidentlər xarici iqtisadi fəaliyyətdən əldə etdikləri valyutaları daxili valyuta bazarında satır. Bu ilk əvvəllər 1995-ci ilə qədər başqa xətt üzrə gedirdi. Belə ki, rezidentlər xarici iqtisadi fəaliyyətdən əldə etdikləri valyutanın çox hissəsini valyuta fonduna satmış idilər. Bu işə açıq-aşkar ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinə təsir göstərmiş, ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətində valyuta gəlirləri azalmış, bir sözlə valyuta münasibətlərinə mənfi təsir göstərmişdir. Lakin 1995-ci ildən rezidentlərin xarici iqtisadi fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlərinə sərbəstlik verilməsi, ölkənin valyuta gəlirlərinə müsbət təsir etmişdir.

c) xarici valyuta ilə ödənişlərin əsaslandırılması olduğunu yoxlamaq;

Yeni xarici valyutada ölkəyə edilən ödənişlər, şübhəsiz ki, qanuni olmalıdır və bu ödənişlərin həyata keçirilməsi zamanı onun əsaslandırıldığı sənəd olmalıdır. Təcrübədə bütün inkişaf etmiş ölkələrdə ölkəyə gələn və ölkədən xaricə çıxan valyutalar əsaslı surətdə qeydə alınır. Bu qeydə alınmada məqsəd, ölkədə valyuta qiymətlərinin qanunsuz dövriyyəsinin qarşısını almaq, milli valyutaya hər an dəyər biləcək təhlükənin qarşısını almaqdır.

ç) valyuta əməliyyatları, o cümlədən qeyri rezidentlərin milli valyuta ilə əməliyyatları üzrə üçot və hesabatın tamlığı obyektivliyini yoxlamaq;

Məlum olduğu kimi konkret dövr üçün baş verən valyuta əməliyyatları öz əksini hesabatlarda tapır. Ölkənin valyuta əməliyyatları haqqında düzgün informasiya almaq üçün əsasən bu hesabatlardan istifadə edib, ölkədaxili valyuta siyasətinin cari və perspektiv istiqamətləri müəyyən edilir.

«Valyuta tənzimi» haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti valyuta nəzarəti orqanları və onların agentləri tərəfindən həyata keçirilir. Valyuta nəzarəti orqanları Milli Bank və Dövlət Gömrük Komitəsidir. Valyuta nəzarəti agentləri isə Milli Bank qarşısında hesabat verən müvəkkil banklardır.

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

Valyuta nəzarəti orqanları öz səlahiyyətləri dərəcələrində rezident və qeyri-rezident tərəfindən Azərbaycan Respublikasında icrası məcburi hesab edilən normativ aktlar qəbul edirlər. Qanunun müvafiq maddələrinə görə onlar öz səlahiyyətləri dərəcələrində,

a) Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarına mövcud qanunvericiliyə, lisenziya və icazələrin şərtlərinə nə dərəcədə uyğun gəlməsinə, həmçinin valyuta nəzarəti orqanlarının aktlarını yerinə yetirilməsinə nəzarət edirlər;

b) rezidentlər və qeyri rezidentlərin valyuta əməliyyatlarını yoxlayırlar;

c) rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatları üzrə üçotun, hesabatın və sənədləşmələrin forması və qaydalarını müəyyən edirlər.

Qeyd edək ki, sərbəst valyuta bazarına malik olan ölkələrdə fiziki və hüquqi şəxslərin bu bazarda apardıqları əməliyyatlar, valyuta alqı-satqıları tamamilə sərbəstdir. Valyuta nəzarəti sistemi mövcud olan ölkələrdə isə dövlət valyuta bazarına birbaşa müdaxilə edir və valyuta əməliyyatlarını öz nəzarəti altına alır. Əgər bu nəzarət bütün əməliyyatları əhatə edərsə, bu sahədə dövlət iñhisarı mövcud olur. Bu zaman milli gəlir, qiymətlərin ümumi səviyyəsi və pul kütləsinin miqdarında ciddi dəyişiklik aparılmadan valyuta məzənnəsinin sabitliyinin təmin edilməsinə çalışılır.

Qeyd edək ki, çoxsaylı valyuta məzənnəsi müxtəlif əməliyyat növləri, mal qrupları və regionlar üzrə diferensiaslanmış valyuta məzənnəsi nisbatının tətbiq edilməsindən ibarətdir.

Çoxsaylı valyuta məzənnəsinin tətbiqi valyuta nəzarəti mexanizminin mühüm elementlərindən biridir. Çoxsaylı valyuta məzənnəsi sabit və sərbəst məzənnə sistemlərində tətbiq edilə bilər. Çoxsaylı sabit valyuta məzənnəsində milli valyutanın digər valyutalara nisbətən məzənnəsi ödəniş balansının hansı maddələri üzrə kəşirli olmasından asılı olaraq dövlət tərəfindən hər maddə üçün fərqli olaraq ayrı-ayrılıqda müəyyən edilir. Çoxsaylı sərbəst valyuta məzənnəsində isə sabit məzənnədə olduğu kimi ayrı-ayrı maddələrə (mallara) müxtəlif məzənnə tətbiq edilir, lakin sərbəst məzənnə sistemində bu fərqli məzənnələr valyutaya olan tələb və təklifdən asılı olaraq bazarda sərbəst müəyyən edilir.

Çoxsaylı valyuta məzənnəsi mexanizminin ən köhnə və sadə forması «iki məzənnə» sistemidir. Burada biri sabit rəsmi məzənnə, digəri dəyişən sərbəst bazar məzənnəsi olmaqla iki məzənnə tətbiq edilir. Onlardan rəsmi məzənnə ifrat dəyərləndirilmiş məzənnədir və bazar məzənnəsindən aşağıdır. Bu ifrat dəyərləndirilmiş rəsmi məzənnə əksər hallarda ilkin tələbat malları, investisiya malları və xammal idxalına tətbiq edilir.

Qeyd edək ki, maliyyə əməliyyatları üzrə valyuta məhdudlaşdırılmalarının formaları kapital hərəkətinin tənzimlənməsi istiqamətindən asılıdır.

Tədiyyə balansı passiv olduqda, valyuta məzənnəsini dəstəkləmək üçün kapital ixracının məhdudlaşdırılması və kapitalın ölkəyə axımının təşviq edilməsi üzrə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- milli və xarici valyuta, qızıl qiymətli kağızların xaricə aparılmasının, kredit verilməsinin limitləşdirilməsi;
- kredit və maliyyə bazarlarının fəaliyyəti üzərində nəzarət və s.

Valyuta nəzarəti və valyuta məhdudlaşdırmaların iqtisadi nəticələrinə gəldikdə isə bu nəticələr valyuta nəzarəti və valyuta məhdudlaşmaları dərəcəindən, ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi vəziyyətindən və onların dünya iqtisadiyyatında oynadığı roldan asılıdır. Bir çox hallarda bu amil malın qiyməti, keyfiyyət və satış şərtləri ilə birlikdə rəqabət qabiliyyətliyinə təsir göstərir.

4.6. Azərbaycanın xarici ticarət fəaliyyətində valyuta əməliyyatlarına gömrük nəzarəti

Azərbaycan Respublikasının valyuta tənzimi haqqında qanuna uyğun olaraq ölkənin rezident və qeyri-rezidentlərinin valyuta hüququ münasibətlərinin, valyuta məhdudiyyətlərini rəqlamentləşdirən normativ bazanın olması, valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı bu qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarət məqsədi ilə şərait yaradılması üçün inzibati idarəetmə mexanizmini şərtləndirir. Qeyd edək ki, valyuta nəzarəti valyuta tənzimlənməsi sisteminin bütövlükdə üst qurumu olmaqla bərabər cəmiyyətin müəyyən inkişaf mərhələsində qarşıda duran

Xarici iqtisadi münasibətlərlə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

konkret məsələləri həll edir. Valyuta əməliyyatları zamanı valyuta nəzarətinin başlıca məqsədi valyuta əməliyyatlarında valyuta qanunvericiliyinə riayət olunmasının təmin edilməsidir. Valyuta qanunvericiliyinə uyğun olaraq valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

Aparılan valyuta əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olması, tələb olunan lisenziya və icazələrin alınması; rezidentlərin dövlət qarşısındakı öhdəliklərinin, həmçinin ödənilən xarici valyutanın daxili valyuta bazarında satılması öhdəliyinin yerinə yetirilməsinin yoxlanılması; xarici valyuta ilə ödənişlərin qanun və əsəş olduğu yoxlanılması; valyuta əməliyyatları üzrə hesabatlarda obyektiv olduğunun yoxlanılması.

Valyuta nəzarətinin qeyd olunan əsas istiqamətləri xarici iqtisadi fəaliyyət zamanı valyuta nəzarəti sahəsində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin tərkib hissəsi kimi müəyyən edilir.

Gömrük orqanları Azərbaycan Respublikasının digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin əsas təminatçılarından biri olmaq etibarilə xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəli yerinə yetirilməsi və tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Xarici iqtisadi fəaliyyəti şərti olaraq xarici ticarət əməliyyatları və qeyri-ticarət əməliyyatları kimi iki qrupa bölmək olar.

Xarici ticarət əməliyyatları bir qayda olaraq iki növ ödəniş forması əsasında həyata keçirilir:

- Birincisi, ayrı-ayrı ölkələrin xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasında mal və xidmətlərin alqı-satqısı prinsipləri əsasında sövdələşmələr vasitəsilə. Belə sövdələşmələr beynəlxalq valyutada hesablaşmalarla bağlı yerinə yetirilir.
- İkincisi, mal və xidmətlərin valyutada qiymətləndirilməsi ilə həyata keçirilən, lakin valyuta axınının nəzərdə tutulmayan kompensasiya və barter sövdələşmələri vasitəsilə aparılır.

Qeyri-ticarət əməliyyatları da həmçinin ya valyutanın sərhəddən keçirilməsini, ya da mal və xidmətlərin valyutada qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Beləliklə, gömrük orqanları xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi səbəbilə Azərbaycanın digər ölkələrlə valyuta münasibətlərinin dolayı yolla iştirakçıları olurlar.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı əməliyyatlara səmərəli valyuta nəzarəti yalnız bu işdə gömrük orqanlarının fəal iştirak ilə mümkündür. Belə ki, malların gömrük sərhədindən keçirilmə faktı və onun şərtləri, həmçinin xarici ticarət müqavilələrində öz əksini tapmış, digər məsələlər gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirməsinin gedişində aşkarlanır. Məhz gömrük rəsmiləşdirməsi zamanı valyuta nəzarətinin hərtərəfli və səmərəli həyata keçirilməsi üçün şərait yaranmış olur. Beləliklə, gömrük orqanlarına valyuta nəzarəti həyata keçirmək hüququ verilməklə qanunvericilik aktı səviyyəsində valyuta nəzarəti orqanının səlahiyyəti konkretləşdirilmiş olur. Gömrük sərhədindən keçirilən valyuta və valyuta qiymətlilərinə nəzarət funksiyası ənənəvi xarakterli olub, əvvəllər də gömrük orqanlarının əsas funksiyalarına aid idi. Valyuta qiymətlilərinə mülkiyyət hüququnun keçməsi və bu əməliyyatlara nəzarət funksiyalarının gömrük sisteminə həvalə edilməsi prinsipdə yeni məsələdir və bu nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədi güdür. Məsələnin belə qoyuluşu gömrük sisteminin maraq dairəsini genişləndirmək, gömrük və valyuta qanunvericiliyi sahələrini uzlaşdırmağa, həmçinin onun həllində gömrük sisteminin təşkilatı və texniki imkanlarından istifadə etməyə şərait yaradır və nəticədə bu üstünlüklər xarici ticarət əməliyyatlarına nəzarətin təşkilində özünü göstərir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı cəmi zamanda Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti orqanlarından ibarətdir. Dövlət Gömrük Komitəsinin 9 sentyabr 1998- ci il tarixli 049 sayılı əmri ilə «Azərbaycan Respublikası ərazisindən ixrac edilən malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənişinin nəzarəti barədə» təlimat təsdiq edilmişdir. Təlimata əsasən ixrac edilən malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənişinə nəzarət bir neçə mərhələdə həyata keçirilir. Bunlara aşağıdakıları göstərmək olar:

I. İlk nəzarət:

- Yük Gömrük Bəyannaməsinin düzgün doldurulmasına və göstərilən məmulatların dəqiqliyinə nəzarət;
- həyata keçirilən sövdələşmələrin qanunvericiliyə uyğunluğuna nəzarət;

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

- hesabatların formalaşdırılması və Dövlət Gömrük Komitəsi-nə təqdim edilməsi;
- 2. Məlumat analitik nəzarət:
 - gömrük orqanlarından alınan məmulatların yoxlanması;
 - valyuta nəzarəti, uçot kartoçkasının doldurulması və oqd üzrə hesablaşmaları aparan müvəkkil banklara göndərilməsi;
 - bank tərəfindən rəsmiləşdirilən uçot kartoçkalarının alınması və istifadəsi (analiz);
 - valyuta köçürülməsi üzrə müəyyən edilmiş qaydaları pozanların müəyyən edilməsi.
- 3. Bitkin sənədlər nəzarəti:
 - valyutanın köçürülməsində mümkün ola biləcək çatışmazlığı faktı üzrə məqsədli yoxlama;
 - gömrük məəcəsi ilə müəyyən edilmiş sanksiyaların tətbiqi.

Belə nəzarət sistemi imkan verir ki, hər bir valyuta əməliyyatının qanunvericiliyə uyğun olmasına nəzarət edilsin, qaytarılmamış valyuta qazancının həcmi qiymətləndirilə bilsin, ödənişin şərtləri qaydaya salınsın, gömrük, orqanlarının və bankların operatoriv məlumat mübadiləsi təmin edilsin, valyuta nəzarəti məqsədləri üçün bank və gömrük orqanlarının imkanlarından maksimum istifadə edilsin.

İxrac əməliyyatlarından valyuta ödənişlərinə nəzarət Dövlət Gömrük Komitəsinin 9 sentyabr 1998-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş və 11 fevral 1999-cu il tarixli 099 sayılı əmri ilə dəqiqləşdirilmiş təlimatla müəyyən edilən «ixrac əməliyyatlarında valyuta ödənişlərinə nəzarətin texnoloji sxem»inə uyğun olaraq həyata keçirilir.

İkinci nəzarət ixrac əməliyyatlarının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı aparılır. Bu zaman ixracatçı tərəfindən təqdim olunan ədiyyat sənədlərinin tamlığı və düzgünlüyü gömrük rəsmiləşdirilməsini aparan müvafiq şöbə (yük şöbəsi) tərəfindən yoxlanılır.

Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatları xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilələrə əsasən respublika hüdudlarından kənara satış gömrük orqanlarında bəyan edildiyi gündən etibarən 180 günə qədər müəyyən olunmaqla malların ixracını nəzərdə tutur.

Sənəddən ödə edilən vəsaitlər, mallar satıldıqca 10 bank günündən gec olmayaraq ixracatçının ona xidmət göstərən müvəkkil bankdakı valyuta hesabına daxil olmalıdır. Konsiqnasiya ticarəti üçün ayrılan müddətdə Azərbaycan Respublikasına qaytarılmıdır.

Dövlət müəssisəsi olmayan ixracatçılar tərəfindən malların konsiqnasiya yolu ilə ixracı gömrük orqanlarında bəyan edilməklə aparılır. Bu zaman respublikanın dövlət müəssisələrində istehsal olunmuş malların dəyəri, istehsalçıya tam ödənildikdən sonra ixrac oluna bilər.

Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatlarının rəsmiləşdirməsində gömrük orqanları tərəfindən aşağıdakı sənədlər tələb olunur:

- xarici tərəflə bağlanmış müqavilə (ixracatçı dövlət müəssisəsi olduğu halda İctisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə; digər ixracatçılar tərəfindən isə gömrük orqanlarında bəyan edilməklə);
- ixrac olunan malın mənşə sertifikatı;
- istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə;
- ixrac olunan mal dövlət müəssisəsində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərinin istehsalçıya tam ödənilməsini təsdiq edən müvafiq bank sənədi;
- konsiqnasiya müqaviləsində nəzərdə tutulan valyuta vəsaitini vaxtında köçürüləcəyinə və yaxud mal satılmadığı halda həmin malın geri qaytarılmasına «Zəmanət öhdəliyi»;
- Uçot kartoçkası;
- deklorant tərəfindən tərtib olunmuş Yük Gömrük Bəyannaməsi.

Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatları ilə yanaşı xarici ticarətdə barter əməliyyatları da tətbiq edilir. Barter əməliyyatların dəyəri ödənilmədən ekvivalent məbləğdə qarşılıqlı mal (xidmət və oqlı mülkiyyət) mübadiləsini nəzərdə tutur.

Dövlət müəssisələri və nizamnamə fonduna dövlətin pay haqqı 50%-dan yuxarı olan müəssisələr tərəfindən bağlanmış olan barter müqavilələri İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə, digər müəssisələr tərəfindən bağlanmış barter

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

müqavilələri isə, gömrük orqanlarında bəyan edilməklə həyata keçirilir. Malların barter (mübadilə) yolu ilə ixracı zamanı gömrük orqanları tərəfindən tələb olunan sənədlər aşağıdakılardır:

- istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə;
- ixrac olunan mal dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərini istehsalçıya tam ödənilməsinə təsdiq edən müvafiq bank sənədi;
- xarici tərəflə bağlanmış barter müqaviləsi;
- ixrac olunan malın mənşə sertifikatı;
- ekvivalent məbləğə malların vaxtında Azərbaycan Respublikasına gətiriləcəyi və yaxud valyuta vəsaitinin ixracatının müvəkkil bankdakı valyuta hesabına köçürülməcəyi barədə zəmanət öhdəliyi;
- Uçot kartoçkası;
- Deklorant tərəfindən tərtib olunmuş Yüklə Gömrük Bəyannaməsi.

Kreditlə ixrac əməliyyatları isə faktiki mal (xidmət və əqli mülkiyyət) ixracından sonra haqq müəyyən şərtlərlə və hər hansı müddət ərzində ödənilən malların ixracını nəzərdə tutur. Kreditlə ixrac əməliyyatlarında gömrük orqanları tərəfindən tələb olunan sənədlərə daxildir:

- istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə;
- ixrac olunan mal dövlət müəssisələrində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərini istehsalçıya tam ödənilməsinə təsdiq edən müvafiq bank sənədi;
- xarici tərəflə bağlanmış müqaviləsi;
- malın mənşə sertifikatı;
- valyuta vəsaitlərinin köçürülməsinə zəmanət öhdəliyi;
- Uçot kartoçkası (U.K.);
- Deklorant tərəfindən tərtib olunmuş Yüklə Gömrük Bəyannaməsi.

Müvəqqəti ixrac əməliyyatları xarici ölkələrdə xidmət göstərilməsi lizinq əməliyyatlarının aparılması, sərğilərdə, yarmarkalarda iştirak və s. üçün malların yenidən işlənmədən Azərbaycan Respublikasına qaytarılması şərtlə nəzərdə tutulur

- Dövlət müəssisələri tərəfindən müqavilə ilə göndərilmiş

mallar üzrə bağlanmış müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş müddət bitdiyi gündən həmin mallar 30 gün ərzində Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır. Valyuta vasitəli mallar satıldığı gündən 10 gün müddətində Azərbaycan Respublikasında müvəkkil bankdakı hesabına daxil edilməlidir.

Müvəqqəti ixrac əməliyyatları rəsmiləşdirilərkən gömrük orqanları tərəfindən aşağıdakı sənədlər tələb olunur:

- istehsalçı ilə ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə;
- ixrac olunan mal dövlət müəssisələrində istehsal edilmişdirsə, ixracatçı qeyri-dövlət müəssisəsi olduğu halda onun dəyərinin istehsalçıya tam ödənilməsini təsdiq edən müvafiq bank sənədi;
- xarici tərəflə bağlanmış müqaviləsi;
- müvəqqəti ixrac olunan malın mənşə sertifikatı;
- Uçot kartoçkası (U.K.);
- Deklorant tərəfindən tərtib olunmuş Yüklə Gömrük Bəyannaməsi, son (sənədii) nəzarət-gömrük rəsmiləşdirilməsi başa çatdıqdan sonra aparılır.

Gömrük orqanının Yüklə Şöbəsinə ixracatçı tərəfindən təqdim olunan sənədlər rəsmiləşdirilərək Maliyyə - Tarif Şöbəsinə verilir və aşağıdakılar yerinə yetirilir:

- hər bir ixrac əməliyyatına dosye açılır, ixracatçının ərizəsi ilə birlikdə göstərilən sənədlərin surətləri və təlimatın 2-ci bəndindəki müvafiq ixrac rejiminə uyğun tələb olunan sənədlər əlavə edilir;
- Uçot kartoçkasındakı məlumatların düzgünlüyü yoxlanılmaqla, təqdim olunan Yüklə Gömrük Bəyannaməsi məlumatları ilə üzləşdirilir;
- Uçot kartoçkası tərtib olunmaqla, gələcəkdə valyuta vasitələrinin daxil olacağına və ya malın geri qaytarılacağına son müddətləri təyin olunur;
- Uçot kartoçkasında qeydiyyat nömrəsi verilməklə Uçot kartoçkası reyestrinə salınır və onun surəti isə Dövlət Gömrük Komitəsi valyuta nəzarəti şöbəsinə göndərilir;
- göndərilmiş malların müqabilində ödəniş vaxtının bitməsi barədə ixracatçıya və Dövlət Gömrük Komitəsi

**Xarici iqlisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

valyuta nəzarəti şöbəsinə bildiriş göndərilir:

- valyuta vəsaitlərinin daxil olması barədə müvəkkil bank tərəfindən təsdiq edilmiş uçot kartoçkası və ya malların geri qaytarılması barədə deklarant tərəfindən tərtib edilmiş idxal Yük Gömrük Bəyannaməsi ixracatçı tərəfindən gömrük orqanlarına təqdim edildiyi təqdirdə Yük Gömrük nəzarətindən çıxarılır;
- valyuta vəsaitlərinin vaxtında mədaxil olmaması və ya malların geri qaytarılması müddətinin başa çatması ilə əlaqədar ixracatçı tərəfindən ixrac müqavilələrinə müvafiq olaraq nəzərdə tutulan arbitraj proseduralarının yerinə yetirilməsi haqqı istisna olmaqla gömrük orqanı (maliyyə tarif şöbəsi) mövcud qaydada araşdırma aparır, protokol tərtib edir və toplanmış materialları gömrük orqanının müvafiq qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizə şöbəsinə təqdim edir. Aidiyyəti üzrə bu işi icra edən şöbə təhqiqat aparmaqla, eyni zamanda qərar qəbul edir. Həmçinin təlimatın 2 sayılı əlavəsinin «B» bölməsinə uyğun olaraq ixracatçılara qarşı Gömrük Məcəlləsinin müvafiq maddəsinə əsasən sanksiya tətbiq edir və bu barədə Dövlət Gömrük Komitəsinin maliyyə tarif və valyuta nəzarəti baş idarəsinə məlumat verir.

İxracatçılar tərəfindən ixrac olunan malların Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılması gömrük orqanları tərəfindən yalnız onların haqqının qabaqcadan ödənilməsi və yaxud geri çağırılmayan akkreditiv açılması müvəkkil banklar tərəfindən uçot kartoçkasının «A₁» «A₂» bölmələrində qeyd edilməklə təsdiq olunduqdan sonra həyata keçirilir. İxracatçılar tərəfindən aparılan ixrac əməliyyatlarının hesablaşmalar hissəsi Azərbaycan Respublikası müvəkkil banklarının, malların gömrük sərhəddindən çıxarılması isə gömrük orqanlarının nəzarəti altında həyata keçirilir.

İxracatçılar, təlimatın tələblərinin pozulmasına görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, həmçinin təlimata uyğun xarici valyuta vəsaitlərinin respublikaya vaxtında və tam həcmdə köçürülməsinin (gətirilməsinin) mövcud qaydada təmin etmədikləri təqdirdə, Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 216-cı maddəsinə uyğun müəyyən edilmiş

qaydada məsuliyyət daşıyırlar. İxrac əməliyyatlarında malların Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisindən çıxarılmasına gömrük orqanları, bu malların müqabilində valyuta vəsaitlərinin ödənilməsinə isə müvəkkil banklar nəzarət edirlər.

Qeyd etdiyimiz kimi valyuta nəzarətinin məqsədi valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etməkdir. Eyni zamanda o da məlumdur ki, valyuta nəzarəti valyuta nəzarəti orqanları və onların agentləri tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası ərazisinə və onun gömrük sərhədlərindən kənara valyuta və qiymətli kağızların keçirilməsi. Mərkəzi Bank, Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən müəyyən olunan qaydada rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən həyata keçirilir. Gömrük orqanları valyuta nəzarəti orqanları arasında müstəsna yer tutur. Valyuta nəzarəti sahəsində gömrük orqanlarının vəzifə və səlahiyyətləri gömrük məəcəlləsində öz əksini tapmışdır.

Bu sahədə gömrük orqanlarının vəzifələrini aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

1. Ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən gömrük sərhədindən keçirilən milli valyutanın və bu valyuta ilə qiymətli kağızların hərəkətinə nəzarət;

2. Ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən sərhəddən keçirilən valyuta döyörünə nəzarət;

3. Gömrük sərhədindən keçirilən mallar və nəqliyyat vasitələri ilə əlaqədar valyuta əməliyyatlarına nəzarət.

Onu da qeyd etmək ki, valyuta nəzarətini həyata keçirmək üçün lazım olan sənədlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Sövdələşmənin pasportu (baza sənədi);

2. Uçot vəərəqi. Bu sənəd gömrük orqanları tərəfindən Yük Gömrük Bəyannaməsinə əsasən doldurularaq müvəkkil banka göndərilir;

3. Reyester uçot vəərəqinə əsasən doldurulmuş bu sənəd ixracata gedən malın yüklənməsi, onun əvəzində alınacaq valyuta döyörələrinin məbləği və müddəti haqqında informasiyanı əhatə edir;

4. Dosye. Bu sənəd hər bir sövdələşmə pasportuna əsasən müvəkkil bank tərəfindən malın ixracatından valyuta daxil olmasına nəzarəti həyata keçirmək üçün seçilmiş məlumat toplusudur;

5. İxracata görə valyuta daxil olmalarına nəzarət ixracat-

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

çı tərəfindən müvəkkil bankda sövdələşmə pasportunun rəsmiləşdirildiyi andan başlayır. Bankın məsuliyyətli işçisi tərəfindən təsdiq edilmiş sövdələşmə pasportunun surəti, ona əlavə edilən vərəq, Yük Gömrük Bəyannaməsinin surəti və başqa sənədlər gömrük orqanlarına verilir. Gömrük orqanları aldıqları sövdələşmə pasportlarında və Yük Gömrük Bəyannaməsindəki məlumatların doğruluğunu, habelə oradakı imzaların və möhürün et-tişklərinin düzgünlüyünü yoxlayaraq onları təsdiq edir və ixracata icazə verir.

Yük Gömrük Bəyannaməsinin surəti ixracatçıya verilir. Bu sənəd 10 gün müddətində Dövlət Gömrük Komitəsinin bankına verilməlidir.

Dövlət Gömrük Komitəsi Yük Gömrük Bəyannaməsinə əsasən təqvim ardıcılığı üzrə ixracat üçün valyuta daxilolmalarının uçot vərəqəsinin reyestrini hazırlayır və xüsusi rabitə kanalları ilə bu reyestrlərin iki surətini müvəkkil banka göndərir. Həmin sənədlər orada qeydə alınır və xüsusi jurnala yazılır. Sövdələşmə pasportuna aid olan uçot vərəqələri üzrə bölünmüş reyestrin birinci nüsxəsi müvafiq döşyələr üzrə realizə edilir, ikinci nüsxə isə nəzarət vaxtından gec olmayaraq Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərilir.

Fransız hesabına valyuta daxil olduqda onların cari hesaba keçirilməsinə və bir hissəsinin daxili valyuta bazarında satılmasına dair, tapşırıqda ixracatçı sövdələşmə pasportu və uçot vərəqəsinin rekvizitlərini qeydə alır.

Ixracat üçün valyuta daxilolmalarının məbləği Yük Gömrük Bəyannaməsində göstəriləndən az olduğu halda və müddətləri pozulduqda ixracatçıya məlumatları dəqiqləşdirmək üçün İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə müraciət etməyə icazə verilir.

Ixracatçı doldurulmuş uçot vərəqinə daxil olmuş məbləğə və onu təsdiq edən sənədlərin əslinə dair müvafiq qeydlər edir. Müvəkkil bank reyestrin ikinci nüsxəsini bütün rekvizitlərini təsdiq edir və nəzarət vaxtı bitəndək onu Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərir.

Valyuta daxil olmalarının sonrakı nəzarəti müvəkkil bank tərəfindən həyata keçirilir.

İdxal-ixrac əməliyyatlarını həyata keçirərkən valyuta hesablaşmalarının müxtəlif formalarından istifadə olunur ki, onlardan: əvvəlcədən ödəmə, inkasso, akkreditivlər, açıq hesab forma-

ları daha çox işlədilir.

Gömrük orqanlarının fəaliyyətində idxal edilmiş mallar üçün xarici valyuta ödənilməsinin əsası olmasına nəzarət xüsusi yer tutur. İdxal əməliyyatlarına gömrük bank nəzarətinin tətbiqinin zəruriliyi idxal ediləcək malın dəyərini əvvəlcədən ödənilməsi, qiymətlərin dünya bazar qiymətlərinə nisbətən artırılması yolu ilə xarici valyuta vəsaiti axınının artması ilə əlaqədar meydana gəlmişdir. Malların idxal zamanı valyuta nəzarətinin təşkili məsələsinin həlli ixracat üçün daxil olan valyutada gömrük orqanları və müvəkkil bankların nəzarəti sahəsində əldə etdikləri təcrübəyə əsaslanır.

Malların idxalına dair qüvvədə olan təlimata görə idxalçı ölkənin sahibkarları və hüquqi şəxsləri valyuta ödənişlərinin dəyəri ekvivalentində mal daxil olmasına nail olmalıdır.

İdxal əməliyyatları zamanı valyuta nəzarətini təşkil edən bir sıra sənədlər də mövcuddur ki, bunların sırasına aşağıdakılar aiddir:

İdxal üzrə sövdələşmə pasportu; idxal edilən malların uçot vəərəqi; ödəniş kartoçkası; idxal sövdələşməsi üzrə dosye; valyuta nəzarətinə təminat; valyuta nəzarətinə daxil olan, çıxan sənədlərin uçot jurnalı; sövdələşmə pasportu.

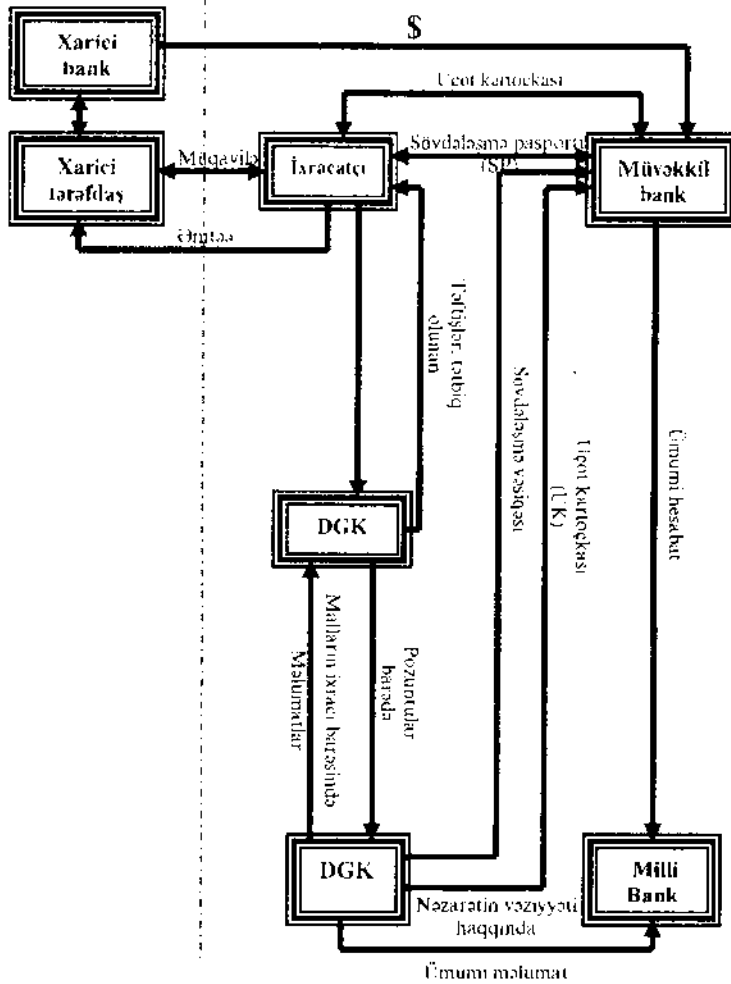
Gömrük sövdələşməsi başa çatdıqdan sonra idxalçı Yük gömrük bəyannaməsi kserosurətini öz bankına göndərir və bununla da malın idxal olduğunu təsdiq edir. Bank gömrük rəsmiləşdirilməsinə dair bildiriş aldıqdan sonra gətirilən malın ödənişini həyata keçirir. Müvəkkil bank hər on gündən bir sövdələşmə pasportlarının surətini Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərir.

Dövlət Gömrük Komitəsi - gömrük orqanlarından aldığı Yük Gömrük Bəyannaməsinə əsasən idxalın uçot kartoçkasını tərtib edir və onları Dövlət Gömrük Komitəsinə, onun kağıza yazılmış surətini isə keçirilmiş ödənişləri identifikasiya etmək üçün idxalçaya göndərir. Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük orqanlarından aldığı Yük Gömrük Bəyannaməsinə əsasən idxalın uçot kartoçkasını tərtib edir. Bütün bu qeyd olunanlar malın ölkəyə gətirilməsinə və ödənişlərin məbləğinin idxal edilən malın dəyərinə valyuta ödənişlərinin uyğunluğuna nəzarəti həyata keçirməyə imkan verir.

AR-nda yaradılmış valyuta nəzarəti mexanizmi hər şeydən əvvəl ixracdan əldə edilən valyutanın AR-na tam və vaxtında qaytarılmasına (büdcənin doldurulması, ümumi maliyyə intiza-

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

münün möhkəmlənməsi, daxili valyuta bazarının inkişaf etdirilməsi və dövlətin valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması məqsədilə yönəldilib. Bu mexanizmi sxematik olaraq aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Bu sxemdə əsas nəzarətçi subyektlər kimi gömrük orqanları və bank təsisatları çıxış edir.

İxrac əməliyyatlarına valyuta nəzarəti sistemi artıq özü-

nün hiss olunan nəticələrini verib əsassız valyuta sızmalarının həcmi sövdələşmə məbləğlərinin təxminən 4%-inə qədər ixtisar olunub ki, bu da dünyada qəbul olunmuş göstəricilərə uyğun gəlir. Strateji vacib xammal ixracına gömrük-bank nəzarətinin tətbiqindən və gücləndirilməsindən indiyədək olan müddət ərzində isə Azərbaycan banklarına daxilolmalarda çox yüksək artım müşahidə olunmaqdadır.

Valyuta tənzimlənməsinin və nəzarətinin səmərəli sisteminin yaradılmasının ən mühüm cəhətlərindən biri barter əməliyyatları ilə tədbirlərin görülməsidir. Qeyd edək ki, son vaxtlardan bu mübadilə formasının xüsusi çəkisi artmışdır. Ölkənin xarici ticarət dövrüyyəsində barter sövdələşməsinin xüsusi çəkisinin artması dolayı yolla böyük məbləğdə valyuta itkisinə, habelə ixrac və idxalın balanslaşdırılmasına səbəb olur.

Barter yolu ilə mübadilə yalnız barter əməliyyatlarına pasportu tərtib edildikdən sonra yerinə yetirilir. Barter əməliyyatları pasportu barter əməliyyatlarının uçotu və nəzarətinin əsas sənədidir.

Barter sövdələşmələrinin yerinə yetirilməsi ölkənin gömrük sərhədindən keçirilərkən aparılan malların gömrük rəsmiləşdirilməsi pasportunu gömrük orqanlarına verdikdən sonra həyata keçirilir.

Barter əməliyyatı üzrə ölkəyə gətirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti zamanı tələb olunan əsas şərt ona ekvivalent malların ölkədən aparılmasıdır.

Xarici iqtisadi əlaqələr qarışıq müqavilələr üzrə həyata keçirildikdə belə gömrük nəzarəti qaydası (müəyyən şərtləri nəzərə almaqla) saxlanılır.

Valyuta nəzarəti-agent funksiyasını yerinə yetirərkən müvəkkil banklar sövdələşmə pasportunu rəsmiləşdirərkən sövdələşmənin 0,15%-i məbləğində haqq almaq hüququna malikdirlər.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı ilə birgə hazırladıqları «Nəğd xarici valyutaları və xarici valyutada qiymətli kağızların müvəkkil banklar tərəfindən respublikaya gətirilməsi və çıxarılması qaydaları haqqında» təlimatına əsasən (№ d. 22/1366 və 05/1030 a) nəğd xarici valyuta və xarici valyutada qiymətli kağızlar respublikanın gömrük orqanlarında məcburi

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

surətdə bəyan edilmək şərti ilə respublikaya gətirilən və respublikadan çıxarıla bilən xarici valyutada qiymətli kağızlar, xarici valyutada ifadə edilmiş ödəniş sənədləri, xarici valyutada ifadə edilmiş fond qiymətləri, habelə xarici valyutada başqa öhdəliklər aid edilir.

Valyuta qiymətlilərinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və respublikadan çıxarılması dedikdə respublikanın gömrük sərhədi vasitəsilə onların fiziki yerdəyişməsi başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları qüvvədə olan gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, respublika ərazisindən çıxarılan (respublikaya gətirilən) valyuta qiymətlilərinə nəzarəti həyata keçirirlər.

Valyuta tənzimlənməsi haqqında qanuna əsasən fiziki şəxslər gömrük qaydalarına əməl etməklə Azərbaycan Respublikası ərazisindən tranzit qaydada istənilən məbləğdə xarici valyuta keçirə bilərlər.

Tranzit valyuta Azərbaycan Respublikası ərazisinə gələrkən müvafiq gömrük arayışı doldurulur və gömrük işçisi tərəfindən şəxsi möhürlə təsdiq olunur və təyin gömrükxanasından yenidən bəyan edilir. Girişinə sərhəd buraxılış postunda rəsmiləşdirilərək bəyanamə doldurulmuş, gömrük arayışı xarici valyutanın ölkə ərazisindən maneəsiz buraxılmasını təmin edən əsas sənəddir.

Qeyd olunan sənədlər olmadıqda xarici valyutanın buraxılması qüvvədə olan qanunvericiliklə tənzimlənir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə valyuta əməliyyatları istiqamətlərdən biri də qeyri əmtəə əməliyyatları ilə bağlı valyuta əməliyyatlarıdır. Belə ki, dünya təsərrüfatının beynəlmilləşməsi, iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi idxal-ixrac üzrə qeyri-əmtəə əməliyyatlarını sürətlə artırmaqdadır. Belə əməliyyatlara intellektual mülkiyyət hüququnun verilməsi ilə bağlı əməliyyatları aid etmək olar.

İntellektual mülkiyyətin aşağıdakı iki obyektini fərqləndirmək lazımdır:

Birincisi sənaye mülkiyyəti; ikincisi isə müəlliflik hüququ mülkiyyətidir.

Hüquqi baxımdan belə mülkiyyətlər digər mülkiyyətlər kimi dövlət qanunvericiliyi ilə qorunur.

Azərbaycan Respublikasında intellektual mülkiyyət obyektlərini dövlət qeydiyyatını aparan və onlara dair mühafizə sənədləri verən orqanlar Dövlət Elm və Texnika Komitəsinin patent - lisenziya idarəsi və Dövlət Müəlliflik Hüquqları Agentliyidir.

Sənaye mülkiyyəti üzərində intellektual və digər hüquqlar, qanunlar vasitəsilə tənzimlənir. Sənaye mülkiyyəti obyektlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Keşf, sənaye nümunələri, faydalı modellər, firmanın adı, əmtəə nişanı və patent qanunvericiliyində sadalanan digər obyektlər;

- Dövlət belə obyektləri tənzimləmək və mülkiyyət hüququnu qorumaq məqsədilə dövlət qeydiyyatına (reyestrinə) ahr.

Müəlliflik hüququnun tənzimlənməsi obyektlərinə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Ədəbiyyat və incəsənət sahəsində yaradıcılıq işləri, EHM üçün proqramlar, verilmiş məlumatlar bazası, inteqral mikroşemlər toplusu və s. bu kimi obyektlər.

- Qeyri-əmtəə üzrə valyuta əməliyyatlarını apararkən onun dəyərinin düzgün qiymətləndirilməsi olduqca vacibdir. Bu dəyərini müəyyən edilməsinin müxtəlif üsulları vardır.

Müəssisə tərəfindən intellektual mülkiyyətin əldə edilməsi 2 formada ola bilər:

1. Müəssisənin nizamnamə kapitalının iştirakçısı tərəfindən pay şəklində hər hansı şəxs tərəfindən qoyulması;

2. Müəssisənin özü tərəfindən belə mülkiyyətin əldə edilməsindən asılı olaraq dəyərini hesablanmasının müxtəlif üsullarından istifadə olunması.

Müəssisənin nizamnamə kapitalı qeyri-əmtəə şəklində qoyulmuş payın qiymətləndirilməsi tərəflər arası müqavilələrdə belə obyektlərin əldə edilməsi xərcləri o cümlədən satıcıya ödənişlər, reyestrlər, yığım dəyəri və s. rüsum və digər xərclər daxil olmaqla qiymətləndirilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə intellektual mülkiyyətlə bağlı valyuta əməliyyatlarını 2 qrupa bölmək olar:

1. Belə hüquqları tam olaraq əldə etmək üzrə valyuta əməliyyatları;

2. Ancaq istifadə etmək hüququ ilə bağlı valyuta əmə-

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri

hüquqları

Beləliklə, xarici iqtisadi fəaliyyətdə idxal və ixrac mülkiyyət hüququ ilə bağlı valyuta münasibətlərini arasırdıqda. Eca halda xaricə verilmiş sənaye mülkiyyəti obyektlərindən gələn patentlərin daxil olması, müqavilə yolu ilə kontragentdən belə hüquqların alqı-satqısı, ikinci halda intellektual mülkiyyətdən istifadə və tam hüququn alınması ilə bağlı əməliyyatları fərqləndirmək lazımdır.

Təbii ki, belə növ qeyri-əmtəələrin ixracı zamanı xarici bazarlarda bu növ qeyri-əmtələrə alıcılar yüksək qiymət verməyə hazırdırlar. Çünki bu növ əmtələrdən faydalanaraq yüksək gəlir götürmək şansı olur. Firmalar sənaye mülkiyyəti obyektlərini ixrac edərkən, onu beynəlxalq bazarlara çıxarmalıdır. Belə bazarlara çıxan firma hər hansı sənaye mülkiyyəti obyektini sənaye nümunəsini, faydalı modeli, ixrac qeyri-əmtəsi şəklində müqavilə yolu ilə ya sata, ya da ki, istifadə etmək lisenziyası verə bilər. Bu zaman Azərbaycanın patent qanununa əsasən əvvəllər qeydiyyatdan keçmiş belə qeyri-əmtələr müvafiq xarici dövlətin də qeydiyyatından keçir və bu hüquq beynəlxalq konvensiyalarla qorunur. Ölkə və ya seçilmiş ölkə qanunlarından asılı olaraq patentin alınmasına çəkilən xərclər müxtəlif olur. Patent əldə etmək istəyən hər hansı şəxs öz ölkəsinin patent haqqında qanununa uyğun patent almaq istədiyi ölkələrin adı sadələnmiş orizəni təqdim etməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici patent ədəvələrində ərizə yerləşdirmək olduqca bəlihlə əməliyyatdır. Ona görə də firma öz xərclərini dəqiq hesablamaqla və xərclərin ödənilməsinə əmin olduqdan sonra belə əməliyyatları apara bilər. Xarici patent dəyəri bu patentin əldə edilməsinə çəkilən xərclərin məcmusuna bərabərdir. Onu qeyd etmək ki, patent rüsumlarının alınması bir qayda olaraq hər il yerinə yetirməklə bu patentin fəaliyyət dövründən asılı olaraq dəyişə bilər. Qeyd etdiyimiz kimi, patent sahibi mülkiyyət hüququnun hamısını vermək səlahiyyətinə malikdir və bu zaman ölkələrin patent ədəvələrində qeyd olunmaqla bu əməliyyat aparılır. İdxal zamanı xarici sənaye mülkiyyətindən istifadə hüququnun alınması əsasən lisenziya müqaviləsi ilə rəsmiləşdirilir və belə müqavilələr Azərbaycan Respublikasının patent qanununa əsasən patent ədəvələrində qeydiyyatdan keçməlidir. Lisenziya müqaviləsinin alqı-satqı müqaviləsindən

fərqi ondan ibarətdir ki, burada patent sahibi bütün digər hüquqları özündə saxlayaraq yalnız istifadə hüquqlarını patent alana verir. Eyni zamanda bəzi istisnalar nəzərə alınmadıqda patent sahibinin bəzi obyekti 3-cü şəxsə də vermək hüququ vardır.

Beynəlxalq təcrübədə lisenziyanın verilməsinin bir neçə variantı vardır:

1. Hissə-hissə,
2. Bütövlük,
3. Dövrü köçürmə və ya royalti;

Bu edənislərin hesablanmasına aşağıdakı faktorlar təsir edir:

1. Gəlirin səviyyəsi,
2. İstehsalın həmi;

Bunlar da hökmən müqavilədə öz əksini tapmalıdır.

Şübhə doğurmur ki, azad bazar iqtisadiyyatı, açıq sərhədlər, qlobal iqtisadi inteqrasiya şəraitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının dövlət tərəfindən mübadiləsi həm bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının, həm də istehsalçı və istehlakçıların mənafeyinə xidmət edir. Bu cür müdafiə əhəlinin sağlamlığı baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəyə məisədə pırat (kontrafekt) deyilən məhsulların kütləvi axımının və ölkədə bu cür saxta məhsulların hazırlanıb dövriyyəyə daxil edilməsinin qarşısının alınmasına Dövlət Gömrük Komitəsi mübarizə aparır.

Onu da qeyd etmək ki, Umumdünya ticarət təşkilatına qoşulmağın əsas tələblərindən biri də ticarətə bağlı əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiə edilməsinin təmin edilməsidir.

4.7. Valyuta tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Bütün dünya ölkələrində, o cümlədən də Azərbaycanda valyuta bazarı dövlət tərəfindən nizamlayıcı təsir altında olur. Azərbaycan iqtisadiyyatında «Valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti» anlayışı valyuta sferasında dövlət idarəetməsinin bir vasitə kimi, yəni dövlət tərəfindən beynəlxalq hesablaşmaların və valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə yönəlib qaydada rəqləmentləşdirilməsi kimi anlaşılır. Bu zaman dövlət aşağıdakı perspektivləri nəzərdə tutur:

Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri və valyuta siyasətini xüsusiyyətləri

- Ölkənin iqtisadi effektivliyinin yüksəldilməsi;
- Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması.
- Məlum olduğu kimi valyuta nəzarəti və tənzimlənməsinin həyata keçirilməsini dövlət müəyyən edir ki, bura da aşağıdakılar daxildir:
- Valyuta əməliyyatlarının aparılması sferası və qaydası;
- Ölkənin valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması və istifadəsi qaydaları;
- Təsərrüfat subyektlərinin valyuta fondlarının yaradılması qaydaları;
- Valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi mühiti və qaydaları.

Azərbaycan Respublikasında 1994-cü ildə qəbul edilmiş «Valyuta tənzimi haqqında» qanun fəaliyyət göstərir. Məhz bu qanun əsasən aşağıdakıları müəyyən edib:

Birincisi, Azərbaycanda valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin prinsiplərini;

İkincisi, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətlərini və vəzifələrini.

Üçüncüsü, valyuta qiymətlilərinin əldə edilməsi, istifadə olunması və onlar üzərində sərəncam verilməsinə münasibətdə hüquq və fiziki şəxslərin hüquq və vəzifələrini;

Dördüncüsü, valyuta qanunvericiliyinin tələblərinin pozulmasına görə valyuta münasibətləri subyektlərinin məsuliyyətini.

Azərbaycan Respublikasına gömrük orqanları valyuta nəzarətini milli valyuta qanunvericiliyinə və Gömrük məəcəlləsi ilə müəyyənləşmiş normalara uyğun olaraq həyata keçirirlər. AR-da gömrük orqanları sistemində daxil olan hər bir orqan valyuta nəzarəti funksiyasını öz səlahiyyəti daxilində həyata keçirir. Bu məqsədlə onların hər birinin tərkibində xüsusi yaradılmış struktur bölmələri fəaliyyət göstərir:

- AR Dövlət Gömrük Komitəsində Maliyyə-Tarif və Valyuta Nəzarəti Baş İdarəsi;
- Regional gömrük idarələrində gömrük dəyərinə və valyutaya nəzarət bölmələri və ya valyuta nəzarəti bölmələri;
- Gömrük vaqalarında gömrük rəsmiləşdirilməsi və göm-

rük nəzarəti bölmələri, habelə gömrük dəyəri və valyutaya nəzarət bölmələri, valyuta nəzarəti bölmələri:

- Gömrük postlarında - valyutaya nəzarət üzrə gömrük inspektorları.

Valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsinin ümumi konsepsiyasını müəyyən edən qanunvericilik normalarının inkişafı gedişində AR DGK ilə AR MB arasında idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin texnologiyası və təşkili məsələlərinin konkretləşdirən aktlar qəbul edilib.

Əsası Azərbaycan Respublikasının «Valyuta tənziimi haqqında» qanunu olmaqla, valyuta tənziimlənməsi və valyuta nəzarətinin ayrı-ayrı məsələləri digər normativ sənədlərin bütöv bir kompleksində: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları, Azərbaycan Respublikası Hökumətinin qərarları və tövsiyələri, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının, Dövlət Gömrük Komitəsinin təlimatlarında, əsasnamələrində, məktublarında, əmrlərində əks olunmuşdur. 10 iyun 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin qəbul edilməsi ilə valyuta qanunvericiliyi, Dövlət Gömrük Komitəsinin digər valyuta nəzarəti orqanları ilə digər gömrük orqanlarının isə valyuta nəzarəti agentləri ilə səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı normalarla tamamlanıb. Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 193-cü 195-ci maddələri valyuta nəzarəti sahəsində gömrük orqanlarının fəaliyyət şərtlərini müəyyən edir.

Gömrük orqanları üçün valyuta nəzarətinin obyektləri: Azərbaycan Respublikası gömrük sərhədindən Azərbaycan Respublikası valyutasının, Azərbaycan Respublikası valyutasında qiymətli kağızların, valyuta qiymətlərinin habelə malların və xidmətlərin gömrük sərhədindən keçirilməsi ilə bağlı olan valyuta əməliyyatlarıdır.

Valyuta nəzarətinin subyektləri qismində valyuta bazarının iştirakçıları – rezident və qeyri-rezidentlər olan hüquqi və fiziki şəxslər çıxış edir. Müvafiq olaraq malların idxal və ixracı zamanı subyektlər qismində xarici iqtisadi fəaliyyətin iştirakçıları: ixracatçılar, idxalatçılar və onların kontragentləri çıxış edirlər.

Müasir dünya praktikası xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı əməliyyatlar sferasında gömrük orqanlarının aktiv iştirakı olmadan effektiv valyuta nəzarətinin təşkilinin mümkünsüzlüyünü bir

**Xarici iqtisadi münasibətlərdə valyuta münasibətləri
və valyuta siyasətinin xüsusiyyətləri**

daha təsdiq edir. Məhz gömrük əməkdaşı xarici ticarət müqavilələrində müəyyən olunmuş şərtlər arasında malların gömrük sərhədindən keçirilməsinin mövcudluğu faktı barədə ilk olaraq informasiya alır və məhz gömrük rəsmiləşdirilməsi anında valyuta nəzarətinin ayrı-ayrı proseduralarını daha məqsəduyğun yerinə yetirir. Bu cür şəraitin ədalətliyini həm də o fakt sübut edir ki, valyuta nəzarətinin reallaşdırılması dövrü, mümkün olan qanunvericilik pozuntularının, o cümlədən də valyuta qanunvericiliyi pozuntularının qarşısının alınması üçün sonuncu şans kimi çıxış edir.

Qeyd edək ki, «Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları sərbəst gömrük zonalarının, sərbəst anbarların perimetrləri istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikası milli valyutasının, milli valyutada qiymətli kağızların və digər valyuta sərəvlərinin keçirilməsinə, eləcə də göstərilən sərhəddən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi ilə əlaqədar valyuta əməliyyatları üzrə valyuta nəzarəti həyata keçirirlər»

Beləlikə, ilk dəfə olaraq mühüm qanunvericilik aktı səviyyəsində gömrük orqanlarına valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi hüququnun ayrılması ilə valyuta nəzarəti orqanlarından birinin səlahiyyətləri konkretləşdirildi. Bundan başqa valyuta qiymətlərinin, Azərbaycan Respublikası valyutasının, Azərbaycan Respublikası valyutasında qiymətli kağızların sərhəddən keçirilməsinə nəzarət funksiyasını şərti olaraq ənənəvi üsul da adlandırmaq olar.

Digər tərəfdən valyuta nəzarəti sisteminin ilkin mərhələsinin qurulmasında gömrük orqanlarının iştirakı bu məsələnin həllinə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin texniki və təşkilati imkanlarını cəlb etməyə imkan verdi ki, bu da praktiki valyuta nəzarəti texnologiyalarının fəaliyyətə gətirilməsi müddətini xeyli qısaltmağa kömək etdi.

Yalnız Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin vəsaitləri hesabına, büdcə vəsaitlərinin əlavə cəlb edilməsi olmadan, bütün orqanlar səviyyəsində xüsusilaşdırılmış valyuta nəzarəti prosesində öz funksiyalarını həyata keçirməyə imkan verən normativ-hüquqi baza ilə təmin etmək mümkün oldu.

Məsələnin belə həll olunmasının digər mühüm və mükəmm-

məl üstünlüyü müvafiq informasiyanın toplanması imkanı və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi (VAİS) çərçivəsində yaradılan elektron formada valyuta nəzarətinin məlumat bazasının formalaşdırılması imkanı idi. Bu bazanın yaradılmasında onun əsasən elmi-informasiya hesablama mərkəzinin texniki imkanlarından istifadə olunub ki, bu da gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinə daxil olan digər ayrı-ayrı valyuta nəzarəti elementlərinin avtomatlaşdırılması ideyasını reallığa çevirir.

Sadələnən üstünlüklər çox güman ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsində valyuta əməliyyatlarına nəzarətin təşkilində meydana gəlmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi gedişində Azərbaycan Respublikası valyuta qanunvericiliyinin pozulması (eyni zamanda gömrük qaydalarının pozulması və ya gömrük orqanlarının normal fəaliyyət göstərməsinə mane olan hüquq pozuntusu hesab edilən pozuntu) aşkar olunarsa şəxslər Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları ilə məsuliyyət daşıyırlar. Digər hallarda isə Azərbaycan Respublikası valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə müəyyən edilmiş məsuliyyətə Azərbaycan Respublikasının valyuta və ya digər qanunvericilik aktları ilə baxılır.

Sonda onu deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin fəaliyyətə başladığı andan gömrük orqanlarının üzərinə valyuta nəzarətini həyata keçirmək vəzifəsi qoyulub ki, bu da, hətta kifayət qədər işlənmiş nəzarət mexanizmi olmadan da valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti sahəsində mövcud normativ – hüquqi bazanın ümumi tələblərinə uyğun olaraq gömrük orqanlarının öz funksiyalarını yerinə yetirmələrini təmin etmək üçün əsas kimi çıxış edir. Bütövlükdə 1997-ci ildən indiki dövrədək gömrük orqanlarında valyuta nəzarəti fasiləsiz həyata keçirilib və öz qarşısında duran məsələləri yüksək səviyyədə tam həyata keçirməyə imkan verən inkişaf etmiş təkmil bir çoxşaxəli sistemə çevrilib.

BÖLMƏ 5

XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTDƏ SƏNƏDLƏŞMƏ

5.1. XİF müqaviləsinin anlayışı, mahiyyəti və zəruri tərkib elementləri

Xarici iqtisadi fəaliyyət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunan ən əsas sənəd xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi hesab edilir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin müqaviləsinin əsas sənəd hesab edilməsi onun hüquqi qüvvəsi və digər sənədlər üçün bazis olması ilə əlaqədardır. Buna görə də xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkilində iştirak edən istənilən tərəf – həm gömrük orqanları, həm də digər subyektlər üçün xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsinin öyrənilməsi çox vacib bir məsələdir. Onu da qeyd edək ki, xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi özündə müxtəlif əlavələri nəzərdə tutsa da o ilkin mənada yəni də bütün müqavilələr üçün ümumi olan əsaslar üzərində qurulur. Buna görə də xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsinin mahiyyətini dərk etmək üçün ilk növbədə müqavilənin mahiyyətinin nə olduğunu aydınlaşdırmaq lazımdır.

Xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi də daxil olmaqla bütün müqavilələr əqd anlayışının tərkibində şərh edirlər. Əqd müxtəlif hüquq münasibətinin əmələ gəlməsinə, dəyişdirilməsinə və ya xitamına yönəldilmiş birtərəfli, ikitərəfli və ya çoxtərəfli iradə ifadəsidir. Milli qanunvericiliyə görə (AR Mülki Məcəlləsi, maddə 324) əqdlər praktikada özünü 2 şəkildə - birtərəfli və ikitərəfli (və ya çoxtərəfli) şəkildə göstərə bilər. Əgər əqd yalnız bir tərəfin iradəsini özündə əks etdirirsə o, birtərəfli əqd hesab edilir.

Əqd özündə iki və ya daha çox tərəfin iradəsini əks etdirərsə o, müqavilə adlanır. Deməli, bütün bunları ümumiləşdirərək müqaviləyə aşağıdakı kimi tərif vermək olar:

Müqavilə - müxtəlif hüquq münasibətlərinin yaranmasına, dəyişməsinə və ləğvinə yönəldilmiş ikitərəfli və ya çoxtərəfli iradə ifadəsidir.

Bu tərif əsasında xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsinə dair belə bir çıxarış etmək olar – xarici iqtisadi fəaliyyət sferasında hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsinə, dəyişməsinə və xitamına yönələn iki və ya çoxtərəfli iradə ifadəsinə xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi deyilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi bir qayda olaraq aşağıdakı prinsipləri rəhbər tutulmaqla bağlanılır:

- Tərəflərin azadlığı prinsipi – Xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələrinin bağlanmasında tərəflər azaddırlar, yəni bu münasibətlərin iştirakçısı olan istənilən fiziki və hüquqi şəxs azad surətdə müqavilələr bağlaya və bu müqavilələrin məzmununu öz nöqtəyi-nəzarətinə əsasən sərbəst müəyyənləşdirə bilərlər.
- Məcburiyyətin yolverilməzliyi prinsipi bu prinsipə əsasən müqavilə bağlamaq vəzifəsinin rəhbər normativ-hüquqi aktlarda və ya könüllü götürülmüş öhdəliklə nəzərdə tutulduğu hallar istisna olmaqla, müqavilələrin bağlanmasında heç bir məcburetməyə yol verilməz.
- Beynəlxalq normativ-aktların primatlığı prinsipi –əgər rezident və ya qeyri-rezidentlər arasında bağlanmış xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi bu şəxslərin mənsub olduqları dövlətlərin tərəfdar çıxışları beynəlxalq normativ aktlarla ziddiyyət təşkil edərsə, onda onlar hüquqi əhəmiyyətli hesab edilə bilməzlər.
- Milli qanunvericiliyin tələblərinin rəhbər tutulması prinsipi – milli və beynəlxalq müqavilənin mənsub olduğu ölkənin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq qanunvericilik aktlarının tələbləri ilə ziddiyyət təşkil edərək bağlanmış bütün xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələri əsassız sayılır və heç bir hüquqi qüvvəyə malik hesab edilə bilməz.

Xarici iqtisadi fəaliyyət sferasında müqavilələrin bağlanması öz-özlüyündə aşağıdakı 2 mərhələdə həyata keçirilir:

Birinci mərhələdə tərəflər müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtlərlə əmlakın verilməsi, işlərin görülməsi və ya xidmətlərin göstərilməsi barədə gələcəkdə müqavilə (əsas müqavilə) bağlamağı öhdələrinə götürürlər. Hüquqi ədəbiyyatlarda bu mərhələdə imzalanan bütün sənədlərin məcmu toplusu hələ **ilkin müqavilə** adlandırılır.

İlkin müqavilə əsas müqavilə üçün nəzərdə tutulmuş bütün normalara əməl edilməklə bağlanır, lakin onun formasına dair qaydalara əməl edilməməsi onun əhəmiyyətsizliyinə səbəb olur.

İlkin müqavilənin tərkibinə olan əsas tələblər orada əsas müqavilənin predmetini və hansı müddətdə bağlanacağı elementlərini, habelə digər mühüm şərtlərini müəyyənləşdirməyə imkan verən şərtlər göstərilməsidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə əgər müqavilədən öncəki niyyət razılaşmasında (niyyət protokolunda və s.) tərəflərin ona ilkin müqavilə qüvvəsi vermək iradəsi bürbaşa ifadə olunmayıbsa, o, mülki hüquq nəticələri doğurmur.

İkinci mərhələdə bağlanan müqavilə əsas sənəd hesab edilir və xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi adlandırılır. Xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi iştirakçı tərəflərin müqavilənin bütün mühüm şərtləri barəsində tələb olunan formada razılığa gəldiyi andan bağlanmış hesab edilir, lakin hüquqi qüvvəyə minmir.

Xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi də daxil olmaqla bu sahədə mövcud olan əksər müqavilələr müqavilə bağlamaq niyyətində olan tərəflərdən birinin digərinə (digərlərinə) oferta (müqavilə bağlamaq təklifi) göndərməsi və digər tərəfin onu aksept etməsi (təklifin qəbulu) vasitəsilə bağlanır.

Müqavilə bağlanması haqqında təklif (offerta) o zaman verilmiş sayılır ki, bir və ya bir neçə şəxsə ünvanlanmış bu təklifdə həmin şəxslərin razılığının (aksepti) olduğu təqdirdə onu vermiş şəxsin (offerentin) öz təklifinin icrasına hazır olduğu ifadə edilsin. Offertada müqavilənin mühüm şərtləri əks olunmalı və o konkret şəxslərə ünvanlanmalıdır. Lakin belə ünvanlanma konkret şəxslərə deyil, qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinə də ünvanlana bilər. Buna görə də şəxslərin qeyri-müəyyən dairəsinə ünvanlanmış təklifdə (o cümlədən, reklamda) bilavasitə ayrı qayda göstərilməyibsə, bu təklif offertaya dəvət sayılır.

Offerta ünvan sahibinin onu aldığı andan offerenti bağlı edir. Offertanın geri götürülməsinə dair bildiriş ya offertadan əvvəl, ya da onun özü ilə eyni vaxtda daxil olduqda, oferta verilməmiş sayılır. Ünvan sahibinin özünün aldığı offertanın özündə də əgər ayrı qayda şərtləşdirilməyibsə, yaxud təklifin mahiyyətindən və ya verildiyi şəraitdən ayrı qayda irəli gəlmirsə, onun aksepti üçün müəyyənləşdirilmiş müddət ərzində geri götürülə bilməz.

Əgər müqavilənin bütün mühüm şərtlərini əks etdirən təklifdən onu irəli sürmüş şəxsin təklifində göstərilmiş şərtlər ilə müqaviləni cavab verən istənilən şəxslə bağlamaq iradəsi aydın görünürsə, belə təklif **ümumi oferta** sayılır.

Aksept offertanın ünvanlandığı şəxsin offertanı qəbul etməsi haqqında cavabıdır. Akseptin əsas xüsusiyyəti onun tam və qeyd-şərtsiz olmasıdır. Bu, o deməkdir ki, əgər offerent aksept üçün müddət, şərtlər, normalar və s. müəyyənləşdiribsə aksept yalnız bu tələblər çərçivəsində reallaşdırılmalıdır.

Qanunvericilikdə və ya offertada ayrı qaydanın göstərilmədiyi halda, oferta almış şəxsin onun aksepti üçün müəyyənləşdirilmiş müddətdə offertada göstərilən müqavilə şərtlərini yerinə yetirmək (malları yola salmaq, xidmətlər göstərmək, işlər görmək, müvafiq məbləği ödəmək və s.) üçün hərəkətlər etməsi aksept sayılır.

Aksept offerentə gec çatdıqda və akseptdən onun vaxtında göndərildiyi məlum olduqda, aksept yalnız o halda gecikmiş sayıla bilər ki, offerent bu barədə digər tərəfə dərhal məlumat vermiş olsun. Əgər oferta göndərmiş tərəf digər tərəfin gec alınmış akseptini qəbul etdiyi barədə ona dərhal məlumat verərsə, müqavilə bağlanmış sayılır.

Bundan başqa akseptin geri götürülməsi haqqında bildiriş oferta göndərmiş şəxsə akseptdən əvvəl və ya onunla bir vaxtda çatdıqda, offertada aksept üçün müddət müəyyənləşdirilirsə, offertanı göndərmiş şəxs aksepti offertada göstərilən müddət ərzində aldıqda və oferta aksept üçün müddət göstərilmədən, şifahi edilmişsə, digər tərəf offertanın akseptini dərhal bildirdikdə müqavilə bağlanmış sayılır.

Offerta yazılı göndərilirsə və əgər bu yazılı offertada aksept üçün müddət müəyyənləşdirilməyibsə, müqavilə bu şərtlə bağlanmış sayılır ki, oferta göndərmiş şəxs aksepti qanunverici-

likdə müəyyənləşdirilmiş müddət qurtarana qədər, belə müddət müəyyənləşdirilmədikdə isə bunun üçün zəruri olan müddət ərzində alınıb olsun.

Tərəflərin birinin göndərdiyi "offerta" ya digərlərinin "aksept" verdiyi andan xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi hüquqi qüvvəyə minir. Sadə yazılı XİF müqaviləsi isə müqavilə müvafiq qaydada imzalandığı andan hüquq qüvvəli sayılır.

Xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsinin öyrənilməsində əsas mərhələlərdən biri də onun strukturunun aydınlaşdırılmasıdır. XİF müqaviləsinin strukturu tərəflərin diktə etdikləri və razılaşdırdıqları fikirləri ifadə edən şərtlərdən ibarətdir. Lakin xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi tərəflərin iradəsi ilə yanaşı həm də müqavilələrin tərtib olunmasının beynəlxalq və çoxtərəfli ümumi prinsipləri, habelə də beynəlxalq və milli işgüzar adətlər nəzərə alınmaqla formalaşdırılır. Bu tələblərə uyğun formalaşdırılmış xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsinin strukturunu təşkil edən şərtlər XİF müqaviləsinin standart şərtləri adlandırılır. Buna görə də xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsinin strukturu dedikdə, məhz bu standart şərtlər və ona əlavə olan digər şərtlər başa düşülməlidir.

XİF müqaviləsinin standart şərtləri əvvəlcədən ifadə edilmiş, dəfələrlə istifadə üçün nəzərdə tutulan elə şərtlərdir ki, bunları bir tərəf (təklif edən) digər tərəfə təqdim edir və əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş normalardan fərqlənən və bu normaları tamamlayan qaydalar onların vasitəsilə müəyyənləşdirilir. Bu səbəbdən də onların öyrənilməsi çox vacibdir. Beləliklə, xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsinin beynəlxalq aktlarda və işgüzar adətlərdə ifadə olunan standart şərtləri aşağıdakılardır:

I. Preambula və ya ümumi müddəalar – Xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsində preambula mətn hissəsinin əvvəlində göstərilir. Ümumilikdə isə müqavilədə hər şeydən əvvəl onun tərtib olunduğu yer və tarix, habelə onun nömrəsi göstərilməlidir. Müqavilənin mətn hissəsi preambula ilə başlayır və burada göstərilir:

- mənsub olduqları ölkələr göstərilməklə tərəflərin rekvizitləri (qısa və tam);
- müqavilənin məqsədi və mahiyyəti;
- müqaviləni təsdiqləmək səlahiyyəti olan şəxslərin rekvizitləri;

II. Əsas hissə - XİF müqaviləsinin əsas hissəsində aşağı-

dakılar göstərilir:

1. Müqavilənin predmeti—müqavilənin predmeti kimi bir qayda olaraq satıcının alıcıya satdığı və müəyyən edilmiş şərtlər və vaxt daxilində müəyyən yerdə alıcıya (və ya onun qanuni nümayəndəsinə) təhvil verməli olduğu əmlak (mal) çıxışdır.

2. Müqavilənin qiyməti və ümumi dəyəri—qiymət və ümumi dəyər, eləcə də onların ifadə olunduğu valyuta və ya valyutalar müqavilədə dəqiq göstərilməlidir. Bir çox hallarda daha mükəmməl tərtib olunmuş müqavilələrdə qiymətin, habelə də ümumi dəyərin düşüb-qalxması zamanı müqavilənin fəaliyyətinə dair ayrıca hüquqi normalar müəyyən olunur. Ümumiyyətlə, isə müqavilənin icrası tərəflərin razılaşması ilə müəyyənləşdirilmiş qiymət üzrə ödənilir. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda müvafiq icra hakimiyyəti orqan tərəfindən müəyyənləşdirilən və ya tənzimlənən qiymətlər (tariflər, normalar, dərəcələr və s.) tətbiq edilir.

3. Malın çatdırılması müddətləri və mal göndərilməsinin bazis şərtləri (INCOTERMS)—malların çatdırılmasına aid ümumi və xüsusi şərtlər, habelə çatdırılmanın konkret təqvim günü müəyyən edilir. Bu bənddə həm də malın daşınması zamanı alıcı və satıcının hüquq və vəzifələri və malın alıcının mülkiyyəti hesab edilmə anı göstərilir.

4. Malın kəmiyyət göstəriciləri—satılan malın kəmiyyət göstəriciləri (miqdarı, sayı, çəkisi, həcmi və s.) müqavilənin həm əsas hissəsində, həm də əlavəsində göstərilə bilər. Lakin bu əlavə müqavilənin ayrılmaz hissəsi olmalıdır. Satılan malların kəmiyyət ölçüləri bir qayda olaraq bu cür mallar üçün tətbiq olunan ölçü üsulları ilə müəyyən olunur.

5. Malın keyfiyyəti—müqavilənin bu bəndirdə satılan malın keyfiyyət sertifikatının olması, onun alıcı ilə bağlanmış müqavilədə göstərilən tələblərə və ya alıcının ölkəsinin keyfiyyət standartlarına cavab verməsi məsələləri göstərilməlidir.

6. Qarşılıqlı hesablaşmaların aparılma qaydaları—bu bənddə hesablaşmaların hansı formada—akkreditiv, inkasso, əvəlcədən ödəmə və ya hər hansı başqa formada aparılması göstərilir. Burada həm də hesablaşmaların aparılacağı valyuta (valyutalar) göstərilir. Qeyd edək ki, hesablaşmanın aparıldığı valyuta malın qiymətinin göstərildiyi valyuta ilə üst-üstdə düşməyə bilər. Bundan başqa, bu bənddə alıcının aldığı mala görə hesablaşma

aparılmalı olduğu bank hesabı və satıcının hüquqi ünvanı, habelə ödənişlərin aparılması üçün baza rolunu oynayan sənədlər (hesab-faktura, yol-nəqliyyat sənədləri və s.) göstərilməlidir.

7. Verilən təminatlar — malın müəyyən edilmiş müddət ərzində və normal şəraitdə daşınma və saxlanma itkiləri istisna olmaqla satıcıdan alıcıya çatdırılmasına təminat müqavilədə göstərilən tərəflərdən (alıcı və ya satıcı) biri tərəfindən verilir. Lakin ticari münasibətlərin daha çox inkişaf etdiyi müasir dövrdə bu təminat çox zaman üçüncü bir iştirakçi tərəfindən sığortanın təqdim olunması ilə əvəzlənir və xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsində bu barədə ayrıca qeydlər aparılır. Hazırda xarici ticarət müqavilələrində üçüncü tərəfin təqdim etdiyi təminatlardan istifadə artıq işgüzar adət hesab edilir.

8. Markalaşdırma və qablaşdırma — müqavilə ilə satılan mal öz fiziki xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq qablaşdırılmalıdır. Qablaşdırma ya müqavilənin tələblərinə görə, ya da malın zədələrdən və korroziyadan qorunması üçün tətbiq olunur. Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq qablaşdırılmış malın qabının iki əks tərəfində üzbəüz olmaqla eyni markalanma aparılmalıdır. Markalanmada göstərilməsi zəruri olan göstəricilərə daxildir:

- alıcının rekvizitləri;
- satıcının rekvizitləri;
- müqavilənin nömrəsi;
- markalanmış mal vahidinin kodu;
- təyinat yeri;
- qabaritlər;
- yüklənmə və boşaltma spesifikasiyasına dair təlimat.

III. Xarici ticarət müqavilələrində rast gəlinən digər bölmələr

- Məsuliyyət;
- Fors-major və arbitraj (mübahisə) yarandığı təqdirdə rəhbər tutulacaq normalar;
- Digər xüsusi müqavilə şərtləri və ya əlavə müddəalar;
- Tərəflərin hüquqi ünvanları və hesabları.

“Məsuliyyət” bölməsində satıcının və ya alıcının müqavilədə göstərilmiş tələbləri yerinə yetirməməyə görə beynəlxalq qanunvericiliyə (istisna hallarda milli qanunvericiliyə) uyğun olaraq daşıyacaqları məsuliyyət göstərilir.

“Fors-majör” və “Arbitraj və mübahisə yarandığı təqdirdə rəhbər tutulacaq normalar” bölümləri bir qayda olaraq həmişə dünya praktikasında ümumqəbul edilmiş hüquq normalarından ibarət olur.

“Olava müddəalar” bölməsində isə müqavilənin tamamlayıcı elementləri göstərilir. Məsələn: müqavilənin qüvvəyə minmə tarixi, imzalanmış müqavilə nüsxələrinin sayı və tərkibi və s.

XİF müqavilələrində də digər müqavilələrdə olduğu kimi, yuxarıda göstərilən standart şərtlər müfəssəl müəyyənləşdirilməzsə bunlar müqavilənin standart şərtləri hesab olunmur və tərəflərin bilavasitə razılaşdırdıqları bütün şərtlər standart şərtlərə nisbətən üstün hesab edilir.

5.2 XİF əməliyyatlarında bazis şərtləri – INCOTERMS – 2000

Xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsində göstərilən əsas məqamlardan biri də beynəlxalq mal göndərmələrinin kommersiya şərtləridir. Bu kommersiya şərtləri xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsi də daxil olmaqla, ümumiyyətlə, bütün xarici iqtisadi fəaliyyət sferası üçün əhəmiyyətli olduğundan bu kitabda da onun öyrənilməsinə xüsusi yer verilir.

Kommersiya (bazis) şərtləri dedikdə, malların bir ölkədən digərinə çatdırılması zamanı, malın mülkiyyət hüququnun ötürülməsi və malın itkisi zamanı tərəflərin öhdəliklərinin əks olunduğu alqı-satqı müqaviləsi nəzərdə tutulur.

Mal göndərilməsinin kommersiya şərtlərinin təfsirinin (izahının) vahid şəkildə olması məqsədilə Ümumdünya Ticarət Palatası “Ticarət terminlərinin izahının Beynəlxalq Qaydaları”nı (“Incoterms”) işləyib hazırlamışdır.

Incoterms – ticarət termini olub, müqavilə bağlandıqdan sonra tərəflərin hüquq və öhdəliklərini dəqiq müəyyən edir, alıcı və satıcı arasında risk və cavabdehliyi müəyyənləşdirir, habelə idxal və ixracatçıların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir və o, beynəlxalq alqı-satqı əməliyyatlarında istifadə edilməzdən əvvəl xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələrində və ümumiyyətlə, xarici iqtisadi əməliyyatlarda ixracatçılar və idxalatçılar arasında malların, tərəflərin öhdəlikləri, vəzifələrini müəyyən edir. Hələ XX əsrin 30-cu illərinə qədər dünya ticarətində yuxarıda qeyd olunan

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə sənədləşmə

ünsürlərlə bağlı çoxlu anlaşmazlıqlar və çətinliklər yaranırdı. Bütün bu nizamsızlığı qaydaya salmaq məqsədilə Beynəlxalq Ticarət Palatası 1936-cı ildə ilk dəfə ticarət terminlərinin düzgün təsnifinin beynəlxalq qaydaları sistemini təqdim etdi. Təqdim olunan bu qaydalar iqtisadiyyatda "Incoterms-1936" adlandırıldı və tədricən öz effektini verməyə başladı. "Incoterms-1936" yarandıqdan sonra hər dövrün mövcud tələbləri nəzərə alınaraq onun üzərində 1953, 1967, 1976, 1980, 1990 və 2000-ci illərdə dəyişikliklər və tamamlandıqlar aparılmışdır. Hazırda qüvvədə olan son variant "Incoterms-2000"dir.

Incotermsin digər variantlarından fərqli olaraq "Incoterms-2000"-in hazırlanmasında Beynəlxalq Ticarət Palatası müxtəlif xarici iqtisadi fəaliyyət növləri ilə məşğul olan və bu kommersiya şərtlərindən aktiv istifadə edən çoxlu beynəlxalq subyektlərin mütəxəssislərinin fikirlərini nəzərə almışdır. Lakin üstünlük yəni də Beynəlxalq Ticarət Palatasının bu işin öyrənilməsi üçün ayırdığı mütəxəssislərinin fikirlərinə verilmişdir. "Incoterms-2000"-in üzərində belə dəqiq işləmələrə baxmayaraq onun tərkibi yəni də böyük faizlə "Incoterms 90" ilə identiklik təşkil edir.

"Incoterms-2000"-i qısa olaraq cədvəl formasında aşağıdakı kimi göstərmək olar:

INCOTERMS - 2000		
Qrup E	EXW	Franko zavod
Qrup F	FCA	Franko daşıyıcı
	FAS	Gəmi boru boyunca sərbəst
	FOB	Sərbəst gəmi bortunda
Qrup C	CFR	Dəyər və fraxt
	CIF	Dəyər, sığorta və fraxt
	CPT	Daşınma (təyinat yeri) qədər ödənilib
	SIR	Daşınma və sığorta (təyinat yeri) qədər ödənilib
Qrup D	DAF	Sərhədə qədər göndəriş
	DES	Gəmidən göndəriş
	DEQ	Gəminin yan aldığı körpüdən göndəriş
	DDU	Rüsum ödənilmədən göndəriş
	DDP	Rüsum ödənilməklə göndəriş

Xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələrinin bağlanması zamanı müxtəlif göndərmə kommersiya şərtlərinin nəzərə alınması və bundan asılı olaraq malın faktiki dəyərinin hesablanması metodologiyası müxtəlif olduğundan, ayrı-ayrı malların dəyərləri üzrə məlumatların sadəcə olaraq toplanması yolu ilə yekun məlumatın bütün mal dövriyyəsi üzrə alınması kifayət deyil. Belə ki, malların dəyər qiymətləndirilməsi müxtəlifcinslidir və müxtəlif elementlərdən təşkil olunmuşdur. Odur ki, bütün idxal və ixrac olunan mallar üçün eyni-cinsli dəyər qiymətləndirilməsi göstəricisinin alınması üçün bütün malların qiymətlərini vahid bazisə götürmək lazımdır.

Xarici ticarət üzrə alqı-satqı müqaviləsində göndərmə kommersiya (bazis) şərtləri xüsusi şərt olaraq malın bir ölkədən digər ölkəyə çatdırılması zamanı alıcı və satıcının öhdəliklərinin araşdırılmasında, mal üzrə mülkiyyət hüququnun başqasına keçməsində, onun itirilməsində, malın xarab olmasında və ya çatdırılmaması zamanı cavabdehliyi müəyyən edir.

Malın göndərilməsinin kommersiya şərti, həmçinin bazis şərti də adlanır. Ona görə ki, o satıcı-ixracatçıdan alıcı-idxalatçıya malın çatdırılması ilə əlaqədar olan xərclərin kim tərəfindən ödənilməsindən asılı olaraq malın sövdələşmə qiymətinin bazisini (asasını) müəyyən edir.

Sövdələşmə qiymətinə o xərclər daxil edilir ki, satıcı öz öhdəliyini müvafiq olaraq göndərmə kommersiya şərti üzrə onların ödənişini öz üzərinə götürür və hesab-fakturaya daxil edir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin beynəlxalq qaydalarla aparılmasına keçilməsi ilə əlaqədar "İnkoterms -2000" qaydalarına müvafiq olaraq 13 göndərilmə kommersiya şərti əsasında müqavilə bağlanıla bilər. Bu təsnifat elə təşkil olunub ki, bütün 13 terminin qısa hərflərlə ifadəsi 4 lətın hərfinin "F", "F", "C", "D" biri ilə başlayır və bu sıralanmaya müvafiq olaraq bütün 13 kommersiya şərti də 4 qrupda ümumiləşdirilir. Bundan başqa əlavə olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, indi aşağıda veriləcək bazis şərtlərinin hər birinin tərkibində alıcı və satıcının öhdəliklərinin, malların, riskin və xərclərin keçməsinə göstərən

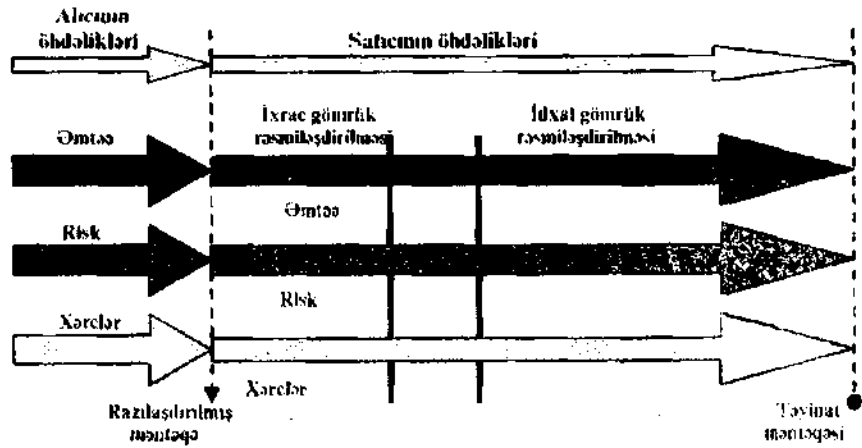
qrulıqlardan¹ istifadə olunmuşdur ki, bu da onların fəaliyyətə başa düşülməsini təmin edir. Beləliklə, xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsində əks olunmuş göndərmənin 13 kommersiya şərtləri aşağıdakılardır:

Birinci qrup: "E" - göndərmənin bu kommersiya şərti yalnız bir termindən ibarətdir.

EXW – Ex Works (... named place) / "Zavoddan" (... razılaşdırılmış məntəqə)

"Zavoddan" ifadəsinin mənası odur ki, satıcı mal öz müəssisəsində alıcıya verdiyi andan öhdəliyini yerinə yetirmiş olur (məsələn, zavoddan, fabrikdə, anbarda və s.). Bu göndərilmə kommersiya şərti ilə satıcı malın nəqliyyat vasitəsinə yüklənməsinə və ixrac gömrük vergilərinin ödənilməsinə (əgər başqa şərtlər olmamışsa) cavabdehlik daşmır. Alıcı isə malın satıcı-müəssisədən təyinat yerinə qədər daşınması ilə əlaqədar bütün riskləri və xərcləri özü çəkir.

EXW

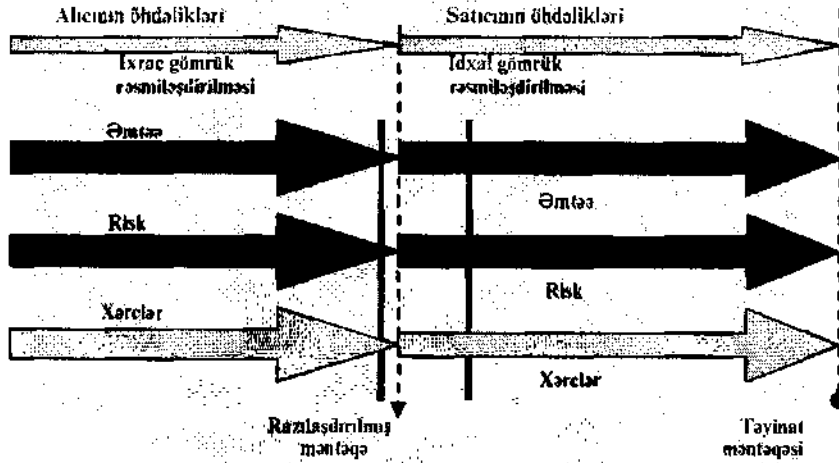
İkinci qrup: "F" göndərmənin bu kommersiya şərti üç termindən ibarətdir:

FCA – Free Carrier (... named place) / "Franko daşıyıcı" (...razılaşdırılmış məntəqə)

¹ "Внешнеторговое дело" (Учебное пособие) П.И.Кретов, К.В.Савченко, М., 2006.

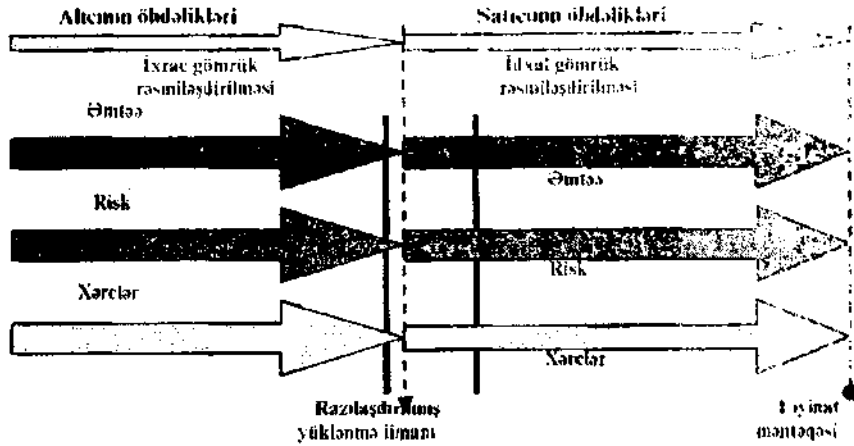
BÖLMƏ 5

Bu terminin mənası odur ki, satıcı mali ixrac gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçirdikdən sonra, alıcı tərəfindən təyin olunmuş daşıyıcıya razılaşdırılmış yerdə və ya məntəqədə təhvil verdikdə çatdırılma üzrə öz öhdəliyini yerinə yetirmiş olur.

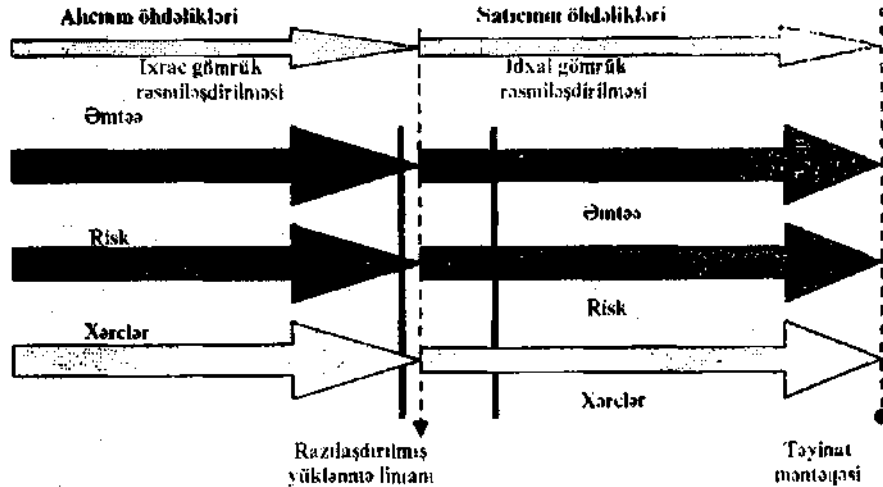
FAS – Free Alongside Ship (... named port of shipment) / “Gəmi bortu boyunca sərbəst” (...razılaşdırılmış yükləmə limanı)

Bu kommersiya şərtinin mənası odur ki, dəniz daşımalarında satıcı mali razılaşdırılmış yükləmə limanına gətirərək onu gəmi bortu boyunca sahildə və ya lixterlərdə (yük daşımaq üçün gəmiyə qoşulmuş yedək müəllif) yerləşdirdikdə öz öhdəliyini yerinə yetirmiş olur. Bu andan etibarən malların korlanması və ya xarab olması üzrə öhdəliklər satıcıdan alıcıya keçir. FAS şərtində tələb olunur ki, malın ixrac rəsmiləşdirilməsini alıcı yerinə yetirsin. Əgər alıcı birbaşa və ya bilavasitə ixrac gömrük rəsmiləşdirilməsini yerinə yetirə bilmirsə bu kommersiya şərtindən istifadə etmək olmaz.

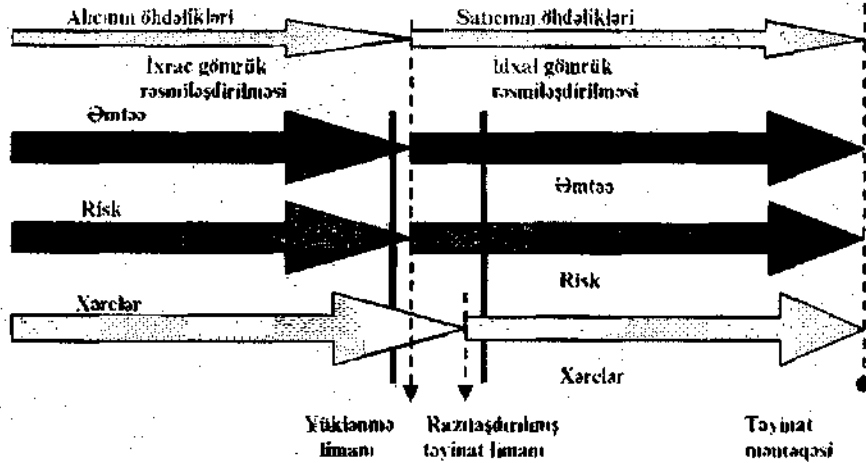
FOB – Free on Board (...named port of shipment) / "Sərbəst gəmi bortunda" (... razılaşdırılmış yüklənmə limanı)

Bu kommersiya şərtində mal göstərilmiş yüklənmə limanında gəminin məhəccərindən keçdikdə satıcı daşınma üzrə öhdəliyini yerinə yetirmiş olur. Malın korlanması və ya xarab olması üzrə öhdəliklər bu andan alıcıya keçir. FOB şərtində tələb olunur ki, malın ixrac rəsmiləşdirilməsini satıcı yerinə yetirsin.

Çüncü qrup: "C" bu kommersiya şərtinə 4 termin daxildir: CFR, CIF, CPT, CIP. Bu qrupa daxil olan bütün çatdırılma şərtlərində ixrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı öz üzərinə götürür. CFR – Cost and Freight (... named port of destination) / "Dəyər və icarə" (...razılaşdırılmış təyinat limanı)

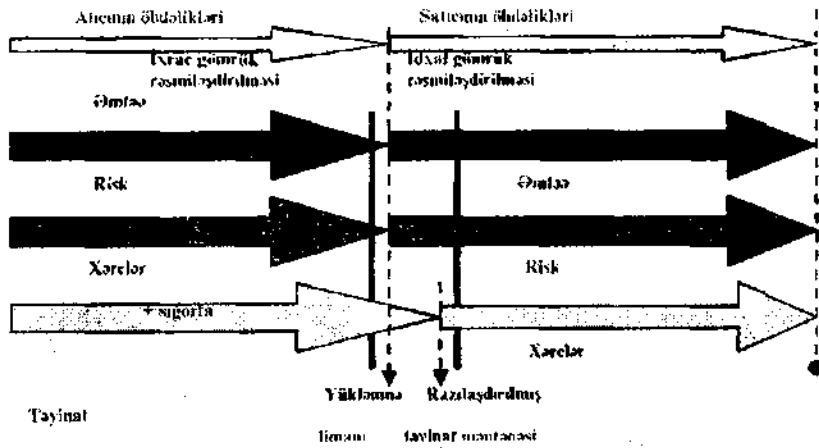
Bu çatdırılma şərtində satıcı malı alıcının ölkəsindəki təyinat limanına çatdırmaq üçün bütün xərcləri ödəyir. Təyinat limanında malın boşaldılması xərcləri də daxil olmaqla sonrakı bütün xərcləri alıcı çəkir.

CIF – Cost, Insurance and Freight (... named port of destination) / "Dəyər, sığorta və icarə" (...razılaşdırılmış təyinat limanı)

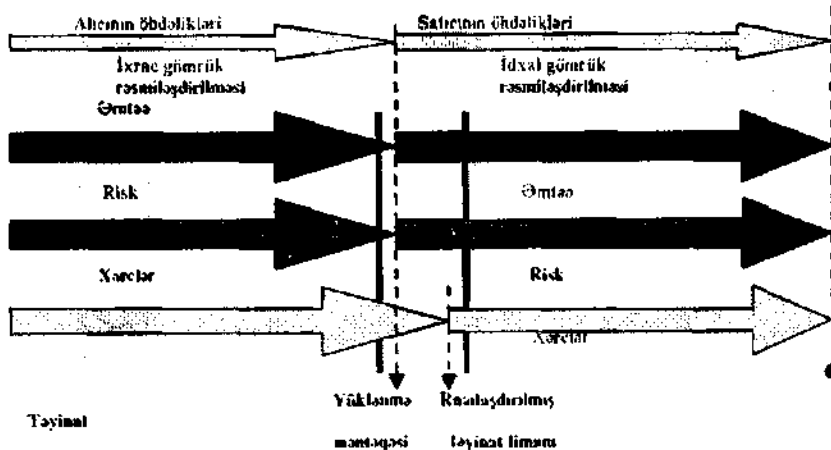
Bu kommersiya şərtində də bütün prosedurlar SFR şərtində olduğu qaydada həyata keçirilir. Bu şərtin yuxarıdakı kommersiya şərtindən yeganə fərqi burada yükün sığorta xərclərinin də satıcının üzərində olmasıdır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə sənədləşmə

CPT — Carriage Paid To (... named place of destination) / “daşınma ... (təyinat yeri) qədər ödənilib” (...razıləşdirilmiş təyinat məntəqəsi)

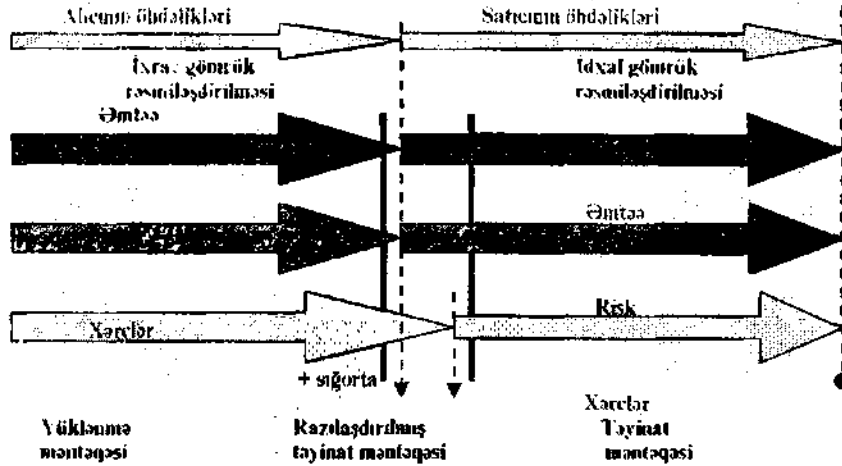
Bu kommersiya şərtində satıcı malın alıcının ölkəsində yerləşən təyinat yerinə aparılmasına və alıcının anbarına malı aparacaq daşıyıcıya təhvil verilməsinə cavabdehlik daşıyır. İxrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı aparır.

CIP — Carriage and Insurance Paid to (...named place of destination) / “daşınma və sığortalama ... (təyinat yeri) qədər ödənilib” (...razıləşdirilmiş təyinat məntəqəsi)

BÖLÜM 5

Bu göndərmə kommersiya şərtində satıcının öhdəsinə, malın satıcının ölkəsində yerləşən təyinat yerində daşıyıcıya təhvil verilməsi və yükün öz hesabına sığortalanması düşür. İxrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı aparır.

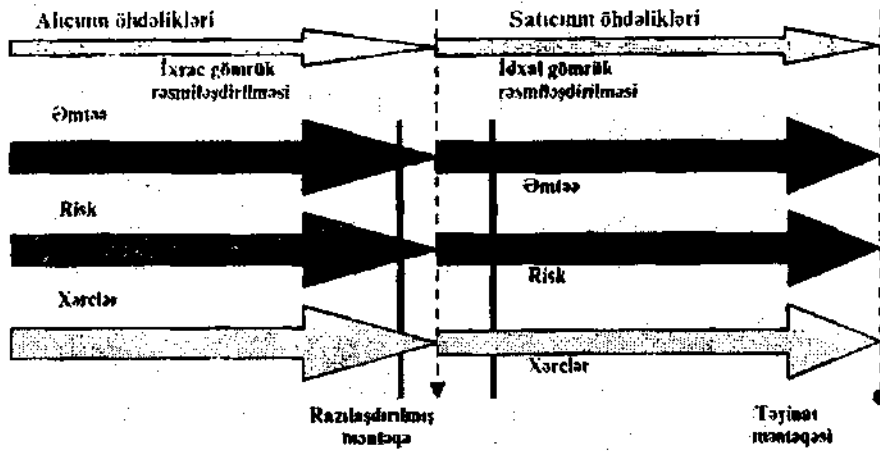

Dördüncü qrup: "D" hərfi ilə başlayır. Göndərilmənin bu kommersiya şərti beş termindən ibarətdir – DAF, DES, DEK, DDU, DDP – (DAF, DES, DEQ, DDU, DDP).

DAF — Delivery At Frontier (... named place) / "sərhəddə qədr göndəriş" (...razıləşdirilmiş məntəqə)

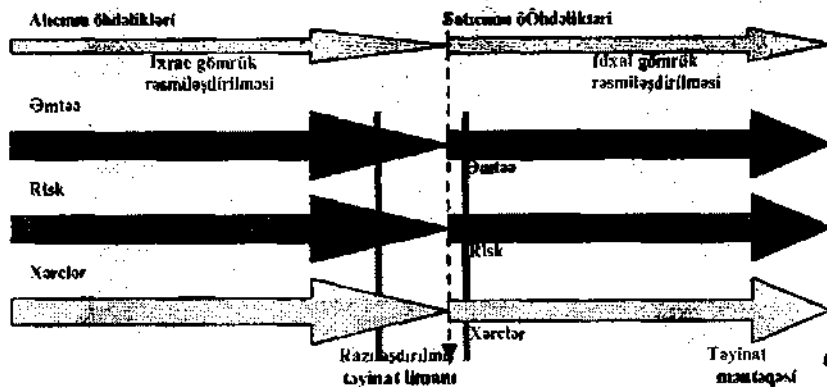
Təyin olunmuş vaxtda sərhəddə razıləşdirilmiş məntəqəyə malın gətirilməsi satıcının öhdəsinə düşür. Burada «sərhəd» termini altında istənilən sərhəd, ixracatçı ölkənin sərhədi, eləcə də idxalatçı ölkənin sərhədi başa düşülür. Odur ki, bu şərt daxilində konkret yerin və ya məntəqənin adı göstərilməklə sərhədin dəqiq təyin edilməsi əsasdır. İxrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı aparır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə sənədləşmə

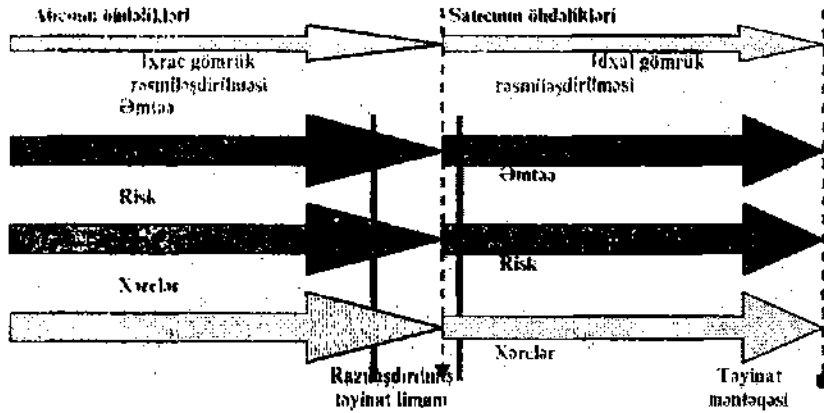
DES — Delivered Ex Ship (... named port of destination) / “gəmidən göndəriş” (...razılaşdırılmış təyinat limanı)

Əgər mal gəminin bortunda alıcıya təhvil verilibsə və hələ razılaşdırılmış təyinat limanında gömrükdən keçməyibsə, satıcı çatdırılma üzrə öz vəzifəsini yerinə yetirmiş hesab edir. Alıcının ölkəsində yerləşən təyinat limanına qədər malın çatdırılması üzrə bütün xərcləri və riskləri satıcı çəkir. İxrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı aparır.

DEQ — Delivered Ex Quay (... named port of destination) “gəminin yan aldığı körpüdən göndəriş” (...razılaşdırılmış təyinat limanı)

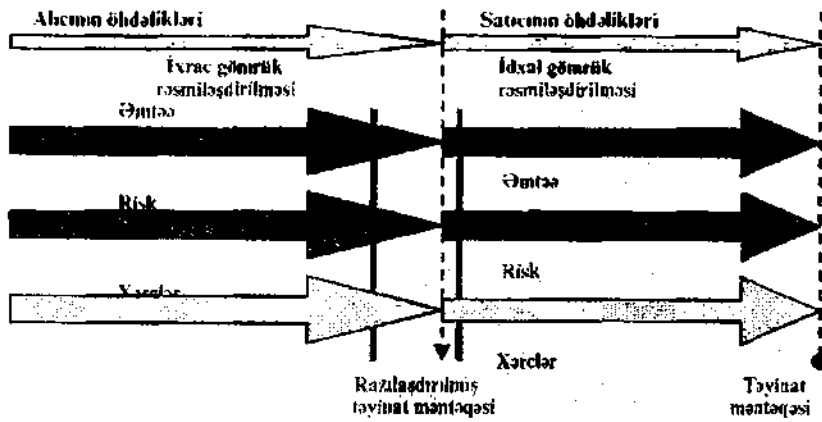
Bu şərtlə satıcı gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçən mali razılaşdırılmış təyinat limanında gəminin yan aldığı körpüdan alıcıya çatdırılması öhdəliyini yerinə yetirir. Satıcı malın çatdırılması zamanı bütün riskləri, eləcə də rüsum, vergi və yığımları özü çəkir. Əgər satıcı idxala birbaşa və ya bilavasitə lisenziya ala bilmərsə, bu termini işlətmək olmaz. İxrac və idxal rəsmiləşdirilməsinin hər ikisini satıcı aparır.

DDU -- Delivery Duty Unpaid (...named place of destination) / "rüsum ödənilmədən göndəriş" (...razılaşdırılmış təyinat məntəqəsi)

Bu göndərmə kommersiya şərtini bəzən «rüsum ödənilmədən alıcının franko-unbar» da adlandırırlar. Satıcı malın alıcının unbarına çatdırılmasına qədər bütün xərcləri və riskləri ödəyir. Bu zaman, ixrac rəsmiləşdirilməsini satıcı aparır və çəkilən xərclərə idxal rəsmiləşdirilməsi aid edilmir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə sənədləşmə

DDP — Delivery Duty Paid (... named place of destination) / "rüsum ödənilməklə göndəriş" (...razılaşdırılmış təyinat məntəqəsi)

Bu göndərilmə kommersiya şərti bəzən «alıcının anbarına göndəriş» də adlandırılır. Bu şərt daxilində idxal və ixrac rəsmiləşdirilməsi ödənilməklə mal alıcının anbarına çatdırılır.

Yuxarıda təsvir olunmuş sxemlərdə xarici ticarət əməliyyatlarında "INCOTERMS 2000" sistemində daxil olan bütün 13 kommersiya şərtinin mahiyyəti çox sadə bir şəkildə göstərilmişdir.

5.3. Xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələri haqqında beynəlxalq hüquqi aktlar

Xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələrinin beynəlxalq hüquqi əsaslarını şərh edərkən ilk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, bu müqavilələr də bütün digər beynəlxalq müqavilələr kimi beynəlxalq müqavilələr hüququnun tərkib elementi hesab edilir. Beynəlxalq müqavilələr hüququ isə beynəlxalq hüququn aparıcı sahələrindən biri olub, beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və xitam olunması qaydasını nizama salan beynəlxalq-

hüquqi normaların məcmusuna deyilir¹. Bu səbəbdən də beynəlxalq müqavilələr hüququnun əksər elementləri xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələrinin hüquqi əsaslarını təşkil edirlər. Sadə bir məntiqi ardıcılığa istinad edərək bu fikrin doğruluğunu sübuta yetirək.

Məlumdur ki, bütün xarici iqtisadi fəaliyyət əməliyyatlarının hüquqi əsasını XİF sövdələşmələri institutu təşkil edir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin sövdələşmələrinin hüquqi mənbələrinə isə beynəlxalq razılaşmalar, qaydalar, konvensiyalar, milli qanunvericilik və habelə də xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən normativ aktlar və beynəlxalq ticarət ənənələri aiddir. Beynəlxalq xarici iqtisadi fəaliyyətdə sövdələşmələr institutu dedikdə xarici partnyorlarla bağlanmış sövdələşmələrin qayda və formalarını tənzimləyən mülki hüquq normaları nəzərdə tutulur. Bu baxımdan sövdələşmə, müqavilə, razılaşma və kontrakt anlayışlarından istifadə olunur və əvvəlki paragraflarda da qeyd etdiyimiz kimi əmtələrin beynəlxalq alqı-satqısı prosesinin hüquqi aspektlərini özündə əks etdirən sənədə müqavilə, yaxud kontrakt deyilir. Buradan da məlum olur ki, həqiqətən də xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələri özlərinin beynəlxalq hüquqi əsaslarını beynəlxalq müqavilələr hüququndan və beynəlxalq hüququn digər müvafiq tərkib elementlərindən götürürlər.

Xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələri şifahi, qismən şifahi və yazılı şəkildə ola bilər. Respublikamızın xarici iqtisadi fəaliyyət təcrübəsində bir qayda olaraq yazılı müqavilələr tətbiq olunur. Bu müqavilələrin tərtib olunması isə özbaşına deyil, müəyyən beynəlxalq hüquqi sənədlərə istinad edilməklə aparılır ki, məhz bu sənədlər də xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələrinin beynəlxalq rəsmi əsaslarını təşkil edir. Xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələri üçün hüquqi əsas olan bu beynəlxalq sənədlər aşağıdakılardır:

1. BMT-nin "Beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri haqqında" 1980-ci il Vyana konvensiyası – bu sənəddə əsasən beynəlxalq alqı-satqı müqavilələrində (kontraktlarında) tərəflərin hüquqi öhdəliklərinin müəyyənləşdirilməsi, müqavilələrin əsas tərkib hissələri və məzmunu, müqavilə predmetinin qiymətinin

¹ Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2002, səh. 108.

müəyyənləşdirilməsi və müqavilə predmetinin dəyərinin ödəniş şərtləri göstərilmişdir.

Malların beynəlxalq alqı-satqısı müqavilələri haqqında Vyana Konvensiyası 1980-ci ildə BMT-nin Beynəlxalq Ticarət Əməliyyatları üzrə Komissiyası tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Bu konvensiyanın hazırlanmasında əsas məqsəd beynəlxalq alqı-satqı müqavilələrində olan əsas tələblərin və şərtlərin unifikasiyalaşması və habelə bu müqavilələrin tərəflərin milli qanunvericilik sistemləri ilə uyğun şəkildə vahid təfsiri üçün ilkin beynəlxalq hüquqi baza yaratmaq idi. Bütün bu məqsədlərə nail olunmaların hamısının bir normativ-hüquqi aktda ifadə olunması ilkin olaraq çətin görsənsə də Beynəlxalq Ticarət Komissiyası bunun öhdəsindən gəldi və 1980-ci ildə 4 hissədən və 101 maddədən ibarət olan sənədi təqdim etdi. Təqdim edilən bu sənəd "Malların beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri haqqında" Konvensiya və ya sadəcə Vyana Konvensiyası adı ilə tanındı.

Vyana konvensiyasının məzmununu qısa olaraq aşağıdakı kimi ifadə etmək olar.

Vyana Konvensiyasına görə əmtələrin alqısı, satqısı və onların irəlilədilməsi ilə bağlı olan xidmətlərin göstərilməsi üzrə ixracatçı ilə idxalatçının razılaşdırdığı və imzaladığı kommersiya sənədi kontrakt adlanır. Kontraktda tərəflərin hüquq və öhdəlikləri kontrakt predmetinə mülkiyyət hüququnun ixracatçıdan idxalatçıya ötürülməsi ilə formalaşır. İxracatçı kontrakt predmetini müəyyən olunan miqdarda, müddətdə, qiymətdə idxalatçının mülkiyyətinə verməli, idxalatçı isə onu qəbul edərək dəyərini ödəməlidir.

Beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri giriş hissədən (preambula), kontrakt predmetini, onun miqdarını və keyfiyyətini, qablaşdırma və markalanmasını, göndərilmə müddəti və vaxtını göstərən müddəalardan, predmetin göndərilməsi zamanı tərəflərin məsuliyyəti və risklərini müəyyənləşdirən bazis şərtlərindən, kontrakt predmetinin qiymətini və kontraktın ümumi məbləğini göstərən maddələrdən, təminatlardan, mübahisəli məsələlərin həlli yollarını müəyyənləşdirən iddia şərtlərindən, cərimə sanksiyalarını və itkilərin ödənilməsi qaydalarını özündə əks etdirən şərtlərdən, yüklərin daşınması prosesinin nəqliyyat və sığorta şərtlərindən, "fors-major" hallarını və mübahisələrin arbitraj vasitəsilə

həllini nəzərdə tutan, kontraktın qüvvədə olma müddətini, onun vaxtından əvvəl pozulması, yaxud uzadılması məsələlərini həll edən müddəalardan, habelə tərəflərin razılığı ilə müəyyənləşdirilən digər şərtlərdən ibarət olur. Kontrakt tərəflərin imzası və rekvizitləri ilə yekunlaşdırılır.

Beynəlxalq alqı-satqı kontraktlarında predmetin qiymətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı möhkəm, mütəhərrik, dəyişkən, müqavilə, birja və s. kimi qiymətlərdən istifadə olunur.

Qiymətlər kontraktın bağlanılmasında, qüvvədə olduğu müddətdə, yaxud icrası anında müəyyənləşdirilə bilər.

Kontraktda tərəflər bir-birinə müxtəlif xarakterli qiymət güzəştləri tətbiq edə bilərlər.

Kontrakt predmetinin dəyərinin ödənilməsi işi ödəniş müddəti-ni, ödəniş valyutasını, ödəniş üsulu və metodlarını, habelə hesablaşma formalarını özündə əks etdirən ödəniş şərtləri ilə müəyyənləşdirilir. Hesablaşmalar zamanı ən çox tətbiq olunan formalara inkasso, akkredativ, açıq hesab, teleqraf və poçt köçürmələri, çeklər və veksellər aid olunur.

2. Beynəlxalq Ticarət Palatasının nəşr etdiyi "Ticarət terminləri haqqında beynəlxalq qaydalar" və ya qısa desək "Incoterms-2000" bu sənəddə isə beynəlxalq alqı-satqı müqavilələrində istinad edilə bilən bazis şərtləri verilmişdir. Beynəlxalq alqı-satqı kontraktlarında bazis şərtləri, habelə kontrakt predmetinin qiymətini və ödəniş qaydalarını müəyyənləşdirən şərtlər çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazis şərtləri kontrakt predmetinin ixracatçıdan idxalatçıya doğru hərəkəti zamanı vəzifə və risklərin tərəflər arasında bölüşdürmə dərəcəsini müəyyənləşdirir. Beynəlxalq ticarətdə bu şərtlər unifikasiya edilərək "İnkoterms 2000" adlı beynəlxalq kommersiya terminləri adı altında hazırlanmışdır. İnkotermsin 13 şərti mövcuddur. Bu şərtlər E, F, C və D qruplarında birləşdirilmişdir ki, onlar da əvvəlki paragrafda ətraflı izah edilmişdir. Hazırda xarici iqtisadi fəaliyyət təcrübəsində ən çox tətbiq olunan bazis şərtlərinə FOB (gəminin bortu boyunca azaddır) və CIF (dəyər, sığorta və fraxt) aiddir.

3. Digər beynəlxalq sənədlər –dedikdə isə əsasən dövlətlərin öz aralarında bağlanmış ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələri başa düşülür ki, onlar da aşağıdakı 2 ümumi qrupda təsnifləşdirilir:

Birinci qrupda əsasən spesifik istiqamətli beynəlxalq sənədlər toplanılıb. Buraya aşağıdakılar aiddir:

- çarçivə xarakterli siyasi müqavilələr (məsələn, dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında müqavilələr);
- ticarət müqavilələri (bu müqavilələrdə, adətən dövlətlər arasındakı münasibətlərdə müəyyən növ ticarət-iqtisadi rejim müəyyən edilir);
- ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında uzunmüddətli sazişlər (bu sazişlər müvafiq dövlətlər arasında əməkdaşlığın konkret sahə və formalarını müəyyən edir);
- istehsal və xidmət sahəsində əməkdaşlığa dair sazişlər;
- texniki yardımların göstərilməsi haqqında sazişlər;
- iqtisadi əməkdaşlığın maliyyə-kredit təminatı haqqında sazişlər (məsələn, kliring sazişləri, kredit sazişləri və s.) və s.

İkinci qrupda isə xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələrinin beynəlxalq hüquqi əsasını təşkil edən sənədlər kimi beynəlxalq ticarət hüququnun mənbələrini göstərmək olar ki, onlar da aşağıdakılardır.

- ticarət müqavilələri – ikitərəfli əsasda bağlanılır, tərəflər arasında ticarətin ümumi hüquqi əsasını müəyyən edir; adətən uzun müddətə və ya müddətsiz bağlanılır. Tərəflər bu müqavilələrdə aşağıdakı məsələləri həll edirlər: ticarət və ya iqtisadi əlaqələri həyata keçirmək hüququ olan subyektləri müəyyən edirlər, bir-birinə bu və digər sahədə müvafiq hüquqi rejim verirlər, bir-birinin ərazisində öz fiziki və hüquqi şəxslərinin fəaliyyətinin hüquqi rejimini müəyyən edirlər;
- əmtəə dövriyyəsi haqda sazişlər – ikitərəfli əsasda qısa müddətə bağlanılır, tərəflər arasında əmtəə dövriyyəsi təşkil edən malların kontingentini müəyyən edir. Bu müqavilələrə əsasən, tərəflər müəyyən edilmiş malların idxal və ixracı üçün maneəsiz lisenziyanın verilməsini təmin etməlidirlər;
- beynəlxalq əmtəə sazişləri – xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində çoxtərəfli sazişlərdir, mineral və kənd təsərrüfatı xammalını idxal və ixrac edən dövlətlər arasında

bağlanılır. Bu sazişlərdə dövlətlər müvafiq məlun alqı-satqısı üzərində kvotalar müəyyən etməklə qiymətlərin kəskin surətdə qalxıb enməsinin qarşısını almağa cəhd edirlər. Bəzi sazişlərin praktiki həyata keçirilməsi üçün isə beynəlxalq təşkilatlar (məsələn, OPEK) yaranır.¹

Xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələrinin beynəlxalq hüquqi əsaslarından biri də bu sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların normativ-hüquqi aktları və tövsiyələridir. Hazırda 2 belə universal təşkilat mövcuddur:

1. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) – keçmiş QATT (Tarif və Ticarət üzrə Baş Saziş).

2. Beynəlxalq Ticarət Palatası – 1920-ci ildə təsis edilib. Milli qanunvericiliyin unifikasiyası üzrə işlər aparır və fakültativ xarakterli beynəlxalq aktlar işləyib hazırlayır. Hazırda geniş istifadə olunan “Incoterms” bu palata tərəfindən hazırlanmışdır.

Beləliklə də yekunda məlum oldu ki, xarici iqtisadi fəaliyyət müqavilələrinin beynəlxalq hüquqi əsası dedikdə, beynəlxalq normativ aktlar və beynəlxalq təşkilatların sənədlərindən ibarət nizamlı elementlər çoxluğu başa düşülür.

¹ Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2002, səh 253.

BÖLMƏ 6

İSTEHSAL AMİLLƏRİNİN BEYNÖLXALQ HƏRƏKƏTİ

6.1. Kapital beynölxalq hərəkətinin nəzəri-metodoloji aspektləri

Kapitalın beynölxalq miqrasiyasını nəzəri cəhətdən izah edən ənənəvi və müasir nəzəriyyələr mövcuddur. Ənənəvi adlanan nəzəriyyələrə əsas etibarilə neoklassik, neokeyns və marksist konsepsiyaları, müasir nəzəriyyələrə isə TMK konsepsiyası, portfel investisiyalar nəzəriyyəsi, kapital qaçışı nəzəriyyəsi və s. aiddir.

Kapital ixracının neoklassik nəzəriyyəsi beynölxalq ticarətin klassik nəzəriyyəsi əsasında inkişaf etmişdir. Belə ki, onun əsasını D.Rikardonun beynölxalq ticarətin müqayisəli üstünlüklər prinsipi təşkil edir. Bu prinsipə istinad edərək klassik ingilis iqtisadçısı C.S.Mill XIX əsrdə ilk dəfə olaraq kapitalın ölkələrarası hərəkəti məsələləri ilə məşğul olmağa başladı. Rikardonun ardınca o, göstərdi ki, kapital ölkələr arasında gəlirlərin qeyri-bərabərliyi səbəbindən hərəkət edir, hansı ki, bəzən kapital cəhətdən zəngin olan ölkələrdə bu gəlirlərin enmə meyilləri baş verir.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ingilis iqtisadçıları, xüsusən də C.A.Hobson və C.Keyns JB.Seyin istehsal amilləri konsepsiyasını BİM sistemine və kapitalın beynölxalq hərəkəti sferasına da aid etdilər. Keynns neoklassik nəzəriyyə üçün beynölxalq ticarət və kapitalın beynölxalq hərəkətinin alternativliyi haqqında mühüm bir postulat ifadə etmişdir: müəyyən şərtlər daxilində istehsal amillərinin miqrasiyası beynölxalq ticarəti əvəz edə bilər. Bu nəzəriyyə tərəfdarlarının, marjinalizmin əsasını qoyan K.Manqer, U.Cevons, E.Bem-Baverk, tərəfindən əsası qoyulmuş sən sənəçilik amillərinə maraqları da buradan yaranmışdır.

İngilis iqtisadçıları göstərdilər ki, istehsal amilləri BIM sisteminə az mütəhərrikdilər (ölkədaxili mobillik səviyyəsindən fərqli olaraq) və bu səbəbdən də onların bu münasibətlər sisteminə də iştirakı çox da böyük deyil.

Neoklassik nəzəriyyə XX əsrin I onilliyində F.Hekşer və B.Olin, R.Nurkse və K.İverson tərəfindən təkmilləşdirilmişdir. Belə ki, Hekşer son faydalılıq nəzəriyyəsinə əsasən istehsal amilləri qiymətlərinin beynəlxalq tarazlığının tendensiyasını formalaşdırmışdır. Bu tendensiya özünə həm beynəlxalq ticarət, həm də istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti üzərindən yol açır ki, bu amillərin dəyər və miqdarları müxtəlif ölkələrdə bərabər deyil.

B.Olin isə beynəlxalq ticarət konsepsiyasında göstərirdi ki, istehsal amillərinin hərəkəti müxtəlif ölkələrdə onlara olan müxtəlif tələbatlarla bağlıdır: onlar səmərəliliyi aşağı olan ölkələrdən daha yüksək olan ölkələrə doğru hərəkət edir. Kapital üçün son səmərəlilik isə əsasən faiz stavkaları ilə müəyyən olunur. B.Olin, həmçinin kapitalın beynəlxalq hərəkətinə təsir edən tamamlayıcı momentləri də göstərmişdir. Bunlara o, gömrük baryerlərini (əmtəə idxalına mane olur və xarici kapitalın ölkədaxili bazara girməsinə şərait yaradır), filialların kapital yatırımları coğrafi diversifikasiyasına can atması, xarici investisiya riskləri və onların bu əsasda təhlükəsiz və riskli tiplərə ayrılmasını aid etmişdir.

R.Nurkse kapitalın beynəlxalq hərəkətinin müxtəlif mədellərini yaratmış və belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, əmtəə ixracı sürətlə artan ölkədə əlavə kapitalla tələbat yaranır və ölkə bu kapitalı idxal edir. Nurkse bu mütənasibliyin əksini də məqbul sayır. K.İverson neoklassik nəzəriyyəyə yeniliklər gətirərək kapitalın beynəlxalq hərəkətinin iki səviyyəsini real və tədiyyə balansının idarə edilməsi üçün tənziomedici səviyyələri fərqləndirir. O, həmçinin qeyd edirdi ki, kapitalın müxtəlif tipləri əsasən kapitalın köçürülməsi səbəbindən müxtəlif beynəlxalq mütəhərrikliyə malikdir. Hər bir ölkənin aktiv kapital ixrac və idxal edə bilməsi də məhz bu faktla izah olunur.

Neokeyns nəzəriyyəsi – bu nəzəriyyənin tərəfdarları kapitalın hərəkəti ilə ölkənin tədiyyə balansını arasında olan əlaqəni ön plana çəkirlər. Keyns özü göstərirdi ki, kapitalın hərəkəti tədiyyə balansında tarazlığın pozulması ilə əlaqədədir. Belə ki, ölkədə əmtəələrin ixracı onların idxalından artıq olduqda kapital ölkədən

ixrac olunur və bu zaman dövlət müdaxiləsi ləğvəldən, R. Harrod özünün «iqtisadi dinamika» modelində göstərir ki, kapital axımından zəngin olan bir ölkədə iqtisadi artım tempi ne qədər aşağı olarsa, həmin ölkədən kapital axım tendensiyası bir o qədər yüksək olar. E. Domor ölkənin ticarət balans və məşğullüq səviyyəsini təhlil edərək göstərirdi ki, ölkənin kapital ixracı onun xaricdəki investisiyalarından gələn gəlirlə daxili investisiyalardan gələn gəlirin münasibətindən asılıdır.

Əgər ölkədə investisiyaların həcmi investisiya gəlirlərindən daha çox artırsa, bu zaman ticarət balansı aktivdir. Əks halda ticarət balansı passivdir.

Neokeyns nəzəriyyəsi İEOÖ-ün Afrika, Asiya və Latın Amerikası ölkələrinin inkişafına etdikləri kömək siyasətinin əsasına çevrilmişdir. Çünki bu nəzəriyyə İEOÖ-ə kapital ixracı eyni zamanda onun həm ixracatçı ölkələrinin, həm də idxalçı ölkələrinin iqtisadi aktivliyinə tökan verir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, İEOÖ-ə kapital axını böyük risk və digər maneələrlə qarşılaşır.

Ümumilikdə götürdükdə neokeyns nəzəriyyəsinin bir sıra çatışmazlıqları mövcuddur. Bu nəzəriyyə də neoklassik nəzəriyyə kimi makroiqtisadi təhlilə əsaslanaraq fərdi investorların fəaliyyətini nəzərə almır.

Marksist konsepsiya — bu konsepsiyanın banisi K. Marks kapital ixracının səbəbini onun ölkədə nisbi artıqlığın görür. Nisbi artıq kapital məbhumu altında o, elə kapital nəzərdə tuturdu ki, bu kapitalın ölkə daxilində istifadəsi gəlir normasına aşağı düşməsinə səbəb olur. Nisbi artıq kapital üç formada təzahür edir: mal, istehsal (artıq istehsal gücü və işçi qüvvəsi) və pul formasında. Ölkənin dünya kapitalizm sistemində cəlb olunması və ikinci şərtlərin yaranması (istehsal infrastrukturunu) ilə kapital ixracı baş verir. XIX əsrin sonunda monopoliaların güclənməsi kapital ixracına tökan verdikdə V.İ. Lenin bu prosesi kapitalizmin müasir mərhələsi, onun tipik əlaməti saymışdır.

Yeni marksist nəzəriyyə nümayəndələri yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı kapital ixracının daha bir neçə səbəbini göstərmişlər: istehsalın beynəlmilləşməsi, inhisarlar arasında rəqabətin güclənməsi, inkişaf templərinin artması (həm İEO-in, həm də İEOÖ-in xarici kapitəla tələbatının artmasına səbəb olur).

Müasir nəzəriyyələri: Trans Milli Şirkətlərin (TMS) XX əsrin ikinci yarısında fəaliyyətlərinin sürətlə artması nəticəsində onlar iqtisadi nəzəriyyədə əsas diqqət mərkəzinə keçmişdir. İlk dövrlərdə TMS-lər, ancaq firma nəzəriyyəsi çərçivəsi daxilində öyrənilirdi, sonralar isə onlar üçün ayrıca müstəqil konsepsiyalar işlənib hazırlanmağa başlandı ki, onların da əsasında əsasən amerikalı iqtisadçıların ideyaları üstün mövqə tutur. S.Haymerin birbaşa investisiyaların xaricdə həyata keçirilməsi baxımından firmaların yerli rəqiblər arasında üstünlüyə malik olma zəruriliyi nəzəriyyəsi, R.Kouzun iri korporasiya daxilində spesifik bazarın mövcudluğu və R.Vernonun «əmtənin həyat dövrü» konsepsiyası (bu konsepsiyaya da o, TMS anlayışını xarici rəqiblərinə «zərbə» vurmağa çalışan milli inhisar kimi izah edir).

C.Helbreyt hesab edirdi ki, TMS-lərin genezisi texnoloji səbəblərlə şərtlənir. Müasir istehsal XIX əsrə nisbətən daha mürəkkəb olduğundan onun reallaşması və xidmət firmalarından xaricdə mal-xidmət şəbəkəsi yaradılmasını tələb edir.

Marksist nəzəriyyəyə görə TMS – istehsalın beynəlmilləşməsi prosesində kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsinin nəticəsidir. TMS-lərin əsas xüsusiyyəti - əmtə və xidmətlərin xaricdə istehsal, yəni birbaşa investisiyaların mövcudluğudur. Bu səbəbdən də TMS konsepsiyası çərçivəsində bir neçə birbaşa investisiya modelləri hazırlanmışdır:

1. İnhisarçı üstünlüklər modeli – bu model S.Haymer tərəfindən hazırlanmış və sonralar Ç.P. Kindleberqer, R.E.Keyvz, Y.C.Conson, R.Lakru tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Bu modelə görə xarici investor yerli investora nisbətən daha az əlverişli şəraitə mövcud olur. O, ölkənin bazarını və konyunkturunu zəif bilir, geniş əlaqələri yoxdur, əlavə nəqliyyat xərcləri çəkir və risklə üzləşir. Bu səbəbdən də ona yerli rəqiblərə nisbətən əlavə inhisarçı üstünlük lazımdır ki, o, daha yüksək gəlir götürə bilsin. Bu gəlir inhisarçı rəqabət (bu nəzəriyyə E.Çembellin tərəfindən hazırlanmış) fəaliyyətində mövcud üstünlüklər hesabına investisiya riskinə görə əldə edilən mükafatdır.

Xarici investor üçün inhisarçı üstünlüklər məfhumuna yerli əmtəə bazarlarında qeyri-mükəmməl rəqabət (əmtəə orijinal olduqda), resurslar bazarında qeyri-mükəmməl rəqabət (xarici firma mükəmməl texno-ologiyaya, böyük sahibkarlıq təcrübəsinə malik

olduqda), xarici investisiyanın əlverişli dövlət tənzimlənməsi (firmaların kapitala güzəştləri) və s. addır.

İnhisarçı üstünlüklər modern inhisarçı rəqabət nəzəriyyəsinə uyğun olaraq bu başa investisiyaların sütəti artım tempinin firmanın istehsalının kifayət qədər gəlirli səviyyədə saxlanılmasının yeni bazarlar siyasətində mümkünlüyü və əmtəələrin ixracında müxtəlif bəryələrin mövcudluğu ilə izah edilir.

2. Əmtəənin həyat dövrü modeli. Bu model amerikalı iqtisadçısı R. Verno tərəfindən firmanın artım nəzəriyyəsi əsasında hazırlanmışdır: yeni əmtəə 4 mərhələdə mövcud olur: Bazarı çıxarma, satışın artımı, yetkinlik, enmə dövrləri. İstehsalı yeni təşkil olunmuş firmaya aid əmtəələrin beynəlxalq həyat dövrü isə fərqlidir:

I – yeni əmtəənin inhisarçı istehsalı və ixracı.

II – xarici rəqib firmalar tərəfindən analoji məhsulların istehsalı və bazara çıxarılması (ilk olaraq öz daxili bazarına).

III – Rəqiblərin üçüncü ölkələrin bazarlarına çıxması və məhsulun pioner ölkədən eksportunun azalması.

IV – Rəqiblərin pioner-ölkə bazarlarına çıxması.

Beynəlxalq bazarda yeni rəqiblərin meydana çıxması ilə firma yeni məhsulların istehsalına başlaya bilər. İxrac təhlükəsi artdıqca firma həmçinin əmtəənin həyat dövrünün uzanması üçün xaricdə onun istehsalını təşkil edə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, artım və yetkinlik dövründə istehsal xərcləri aşağı düşür və bununla qiymətlərin enməsi və ixracın artması imkanları, həmçinin xarici istehsalın təşkili imkanları artır. Əmtəələrin ixracına nisbətən istehsalın xaricdə təşkili nisbətən az dəyişən xərclər, gömrük bəryələrinin dəf edilməsi, xarici şirkətlərə asan rəqabət və s. səbəblərdən daha sərfəlidir.

6.2. Kapitalın və maliyyənin beynəlxalq hərəkətinin mahiyyəti, məqsədləri və əsas formaları

Kapitalın və maliyyənin beynəlxalq hərəkəti dedikdə milli kapitalın bir hissəsinin daxili dövriyyədən çıxarılaraq əmtəə və pul formasında başqa ölkədə yerləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Kapitalın və maliyyənin hərəkəti, onun ixracı müasir dünya təsərrü-

fat sisteminin formalaşmasının mühüm ehtətlərindən biridir. Kapital ixracı dünya təsərrüfat sisteminin formalaşması ilə yanaşı onun beynəlmilləşməsinin, o cümlədən beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin reallaşmasının mühüm formalarından biri kimi çıxış edir. Kapital və maliyyənin ixracının həyata keçirilməsi ölkələr arasında əmtəə və xidmətlərin ixracatında mövcud inhisarçılığa son qoydu və bununla da beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sferasında istehsal amillərinin hərəkətinin yeni təkmilləşmiş formasını meydana çıxardı. Belə ki, dünya ölkələri arasında həyata keçirilən iqtisadi münasibətlər daha çox əmtəə və xidmətlərin ixracı prosesini əhatə etdiyi üçün bu ixrac ölkələrin dünya iqtisadi sistemindən meydana gələn maddi maraqlarını tam təmin edə bilmirdi. Ölkələr kapitalların beynəlxalq hərəkətini təmin etməklə dünya iqtisadiyyatında istehsal amillərinin beynəlmilləşməsi prosesini sürətləndirdilər. Kapital ixracı ölkələr arasında onun qarşılıqlı hərəkəti olmaqla hər bir ölkə üçün müəyyən iqtisadi fayda gətirir. Ölkələr arasında kapital ixracının əsas və başlıca məqsədi də yüksək inhisar mənfəəti əldə etməkdir ki, məhz bu mənfəət əmtəələrin və xidmətlərin ixracatı prosesində ölkələrin əldə edə bilmədikləri iqtisadi səmərədən bir neçə dəfə üstündür. Dünya təsərrüfatında və dünya iqtisadi proseslərində iştirak edən dövlətlər istehsal amillərinin istifadəsinin səviyyəsinə uyğun olaraq müəyyən qədər gəlir əldə edirlər. Bu gəlir ölkələrin dünya bazarında formalaşan beynəlmillət dəyəri ilə onların milli təsərrüfatlarında formalaşan dəyər arasından fərqlə müəyyən edilir. Belə olan halda dünya bazarlarında iştirak edən hər bir ölkə orta mənfəət normasından yüksək olan mənfəət növü, yəni inhisar mənfəət əldə etməyə can atırlar. Bu halda ölkələr dünya ticarət əlaqələrini təmin edə bilmədiyi daha yüksək mənfəət normasını əldə etmək məqsədilə kapitalın və maliyyənin beynəlxalq hərəkətinin iştirakçısı olurlar. Bununla kapital və maliyyə ixracatçılarının qarşılıqlarına qoyduqları əsas məqsəd, yəni yüksək mənfəət əldə etmək niyyət təmin edilmiş olur. Yüksək gəlir əldə etmək məqsədilə ixrac olunan kapital və maliyyənin beynəlxalq səviyyədə hərəkətinin baş verməsi üçün bir sıra səbəblər mövcuddur:

1. Milli təsərrüfatda nisbi kapital artıqlığının mövcud olması;
2. Dünya təsərrüfatında iştirak edən ölkələrin kapitalla

olan tələb və təklifnin müxtəlif olması;

3. Milli təsərrüfatda yerli bazarın inhisarlaşmasına imkanın yüksək olması;
4. Müxtəlif ölkələrdə istehsal olunan məhsulların hazırlanmasına sərf olunan istehsal xərclərinin səviyyəsindən əsaslı fərqlərin mövcud olması;
5. Kapital ixrac edən ölkələrdə istehsal amillərinin nisbətən ucuz olması;
6. Ölkədə investisiya üçün sabit siyasi vəziyyətin və əlverişli şəraitin mövcud olması;
7. Ölkələrin xarici ticarətdə milli bazarlarla müqayisədə müqayisəli üstünlük prinsiplərinin mövcud olması.

Bütün bu səbəblərlə yanaşı ölkələr arasında kapital ixracına təsir göstərən aşağıdakı amillər də vardır:

1. Ölkələrin milli iqtisadiyyatları arasında qarşılıqlı əlaqədə və asılılığın artması, istehsal və tədavülün beynəlmilləşməsi;
2. Beynəlxalq sənaye ticarətinin meydana gəlməsi və kapitalın transmilliləşməsi;
3. Ölkədə kapitalın bir hissəsinin iqtisadi artımın sürətini yüksəltməsi və ölkədə məhsulluq səviyyəsinin artırılması və s.;
4. Xarici kapitalın təsiri ilə inkişafda etməkdə olan ölkələrin öz milli iqtisadiyyatının dirçəlməsi üçün iqtisadi maraqlar;
5. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının rolu;
6. Ekoloji proseslər və amillər.

Kapital ixracına təsir göstərən bu amillər beynəlxalq səviyyədə kapitalların hərəkətini daha da sürətləndirir. Eyni zamanda ölkələrdə kapitalların və maliyyənin beynəlxalq səviyyədə hərəkətində müəyyən iqtisadi səmərə əldə etməyə səvq edir. Kapital ixracının həyata keçirilməsi zamanı müxtəlif ölkələr iqtisadi maraqlarından asılı olaraq onun müxtəlif formasını tətbiq edir ki, bu da əsasən iki istiqamətdə həyata keçirilir. Dünya təsərrüfat sistemində kapitalın və maliyyənin hərəkəti iki formada tətbiq olunur:

1. Sahibkar formasında kapital ixracı;
2. Bore formasında kapital ixracı.

Sahibkar formasında kapital ixracı bərc formasındakı kapital ixracına nisbətən bir qədər gəc yaranmış olsa da bütövlükdə əldə olunan gəlirin həcminin artırılması baxımından bu kapital növü iqtisadi cəhətdən daha sərfəlidir. Kapitalın ixracı prosesində sahibkarlıq formasında kapital ixracı əsasən xarici ölkələrdə istehsal sahələrinin yaradılması, sənaye müəssisələrinin açılması bank və kredit əməliyyatları ilə məşğul olan şirkətlərin və maliyyə oliqarxiyalarının yaradılmasından ibarətdir. Sahibkarlıq formasında ixrac edilən kapitalın nəticəsi olaraq sahibkar müəyyən gəlir əldə edir ki, gəlirin səviyyəsi kapitalın tətbiq olunduğu sahədən və istehsal olunan məhsulların dünya bazarında reallaşdırma səviyyəsindən asılıdır. Sahibkarlıq formasında kapital ixracı qeyri-müəyyən müddətə tətbiq edilir. Yəni kapitalın tətbiq olunduğu ölkədə investisiya şəraitləri dəyişdiyi halda kapital ixracının dəyişdirilməsi ilə bağlı əməliyyatlar, yəni səhmlərin satılması, istiqrazların əldə olunması ilə bağlı olan əməliyyatlar dayandırılır. Kapital və maliyyənin sahibkar formasında ixracında əsas üstün cəhətlərdən biri xarici ölkədə istehsalın ayrı-ayrı sahələri üzərində idarəetmə və nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Kapitalın və maliyyənin bərc formasında hərəkəti tarixən sahibkar formasında kapital ixracından əvvəl mövcud olmuş və sahibkar kapitalına nisbətən müəyyən müddət üstünlük təşkil etmişdir. Bərc formasında kapital ixracı əsasən müxtəlif ölkələrə kreditlərin verilməsi, istiqrazların satılması formasında həyata keçirilir. Bu zaman verilən kreditlərin həcmindən və istifadə səviyyəsindən asılı olaraq kapital sahibi razılaşıdırılmış faiz əldə edir. Sahibkar və bərc kapitalı arasındakı əsas fərq odur ki, bərc kapitalı zamanı səhmlər, istiqrazlar əldə edən ölkələrin sərəncamında qahr. Bu yalnız müəyyən müddətdə həyata keçirilir. Müddət başa çatdıqdan sonra kapital faizlə birgə kreditora qaytarılır. Sahibkar formasında kapital ixrac edildiyi halda isə mülkiyyət hüququ ixracatçıda qahr. Kapitalın və maliyyənin beynəlxalq hərəkətinin qeyd olunan 2 forması arasında bu fərq əldə olunan mənfəətin səviyyəsindən də birbaşa asılıdır. Belə ki, bərc kapitalının ixracı zamanı onun sahibi mənfəətin həcmi barədə maraqlanmır, narahatçılıq keçirmir. Həmin sahibkar kapitalı formasında ixrac edilən kapitalla uyğun olaraq xarici ölkədə yaradılmış

istehsal sahələrinin nəticəsi və onun reallaşdırılması sahibkar üçün problem olaraq qalır, bəzə kapitalında isə bəzə verən, yəni kreditor əvvəlcədən müəyyən edilmiş faizi əldə edir ki, bu da onun bu kapital ixracı üzrə iqtisadi maraqlarını təmin etmiş olur.

Kapitalın sahibkarlıq formasında ixracı özü də 2 yerə ayrılır:

1. Portfel şəklində kapital ixracı;
2. Birbaşa investisiya və ya müstəqil kapital ixracı.

Portfel kapital ixracının əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada həm dövlət, həm beynəlxalq təşkilatlar, həm də ayrı-ayrı fiziki şəxslər xarici ölkələrdə mövcud fəaliyyətdə olan istehsal və maliyyə müəssisələrinin səhmlərini əldə edə bilərlər. Bununla da onlar kapitalın tətbiq olunduğu sahədə birbaşa iştirak etməmək yolu ilə əldə olunan gəlirin müəyyən hissəsinə sahib olurlar. Qeyd edək ki, Beynəlxalq Valyuta Fondunun müəyyən etdiyi qaydaya uyğun olaraq birbaşa investisiyanın portfel investisiyalardan fərqləndirən bir neçə xarakterik cəhətləri mövcuddur. Birinci cəhət xarici kapital qoyuluşlarının idarə olunması ilə bağlıdır. Belə ki, birbaşa investisiyalar tətbiq olunarkən xaricdə yaradılan filial müəssisələri əsas şirkətlərin bilavasitə nəzarəti altında olur. Bu sahədə daha bir fərqli cəhət investisiyaların (fiziki) müxtəlif iqtisadi strukturlar tərəfindən həyata keçirilməsindən ibarətdir. Qeyd edək ki, portfel investisiyalar fiziki şəxslər tərəfindən mümkün olduğu halda birbaşa investisiyalar əsasən transmilli şirkətlər tərəfindən həyata keçirilir. Portfell və birbaşa investisiyaların daha bir fərqi kapital qoyuluşlarının mənbələrinin geri qaytarılması problemi ilə bağlıdır. Belə ki, portfel investisiyaları zamanı əldə olunan gəlir və amortizasiya ayırmalarının geri qaytarılması şərtləri əvvəlcədən razılaşıdırılır. Bu şərtlər bəzə alan ölkə baxımından sabit valyuta şəraitində hər hansı bir iqtisadi konyukturanın təsirinə məruz qala bilmir.

Birbaşa kapital qoyuluşlarında isə əldə olunan hər hansı bir gəlir əvvəlcədən müəyyən olunmuş mənfəət dərəcəsi və ya dövlətin bu sahədə tətbiq etdiyi məhdudiyətindən asılıdır. Kapital və maliyyənin beynəlxalq miqyasda hərəkəti ilk növbədə onun mülkiyyətə yaradılması mənbələrinin müəyyən etməyi tələb edir. Beynəlxalq kapitalın yaranması mülkiyyət baxımından müxtəlif mənbəyi olur. Kapitalın mülkiyyət baxımından yaradılması mənbələrini dövlət və xüsusi kapital olmaqla 2 hissəyə

ayrı naqı olar. Dövlət kapital ixracı əsasən dövlət büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilir. Eləcə də dövlət kapital ixracında beynəlxalq təşkilatlara məxsus olan və onların qəbul etdiyi qanunlara uyğun olaraq xarici ölkələrə verilən kredit və kapital vəsaitləri də üstünlük təşkil edir. Belə kapital qoyuluşlarına xaricə yönəldilən dövlətin qiymətli kağızları, borcları və yardımları aid edilir. Buna həm də universal və regional beynəlxalq təşkilatların vəsaitləri hesabına verilən kreditlər də daxildir.

Xüsusi kapital qoyuluşları isə qeyri dövlət mənbələri olan vəsaitlər hesabına həyata keçirilir. Bu vəsaitlər həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər tərəfindən xaricə yönəldilən kapitallardan ibarətdir. Buna dövlət büdcəsinə aid olmayan bütün investisiyalar aid edilir. Mülkiyyət formalarına görə kapital qoyuluşlarının ixracının müxtəlif forma və növləri də mövcuddur. Məsələn, xüsusi kapital ixracının mühüm həyata keçirilmə mənbələrindən biri lisenziyaların satılmasıdır.

Bu növ xüsusi kapital ixracı xaricə yönəldilən investisiyaların mühüm bir növünü təşkil edir. Kapitalın belə ixracında adətən lisenziyaların satılması onu ixrac edən ölkəyə, başqa bir ölkədə də mülkiyyətçi və gəlir mənbələrinə malik olmaq hüququ verir.

6.3. Xarici investisiyaların dövlət tənzimlənməsi və kapitalın beynəlxalq hərəkətinin iqtisadi nəticələri

Müasir dövrdə kapital ixracının ən başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dünya üzrə kapital ixracı əməliyyatlarında dövlət kapital ixracı və beynəlxalq təşkilatların kapital ixracı aparıcı mövqeyə malikdir. Beynəlxalq təşkilatlar içərisində, xüsusilə BYİB-in və onun kapital ixracı prosesində aparıcı filiallarından olan BMK, BİA və AYİB, AİB daha fəal şəkildə iştirak edirlər. Müasir dünya təsərrüfat sistemində dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların dünya kapital ixracında xüsusi çəkisi nə qədər artmış olsa da beynəlxalq TMS-in dünya kapital ixracı prosesində iştirakı heç də onlardan aşağı səviyyədə qiymətləndirilmir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə dünya kapital ixracı əməliyyatlarında yeni və mühüm meyillər əmələ gəlmişdir. Bu meyillərdən başlıcası xaricə kapital qoyuluşlarının dövlət tərəfindən və ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tənzimlənməsi.

həmçinin onların fəaliyyətinə nəzarət etməsi həm də kapital qoyuluşlarını stimullaşdırmaq məqsədi ilə müdaxilə edilməsidir. Dövlət xarici birbaşa investisiya qoyuluşlarında milli iqtisadiyyata yerli sahibkarların mənafeyi namına müxtəlif formalarda tətbiq olunan kapital ixracında hər hansı məhdudluğu aradan qaldırır və xaricdə yerləşdirilmiş investisiyaların tətbiqi mexanizmini həyata keçirir. Dövlət eyni zamanda xaricə kapital ixracı ilə yanaşı ölkəyə idxal olunan kapitallara dair məsələlərdə daha intensiv şəkildə müdaxilə edir. Büövlükdə kapital ixracı prosesində dövlət aşağıdakı tənzimləmə tədbirlərindən istifadə edir:

1. Maliyyə metodları. Buna investisiyaların yerləşdirilməsində vergi güzəştlərinin tətbiqi, pul yardımları, bərc verilməsi, müəyyən sığorta tənzimlənməsinin yerinə yetirilməsi və təminatlı kreditlərin verilməsi daxildir.
2. Qeyri-maliyyə metodu. Bu metodlar ilk növbədə investisiyaların yerləşdirilməsi məqsədilə torpaq sahələrinin ayrılması, investisiya qoyuluşlarının yerinə yetirilməsi üçün onları zəruri olan infrastruktur ilə təchiz edilməsi, müxtəlif texniki yardımların göstərilməsindən ibarətdir.

Beynəlxalq miqyasda kapital ixracının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə bağlı 1994-cü il İndoneziyanın paytaxtı Cakarta-da Asiya və Sakit okean hövzəsi ölkələrinin əməkdaşlığı əsasında hazırlanmış sənəd müasir dünya kapital ixracı prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qəbul edilmiş sənəddə birbaşa xarici investisiyalar üçün könüllü, konkret qaydalar müəyyən edilmiş və bu qaydalar sonradan ÜTT-nin nizamnaməsinə uyğun olaraq ora üzv olan ölkələr üçün də nəzərdə tutulmuşdur. Həmin qaydaya əsasən dövlət xarici investisiyaların tənzimlənməsi sahəsində müəyyən konkret tədbirlər həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Həmin qaydada aşağıdakı şərtlər var:

1. İntestisiyaların zəbt edilməməsi;
2. İntestisiyaların qeydiyyatdan keçməsi;
3. Təkrar vergiyə və ya beynəlxalq iki qat vergitutmaya cəlb edilməsinə yol verməməsi;
4. Xarici investisiyalar arasında hər hansı ciddi fərqlərə yol verilməməsi.

Müasir dünya kapital ixracı prosesində dövlətin müdaxi-

ləsi inkaredilməzdir. Bu ilk növbədə kapital ixracı prosesinə daxil olan TMSŞ-in mənafeələrinin qorunması və eyni zamanda dünya bazarının tənzimlənməsi məqsədi ilə həyata keçirilir. Dünya kapital ixracı dünya iqtisadiyyatının inkişafına, eləcə də milli iqtisadiyyatın və ayrı-ayrı regionların iqtisadi inkişafında çox müsbət rəia malik olmaqla müəyyən mənfi təsirləri də özünü göstərir. Kapital ixracı dünya iqtisadiyyatının inkişafı baxımından bir çox ölkələrdə kapitalın çatışmaması problemlərini aradan qaldırır. Həmin ölkələrdə iqtisadi artım tempini yüksəldir, bu kapitalın beynəlxalq hərəkəti miqyasında onun beynəlxalq ixtisaslaşmasının artmasına səbəb olur. Lakin bununla yanaşı kapital ixracının onu ixrac edən ölkələr üçün mənfi təsirləri də özünü göstərir. Belə ki, kapital ixracı onu ixrac edən ölkədə iqtisadi inkişafı ləngidir və milli iqtisadiyyatda tələb olunan kapitalın ümumi kütləsi müəyyən qədər azalmış olur, məşğulluğun səviyyəsinə mənfi təsir göstərməklə həm də ölkənin tədiyyə balansında mənfi təsirini göstərir. Kapital ixrac olunan ölkə üçün kapital ixracının müəyyən müsbət nəticələri vardır. Kapital ixrac olunan ölkələrdə müsbət təsir ondan ibarətdir ki, həmin ölkənin iqtisadi inkişafına səbəb olur. Yeni kapital cəlb olunması ilə yeni istehsal sahələrinin yaranmasına səbəb olur ki, bu da əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artımına müsbət təsir göstərir. Kapital ixracı olan ölkəyə kapital ixracının digər müsbət cəhəti kapital ixracının nəticəsində ölkə yeni texnika və texnologiya tətbiq etməklə dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına müsbət təsir göstərir. Kapital ixrac olunan ölkə üçün mənfi nəticə ondan ibarətdir ki, kapital ixrac olunan ölkədə milli kapitalın və yerli sahibkarların fəaliyyəti məhdudlaşır, kapitalın tələb və təklif nisbətinin dəyişməsi oldu olunan mənfəət normasının aşağı düşməsinə səbəb olur. Kapital ixrac olunan ölkədə iqtisadiyyatın bir tərəfli qaydada inkişafına səbəb olur. Kapital ixracının daha mühüm əhəmiyyət kəsb edən mənfi nəticəsi onun iqtisadi təhlükəsizliyə müəyyən qədər problemlər yaratması ilə bağlıdır. İdxal olunan kapital həcminin həddən artıq çox olması milli iqtisadiyyatı xarici kapital sahiblərindən asılılığa gətirib çıxarır ki, bu da son nəticədə ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyi üçün müəyyən əngəllər yaradır.

6.4. İş qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası

İş qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası (İBM) dedikdə potensial əmək qabiliyyətli insanların bir ölkədən başqa ölkəyə bu və ya digər məqsədlər üçün hərəkəti başa düşülür. İBM-i dünya təsərrüfat sisteminin əsas elementlərindən biri olmaqla BİM-in quruluşuna daxildir. Dünya təsərrüfatının əsas elementi olan iş qüvvəsinin fəal surətdə başqa ölkəyə sərbəst hərəkəti BƏB-in formalaşmasına və inkişafına müsbət təsir göstərir. İnsanların iqtisadi həyat şəraitini və məhsulluq səviyyəsini daha da yaxşılaşdırmaq üçün bu ölkədən başqa ölkəyə miqrasiyası qədim dövrlərdən mövcud olub. XX əsrin əvvəllərindən etibarən iş qüvvəsinin beynəlmilləşməsinin tərkib hissəsinə çevrilib. Potensial əmək qabiliyyətinə malik əsas istehsal amili olan iş qüvvəsi özünün səmərəli tətbiqini yalnız milli təsərrüfat çərçivəsində deyil, həm də dünya təsərrüfat miqyasında reallaşdırmaq imkanı malik olduğu üçün beynəlxalq səviyyədə məhz bu istehsal amilinin miqrasiyası baş verir. Dünya ölkələri arasında iş qüvvəsinin hərəkəti bazar iqtisadiyyatına xas olan obyektiv bir proses olduğu üçün o bazar qanunlarına uyğun olaraq həyata keçirilir. İş qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası (İQBM) sərbəst işçilərin idxal və ixracı prosesindən ibarət olmaqla BİM-in tərkib elementlərindən birini təşkil edir. İş qüvvəsinin BİM-in digər elementlərindən fərqi onunla müəyyən edilir ki, amtlərin, kapitalın və maliyyənin hərəkətindən fərqli olaraq iş qüvvəsi miqrasiyasında idxal və ixrac əməliyyatlarının obyektini, məhz əmək qabiliyyətli müəyyən istehsal qabiliyyətinə malik olan insanlardan ibarətdir.

Kapitalın və maliyyənin ixracı prosesində bu istehsal amillərinin yerləşdirilməsinin ölkənin artıq mənbələri hesabına həyata keçdiyi halda iş qüvvələrinin dövlətlərarası hərəkəti onların çatışmayan vəsaitləri hesabına həyata keçirilməlidir. Bu iş miqrasiyası müəkkəbləşdirən əsas amil hesab olunur.

İş qüvvəsi miqrasiyasının müəyyən səbəbləri var ki, bunlar iki qrupda birləşdirilir.

1. İqtisadi xarakterli səbəblər;
 2. Qeyri-İqtisadi xarakterli səbəblər;
- İqtisadi xarakterli səbəblər müxtəlif ölkələrin fərqli inkişaf

səviyyələri ilə müəyyən olunur. Müxtəlif ölkələrdə kapital qoyuluşlarının qeyri-bərabər olması, əmək haqlarının müxtəlif dövrlərdə milli fərqlərinin mövcud olması, istehsal amillərinin müxtəlif ölkələrdə qeyri-bərabər paylanması sərbəst iş qüvvəsinin bir ölkədən başqa ölkəyə hərəkətini şərtləndirir. Müxtəlif ölkələrdə iş qüvvəsinin qeyri-bərabər paylanması müşahidə olunur ki, bu da öz növbəsində əmək qabiliyyətli işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkətinə başlıca zəmin yaradır. İş qüvvəsinin beynəlxalq səviyyədə miqrasiyasında əsas cəhət zəif inkişaf etmiş ölkələrdən iqtisadi cəhətdən İEO-ə iş qüvvəsinin kütləvi şəkildə axınıdır. Bununla bağlı olaraq beynəlxalq miqrasiya prosesinin əsas hissəsini hər hansı bir ixtisasa malik olmayan iş qüvvəsi, o cümlədən fəhlələr təşkil edirlər. Miqrasiyada az bir hissəni isə ixtisaslı mütəxəssislərdən ibarət iş qüvvələri təşkil edir. İş qüvvəsinin miqrasiyası zəmanə ixtisaslı mütəxəssislərin xarici ölkələrə hərəkəti həmin ölkənin iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərir. Bu mütəxəssislərin getmiş olduqları ölkələrdə müsbət iqtisadi nəticələrə səbəb olan dəyişikliklərlə müşahidə olunur. İQBM-in iqtisadi xarakterli şərtləri içərisində TMS-nin funksional fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi ilə bağlıdır. TM kapitalları daha çox ucuz iş qüvvəsinə malik ölkə və regionlarda cəmləşir. Bu isə kapital sahiblərinə istehsal xərclərini maksimum dərəcədə aşağı salmağa imkan verir.

İş qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyasının qeyri-iqtisadi xarakterli amillərinə isə siyasi şərait, milli münaqişələr kimi şərtləri aid etmək olar.

İstər iqtisadi, istərsə də qeyri-iqtisadi xarakterli beynəlxalq səviyyədə iş qüvvəsinin miqrasiyası prosesi nəticə etibarilə dünya təsərrüfat sistemində mövcud təbii sərvətlərdən, məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsindən, istifadə olunmasında ümumi iqtisadi inkişafı təmin etmək məqsədinə istiqamətlənir. Bu isə öz növbəsində beynəlxalq səviyyədə iş qüvvəsi bazarının, o cümlədən beynəlxalq əmək bazarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Buna görə də dünya ölkələri iş qüvvəsinin beynəlxalq səviyyədə miqrasiyasını müntəzəm olaraq genişləndirməklə yanaşı onun həm milli dövlət, həm də beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tənzimlənməsini zəruri hesab edirlər. Müasir dünya təsərrüfat sistemində iş qüvvəsinin beynəlxalq hərəkətinin müxtəlif istiqamətləri var. Bunlar 5 qrupa bölünürlər:

1. İEOÖ-dən İEO-ə olan iş qüvvəsinin axını;
2. İqtisadi cəhətdən İEO-lər arasında iş qüvvəsinin miqrasiyası;
3. İEOÖ arasında iş qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası;
4. Mütəxəssislərin və elmi işçilərin inkişaf etmiş sənaye ölkələrindən İEOÖ-ə hərəkəti;
5. Keçmiş sosialist ölkələrindən İEO-ə olan iş qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası.

İEOÖ-dən İEO-ə gələn iş qüvvəsi həmin ölkələrdə bir sıra sahələrin o cümlədən infrastrukturanın yaradılmasında və həmin sahələrin infrastruktur ilə təmin edilməsində yaxından iştirak edir, bəzən də həmin dövlətlərin bir sıra istehsal prosesinin normal fəaliyyətini təmin edirlər.

İEO arasında iş qüvvəsinin miqrasiyası əsasən qeyri-iqtisadi amillərlə bağlıdır. Bu ölkələrdə əsasən "beyin axını" prosesi xarakterlidir. İş qüvvəsinin belə miqrasiyası prosesi Qərbi Avropa ölkələrindən Amerika qitəsinə, o cümlədən ABŞ-a, ABŞ-dan isə AİB ölkələrinə hərəkətindən ibarətdir. Bu ölkələr arasında iş qüvvəsi miqrasiyasında hər hansı bir məhdudiyət olmadığından onların sərbəst miqrasiya prosesi yalnız milli dövlətlərin qanunları ilə tənzimlənir. İEOÖ arasında iş qüvvəsinin miqrasiyası müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Bu miqrasiya əsasən neft ixrac edən ölkələr və digər İEOÖ arasında mövcuddur. Bu ölkələrdə yüksək əmək haqqı və həyat səviyyəsi mövcud olduğu üçün xarici işçiləri cəlb etməyə bilmir. İEO-dən İEOÖ-ə miqrasiya tamamilə iqtisadi amillərlə bağlı deyil. Burada iqtisadi amilləri azlıq təşkil etsə də həmin dövlətlərdə əsas yeri bu və ya digər sahələrdə yüksək mütəxəssislərin cəlb olduğu infrastrukturanın yaradılması ilə bağlıdır.

Keçmiş sosialist ölkələrindən İEO-ə iş qüvvəsinin miqrasiyası əsasən iqtisadi xarakterlidir. Bu ölkələrdə məşğulluq səviyyəsinin və əmək haqqının aşağı olması bu miqrasiyanı zəruri edir. Göründüyü kimi iş qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası onu idxal və ixrac edən ölkələrə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, iş qüvvəsini idxal edən ölkə dünya təsərrüfat sistemində sərbəst və əmək qabiliyyətli istehsal amilli qəbul etməklə milli məhsulların istehsal xərclərinin aşağı düşməsinə təmin edir və bu da milli əmtəələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında mühüm

röl oynayır. Bu ölkələrdə eyni zamanda iş qüvvələrinin sayının artdığı üçün əmtəə və xidmətlərə tələbat yüksəlir, bu isə daxili istehsalın həcminin artırılması üçün iqtisadi marağ yaradır. Nəticədə həmin ölkələrdə məşğulluğun səviyyəsi yüksəlir. Xaricdə ixtisaslı iş qüvvəsinin qəbulu prosesində həmin ölkələrdən təhsil və peşə hazırlığı üçün əlavə xərclərin sərf olunmasına ehtiyac qalmır. Bu isə məhz həmin ölkədə əlavə gəlirin yaranmasına şərait yaradır. Digər tərəfdən baş verə biləcək hər hansı iqtisadi böhran nəticəsində yaranan işsizlik prosesi xaricdən gələn işçilər tərəfindən tənzimlənir.

İş qüvvəsini ixrac edən ölkələr üçün bu beynəlxalq səviyyədə iqtisadi səmərə əldə etməyə imkan verir. Xaricə işləməyə gedənlər öz ölkələri üçün tam dönməli valyuta ilə əldə olunan gəlirin müəyyən hissəsini göndərirlər. Hesablamalara görə iş qüvvəsinin beynəlxalq səviyyədə miqrasiyasından əldə olunan mənfəət norması əmtəələrin, xidmətlərin ixracından əldə olunan orta mənfəət normasından bir neçə dəfə yüksəkdir. Orta mənfəət norması ixrac olunan əmtəələr üçün bütün dünya ölkələrində 20% olduğu halda işçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası üçün bu 60% təşkil edir.

Beynəlxalq miqrasiyada iş qüvvəsinin cəlb edilməsinin bir neçə ənənəvi mərkəzləri mövcuddur. İşçi qüvvəsinin cəlb edilməsinin ənənəvi mərkəzi ABŞ hesab edilir. ABŞ-da işçi qüvvələri ehtiyatları tarixən kənardan işləməyə gələnlərin hesabına formalaşmışdır. ABŞ yüksək ixtisaslı mütəxəssis cəlb edilməsi siyasətinin hələ 50-ci illərdən başlayaraq yeritmiş və bu gün də bu siyasəti davam etdirir.

İkinci ənənəvi işçi qüvvəsinin cəlb edilməsi mərkəzi Qərbi Avropa, o cümlədən AİB hesab edilir. Hazırda AB ölkələrində 14 mln-dan çox kənar işçi qüvvəsi vardır.

XX əsrin 60-cı 70-ci illərində dünyada iş qüvvəsi cəlb edilməsi üzrə yeni mərkəzlər yaranmışdır. Belə mərkəzlərdən biri Yaxın Şərqi neft ixrac edən ölkələri, BƏƏ, Küveyt və Qətər ölkələrini göstərmək olar.

İşçi qüvvəsinin cəlb edilməsinin mərkəzlərindən biri də Avstraliyadır. Orada 200000-dən artıq xarici işçidən istifadə olunur.

XX əsrin 60-cı illərində Latın Amerikası ölkələri də kənar işçi qüvvəsinin mərkəzi kimi formalaşmağa başlamışdır. Burada ən çox Argentina və Venesuela kənar ölkələrdən işçi qəbul edir.

Bu ölkələrə gələnlər Latın Ameriakasının digər ölkələrindən və Asiya-Afrika ölkələrindəndir. Hazırda bu regionda olan emmiqrantların sayı 8 mln-dan artıqdır.

Bütün qeyd edilənlərdən belə nəticə çıxartmaq olar ki, işçi qüvvəsinin kütləvi beynəlxalq hərəkəti və əmək bazarı onun təkrar istehsal prosesinin bütün gedışinə istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət baxımından təsir edir.

Qeyd edək ki, beynəlxalq əmək bazarı milli sərhədləri keçən əmək ehtiyatlarının müxtəlif istiqamətlərini əhatə edərək milli və regional işçi qüvvəsi bazarını birləşdirir. Beynəlxalq əmək bazarı digər dünya bazarları: əmtəə, xidmət, kapital bazarları ilə birgə mövcuddur ki, burada o bir ölkədən başqa ölkəyə keçərək öz iş qüvvəsini təklif etməklə beynəlxalq əmək miqراسiyasını reallaşdırmış olur.

6.5. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya və onun həyata keçirilmə formaları

Inteqrasiya sözü latınca "integro" - bərpa olunma, tamamlanma sözlərdən əmələ gəlmiş Azərbaycan dilində mənası birləşmə, bütövləşmə deməkdir. Ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının beynəlmilləşməsinin yeni forması olan Bİİ BƏB-ə əsaslanır. Məlumdur ki, dünya ölkələri siyasi baxımdan müstəqil olsa da onlar iqtisadi cəhətdən bir-biri ilə qarşılıqlı asılılıqda fəaliyyət göstərirlər. Müasir dünya iqtisadi sisteminin inkişafında əhəmiyyətli yer tutan ETT-nin artması məhsuldar qüvvələrin inkişaf etməsi BƏB-in genişlənməsi beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq və asılılıq daha da artırıb.

Dünya təsərrüfat sistemində məhsuldar qüvvələrin inkişafı onun milli iqtisadi hədudlardan kənara çıxması və ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif formalarda iqtisadi əlaqələr qurulması ilə nəticələnib. Ölkələrin iqtisadi həyatının beynəlmilləl xarakter alması məhz dünya təsərrüfatının inkişafının əsas meylinə çevrilib. İqtisadi inteqrasiya bir proses kimi məhsuldar qüvvələrin inkişafının və BƏB-in artmasının, istehsal və kapitalın beynəlmilləşməsinin nəticəsi kimi yaranmış və inkişaf etmişdir. Bİİ dünya ölkələri arasında təsərrüfat birliyi olub, milli iqtisadi subyektlər arasında BƏB-in müxtəlif forma və səviyyələrdə həyata keçirilməsi

Kimi meydana gəlib. Bİİ dünya ölkələri arasında daha geniş mənada əmək və kapital resurslarının beynəlxalq səviyyədə hərəkətinin sərbəstləşməsi yolu ilə dünya ölkələri arasında valud ümumi bazarın yaradılması və son nəticədə onların iqtisadi siyasətlərinin koordinasiya edilməsi əsasında təşəkkül tapıb. Bİİ-nin bir proses kimi yaradılması və inkişafına bir sıra obyektiv amillər səbəb olub. Bunlar aşağıdakılardır :

1. BƏB-in inkişafının dərinləşməsi əsasında dünya təsərrüfat həyatının qloballaşması;
2. Müxtəlif təsərrüfat subyektləri arasında gedən rəqabətin beynəmləşməsi;
3. ETT-in sürətlənməsi və onun ümumdünya xarakter kəsb etməsi;
4. Milli istehsalın sərbəstliyinin artması və dünya təsərrüfat subyektlərinin açıq xarakter alması;
5. Dünya təsərrüfatının aparıcı ölkələrinin təsərrüfat subyektləri arasında iqtisadi əlaqələrin artması və onların ətrafında iqtisadi inkişaf zonalarının yaradılması və s.

Dünya ölkələri arasında iqtisadi inteqrasiya prosesində iki meyl özünü göstərir:

1. Beynəlxalq səviyyədə iqtisadi yaxınlaşma;
2. Regional iqtisadi yaxınlaşma.

BİY və RİY bir-birindən fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Ölkələr arasında BİY əsasən beynəlxalq səviyyədə fəaliyyət göstərən universal təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. O cümlədən bu iqtisadi təşkilatlar beynəlxalq səviyyədə dünya ölkələri üçün ümumi bir iqtisadi idarəetmə mexanizminin tətbiq edilməsini təmin edir. Buna misal olaraq beynəlxalq miqyasda dünya ticarətində tətbiq edilən tarif və qeyri-tarif məhdudlaşdırmaları vasitəsilə dünya ticarətinin tənzimlənməsini aid etmək olar. RİY prosesində dünya ölkələri öz aralarında iqtisadi birliklər yaratmaqla həmin birliyə daxil olan ölkələrin XIƏ-nin həyata keçirilməsinə və tənzimlənməsinə nail olurlar. RİY-in ilkin şərti həmin ölkənin coğrafi yaxınlığı hesab edilir. Burada yanaşı RİY-də coğrafi amillərlə bərabər tarixi, mədəni və dini amillərdə az rol oynayırlar.

Ölkələr arasında aparılan inteqrasiya birlikləri bu ölkələrin əmək və kapital resurslarının inteqrasiyasından başlayır. Onu

da qeyd etmək ki, ölkələrin iqtisadi inteqrasiya prosesləri dövlətin özü tərəfindən tənzimlənməyə məruz qalır. Dünya ölkələri arasında müəssir inteqrasiya proseslərində BİY-ə nisbətən RİY üstünlük təşkil edir. Ölkələr arasında ən yüksək təzahür forması və milli təsərrüfatın beynəlmilləşməsinin nəticəsi olan Bİİ müxtəlif inkişaf mərhələləri keçmiş və müxtəlif formalarda mövcud olub. Bİİ-nin formaları və inkişaf mərhələləri aşağıdakılardır:

1. Azad ticarət birlikləri;
2. Vahid gömrük ittifaqları;
3. Vahid ümumi bazarın yaradılması;
4. Ölkələrin vahid iqtisadi siyasət və valyuta siyasətinin yeridilməsi.

Ölkələr arasındakı iqtisadi əməkdaşlıq hərəkəti azsaylı mallara qoyulan gömrük tariflərinin azaldılması və ya ləğv edilməsi addımından başlayaraq, iqtisadi birliklərin yaradılmasına qədər müxtəlif şəkillərdə özünü göstərir. İqtisadi birləşmə hərəkətlərində bəzən yalnız mal və xidmət axınları, bəzən isə buna əlavə olaraq istehsal amillərinin hərəkəti sərbəstləşdirilir. Bəzi iqtisadi birləşmə hərəkətlərində isə son nəticədə bütün bununla yanaşı pul maliyyə və iqtisadi siyasət sahəsində də əməkdaşlıq edilir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya özünü əsas etibarilə dörd formada göstərir:

- a) azad ticarət zonaları;
- b) gömrük birlikləri;
- c) ümumi bazar;
- d) iqtisadi birliklər.

Azad ticarət zonaları (free trade area) - yaradılarkən üzvlər arasında ticarəti məhdudlaşdıran tarif və kvota kimi sədlər aradan qaldırılır və üzv ölkələr birliyə daxil olmayan ölkələrə qarşı fərqli tarif tətbiq edirlər. Bu birləşmə növündə mal və xidmətlərin hərəkəti ölkələr arasında sərbəstləşir, lakin sərbəstləşmə istehsal amillərinin hərəkətinə aid olmur. İqtisadi siyasət də ölkələr arasında ahəngləşdirilmir.

Azad ticarət zonalarında birliyə daxil olmayan ölkələrə qarşı fərqli tarif siyasətinin yeridilməsi bir sıra problemlər yaradır. Məsələn, üçüncü ölkələr buna cavab olaraq öz mallarının gömrük tarifi aşağı olan başqa ölkələrə ixrac edirlər. Regionda istehsal

edilmiş mallar sonradan tarif yüksək olan ölkələrə də gizli yolla aparıla bilər. Bu da qaçaqmalçılığın artmasına yol açır. Buna mane olmaq üçün regionda sərbəst hərəkət edən malların ilk istehsal yerlərinin müəyyən edən "mənşə sertifikatı" tətbiq edilir. Bunun nəticəsində, əgər birlik daxilində aşağı tarif tətbiq edən ölkə üzərində mal gəlmiş və bu mallar da aşağı tarifli üzv ölkəyə keçmişsə, bu idxal mallarında yüksək gömrük tarifi tətbiq edən ölkə gömrük fərqi alır.

Dünya iqtisadiyyatında azad ticarət zonaları ilk dəfə 1960-cı ildə Latın Amerikası Azad ticarət zonası (1961) adı ilə yaradılmışdır. Yəni həmin il İngiltərənin təşəbbüsü ilə Avropa Azad Ticarət zonası yaradılmışdır.

Gömrük birliyi azad ticarət zonasına nisbətən daha çox yayılmış bir iqtisadi inteqrasiya növüdür.

Gömrük birliyi ilə azad ticarət zonalarında olduğu kimi üzv ölkələr arasındakı tarif və miqdar məhdudlaşdırılmaları aradan qaldırılaraq, yalnız mal və xidmətlər üçün bir ümumi bazar yaradılır. Lakin gömrük birliklərində digər dövlətlərə qarşı vahid gömrük tarifi tətbiq edildiyi halda, azad ticarət zonalarında hər ölkə öz tarifini qəbul edir. Ona görə də gömrük birlikləri daha qabaqcıl bir inteqrasiya növüdür.

İlk gömrük birliyi 1833-cü ildə Prussiyada tətbiq edilən Alman Gömrük Birliyidir. Belçika, Hollandiya və Lüksemburq 1944-cü ildə gömrük birliyi yaradılması haqqında saziş bağladılar. Həmin birlik 1948-ci ildə fəaliyyətə başladı.

Göstərilən tarixi nümunələrə baxmayaraq iqtisadi inteqrasiya hərəkətində ən müvəffəqiyyətli Avropa İqtisadi Birliyidir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın üçüncü mərhələsi ümumi bazardır. İqtisadi inteqrasiyanın ikinci mərhələsi olan gömrük birliyinin təbii nəticəsi olaraq birliyə daxil olan ölkələr arasında istehsal amillərinin (iş qüvvəsi, kapital və sahibkarlıq fəaliyyəti) sərbəst hərəkəti təmin olunduqda bu ölkələr arasında "ümumi bazar" yaradılmış olur.

Qeyd edək ki, iqtisadi inteqrasiyanın ümumi bazar mərhələsi üçün nümunə məhz AİB-i göstərmək olar ki, artıq AİB iqtisadi inteqrasiyanın digər növbəti mərhələsi olan iqtisadi və ya valyuta birliyinə daxil olmuşdur. Hələ AİB-in daxilində ümumi bazarın yaradılması ilk dəfə 1957-ci il Roma müqaviləsi qüvvəyə

mindikdən dərhal sonra fəaliyyətə başlamışdır. Bu mərhələdə bəzi ölkələr arasında istehsal amillərinin hərəkətində tarixi və ölkəvi tarif məhdudiyyətləri ləğv edilmiş, birliyə daxil olmaqla ölkələr qarşı vahid tarif siyasəti tətbiq edilmişdir.

İqtisadi inteqrasiyanın son mərhələsi iqtisadi və valyuta birliyə ta birliyədir. İqtisadi və ya valyuta birliyi birliyə daxil olan iqtisadiyyatların tam şəkildə birləşdirilməsidir. İqtisadi inteqrasiyanın əvvəlki mərhələlərindəki şərtlərə əlavə olaraq iqtisadi siyasət xəlinədə vahid pul, sosial siyasətinin yeridilməsini nəzərdə tutur. İqtisadi birlik həmçinin birgə valyuta siyasəti və mərkəzi bankla birləşdirilmiş vahid maliyyə sistemi və vahid xarici ticarət siyasətə həyata keçirilməsini də özündə əks etdirir. Bu inteqrasiya forması daxilində ölkələr arasında valyuta birliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Azad ticarət, gömrük birliyi və ümumi bazar üzv ölkələr arasında əsasən xarici ticarətə tətbiq edilən məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması məqsədini güddüyü halda iqtisadi və ya valyuta birliyi dövlətlərarası iqtisadi və ya valyuta siyasətinin birgə müəyyən olunduğu və bütün üzv ölkələrdə eyni şəkildə tətbiq edildiyi bir iqtisadi birləşmə növüdür.

Ümumiyyətlə, ümumi bazardan sonrakı dövrdə birlik ölkələri daxilində aşağıdakı şərtlər qəbul edilərsə, iqtisadi və ya valyuta birliyinə keçilmiş hesab edilə bilər.

Birinci şərt üzv ölkələr arasında vergi sisteminin uyğunlaşdırılmasıdır. İqtisadi birlik yaradılana qədər ölkələrin vergi sistemləri arasında fərqlər mövcud idi. Məsələn, bəzi ölkələrdə dövlət gəlirləri içərisində şirkətlərdən alınan birbaşa vergilər əsas təşkil edir, dolay vergilər isə azlıq təşkil edirdi. Bəzi dövlətlərdə isə əksinə dolay vergilər çox, birbaşa vergilər azlıq təşkil edirdi.

Qeyd edək ki, dolay vergi qiymətlər üzərinə qoyulan vergilər olduğundan bu vergi növünün yüksək olduğu ölkələrin şirkətlərinin xarici bazarlarda nisbi rəqabət aparmaq qabiliyyəti zəif olur. Digər tərəfdən yerli istehsalçılar öz ölkələrində bu vergiləri ödəməyən xaricilərin istehsal etdikləri mallarla rəqabət apara bilmirlər. Buna görə də belə bir üzv ölkədən idxal edilən mallardan gömrük sərhədindən dolay vergiləri tənzimləyən əlavə vergi alınmasına ehtiyac yaranır. Xarici ticarətdə belə sını rəqabət maneələrini aradan qaldırmaq üçün üzv ölkələr dolay vergi sistemlərini bir-birinə uyğunlaşdırmaq yolunu qəbul edirlər. Məhz AİB

ölkələrinin bu məqsədlə əlavə dəyər vergisini qəbul etmişdirlər.

İkinci şərt iqtisadi və maliyyə siyasətinin uyğunlaşdırılmasıdır. Belə ki, üzv ölkələr rəqabət arasında şərtlərini pozmamaları üçün birlik daxilində ənənəvi iqtisadi siyasətlərin ölkələr arasında uyğunlaşdırılmasına ehtiyac yaranır. Bu təbii olaraq bir ölkənin rəqabət gücünü artırır və əksinə digər ölkənin rəqabət qabiliyyətini azaldır. Bu vəziyyət bir ölkənin tədiyyə balansına müsbət, digər ölkənin tədiyyə balansına mənfi təsir göstərir. Bu zaman ölkələr arasında valyuta və maliyyə siyasətlərində də eyni şəkildə uyğunlaşdırmağa ehtiyac yaranır.

İqtisadi birlikdə birləşmənin mühüm şərtlərindən biri üzv ölkələrin valyutaları arasında sabit nisbətənin yaradılmasıdır. Bunu belə izah etmək olar. Üzv ölkələr arasında bir ölkə gömrük vergilərini ləğv etdikdən sonra başqa ölkə ilə rəqabət edə bilməyəcəyini görərək valyutasını devalivasiya edərək mallarının xarici rəqabət gücünü artırmağa çalışır. Bu isə birlik daxilində ümumi iqtisadi ahəngi pozar. Ona görə ölkələrdə valyuta məzənnələrini sabitləşdirmək zərurəti yaranır. Buna misal kimi AİB-i göstərmək olar. Bu ölkələr milli valyutalarını bağlamış və vahid Avropa valyuta sistemi yaratmışdılar.

İqtisadi birliyin üçüncü şərti iş qüvvəsi və kapitalın birlik daxilində sərbəst hərəkətinin təmin olunmasıdır. İqtisadi birliklər mal və xidmət hərəkətini sərbəstləşdirməklə yanaşı istehsal amillərinin də sərbəst hərəkətini təmin etməyə çalışırlar. Bunun üçün onların hərəkətinə maneə olan məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması lazımdır. Bu isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi iqtisadi ümumi bazar mərhələsində həyata keçirilir.

Bütün bu amillər beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün vacib şərtlərdir.

BÖLMƏ 7

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ ONUN TƏMİN EDİLMƏSİ MEXANİZMİ

7.1. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı onun məqsədi və göstəriciləri

Müstəqil dövlətin iqtisadi mənafeələrinin qorunması onun qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir. İqtisadi mənafeləri məhz iqtisadi təhlükəsizlik amilləri vasitəsilə qorunur. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışını dərk etmək üçün onun əsas komponentləri (amilləri) müəyyən olunmalıdır. Bu komponentlərə ilk növbədə milli dövlətin maraqlarının tanınması və qorunması (həm ölkə daxilində, həm də ölkədən kənar), dövlət suverenliyi və müstəqil inkişafın qorunub saxlanması dövlətin beynəlxalq mövqeyi, onun dünya əmək bölgəsində, istehsalın ixtisaslaşması və kooperasiyalaşması, dünya ticarətində, beynəlxalq maliyyə bank sisteminə, qiymətli kağızlar, mal və xidmətlər bazarında yerli ölkənin vahid dövlətinin özünü müdafiə və inkişafı daxildir.

Keçmiş SSRİ məkanında müstəqil dövlətlərin yaranması bir daha göstərdi ki, milli təhlükəsizlik iqtisadi təhlükəsizliyin daha çox təmin olunmasını tələb edir ki, bu ilk növbədə iqtisadi inkişaf, o cümlədən istehlak malları və xidmətlərin bölməsi, daxili sosial-siyasi sabitlik, aparılan islahatların etibarlı sosial bazası və iqtisadiyyatın ümumi potensialı ilə balanslaşdırılmış müdafiə potensialı arasındakı nisbətə bağlıdır.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün onun inkişaf və sabitlik kimi anlayışlarla əlaqəsini araşdırmaq lazımdır. İnkişaf iqtisadi təhlükəsizliyin əsas komponentlərindən biridir. Belə ki, iqtisadi inkişaf onun artma imkanı-

ni, daxili və xarici təhlükəsiz müqavimət gücünü artırmağa imkan verir. Sabitlik də öz növbəsində iqtisadiyyatın vahid bir sistem kimi fəaliyyət göstərməsinin əsas amilidir ki, bütövlükdə sabitlik iqtisadi təhlükəsizliyin xarakterini müəyyən edir. Digər tərəfdən iqtisadiyyatın sabitliyi onun elementlərinin möhkəmliyi və etibarlılığını, sistem daxili üfiqi və şaquli meyillərini, daxili və xarici təsira davam gətirmə qabiliyyətini əks etdirir. İqtisadi təhlükəsizlik özü daxili və xarici, gözlənilməz və çətin proqnozlaşdırılan amillərin təsiri şəraitində inkişaf edib yaşamaq qabiliyyətini əks etdirən amillərə də ayrılırlar.

Qeyd edək ki, hər bir iqtisadi sistemdə istehsal və bank maliyyə kapitalı arasında əlaqə nə qədər möhkəm və sabitdirsə iqtisadiyyatın özü bir o qədər yaşama və inkişaf qabiliyyətinə malik olur. İqtisadi sistemin ayrı-ayrı komponentləri arasında nisbətən pozulması məhz sabitliyin pozulmasına gətirib çıxarar və iqtisadiyyatda müəyyən təhlükəli vəziyyətin yaranmasına gətirib çıxarar.

Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini milli maraqların müdafiəsinə sosial yönümlü siyasətə, hətta daxili və xarici proseslərin qeyri-əlvərişli inkişaf şəraitində müəyyən qədər qorunma potensialına təminat verən iqtisadiyyatın və digər qeyri-iqtisadi dövlət institutlarının vəziyyəti kimi müəyyən etmək olar. Başqa sözlə iqtisadi təhlükəsizlik təkcə milli maraqların qorunması yox, hökumət idarələrinin cəmiyyətdə sosial-siyasi sabitliyin saxlanması, yerli istehsalçıların mənafeələrinin iqtisadi inkişafa uyğun olaraq qorunması və reallaşdırılması mexanizmini yaratmaq qabiliyyəti və onun təmin olunmasıdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti onun göstərici və meyarlar sistemində reallaşır. İqtisadi təhlükəsizliyin meyarı iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini əks etdirən vacib məsələlər baxımından iqtisadiyyatın vəziyyətinin qiymətləndirilməsidir. Təhlükəsizliyin meyar qiymətləndirilməsi özündə əsas etibarilə resurs, kapital və əməkdan istifadənin səmərəlilik vəziyyətini və onun inkişaf etməkə olan ölkələrdəki səviyyəyə çatmasını, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini, iqtisadi məkan və ərazi bütövlüyü, suverenlik xarici təhlükəyə müqavimət imkanlarını, sosial sabitlik, sosial ziddiyyətlərin həlli və aradan qaldırılması şərtləri kimi göstəriciləri birləşdirir.

İqtisadi təhlükəsizliyin göstəricilər sistemində həyat səviyyəsi, inflyasiya tempi, işsizlik norması, iqtisadi artım büdcə kəsiri, dövlət borcu, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya, qızıl valyuta ehtiyatlarının vəziyyəti və gizli iqtisadiyyatın fəaliyyəti göstəricilərini də xüsusi qeyd etmək lazımdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi təhlükəsizlik üçün göstəricilərin nə qədər olması yox, onların limit qiymətləri daha çox əhəmiyyətlidir. Burada limit qiyməti ələ limit kəmiyyətidir ki, buna əməl edilməməsi bütövlükdə təkrar istehsalın müxtəlif elementlərinin normal inkişafına mane olur və iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində zərərli meyillərin formalaşmasına səbəb olur. Digər tərəfdən yüksək səviyyəli iqtisadi təhlükəsizliyə o zaman nail olunur ki, bütün kompleks göstəricilər öz limit qiymətlərinin yol verilə bilən həddində olsunlar.

Daxili və xarici iqtisadi təhlükənin müqayisəsi göstərir ki, respublikamız üçün hazırkı şəraitdə daha çox xaricdən təhlükə mövcud ola bilər ki, bunun da mənbəyi xarici borcun artması, ixracın xam mal yönümlü olması (ixracın böyük hissəsi 2006-cı ildə 74.7 %-i neft və neft məsulları payına düşür), iqtisadiyyatın aşağı səmərəli olması, əməl sahələrinin zəif rəqabət qabiliyyətinin olması ilə şərtlənir. Daxili təhlükələr arasında daha çox əhəmiyyətli kəsb edən sahə sosial və elmi texniki sahədə yaranan meyllərdir.

Sosial sfera təkcə iqtisadi yox, eyni zamanda milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Burada cəmiyyət, sosial qrup və dövlətin maraqları real ifadə olunur. Məhz burada sosial münasibətlərin möhkəmliyi, şəxsiyyət, dövlət, şəxsiyyət və müəssisə arasında münasibətlərin ziddiyyətləri və ziddiyyətsizliyi araşdırılır. Ölkənin mövcudluğu üçün daha böyük təhlükə əhalinin istehlak və gəlirlərinin kəskin fərqlənməsi, orta istehlak normasının düşməsi səbəbindən qidalanma strukturunun pisləşməsi, gəlirləri yaşayış minimumundan aşağı olan insanların sayının artması nəticəsində yoxsulluğun artmasıdır.

Ölkənin əmlak (gəliri) diferensiyası ən gəlirlilərlə, ən kasıblar arasında nisbət 10 dəfədirsə bu son hədd sayılır. Qeyd edək ki, ABS-da bu fərq 11 dəfə, Qərbi Avropada 5-8 dəfə təşkil edir. Aydındır ki, gəlirlərin bərabər bölüşdürülməsi əməyin motivasiyasını azaldır. Lakin kəskin fərqi olması da əməyin yüksək moti-

vasiyyəsinə və onun istehsal qabiliyyətinin artmasına səbəb olur.

Əhalinin həyat səviyyəsini adam başına düşən ümumi məhsulun inteqral göstəricisi ilə müəyyən etmək olar. Ümumi daxili məhsulun adambaşına düşən miqdarı ölkənin bir çox iqtisadi və sosial xarakteristikasını müəyyən edən əsas faktorlardan biridir. Məhz əhalinin həyat səviyyəsi, qidalanma keyfiyyəti, təhsil səviyyəsi əmək qabiliyyəti olmayanların sosial təminatı üçün dövlət və cəmiyyətin maliyyə imkanları ölkənin müdafiə qabiliyyətinin inkişafı onun miqdarından asılıdır. Ona görə də iqtisadi inkişaf səviyyəsi iqtisadi təhlükəsizlik vəziyyətinin əsas göstəricilərindən biridir və adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun artım tempi ilə xarakterizə olunur. Respublikamızda 1995-ci ildən etibarən ümumi daxili məhsulun sabit artım qeydə alınmışdır. Məsələn, 1999-cü ildə ölkənin ümumi daxili məhsulu 7,4 % artmışdır. Bu artım 1998-ci ildə 10% -dən bir qədər azdır; lakin, 1996-cı ildə qeydə alınmış 1,3 %-lik artımdan xeyli çoxdur. Ölkədə 2005-ci və 2006-cı illərdə ÜDM xeyli artaraq 36 və 37 % təşkil etmişdir. Artım əsas etibarilə özəl sektordan bəhrələnirdi. Onun ümumi daxili məhsuldakı payı 11,7% -dən (1996) 21% -ə qədər (1997) artmışdır. Son illər özəl sektorun payı 70 % -dən çox təşkil edir.

Elmi-texniki potensial da iqtisadiyyatın vəziyyəti və gələcək inkişaf imkanlarını müəyyən edir. Bu sahədə yeniləşmə aparmadan və inkişaf etdirmədən bir sıra sahələrin əsas fondlarının yeniləşdirilməsi mümkün deyildir. Hazırda elmi texniki sfera az da olsa aşağı səviyyədədir ki, bu da elmi tədqiqatlara büdcə maliyyələşməsinin azalması və kadrların elmdən müəyyən qədər kənarlaşması ilə bağlı olmuşdur ki, bu da son nəticədə elmi potensiala təhlükə törədə bilər.

Bütövlükdə iqtisadiyyat üçün bütün təhlükələri ümumiləşdirsək görərik ki, onlar iqtisadiyyatın bütün sferalarını əhatə edir və insanın həyat fəaliyyətinin fundamental əsasına toxunur.

Belə olan halda keçid iqtisadiyyatı şəraitində və sonrakı mərhələdə iqtisadi təhlükəsizliyin strategiyası necə olmalıdır? Bəzən belə bir fikir daha çox işlədilir ki, keçid iqtisadiyyatı dövründə əsasən milli iqtisadiyyatın mövcudluğunu təmin etmək daha çox zəruridir. Sonrakı dövrdə onun stabilizə edilməsi həyata keçirilir və perspektivdə isə inkişaf nəzərdə tutulur. Həqiqətdə isə iqtisadiyyatın yaşanma kriteriyası çox qeyri-müəyyəndir. Həç vaxt

**İqtisadi təhlükəsizlik
və onun təmin edilməsi mexanizmi**

müəyyən etmək mümkündür ki, nə zamansa istehsalın azalması və artması öz limit səviyyəsinə çatmışdır və stabilləşmə vaxtı yetişmişdir. Belə bir fikir formalaşmışdır ki, bazarın gözle görünməyən güclü əli gələcək inkişaf üçün hesablı nöqtəni özü tapacaq. Həqiqətən də bazar təsərrüfatı sistemində güclü həyat qabiliyyəti şəraiti olmasına baxmayaraq bazar informasiya bazasında daha geniş işlənilib hazırlanmış iqtisadi strategiya olmadan onun imkanları reallaşdırılmaz.

Bazar iqtisadiyyatı və sahibkarlıq fəaliyyəti Amerika iqtisadçısı V.Leontiyevin ifadə etdiyi kimi iqtisadiyyatın sükanıdır. Sükanlı idarəetmə olmadan bazar sınaqlar və səhvlərlə hələ uzun müddət öz inkişaf istiqamətini və trayektoriyasını axtaracaqdır.

Dövlətin iqtisadi və bütövlükdə milli təhlükəsizliyi üçün milli maraqları, strateji prioritetləri nəzərə alan əsas inkişaf ideologiyası olmalıdır. Əgər yalnız bazarın gücü ölkəni uzun illər inkişaf yoluna qoya bilməmişsə, bu zaman bazar şəraitini dərindən təhlil etməklə istehsal artımının əsasları qoyulmalıdır.

Ölkədə iqtisadi inkişafın konsepsiyası, sənaye və elmi texniki artım olmadan iqtisadi təhlükəsizliyin, büdcənin artırılması, əhalinin əlverişli məşğulluq səviyyəsinin təmin olunması, əhalinin həyat səviyyəsi və sosial müdafiəsinin yüksəlməsi kimi məsələləri həll etmək olmaz.

İqtisadi artım tempinə təsir edən və bununla da iqtisadi təhlükəsizliyin vəziyyətini əvvəlcədən müəyyən edən əsas amillərdən biri də iqtisadi siyasətdir. İqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində dövlətin iqtisadi proseslərdə iştirakı dərəcəsinə görə ölkələr bir-birindən fərqlənir. İstənilən dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri dövlət sahibkarlığı, büdcə siyasəti, pul siyasəti, valyuta siyasəti, xarici ticarət siyasətindən ibarətdir. Onu da qeyd edək ki, dövlətin iqtisadi siyasətinin istiqamətlərini xarakterizə etdikdə görərik ki, ümumi daxili məhsulda dövlət müəssisələri məhsullarının xüsusi çəkisi artıqca iqtisadi artım tempi aşağı düşür.

Məlum olduğu kimi hər bir ölkədə iqtisadi siyasətin əsas istiqaməti onun büdcə tərtibidir. Dövlət büdcəsi vasitəsilə milli maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsinin dərəcəsi ümumi daxili məhsulda dövlət xərclərinin xüsusi çəkisi ilə öz əksini tapır. Aparılan tədqiqat əsasında müəyyən edilmişdir ki, ümumi daxili məhsula münasibətdə dövlət xərclərinin miqyası artıqca iqtisadi

artım tempi bir qayda olaraq azalır.

Dövlət xərclərinin əsas hissəsi kimi dövlət istehlakı çıxış edir. Buraya ilk növbədə mal və xidmətlərin alınmasına dövlət xərcləri, həmçinin dövlət qulluqçularına əmək haqqı və s. daxildir. Bu dövlət xidmətlərinin hissəsidir ki, transferlər, subsidiyalar, investisiya, dövlət borcu xidməti üzrə faiz kimi yenidən bölüşdürülmür, lakin bilavasitə dövlət idarələti tərəfindən istehlak olunur. Bütövlükdə dünya ölkələri təcrübəsinə əsasən qeyd etmək olar ki, dövlət istehlakının miqyası nə qədər böyükdürsə bir qayda olaraq iqtisadi artım tempi bir o qədər ləng olur.

Büdcə kəsiri ilə iqtisadi artım tempi arasında eyni qanuna uyğunluq mövcuddur. Yəni büdcə kəsirinin az olması və ya heç olmaması iqtisadi artım tempinə müsbət təsir göstərir. Dövlət xərcləri dövlət gəlirindən az olan ölkələrdə isə nəticə etibarilə büdcə profitti yarandığından ən böyük iqtisadi artım tempi müşahidə olunur.

Büdcə kəsirini aradan qaldırmaq üçün dövlət daxili və xarici borc götürməyə məcbur olur. Dövlət borcu həmçinin əvəllələr alınmış kreditlər üzrə faizlərin kapitallaşması nəticəsində, hakimiyyətin icrasının üzərinə götürdüüyü, lakin müxtəlif səbəblərdən maliyələşdirilməyən öhdəliklər nəticəsində borc artır. İqtisadi artım tempi və dövlət borcu arasında bir əsəliq mövcuddur.

Dövlət bəzən büdcə kəsirini maliyələşdirmək üçün xüsusi kredit resusları çatışmazlığını pul emissiyası ilə kompensasiya etməyə çalışır. Lakin onu da qeyd etmək ki, bunun arxasında real istehsal olmadıqda qeyri-məhdud emissiya siyasəti mənfi nəticə verir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, orta illik pul kütləsinin artım tempi 3%-i keçmərsə bu ölkədə iqtisadi artım tempi daha çox olur. Digər bərabər şərtlərlə pul emissiyasının artması milli iqtisadiyyatın atım tempinin azalmasına səbəb olur.

Pul kütləsinin dinamikası inflyasiya dinamikasını müəyyən edir və buna uyğun olaraq iqtisadi artım tempinin inflyasiya tempindən əsəliqi oxşar xarakter daşıyır.

Apartılmış müşahidələrə əsasən müəyyən edilmişdir ki, əhalinin hər nəfərinə düşən ümumi daxili məhsulun maksimum artım tempi orta illik inflyasiya tempi 3% dan az olan ölkələrdə nəzərə çarpır. Inflyasiya tempi artarkən bir qayda olaraq iqtisadi artım tempi azalır. 100% keçən inflyasiya tempində adambaşına

ümumi daxili məhsulun istehsalı orta hesabla ildə 3% azalır.

İqtisadi siyasət aləti kimi bəzən istehsal artımı üçün milli valyutanın devalvasiyasının müsbət nəticəsi qeyd edilir. Lakin beynəlxalq müqayisələrdə bu özünü doğrultmur. İqtisadi artım tempini devalvasiya tempindən asılılığı əks xarakter daşıyır.

Aparılan araşdırmaları əsasında müəyyən edilmişdir ki, hər nəfərə düşən ümumi daxili məhsulun artım tempinin orta illik səviyyəsi 2,3 % olmuşdursa, onda milli valyutanın ABŞ dollarına münasibətdə bir qədər bahalaşar. Milli valyutanın dollara münasibətdə 0-5%-lik ucuzlaşması ilə orta illik iqtisadi artım tempi 1,3% olur. Valyuta kursu ildə 40-100% aşağı düşürsə artıq müsbət iqtisadi artımın müşahidəsi mümkün deyil. Valyutanın tam qiymətdən düşməsi ilə (ildə 100% dan çox) digər bərabər şərtlərdə əhalinin hər nəfərinə ümumi daxili məhsulun istehsalının orta illik tempi 2,8% aşağı düşmüşdür.

Bəzən idxal rüsumları milli istehsalçıları xarici rəqabətin mənfi təsirindən qurtarmasını təmin edən və real istehsal artımına kömək edən xarici ticarət siyasəti alətlərindən biri hesab edilir. Əlbəttə ölkənin milli istehsalının dirçəlməsi və ilkin inkişaf dövründə daxilə istehsal olunan məhsullara yüksək idxal rüsumu vacib rol oynayır.

Lakin sonrakı müddətlərdə bu hal inhisarlaşmaya və istehsal səmərəliliyinin azalmasına gətirib çıxara bilər. Xarici ticarətə vergi yükünün artırılması əks nəticə yaradır.

Bütövlükdə bir neçə dünya ölkələrinin məlumatları əsasən aşağıdakı qanunauyğunluqları şərh etməyə imkan verir:

Müasir dünya ölkələrində iqtisadi artım tempi dövlətin bu sahədə fəaliyyət miqyasından əks asılılıqdadır.

Maksimum iqtisadi artım tempi dövlətin iqtisadi həyatında minimum iştirakı ilə təmin olunur.

Dövlət fəaliyyətinin miqyası artarkən iqtisadi artım bir qayda olaraq yüksəldikdə artım aşağı düşür, dövlətin iqtisadi yükü yüksəldikdə isə artım müşahidə olunur.

Buna görə də dövlətin iqtisadi siyasətinin istiqaməti ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin müəyyənedici amilləri kimi çıxış edir. Bununla yanaşı dövlət fəaliyyətinin iqtisadi miqyası və xarakteristikası onun iqtisadi təhlükəsizlik göstəricisidir. Dövlətin iqtisadi həyata müdaxiləsinin artması iqtisadi artım tempinin və ikti-

sadi təhlükəsizliyin azalmasına səbəb olur. Buna görə də iqtisadi təhlükəsizliyin daha yüksək səviyyəsini təmin etmək üçün dövlətin iqtisadi həyata müdaxilədə müəyyən optimal həddi keçməməlidir.

7.2. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmi

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının strateji məqsədi – şəxsiyyətin həyatı və inkişafı, cəmiyyətin sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi sabitliyi, daxili və xarici təhlükələrin təsirinə uğurla müqavimət göstərmək, dövlət bütövlüyünün qorunması üçün əlverişli şərait yaradılmasıdır.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində dövlət strategiyası hər şeydən əvvəl kifayət qədər istehsal səviyyəsinin, elmi-texniki potensialın saxlanmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin sosial gərginlik yarada biləcək həddə düşməsinə yol verməməyə, əhalinin müxtəlif qrup və təbəqələri arasında konfliktlərin aradan qaldırılmasına yönəlməlidir. Bu strategiya əlbəttə ki, qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətini, ictimai və digər təşkilatların təhlükəsizlik sistemi ilə həyata keçirilməlidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində dövlət strategiyası aparılan iqtisadi siyasət çərçivəsində işlənib hazırlanır və reallaşır. Bunun da əsas prioritetləri şəxsiyyətin iqtisadi vəziyyətini möhkəmləndirmək, cəmiyyətin, dövlətin sosial-iqtisadi sabitliyinə, vətəndaş azadlığı və konstitusiya hüquqlarına əməl edilməsinə, hökumət orqanları da daxil olmaqla hamının qanuna tabeliyinə nail olmaqdır. Bu məqsədlə ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsiz səviyyədə saxlanması və idarəetmə funksiyasını öz üzərinə götürən dövlətin iqtisadiyyata təsirinin etibarlı sistemi yaranmalıdır. Bu zaman dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi şərtləri, kriteriya və sərhədlərinin, xüsusən dövlət sektorunun sərhədinin müəyyən olunması və həmçinin dövlət tənzimləməsinin effektiv metodlarının inkişafının təmin edilməsi zəruridir.

İqtisadi təhlükəsizliyin strateji məqsədlərinin müəyyən olunması onun təmin olunması üzrə müvafiq tədbirlərin konkretləşməsi olmadan çətin olar. Bu tədbirlərə daxildir: aktiv struktur və sosial siyasətin həyata keçirilməsi, dövlətin investisiya, ma-

liyyə, pul-kredit və xarici iqtisadi sferada aktivliyinin artması institusional dəyişikliklərin davam etdirilməsi.

Struktur siyasət sahəsində bir sıra məsələlər həll olunmalıdır. Makroiqtisadi sahədə əsas məsələlərə aiddir: məcmu tələbin artması; yığım normasının artırılması və yığımın investisiyaya transformasiyasına kömək edən əlverişli investisiya iqliminin formalaşdırılması; ixracın stimullaşdırılması və diversifikasiyası; maliyyə və istehsal resurslarının effektiv müəssisələrə və sektorlara keçirilməsinin təmin edilməsi; yerli istehsalçıların müdafiəsi məqsədilə idxalın tənzimlənməsi. Mikroiqtiadi səviyyədə struktur siyasətinin həyata keçirilməsində iqtisadi cəhətdən səmərəli müəssisə və təşkilatların inkişafının stimullaşdırılması, qeyri-effektiv iqtisadi struktur və təşkilatların yenidən təşkili və ya ləğvi, iqtisadi subyektlərin fəaliyyətində bazar normalarının tətbiqi məsələləri ön plana çıxır.

Bu işlərin gedişində aşağıdakılar zəruridir:

- Azad bazarda real tədiyyə qabiliyyətli tələbin tapılması və mənimsənilməsinin təmin edən layihə və proqramı reallaşdıran müəssisə və təşkilatların "inkişaf nöqtəsi"ni aşkar etmək;
- Təsərrüfat sistemində fəaliyyət göstərən müəssisələrin yeri və rolunu müəyyən etmək, qeyri-səmərəli müəssisələri ləğv etmək, dövlət müəssisələrinin idarə edilmə səmərəliliyini artırmaq;
- Məhsulları dövlət ehtiyaclarının təminatı üçün zəruri olan müəssisələrin siyahısını tərtib etmək;
- İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə qəbul edilmiş qərarlara təsir göstərmək üçün səhm nəzarət paketi dövlətin əlində olan təsərrüfat subyektlərini ayırmaq;
- İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə dövlət köməyi zəruri olan konkret müəssisələrin siyahısını müəyyən etmək.

Dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasət vətəndaşların sabit iqtisadi vəziyyəti şəraitində cəmiyyətin hamrəyliyinə, onların həyat səviyyəsinin artımına kömək etməlidir. Cəmiyyətin varlı və kəsiblərə təbəqələşməsi prosesinin davam etməsi sosial konfliktlərin yaranmasına potensial təhlükə törədir və destabillaşdırıcı

faktor rolunu oynayır. İqtisadi siyasətin reallaşması cəmiyyətin qütbləşməsinin dərinləşməsi ilə yox, əhəlinin müxtəlif sosial qrupları arasında böhran dövrünün ağırlığının ədalətli bərabər bölüşdürülməsi ilə olmalıdır. Bu şəraitdə varlı qrupların gəlirlərinin artımının tənzimlənməsinə yönəlmiş mexanizm yaradılmalıdır. Yüksək istehsal qabiliyyətli əməyə stimül kimi əmək haqqının əsas funksiyasını bərpa etmək cəmiyyətdə sosial gərginliyi yumşaltmaq və bu məsələlərin həllində dövlətin rolunu artırmaq zəruridir.

Ölkənin elmi-texniki potensialının inkişafı və mühafizəsi üçün dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən elmi texniki siyasətin prioritetləri müəyyən olunmalıdır. İqtisadiyyatda müxtəlif stimullaşdırma formalarından istifadə etməklə əlverişli innovasiya iqliminin yaradılması və yerli ehututumlu rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal edən istehsalçıların müdafiəsi üçün dövlət proqramının işlənməsi vacibdir.

Keçid dövründə investisiya siyasətinin əsas istiqaməti iqtisadiyyatın rekonstruksiyası üçün yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, investisiya aktivliyinə kömək edən əlverişli mühitin yaradılmasıdır. Qeyd edək ki, səmərəli investisiya siyasəti üçün aşağıdakı əsas prinsiplərə əməl olunmalıdır:

- İntestisiya prosesinin davamlı demarkəzləşdirilməsi;
- Əhəlinin əmanətləri və müəssisələrin daxili yığım mənbələrinin rolunun artırılması;
- İntestisiya layihələrinin birgə dövlət-kommersiya maliyyələşdirilməsinin praktikasının genişləndirilməsi.
- Dövlət üçün xarici borcun ödənilməsinin daha əlverişli şərtlərinin təmin olunması;
- Sərbəst dönərli valyutaya münasibətdə milli valyuta kursunun sabitliyi;
- Ölkəni xarici bazarlarla birləşdirən nəqliyyat arteriyalarının fasiləsiz işləməsinə təmin etmək (dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatı, magistral qaz, neft boruları, sistem və regionlar-arası enerji ötürmələri xətti).

İqtisadiyyatın kəriminallaşması ilə mübarizə sferasında vətəndaşların iqtisadi fəaliyyətində hüquqların pozulmasının qarşısının alınması da zəruridir. Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə dövlət maraqlarına, onun müdafiə qabiliyyətinə, cəmiyyətin sosial sabitliyinə zərər vuran iqtisadi cəhətlərə qarşı dövlət səviyyəsində təd-

birlər görülməlidir.

İqtisadiyyatın idarə olunması sahəsində də bir sıra məsələlər həll olunmalıdır. İqtisadi təhlükəsizliyin saxlanması üçün iqtisadi islahatların bütün istiqamətlər üzrə fəaliyyətini aktivləşdirmək zəruridir. Bunlar daxildir: hüquqi normativ mexanizmin, yeni idarəetmə institutlarının yaradılması və institutional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi, mübahisəli məsələlərin və konflikt situasiyanın həlli mexanizminin işlənilib hazırlanması; dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması və qarşılıqlı maraqları nəzərə almaqla yaxın və uzaq xaricə iqtisadi və siyasi münasibətlərin harmonik inkişafı; dövlət hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi; onun institutlarına inamın artırılması, iqtisadi siyasətin işlənməsi və formalaşması mexanizminin rasionallaşdırılması.

Bu irəli sürülən məsələlərin həlli üçün müvafiq reallaşma mexanizminin işlənilib hazırlanması lazımdır. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunma mexanizmi iqtisadi təhlükələrin qarşısının alınması üzrə təşkilati-iqtisadi və hüquqi tədbirlər sistemi-dir. Bunun tərkibinə aşağıdakı elementlər daxildir: iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükələrin proqnozlaşdırılması və aşkarlanması məqsədilə cəmiyyət və iqtisadiyyatın hərtərəfli, obyektiv monitorinqi; sosial-iqtisadi göstəricilərin yol verilə bilən sərhəd (limit) qiymətlərinin işlənilib hazırlanması (Bu elə qiymətlərdir ki, bu həddin pozulması sosial konfliktlər və qeyri-stabilliyə qatirib çıxarır); iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükənin geri qaytarma kreditləşməyə keçidi:

- Mərkəzləşdirilmiş kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsi və yalnız konkurs əsasında istehsal təyinatlı investisiya layihələrinin dövlət maliyyələşdirilməsi;
- Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması.

Bununla bərabər iqtisadi təhlükəsizlik baxımından xarici investisiya üçün "qapalı" istehsalın siyahısını müəyyən etmək lazımdır.

Maliyyə kredit sisteminin möhkəmləndirilməsi üçün aşağıdakıları nəzərə alan qəraralar qəbul edilməlidir: vergi sisteminin səmərəliliyinin artırılması; vergilərin miqdarının azaldılması və onların yığım qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması; büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsinin qeyri-inflyasiya metodlarının inkişafı; ümumdövlət prioritetlərindən çıxış edərək maliyyə resurslarının yenidən

bölüşdürülməsinin səmərəliliyi: milli müdafiə xərclərinin rəşionallaşdırılması.

Bəzi regionlarda olan qeyri-sağlam meyillərin aradan qaldırılması və göstərilən məsələlərin həllində birliyin təmin olunması üçün dövlət və region maraqlarının rəşional birliyi strategiyasının işlənilib hazırlanması tələb olunur. Bu dövlət orqanlarının regional və yerli səviyyədə iqtisadi proseslərdə rolunun məhdudlaşdırılmasına və onların cəhdlərinin vahid iqtisadi siyasət yeritməklə bazar mexanizminin yaradılmasının mərkəzlaşmasına əsaslanmalıdır.

Keçid dövründə xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən vacib məsələlər aşağıdakılar olmalıdır:

- Ölkənin iqtisadi maraqları çərçivəsində xarici ticarətin inkişafının tənzimlənməsi və onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına inteqrasiya şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyinin qaldırılması;
- İdxal əvəzetmə siyasətini tətbiq etməklə ixrac potensialının inkişafı;
- Dünya bazarında mövqeyinin möhkəmlənməsi məqsədilə yerli ixracatçıların xarici bazarlarda mallarının qorunması;
- Daxili bazarda inhisarçı olmayan yerli istehsalçılara münasibətdə ümumi qəbul edilmiş prosedur çərçivəsində ağıllı proteksionizm siyasətinin aparılması;
- Dövlət üçün xarici borcun ödənilməsinin daha əlverişli şərtlərinin təmin olunması;
- Sərbəst döənərli valyutaya münasibətdə milli valyuta kursunun sabitliyi;
- Ölkəni xarici bazarlarla birləşdirən nəqliyyat xətlərinin fasiləsiz işləməsinin təmin etmək.

İqtisadiyyatda mənfə ünsürlərlə mübarizə sferasında vətəndaşların iqtisadi fəaliyyətində hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınması olduqca zəruridir. Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə dövlət maraqlarına, müdafiə qabiliyyətinə, cəmiyyətin sosial sabitliyinə zərər vuran iqtisadi cinayətlərə qarşı dövlət səviyyəsində tədbirlər görülməlidir.

Qeyd edək ki, iqtisadi təhlükəsizliyin saxlanılması üçün iqt-

**İqtisadi təhlükəsizlik
və onun təmin edilməsi mexanizmi**

İqtisadi islahatların bütün istiqamətlər üzrə fəaliyyətinin fəallaşdırılması zəruridir. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması qarşılıqlı maraqları nəzərə almaqla yaxın və uzaq vaxtda iqtisadi və siyasi münasibətlərin hərmənik inkişafı, dövlət hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi, onun institutlarına inamın artırılması iqtisadi siyasətin işlənməsi və formalaşması mexanizmlərinin səmərələşdirilməsindən çox asılıdır.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunma mexanizmi iqtisadi təhlükələrin qarşısının alınması üzrə təşkilati, iqtisadi və hüquqi tədbirlər sistemidir. Bu tədbirlər kompleksinə iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükələrin proqnozlaşdırılması və aşkarlanması məqsədilə cəmiyyət və iqtisadiyyatın hərtərəfli, obyektiv monitorinqini, sosial-iqtisadi göstəricilərin yol verilə bilən sərhəd qiymətlərinin işlənilib hazırlanması, iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükənin aşkarlanması və xəbərdarlıq olunması üzrə dövlət fəaliyyəti daxildir.

Monitorinq ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərinin dinamikasına informasiya analitik nəzarəti sistemini əks etdirir.

Cəmiyyətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunma mexanizminin əsas elementlərindən biri də iqtisadiyyata daxili və xarici təhlükənin aşkar olunması üzrə dövlət fəaliyyətidir. Bu fəaliyyətin əsas istiqamətləri: faktiki və ya proqnozlaşdırılan parametrlərinin iqtisadi təhlükəsizliyin limit həddindən uzaqlaşması hallarının aşkar edilməsi və dövlətin bu təhlükəli zonadan çıxarılması üzrə kompleks dövlət tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. İqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən mexanizm və tədbirlər dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozları ilə eyni vaxtda işlənilib hazırlanır və dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf proqramında reallaşır.

Ölkənin iqtisadiyyatına təhlükənin yaranmasına yol verilməməsi və ya onun aradan qaldırılması üzrə işlərin təşkili də mühüm rol oynayır. Digər tərəfdən ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik mövqeyi ilə əlaqədar təsərrüfat və maliyyə məsələləri üzrə qəbul edilmiş qərarların ekspertizası da olduqca zəruridir.

Qeyd edək ki, iqtisadiyyata təhlükənin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin reallaşması onalrin icrasına nəzarət sisteminin təşkilini tələb edir. Onu da şərh edək ki, çoxüklü bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət bütün təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti

tinii dirketiv metodlarla istiqamətləndirə bilmir. Buna görə də dövlətin pul-maliyyə axını və struktur yenidənqurmasının tənzimlənməsinə yönəlmiş, makro-iqtisadi parametrlərə təsir yolu ilə iqtisadiyyatın tənzimlənmə məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

7.3. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında gömrük orqanlarının rolu

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün respublikamızda mükəmməl nəzarət sistemi yaradılmışdır. Bu nəzarət sistemini gömrük orqanları həyata keçirərək ölkənin sosial, siyasi, müdafiə qabiliyyətinin və inkişafının kifayət edəcək səviyyəsini təmin edə bilən vəziyyətini tarazlıq probleminin həlli yollarını, mümkün daxili və xarici təhlükələr, onun iqtisadi maraqlarının xarici təsirlərdən asılı olmaması və kifayət qədər xətərlərdən qorunmasını təmin edə bilir.

Iqtisadi təhlükəsizlik onun həyata keçirilməsi üçün başlıca zəmin olan gömrük xidmətinin fəaliyyətinə arxalanır.

Iqtisadi təhlükəsizlik gömrük siyasəti vasitəsilə həyata keçirildiyindən, gömrük siyasətinin özü də gömrük xidmətinin fəaliyyətinə arxalanır.

Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi mürəkkəb proses olub hakimiyyətin hər 3 qanadının və həmçinin bu işdə maraqlı olan təsərrüfatçılıq və sahibkarlıq dairələrinin bilavasitə iştirakı ilə reallaşa biləcək bir məsələdir.

Gömrük siyasəti öz əksini gömrük-tarif qanunvericiliyində, müxtəlif istiqamətli beynəlxalq gömrük birlikləri və münasibətləri yaradılmasında, sərbəst gömrük və ticarət zonalarının təşkil edilməsində tapır. Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi, o cümlədən xarici ticarət siyasətinin ayrılmaz hissəsi kimi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vəzifələrini yerinə yetirir.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən gömrük siyasətinin daqiq istiqamətləri olan aşağıdakı növlərini nəzərdən keçirək:

- proteksionizm;
- yumşaq proteksionizm;
- yumşaq sərbəst ticarət;
- sərbəst ticarət (fritredərçilik).

Bu qeyd olunan istiqamətlər eyni zamanda ölkə iqtisadi

**İqtisadi təhlükəsizlik
və onun təmin edilməsi mexanizmi**

diyyatının xarici iqtisadi müdaxilələrə açıqlıq dərəcəsini təmin etməyi təmin edir.

Proteksionist gömrük siyasəti yerli istehsalın nişanları üçün daha əlverişli şərait yaradılmasına yönəldilib. Onun əsas məqsədləri idxal edilən mallara gömrük vergilərinin daha yüksək səviyyəsini tətbiq etməklə əldə edilir.

Proteksionizmdən fərqli olaraq sərbəst ticarət siyasəti gömrük rüsumlarının daha aşağı, minimum səviyyəsini tətbiqini nəzərdə tutur və bu da daxili bazara xarici malların daha çox cəlb edilməsini təhrək edir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri gömrük rüsumları, yığımları, gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti əməliyyatları xarici ticarətin lisenziyalasdırılması və kvotalasdırılması təcrübəsi ilə bağlı olan müxtəlif gömrük məhdudiyyətləri və rəsmiyyətdir.

Gömrük siyasəti müxtəlif hüquq normaları və gömrük qaydaları əsasında həyata keçirilir. Gömrük siyasətinin hüquqi əsaslandırılması bazar iqtisadiyyatının sükamı hesab olunan sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi zamanı daha çox tətbiq edilir. Bundan başqa gömrük siyasətinin xarici münasibətlərə təsiri dövlət üçün beynəlxalq hüquqi öhdəliklər yaratdığından onun normalaşdırılması zəruriyyətini doğurur. Gömrük siyasəti gömrük məəcəsinə əsaslanaraq xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyir. Bu zaman xarici iqtisadi fəaliyyətdə yaranan neqativ halların qarşısı alınmaqla yanaşı, milli istehsalçıların mənafeyi qorunur və idxal ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsum tənzimlənməsi həyata keçirilir. Gömrük rüsumları ilə tənzimləmə dövlət gəlirlərinin formalaşması prosesində də təmin edilir.

Gömrük siyasəti daxili və xarici siyasətlə bağlı olub dövlətin maraqlarını əks etdirir. Bu siyasətin özəyi dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətdən formalaşır.

Gömrük siyasəti ixracı stimullaşdırmalı, investisiyaların cəlb edilməsi üçün şərait yaratmalı və ölkə iqtisadiyyatını dünya iqtisadi sistemində səmərəli inteqrasiya olunmasını təmin etməlidir. Gömrük orqanları yuxarıda qeyd etdiyimiz siyasətləri həyata keçirməklə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edir və eləcə də bu təhlükə zamanı yaranan problemləri aradan qaldırmağa kö-

məlik göstərir. Ölkə daxilinə gələn mal və nəqliyyat vasitələri gömrük nəzarətindən yayınarsa, yəni qeyri qanuni yolla ölkəyə daxil olarsa bu iqtisadi cəhətdən təhlükə törədə bilər. Məhz gömrük orqanları bu və ya digər yarıya biləcək neqativ hallardan müxtəlif vasitələrin köməyi ilə ölkənin müdafiəsini təşkil edir. Milli iqtisadiyyatın daxili və xarici təsirlərdən qorunması bir çox istiqamətlərdə həyata keçirilir.

Respublikamızın müasir iqtisadi vəziyyəti ölkənin milli iqtisadi maraqlarının qorunması və iqtisadi təhlükəsizliyinin daha etibarlı şəkildə təmin edilməsini tələb edir ki, bu tələbi məhz gömrük orqanları lazımi səviyyədə təmin edir. hər hansı iqtisadi təhlükələrin qarşısı müxtəlif vasitələrlə alınır. Gömrük orqanları iqtisadi tənzimləmə ilə daxili bazarı qoruyur. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından lazımi məhsulların istehsalını stimullaşdırır, valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsini təmin edir və ona nəzarət edir, dövlət büdcəsinə gəlir gətirir.

Qeyd etmək ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi milli iqtisadi inkişaf səviyyəsinin xarici rəqabətdən qorunmasında xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsinə çox yer ayırması zərurətdən meydana çıxır.

Məlum olduğu kimi, milli iqtisadiyyatın xarici və daxili təsirlərdən qorunması bir çox istiqamətlərdə həyata keçirilir ki, bu istiqamətlər ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının müasir iqtisadi vəziyyəti ölkənin milli iqtisadi maraqlarının qorunmasının və iqtisadi təhlükəsizliyin daha etibarlı surətdə təmin edilməsini və onun iqtisadi potensialının möhkəmləndirilməsini təmin edir.

Keçid iqtisadiyyatı dövrünü keçirən respublikamızın qarşısında duran əsas məsələlərdən biri milli iqtisadiyyatın xarici iqtisadi təsirlərdən qorunmasıdır. Eyni zamanda dünya təcrübəsi göstərir ki, milli iqtisadiyyatın formalaşması üçün başlıca şərt dövlətin siyasi müstəqilliyi və iqtisadi suverenliyidir.

Digər tərəfdən sağlam milli iqtisadiyyatın təşəkkül tapması və inkişafı üçün hər bir dövlət müəyyən tənzimləmə mexanizminə malik olmalı və onun ardıcıl surətdə həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Ölkənin milli iqtisadiyyatının bu baxımdan gömrük sistemi vasitəsilə tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

**İqtisadi təhlükəsizlik
və onun təmin edilməsi mexanizmi**

Gömrük tənzimlənməsi ilə dövlət daxili bazarı qoruyur, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından milli istehsalı stimullaşdırır, valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsini təmin edir, ona nəzarət edir və dövlət büdcəsinin formalaşmasında iştirak edir.

Milli iqtisadiyyatın xarici mənfə təsirlərdən qorunması və bütövlükdə onun iqtisadi təhlükəsizliyi o zaman mümkün olur ki, ölkənin gömrük siyasəti mövcud iqtisadi sistemin və beynəlxalq əmək bölgüsünün prinsiplərinə uyğun istiqamətlənmiş olsun. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşdiyi, iqtisadi inteqrasiya proseslərinin genişləndiyi hazırkı şəraitdə hər bir ölkə, hətta iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr beynəlxalq iqtisadi əlaqələrə müdaxilə etmədən normal iqtisadi inkişaf əldə edə bilməz. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin iqtisadi təhlilləri onu göstərir ki, bu ölkələrdə yaradılan ümumi milli məhsulun 30-40%-ə qədər xarici iqtisadiyyatın payına düşür. Lakin bu heç də o demək deyil ki, bu ölkələrdə xarici iqtisadi əlaqələr tam azad formada həyata keçirilir. Çünki tam azad xarici iqtisadi əlaqələr nəzəri cəhətdən mümkündür, həqiqətdə isə dövlətlər xarici iqtisadi əlaqələrə bu və ya digər formada müdaxilə edir, müəyyən tənzimləmə siyasəti həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikası da milli iqtisadiyyatını xarici mənfə təsirlərdən qorumaq, iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün müəyyən iqtisadi və inzibati metodlardan istifadə edir. Onu da qeyd etməliyik ki, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrində daha çox xüsusi çəkiyə malik olan xarici ticarət əlaqələridir. Bu isə xarici ticarətin daha səmərəli və çevik şəkildə idarə olunması və tənzimlənməsini tələb edir. Xarici ticarətdə dövlətin müxtəlif metodlarla, o cümlədən gömrük tarifləri ilə müdaxiləsinə üstünlük verilməsi həm onun milli iqtisadi maraqlarının təmin edilməsi, həm də beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesində fəal iştirakını səciyyələndirir. Qeyd edilməlidir ki, xarici ticarət fəaliyyəti hər bir cəmiyyətin sosial-iqtisadi tərəqqisinin mühüm amillərindən biri olmaqla, o bu tərəqqini sürətləndirə və yavaşda bilər. Bu baxımdan xarici ticarətin tənzimlənməsi onun hər hansı xarici təsirlərdən qorunması olduqca vacibdir. Belə olan halda gömrük siyasətinin bu sahədə həyata keçirdiyi tədbirlər əvəzolunmazdır. Xarici ticarətdə tənzimləmə tədbirləri kimi ən çox tətbiq edilən gömrük

rüşumları daha geniş tətbiq edilən iqtisadi vasitələrdəndir. Lakin xarici ticarətin inkişaf tendensiyası göstərir ki, xarici ticarətin artırılması məqsədilə gömrük tariflərinin minimuma endirilməsi və tamamilə onlardan imtina edilməsi iqtisadi faydalandan çox zərər verə bilər. Buna görə inzibati metodların tətbiqi müəyyən problemlərin aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərir.

Hazırda ölkəmizin xarici ölkələrlə əlverişli inteqrasiya əlaqələrinin saxlanılması ilə yanaşı daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunması əsas vasitələrdən hesab edilmişdir ki, bu işə çeyik gömrük siyasəti vasitəsilə mümkündür. Bunsuz daxilə tamıq təşkil edən iqtisadi sistem və milli iqtisadi mənafeələrin daşıyıcılarının formalaşması məsələlərinin həlli mümkün deyildir.

Qeyd edilməlidir ki, daxili bazarı və milli iqtisadiyyatı xarici hər hansı təsirlərdən qorumaq vəzifəsi məhz gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu baxımdan respublikamızın gömrük orqanlarının ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyinin və suverenliyinin qorunmasında müstəsna rolu vardır. Gömrük orqanları bu vəzifəni yerinə yetirərkən daha çox proteksionizm siyasətinə üstünlük verirlər. Proteksionizm siyasəti daxili bazarın qorunması və iqtisadi təhlükələrin qarşısının alınması üçün mühüm himayəçilik vasitəsidir. Bu siyasət eyni zamanda milli iqtisadiyyatın xarici rəqabətin arzuolunmaz təsirindən müdaxiləsi üçün tətbiq edilən dövlət siyasətidir. Proteksionizm siyasəti gömrük tariflərindən istifadəyə üstünlük verərək ölkənin milli istehsalçılarında stimula yaradır. Bu işə yerli istehsalın inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaratmaqla milli məhsulların xarici bazarda rəqabət aparmaq imkanlarını artırır ki, bu da başlıca olaraq idxal mallarına gömrük vergi qoymasının daha yüksək səviyyəsini tətbiq etməklə həyata keçirilir.

Proteksionizm siyasətinin əsas məqsədi milli iqtisadiyyatın sahələrini xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən qorunmasını təmin etmək olduğundan, bir çox hallarda bu siyasət sərt formalarda o cümlədən, sərt antidempinq tədbirlərini tətbiq etməklə həyata keçirilir.

Xarici ticarətdə qabaqlayıcı tədbir hesab edilən antidempinq siyasəti əsasən idxal mallarına tətbiq edilən yüksək gömrük rüşumları vasitəsilə reallaşdırılır ki, bu metodlar ilk dəfə olaraq Tarif Ticarət üzrə baş saziş iştirakçıları tərəfindən tətbiq edilməyə

başlanmışdır. Buna görə də məhz 1967-ci ildə Tarif Ticarət üzrə baş saziş tərəfindən antidempinq məəcəsinin qəbul edilməsi tövsiyə edilmişdir. Bu məəcəyə görə dempinq faktının aşkar və sübut edilməsi və idxalçı ölkənin analoji məhsul buraxan firmalara dəyər zərərin ödənilməsi üsulları gömrük qanunvericiliyi ilə tənzimlənməlidir. Məlum olduğu kimi XX əsrin 50-ci 60-cı illərin ortalarında dünya ticarət münasibətlərində azad ticarət siyasətinə üstünlük verilirdi. Lakin XX əsrin 70-ci illərində dünya iqtisadiyyatında qeyri-sabit və böhran vəziyyəti ticarət siyasətində yeni bir meylin-himayəçilik tədbirlərinin geniş miqyaslı tətbiqinə səbəb olmuşdur. Bu işə mahiyyət etibarilə xarici ticarət münasibətlərində inzibati diskriminasiya rejiminin yaranması ilə nəticələnmişdi ki, bu da öz növbəsində xarici məşəli mallarla müqayisədə milli istehsalçıların mövqeyini müəyyən qədər möhkəmləndirmişdir.

Gömrük orqanları ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi prosesində proteksionist funksiya ilə yanaşı fiskal funksiyaları təmin edirlər.

Fiskal siyasət idxal və ixrac əməliyyatlarından alınan gömrük rüsumlarının dövlət büdcəsinə ödənilməsi kimi başa düşülür. Proteksionist siyasətdən fərqli olaraq bu siyasət həm idxal, həm də ixrac mallarına aiddir. Qeyd edək ki, gömrük orqanlarının ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sahəsindəki tədbirlərindən biri də səmərəli idxal-ixrac siyasətinin formalaşdırılmasıdır. İdxal-ixrac siyasətinin səmərəli təşkili iqtisadi maraqlarla yanaşı sosial mənafelər və daxili resursların iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması meyrləri baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesdə idxal-ixrac siyasətinin konseptual əsaslarına gəldikdə bu gömrük siyasətini, eləcə də idxal və ixracın tənzimlənməsində gömrük orqanlarının vəzifələrini və fəaliyyət mexanizmlərini müəyyən edir. Belə ki, daxili bazarın və milli istehsalçıların mənafelərinin qorunmasında optimal qərar qəbulu məhz elmi proqramlara əsaslanan və səmərəli inkişaf baxımından seçilən düzgün gömrük siyasəti ilə yerinə yetirilir və tənzimlənir.

Digər tərəfdən o da məlumdur ki, respublikamızın gömrük orqanlarının daxili bazarın qorunması və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə həyata keçirdikləri gömrük xidməti gömrük siyasətinə əsaslanır. Gömrük siyasəti ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin vacib bir sahəsi kimi o, dövlətin ümumi

İqtisadi strategiyasının məqsəd və vəzifələrindən asılıdır. Gömrük siyasətinin mahiyyəti öz əksini gömrük tarif qanunvericiliyində müxtəlif istiqamətli beynəlxalq gömrük birlikləri ilə münasibətlərin yaradılmasında, sərbəst gömrük və ticarət zonalarının təşkil edilməsində tapır. Ümumiyyətlə, gömrük siyasəti bazar münasibətlərinin formalaşması şəraitində siyasi, iqtisadi və sosial dəyişikliklərin dinamikliyini təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən və ölkənin iqtisadi maraqlarına yönəlmiş geniş miqyaslı hüquqi, iqtisadi və təşkilati tədbirlər sistemini müəyyən edir.

Gömrük siyasətinin düzgün istiqamətləndirilməsindən ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, milli valyutanın dəyərinin sabitliyinin qorunması, istehsalın artımı və s. kimi mühüm iqtisadi məsələlər çox asılıdır.

Gömrük siyasəti eyni zamanda ölkənin daxili və xarici iqtisadi siyasətini qarşılıqlı tarazlı şəkildə istiqamətləndirir. Ölkənin gömrük siyasəti bütövlükdə sağlam rəqabət mühitini yaratmaq, ixrac siyasətini stimullaşdırmaq, investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaqla ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sisteminə səmərəli inteqrasiya olunmasını təmin etmiş olur.

Gömrük siyasətini həyata keçirməklə gömrük xidməti orqanları bir tərəfdən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı biləcəkdir hər hansı bir problemin aradan qaldırılmasına, digər tərəfdən isə qloballaşma prosesində ölkənin iqtisadi maraqları təmin olunmaqla fəal iştirakının təminatçısı kimi çıxış edir və bu proses tənzimlənir.

Sonda onu da qeyd etməliyik ki, gömrük orqanları ümumi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı konkret olaraq gömrük nəzarəti mexanizminin tətbiqinə üstünlük verərək bu siyasətin reallaşmasını təmin edirlər.

BÖLMƏ 8

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA XARİCİ TİCARƏT ƏMƏLİYYATLARININ MÖVCUD VƏ PERSPEKTİV İNKİSAF TENDENSİYALARI

8.1. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının tarif tənzimlənməsinin hüquqi əsasları

Bu və ya digər şəkildə xarici ticarət əməliyyatlarının uğuru əsasən onun elementlərinin: bazis şərtlərinin, valyuta-maliyyə, nəqliyyat və s. şərtlərinin dəqiq işlənməsi ilə müəyyən olunur. Xarici ticarət əməliyyatlarının bazis şərtləri ilk növbədə beynəlxalq müqavilələr (əsasən alqı-satqı müqavilələri ilə) ilə möhkəmlənir.

Praktiki olaraq bütün ölkələrdə beynəlxalq ticarət əməliyyatları üzrə münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. Məsələn: Fransa, AFR, ABŞ və İsveçrədə bu normalar Ticarət məəcəlləsində toplanılıb. Böyük Britaniyada isə beynəlxalq alqı-satqı əməliyyatları üzrə xüsusi qanunvericilik aktları qəbul edilib ("Mallların alqı-satqısı haqqında" 1974-cü il Qanunu bu ölkədə malların beynəlxalq alqı-satqısına dair münasibətləri tənzimləyən vahid qanundur).

Xarici ticarət müqaviləsinin bağlanması və icra edilməsindən əvvəl yalnız milli hüququn mal dövriyyəsinə tətbiq edilən ümumi göstərişləri deyil, dövlətdaxili qanunvericiliyin digər xüsusi normaları, əsasən də valyuta, gömrük, bank, idxal və ixrac üzərində nəzarət və s. normalar da nəzərə alınmalıdır. İdxal-ixrac

əməliyyatlarında meydana çıxan məsələlərə münasibətdə həm milli, həm də beynəlxalq hüququn normaları tətbiq edilə bilər.

Dünya ticarəti praktikasında xarici ticarətdə alqı-satqı əməliyyatlarının tənzimlənməsi əsasən aşağıdakı mənbələr üzərində tətbiq olunur:

- "Malların beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri haqqında" BMT Konvensiyası (1980);
- "Malların beynəlxalq alqı-satqısında iddia müddətləri haqqında" BMT Konvensiyası (1971);
- "Malların beynəlxalq alqı-satqısı müqavilələrinə tətbiq edilən hüquqlar haqqında" Konvensiya (1985);
- Digər ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr.

Xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan Azərbaycan rezidentləri və müəssisələri üçün beynəlxalq sənədlər arasında "Malların beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri haqqında" BMT Konvensiyası (Vyana konvensiyası) praktik və nəzəri cəhətdən daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Vyana konvensiyası özündə, əsas məqsəd kimi malların beynəlxalq alqı-satqı bağlaşmaları üçün vahid hüquqi rejimin yaradılmasını müəyyən edən beynəlxalq normaların məcmusunu ehtiva edir. Hazırda Konvensiyaya 30-dan çox dövlət qoşulub.

Konvensiya yalnız beynəlxalq xarakter daşıyan və iştirakçıların ayrı-ayrı dövlətlərdə müəssisələri olan müqavilələrə şamil edilir. Konvensiyada bu konvensiyanın fəaliyyət sferasına daxil olan müqavilələr kimi alqı-satqı müqavilələrinin ayrı-ayrı növləri: istehlakçı ticarəti, auksionla satış, "birbaşə istehsaldan" qaydasında satış və s. sahələrdəki müqavilələr də göstərilib.

Konvensiyadan ümumi qaydada danışarkən onu da qeyd etmək zəruridir ki, onun konkretliliyinə və kifayət qədər əhatəliliyinə baxmayaraq o, beynəlxalq ticarət müqaviləsində satıcı və alıcı arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi zamanı heç də meydana çıxan bütün sualları özündə ehtiva edə bilmir. Onu da yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, konvensiyaya görə tərəflər razılaşıqları və öz münasibətlərində müəyyən etdikləri hər cür adətlərlə və praktika ilə bağlıdırlar və buna uyğun olaraq hüquqlar əldə edib vəzifələr daşıyırlar. Əgər bu barədə razılaşmada heç bir şey nəzərdə tutulmayıbsa, onda hesab edilir ki, tə-

**Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının
müvəcd və perspektiv inkişaf tendensiyaları**

rəffər beynəlxalq ticarətdə yaxşı tanınan və oxşar sahədə bağlanan müqavilələrdə iştirakçılar tərəfindən daim riayət edilən və habelə, müqavilə tərəflərinin bildiyi və ya bilməli olduğu adətlərin onların bağladıkları müqavilədə və ya bu müqavilənin nəticələrində ifadə olunmasını nəzərdə tutmuş hesab olunurlar.

Azərbaycan Respublikası da qlobal dünyanın bir hissəsi olduğundan göstərilən aktlar bizim respublikanın təsərrüfat subyektlərinin beynəlxalq miqyasda apardıqları idxal-ixrac əməliyyatlarına da şamil edilir. Lakin onu da diqqətdən yayındırmaq olmaz ki, idxal-ixrac əməliyyatları həm də milli hüquq tərəfindən tənzimlənir. Bu isə o deməkdir ki, idxal-ixrac əməliyyatları həm də Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktları ilə də rəqlamentləşdirilir. Bu normativ-hüquqi aktlar iyerarxiyasına aiddir:

- Konstitusiya;
- Gömrük Məcəlləsi;
- Qanunlar;
- Prezidentin Fərmanları;
- Nazirlər Kabinetinin Qərarları;
- Gömrük işini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının (Dövlət Gömrük Komitəsinin) aktları.

Göstərilən aktların hər biri idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsində ayrıca yerə və çəkiyə malikdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ölkədə ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir. Azərbaycan Respublikasında Qanunvericilik sisteminin əsasıdır və bütün digər qanunvericilik aktları ona uyğunlaşdırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi Roman-German hüquq sisteminə daxil olduğundan onun hüquq sistemində də məcəllələşdirmə aparılıb. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi 1997-ci il 10 iyunda qəbul olunub. Bu məcəllədə gömrük işinin, o cümlədən də onun bir hissəsi olan xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsinin rəhbər başlanğıcları təsbit olunub. İdxal-ixrac əməliyyatları isə birbaşa gömrük işinin predmetinə daxildir və buna görə də bu əməliyyatlar həm də gömrük məcəlləsi ilə tənzimlənir. Lakin burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, idxal-ixrac əməliyyatları milli qanunvericilikdə yalnız

Gömrük Məcəlləsi ilə deyil həm də digər məcollələrlə tənzimlənsə (Məsələn: Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi) bilər. Hazırda isə AR Dövlət Gömrük Komitəsi beynəlxalq tələblərə cavab verən yeni gömrük məcolləsinin üzərində iş aparır, çünki mövcud məcollə beynəlxalq birliyə inteqrasiya olunma prosesində müvafiq fəaliyyət mexanizminə malik deyil.

Xarici ticarət əməliyyatlarını tənzimləyən milli normativ hüquqi aktlar iyerarxiyasında daha sonra Qanunlar, Prezident Fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları və Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ-hüquqi sənədləri gəlir. Bu aktlar Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən bəri idxal-ixrac əməliyyatlarının operativliyini təmin etməkdən ötrü hər dövrün xüsusiyyətinə uyğun olaraq həmin dövr üçün bu əməliyyatları tənzimləyən aktlar kimi qəbul edilmişlər. Onlar zaman və şəraitdən asılı olaraq göstərilən sahədə mövcud münasibətləri operativ tənzimləməkdən ötrü dəyişdirilə və ya ləğv oluna bilər. Buna sadə bir misal kimi bu sahədə verilmiş Prezidentin Fərmanlarına nəzər salmaq. Belə aktlara "Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini təkmilləşdirmək tədbirləri haqqında" (15.VI.1992), "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin səmərəliliyinin artırılması tədbirləri haqqında" (10.I.1994), "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında" (05.IV.1994), "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında" (06.VIII.1996) və "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında" (08.VI.1997) göstərmək olar. Bu fərmanların hər birinin daxilinə nəzər salsaq görərik ki, onlar verildikləri anda idxal-ixrac əməliyyatlarının çevikliyini təmin etmişlər, lakin sonradan bu sahədə münasibətlərin dəyişməsi onların da təkmilləşməsinə və yaranan yeni münasibətlərə uyğunlaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bu mənada hazırda qüvvədə olan və mövcud idxal-ixrac münasibətlərini tənzimləyən "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında" 6 avqust 1996-cı il tarixli 609 saylı Prezident Fərmanı cari idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsində hərtərəfli və effektiv normativ-hüquqi akt hesab edilə bilər.

Ümumiyyətlə, yekunda onu bir daha qeyd etmək lazımdır ki, əksər dövlətlərin qanunvericilik sistemində beynəlxalq norma-

tiv-hüquqi aktların eyni münasibətləri tənzimləyən milli aktlar üzərində primatlığı təsbit olunsada, faktiki olaraq praktikada xarici ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsində milli qanunvericilik aktları beynəlxalq aktlardan daha çevik və üstündürlər.

8.2. Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişaf faktoru kimi xarici ticarət əməliyyatlarının liberallaşdırılması və onun əhəmiyyəti

Beynəlxalq əmək bölgüsünün (BƏB) müasir və yeni mərhələsi və təsərrüfat həyatının beynəlmillələşdiyi bir şəraitdə milli iqtisadiyyatın inkişafında xarici ticarət amilinin rolu da müntəzəm olaraq artır və ümumdünya əmək bölgüsündə aktiv iştirak onun effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün vacib çıxış nöqtəsi olur.

Bazar iqtisadiyyatına keçən müasir Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyət sferası beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlükləri hesabına istehsalın effektivliyinin artırılmasını ilk növbədə ölkənin dünya təsərrüfatına tənzimlənən və səmərəli qoşulması ilə təmin etməlidir. Məhz bazar reformu xarici iqtisadi əlaqələrdə islahatların dərinləşməsini mümkün etdi. XİF-in liberallaşdırılması kursu isə bilavasitə bazar iqtisadiyyatının ümumi strategiyasının vacib tərkib elementi kimi çıxış edir. Həmçinin o, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələr sferasında bazar münasibətlərindən doğan məntiqi nəticə təəssüratı yaradır.

Liberallaşma prosesində xarici iqtisadi əlaqələrin məzmununda əhəmiyyətli genişlənmə və zənginləşmə baş verir ki, onların da tərkibinə yalnız xarici ticarət mübadiləsinin və kooperasiyasının milli formaları deyil, həm də xarici kapitalın cəlb edilməsi, birgə sahibkarlıq, valyuta-maliyyə münasibətlərinin yeni sistemi, işçi qüvvəsinin sərbəst miqrasiyası, yeni xidmət və informasiya növləri ilə mübadilə elementləri daxil olur. Daxili iqtisadi mexanizm dünyada ümumqəbul edilmiş iqtisadi mexanizmə adekvat olur: təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətlərində bazar əsasları, milli və xarici şəxsfər üçün tam bərabər şərait, daxili və xarici qiymətlərin müntəzəm yaxınlaşması, valyuta bazarının mövcudluğu, valyutanın dönərliliyi və s. Xarici ticarət əməliyyatlarında sərbəst iştirak daxili bazarı əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirməyə, əhaliyə təklif olunan istehlak malları dairəsinin müxtəlif növ çeşidliliyini dərinləşdirməyə, xarici bazardakı tələbdən istifadə edən

məhsul istehsalçıları üçün bazarı genişləndirməyə və onları reallaşdırmağa imkan verir.

Bütün milli iqtisadiyyat miqyasında xarici ticarət əməliyyatları ölkənin maliyyə sabitliyi üçün vacib element kimi çıxış edir. Bu əməliyyatlardan daxilolmalar (gömrük yığımları, ƏDV, aksizlər, qeyri-vergi daxilolmaları və s.) dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin tərkibində mühüm payı (təxminən 20-25% civarında) formalaşdırır.

Məlum olduğu kimi xarici iqtisadi fəaliyyət sistemi çox-profilli struktur olmaqla bu sistemdə xarici iqtisadi əlaqələr daha geniş spektrdə öz əksini tapır və xarici elementə malik daxili iqtisadi fəaliyyəti də əhatə edir. Bu sistem inkişaf etmiş sənaye ölkələrində uzun tarixi dövr ərzində formalaşmış inkişaf etmişdirsə, həyat onun Azərbaycanda çox qısa zaman çərçivəsində yaradılmasını və modernləşdirilməsini bütün kəskinliyi ilə tələb edir. Sovet dövlətinin mövcud olduğu 70 il ərzində ölkəmizdə xarici iqtisadi fəaliyyət üzərində dövlət inhisarı, yəni xarici iqtisadi əlaqələrin bütün növləri üzərində mərkəzi dövlətin müstəsna hüququ mövcud olmuşdur. Mərkəzi dövlət isə bu sferada öz inhisar hüququnu yaratmış olduğu xüsusi statuslu orqanlar vasitəsilə həyata keçirirdi.

Belə ki, əvvəllər xarici ticarət əməliyyatları yalnız SSRİ Xarici Ticarət Nazirliyi (sonralar – Xarici İqtisadi Əlaqələr Nazirliyi), habelə onun sahəvi idxal-ixrac Birlikləri tərəfindən, beynəlxalq hesablaşmalar isə mərkəzləşdirilmiş qaydada SSRİ Xarici İqtisadi Əlaqələr Bankı (Vneşekonombank SSSR) vasitəsilə aparılırdı. Lakin həmin dövrü islahatların olmadığı bir dövr kimi xarakterizə etmək olmaz. Çünki, xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində hələ 1986-cı ildə SSRİ dövründə başlanmış islahatlar müəssisələrə və təsərrüfat subyektlərinə xarici ticarət əməliyyatlarında iştirak etmək hüququnun verilməsi, həmçinin xarici ticarət həmkarları ilə əməkdaşlıq edən çoxsaylı birgə müəssisələrin meydana çıxması (1987-ci il) ilə müşayiət olundu və bu formal da olsa xarici ticarət üzərindən dövlət inhisarının götürülməsinə (1988-ci il) gətirib çıxardı. Lakin yenə də xarici bazara çıxış çox möhkəm bürokratik nəzarətdə saxlanılırdı və valyuta daxilolmaları üzərinə çox yüksək vergilər müəyyən olunurdu. Sovet rublu isə dönersiz valyuta olaraq qalırdı.

Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının mövcud və perspektiv inkişaf tendensiyaları

Azərbaycanın siyasi istiqlaliyyət əldə etməsi bütün istiqamətlərdə müstəqil və modern xarici iqtisadi qurumlar yaradılmağa başlanmasına imkan verdi. Az bir müddət içərisində müvafiq sahədə dövlət siyasətinə həyata keçirmək məqsədilə Xarici İqtisadi Əlaqələr Nazirliyi, Investisiyalar üzrə Dövlət Komitəsi və Dövlət Gömrük Komitəsi yaradıldı. Çünki, xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində islahatlar müstəqillik əldə edildikdən sonra dönmədən həyata keçirilən bazar iqtisadiyyatı mexanizminin yaradılmasına yönəldilmiş köklü islahatların tərkib hissəsi və mühüm istiqamətlərindən biridir. Görülən tədbirlər nəticəsində xarici iqtisadi və valyuta əməliyyatlarının aparılması üzərində mövcud olan dövlət inhisarı ləğv edildi və xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində liberallaşdırılma aparılmağa başlandı (bu barədə bir az sonra). Lakin total əmtəə çatışmazlığı, daxili bazarda və pul tədavişində mövcud olan disproporsiyalar, yeni yaradılan milli pul vahidi – manatın dönməlik mexanizminin olmaması və real məzənnəsinin formalaşmaması, bazar qiymətlərinin reallığı əks etdirməməyi və xüsusilə daxili qiymətlərlə dünya bazarı qiymətləri arasında ciddi fərq xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində liberallaşmanın aparılmasına əngəl törədir və bu fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sisteminin müəyyən dərəcədə saxlanılmasına səbəb olurdu. Əhalinin minimum istehlak tələbatını dövlət kanalları ilə xaricdən gətirilən mallar hesabına ödənilməsi məqsədilə yenidən yaranmış respublika SSRİ-dən miras qalmış zərərli bir sistemin — mərkəzləşdirilmiş valyuta fondunu 90-cı illərin ortalarına qədər saxlamaq məcburiyyəti qarşısında qaldı.

Strateji malların ixracı sahəsində dövlət tənzimləmələrinin həyata keçirilməsi üçün lisenziyalaşdırma və kvotalaşdırma sistemindən istifadə edilirdi. Öz özlüyündə kvotalaşdırma və lisenziyalaşdırmaya hazırda müsbət tənzimləmə tədbirləri kimi baxılmasa da həmin dövr üçün bu sistemdən istifadə çox düşünülmüş bir addım idi. Çünki hökumət sisteminin dünya güclərinin əlində "şahınat"a çevrildiyi bir dövrdə milli sərvətlərin xaricə əsassız axınına yalnız bu yolla almaq olardı. Mərkəzləşdirilmiş valyuta fondu hesabına ilkin tələbat mallarının reallaşdırılması başlıca olaraq dövlət təşkilatları vasitəsilə həyata keçirilirdi. Investisiyalar üzrə Dövlət Komitəsi yaradılsa da o, əslində kağız üzərində qaldı, çünki xarici investisiya və kreditlər hələ də bir-neçə büro-

kratik dövlət orqanları tərəfindən tənzimləndirdi. Bütün bu boşluqlar strateji məlların ixracında, ikinci tələbat məllarının dövlət kanalları ilə idxalında, gömrük işinin təşkilində xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasında korrupsiyaya geniş yol açmaqla yanaşı yerli və xarici sahibkarlığın inkişafı yolunda ciddi maneəçilik törədirdi.

Bütün bunlar xarici iqtisadi əlaqələr kompleksində aparılan islahatların sürətləndirilməsini tələb edirdi. Əvvəlcə İvestisiyalar üzrə Dövlət Komitəsi ləğv edildi. 90-cı illərin ortalarında bu sahədə islahatlar sürətləndi. Xarici İqtisadi Əlaqələr və Ticarət Nazirlikləri ləğv edildilər. Onların funksiyaları 1997-ci ildə yaradılmış Ticarət Nazirliyinə verildi. Həmin nazirliyə, təsdiq olunmuş nomenklatura üzrə məlların idxalı və ixracı planlarının hazırlanması və yerinə yetirilməsi funksiyası verilmişdir. Dövlət maddi-texniki ehtiyatlar komitəsi də ləğv edilərək əvəzinə "Azkontrakt" dövlət idarəsi yaradıldı. Həmin idarənin funksiyasına büdcə vəsaiti hesabına olan kontraktların bağlanması və yerinə yetirilməsi daxil edilmişdi. Xarici investisiya və yardımların tənzimlənməsi məqsədilə Nazirlər Kabineti yanında Xarici Kredit və Yardımlar üzrə Milli Agentlik təsis edildi. Bunlardan başqa Ticarət-Sənaye Palatasında təşkilati-kadr dəyişiklikləri aparıldı. Xarici İqtisadi Əlaqələr nazirliyinin tərkibində olan "Azərticarət", "Şərqi xarici ticarət" və "Azərinkomves" yeniləşdirilərək səhmdar cəmiyyətlərə çevrildilər. Yuxarıda qeyd edilənlər xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşması yolundakı bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması üçün aparılan təşkilati islahatlar idi. Bütün bunlar xarici ticarətin liberallaşması yolunda mütərəqqi addımlar olsa da fikrimizcə xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində konkret əməli və irimiyyətlə təkmilləşmələrin başlanması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 aprel 1994-cü il tarixli 125 sayılı "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında" Fərmanı ilə əlaqələndirilməsi aşağıdakılardan da görəcəyiniz kimi daha doğru olar.

Fərmanın verilməsi ilk əvvəl xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması kursunun reallaşdırılması istiqamətlərində praktiki addımların atılması ilə müşayiət olundu. Beləliklə, əsasən yüksək emal səviyyəsinə malik olan məlların ixracı üçün əlverişli şərtləri təmin edən xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin yeni

sistemində keçid belə həyata keçirilib. İxracın sınımlı qəbulunu məqsədilə əvvəl mövcud olan məhdudlıyıcılardan bir qismini qaldırılıb və ya yumşaldılıb. Xüsusi hal olaraq ixracatçıların ödəmənin gəlirin yarısı ixracatçı müəssisələrin özündə qalır. Məhsulun daxili dövrəliyi tətbiq olunub. Müntəzəm olaraq qaldırılan məhdudlıyıcıların müvafiq olmasa da daimi olaraq qaldırılması) və tənzimlənmənin tarif metodlarına keçid baş verib. Xarici bazara müəssisələrin və təşkilatların çıxmasına qarşı müvafiq məhdudlıyıcılar aradan qaldırılıb.

Fikrimizə ümumi götürsək müstəqil dövlət iqtisadiyyatının formalaşması və onların köklü iqtisadi islahatların mühim tərkib hissəsi kimi Azərbaycanın liberal xarici iqtisadi əlaqələr sisteminin yaranması və inkişafını bir-hiri ilə daxili mətbəqi əlaqəyə mənlik olan iki mühüm mərhələyə bölmək mümkündür.

Mövcud ictimai-iqtisadi sistemin sürətlə dağılması ilə əlaqəli yaranmış şok vəziyyətinin və yeni sistem axtarışlarının mövcud olduğunu və bu sistemin formalaşmasının izafi məsələlərinin özünü göstərdiyi 1991-1994-cü illər. Bu dövrdə iqtisadi, ə cümlədən xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində nəzərdə tutulmuş islahatların hüquqi bazası formalaşdırılıb, ictimai-iqtisadi həyatın keyfiyyətcə modernləşməsinə yönəldilmiş islahatları kompleks həyata keçirilməyə başlamışdı.

Daxili siyasi çəkişmələrə son qoyulması, ilk müstəqil Konstitusiyanın qəbul olunması, islahatların ilkin mərhələsinin başa çatması ilə siyasi-iqtisadi həyatda sabitliyin getdikcə möhkəmlənməyə başladığı 1995-ci ildən sonrakı dövr. Bu dövrdə xarici iqtisadi əlaqələr sisteminin yaradılması prosesi də yeni mərhələyə qədəm qoyurdu.

Birinci mərhələnin özünü də öz növbəsində bir-neçə sub-mərhələyə bölmək daha düzgün olar:

Birinci submərhələdə (1991-ci ilin sonu - 1992-ci ilin ilk yarısı) liberallaşdırmağa aşağıdakı tədbirlər daxil idi:

- hazır məhsulun ixracına məhdudlıyıcıların aradan qaldırılması (yənacaq-xammal mallarının çıxarılmasına sətir kəmiyyət və tarif məhdudlıyıcıları saxlanılmaqta);
- valyuta kursunun qismən liberallaşdırılması (bədə ilə hesablaşmalara xüsusi kursun müəyyən edilməsi və kritik idxala dotasiyaların saxlanılması ilə).

- idxala, demək olar ki, bütün məhdudiyətlərin götürülməsi:

idxalın liberallaşdırılması yuxarıdan inhisara alınmış daxili bazarda rəqabət mühitinin yaradılması, habelə Azərbaycan sənayesində kəskin enişin kompensasiya edilməsi üçün bu zəruri idi. Yanacağı və xammalın ölkədən çıxarılmasına inzibati yolla yuxarı sədlərin müəyyən olunması isə daxili bazarda qiymətlərin dünya bazarı qiymətlərindən yetərli qədər aşağı olduğu şəraitdə məcburi tədbir idi, belə ki, o zamanlar məhdudiyətlərin götürülməsi daxili bazarın katastrofik boşalmasına gətirib çıxara bilərdi.

İkinci submərhlədə (1992-ci ilin ikinci yarısı) valyuta kursu tam liberallaşdırıldı, idxal tarifləri müəyyən olundu. Bu tədbirlərdən birincisi milli istehsalçılara idxaldan döyən zərərin gizli subsidiyalaşdırılmasının ixtisarına, ikincisi isə idxal ilə rəqabətə az da olsa davam gətirərək "sağ qalmış" sonuncu malların müdafiəsinin təmin olunmasına yönəldildi. Xammal məhsullarının ixracı üzərində nəzarəti cəmləşdirmək üçün qeyri-rəsmi olaraq strateji malların xüsusi ixracatçıları institutu təşkil olundu.

Azərbaycanda valyuta bazarının yaradılması məqsədilə ixracatçılar qarşısında ixracdan əldə etdikləri valyutanın 50%-nin daxilə bazar kursu ilə (Milli Bankın qəti təsbit etdiyi kurslarla deyil) satılması öhdəliyi müəyyən olundu və beləliklə də bazar kursu (Milli Bankın fiksiyalaşdırılmış kursu ilə yox) ilə reallaşdırılan bütün əldə olunan valyutanın payı 20-dən 50%-ə qədər qalxdı.

Üçüncü submərhlədə (1993—1994) idarəetmənin tarif metodlarına keçid başa çatdı. Mərkəzləşdirilmiş əsasda həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmi xarici ticarət dövriyyəsinin təqribən 25-35%-ə qədər ixtisar olundu. Xarici iqtisadi əlaqələrdə əsas rol bütün mülkiyyət formalarından olan müəssisələrə keçdi.

1993-1994-cü illərdə ixrac rejimində də qismən liberallaşma yer aldı: ixracı inzibati qaydada nəzarətdə saxlanılan malların siyahısı müntəzəm azaldı, habelə ixrac rüsumlarına cəlb olunan malların siyahısı da kiçildi və onların dərəcələri endirildi. Malların idxalına münasibətdə iqtisadi tənzimləmə tədbirləri (gömrük tarifləri, vergilər və digər ödənişlər) onların predmetinin təhlükə-

sizliyinə məcburi sertifikatlaşma və AZ standartlarına uyğunluğu ilə tamamlandı.

Mərkəzləşdirilmiş qaydada aparılan idxal və ixrac əməliyyatları tədricən yoxluğa istiqamətləndirilər və mərkəzləşdirilmiş əsasda malların gətirilməsi 1994-cü ildə həmin dövr üçün özünün son həddinə çatır.

İxrac gömrük rüsumlarının ləğvi tədricən daxili vergi və yığımların artması ilə müşayiət olunurdu. Göstərilən yollarla bazar sisteminin xarici ticarət sahəsindəki hüquqi əsasları artıq yaradılmışdır. Hazırkı dövrdə idxal-ixrac əməliyyatları prinsipcə yeni normativ-hüquqi baza və dövlət tənzimlənməsi mexanizmi (ölkənin bazar iqtisadiyyatı şərtlərinə adaptasiyası və dünya iqtisadi məkanına inteqrasiyası üçün olan tələblərə uyğun olaraq işlənilib hazırlanmış) üzərində bazisləşir.

Həmin dövrdə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsi mexanizminin məruz qaldığı təkamülə aşağıdakılar münəvər oluna bilər:

- yüksək inhisarlaşmış xarici ticarət sisteminin likvidasiyası (ortadan qaldırılması), çünki burada idxal-ixrac əməliyyatları xüsusi təyin olunmuş xarici ticarət təşkilatlarının kifayət qədər məhdudlaşdırılmış dairəsinin əlində cəmləşmişdi;
- xarici ticarət əməliyyatlarında tərəf və vasitəçi kimi iştirak edən subyektlərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi;
- xarici ticarət dövriyyəsinin həcminə, strukturuna və coğrafi istiqamətlərinə kəskin mərkəzləşdirilmiş təsirlərin aradan qaldırılması;
- əvvəllər olduğu kimi formal olmayan və fəaliyyət göstərən idxal və ixracın iqtisadi tənzimləyiciləri, gömrük tariflərinin dərəcələri və manatın kursu, habelə təsərrüfat subyektlərinə valyuta resurslarına sərbəst çıxış və rən daxili valyuta bazarının formalaşdırılması və istifadə olunması;
- xarici ticarət əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsində dövlətin rolunun azaldılması, idxal-ixrac əməliyyatlarına manatla və xarici valyuta ilə hesab-kredit xidməti göstərilməsi sferasına kommersiya banklarının əhə-

miyyətli kütləsinin cəlb edilməsi.

Liberallaşdırma şəraitində idxala oriyentasiya olunmuş və hələ nəzəri əsası zəif olan spekyulyativ ticarət-vasitəçi sektorun yüksək inkişafının əvvəlcədən əsas müəyyənedicisi olan istehlakçı bazarının, həmin andaki çox kəskin defisit xarakteri ilə əlaqədar olaraq problemi çox genişləndi. Öz növbəsində maliyyə strukturları ticarət-vasitəçi bağlaşmaların və valyuta mübadiləsi üzrə əməliyyatların daha gəlirli olan qısamüddətli kreditləşməsində cəmləşmişdilər. Onların mövqeləri onunla möhkəmlənirdi ki, həmin anda yüksək gəlirli, ənənəvi spekyulyativ mallar, o cümlədən alkoqollu və alkoqolsuz içkilər, tütün məmulatı, çay və bir çox başqaları ən defisit mallar idilər. Bu xüsusda 1992-ci ildən 1994-cü ilə qədər istehlak təyinatlı idxal məhsullarının daxili bazara və milli istehsalçılara təzyiqinin mütləq artımı müşahidə olunurdu. Azərbaycanda radikal islahatlar başladıqdan sonra yaşanan ən gərgin mərhələ digər həmkarların (dövlətlərin) qeyri-adekvat reaksiyaları idi. İnkişaf etmiş sənaye ölkələri tərəfindən daxili iqtisadiyyatlarının və öz biznesmenlərinin maraqlarını qorumaq üçün tətbiq olunan tədbirlər sertliyinə görə Azərbaycanın tədbirlərini çox ötüb keçirdi. Bu ölkələrin qanunvericiliyi ölkədə keçirilən ümumi iqtisadi təkmilləşmələrin nəticələrində baxmayaraq Azərbaycanı qeyri-bazar iqtisadiyyatına malik dövlət kimi xarakterizə etməyə hələ də davam edirdi. Bu da həmin ölkələrə müxtəlif bəhanələr altında Azərbaycan ixracına və hətta onların öz bazarlarında öz istehsalçılarının maraqlarında olan xammal məhsullarının da ixracına maneələr yaratmağa əsaslar yaradırdı.

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında yaranan ziddiyyətli nəticələr tələsikliyin və ən əsası XİF sferasında düşünülməmiş liberallaşdırılmanın nəticəsi idi, çünki xaotik element ölkənin ümumi iqtisadi kursunun reallaşdırılmasında məhz birbaşa bu formada özünü göstərirdi. Təşkilatlandırılmış ümumi planda hökumət, lap başlanğıcdan bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən və konkret olaraq Azərbaycan realığı şərtlərini nəzərə alan kompleks XİF-in tənzimlənməsi sistemini qurmaq və onu təkmilləşdirmək istiqamətində kurs götürmək əvəzinə, bu sistemi müxtəlif bloklar üzrə qurdu, yəni güclər ümumi məqsəddə deyil, islahatların gedişində meydana çıxan ayrı-ayrı problemlərin həllində mərkəzləşdirildi.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması zamanı daha gərgin şərait isə idxalın tənzimlənməsində yarandı. İslahatların ilkin mərhələsində, manatın daxili dönerliliyi müəyyən olundandan sonra müəyyən müddət Azərbaycan idxalı qarşısında istənilən baryerlər praktiki olaraq olmadı. Məhz bu zaman beynəlxalq normalara cavab verən və krizis dövrünə bu şəraitə adekvat olan daxili bazarın mühafizəsi sistemini yaratmaq haqqında düşünmək lazım idi. Lakin belə addımlar atılmadı və hadisələr başqa cür cərəyan etdi. 1994-cü ilin başlanğıcınadək strateji mallar dairəsinin idxal tədarükünün büdcədən subsidiyalaşdırılması praktikasını davam edirdi, bu da idxalın stimullaşması üçün çox güclü mexanizmdir. Beləliklə, islahatların lap əvvəllərindən Azərbaycan iqtisadiyyatı əsaslandırılmadan açıq xarakter daşıyırdı. Daha tam təsəvvürün alınması üçün həmin dövrdə valyuta kursu elementlərinin hərəkətlərini də yada salmaq kifayətdir. Lakin onların rolu zamanla çox ciddi məhdudlaşdı və bundan başqa, daha əhəmiyyətli isə odur ki, onlar öz-özlərinə müasir daxili bazarın mühafizə sisteminin əsası ola bilməzdi. Bununla da islahatların ilk illərində manatın enmiş kursu Azərbaycana idxalın genişlənməsi qarşısında həqiqətən də çox ciddi səddə çevrilmişdi. Hətta vəziyyət o həddə gəlib çıxmışdı ki, manatın bazar kursu öz alıcılıq qabiliyyəti paritetinə münasibətdə təxminən 7 dəfə enmişdi. Hətta həmin illərdə idxalın kütləvi miqyasda subsidiyalaşdırılması da bu fərqə tam kompensasiya edə bilmirdi. Sonradan 1994-cü ildə bu qalxma 600-dən 100%-ə qədər, 1995-ci ildə isə manatın kursu öz paritetinə qayıtmağa başladı, buradan da manatın endirilmiş kursu idxalın qarşısında əhəmiyyətli baryer kimi artıq, demək olar ki, öz əhəmiyyətini itirmişdi.

Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, ixracın liberallaşdırılması istiqamətində aparılan siyasət idxal sahəsinə nisbətən daha sistemli və düşünülmüş xarakter daşıyırdı. Burada daha çox müntəzəmlik və mərhələlik var idi, lakin nə qədər olmasa da dövlət uzunmüddətli maraqlarının reallaşdırılması və həmçinin də milli-iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması baxımından özünün bütöv bir imtiyaz dəstindən çox tez və asanlıqla imtina etdi. Bundan başqa, əgər gələcəkdə ixrac rüsumlarından bütövlükdə imtina edilməsi və onları daxili vergilərlə əvəz etməkdən danışsaq, onda prinsipcə bunlar ümumi iqtisadi vəziyyəti nəzərə çarpacaq də-

rəcədə yaxşılaşdırmalıdır. Çünki, bu bir tərəfdən daha çox vasitə cəmləşdirməyə imkan verir ki, bu vasitələr də birbaşa istehsalçıların yanında istehsalın investisiyalaşdırılmasında istifadə oluna bilər, digər tərəfdən isə enerji resursları istehlakçıların enerjiyə qənaət etmə tədbirləri görməyə məcbur etmək və onların qarşısında istehsal xərclərini azaltmaq üçün bütün güclərdən istifadə edilməsini bütöv şəkildə qoymağa imkan verir.

Bütövlükdə götürsək Azərbaycanın xarici ticarət tənzimlənməsinin liberallaşdırılması prosesi islahatların başlanması anından yüksələn xətlə gedib. Yaranan şəraitdən hər şeydən əvvəl sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərin müəssisələri - bəli, məhz 1991–1993-cü illərdə keçmiş ittifaq ölkələrində cüzi nöqtəvi yer tutan və həmin zamanda Azərbaycan bazarında rəqabət qabiliyyəti olmayan, lakin sonradan, hətta vicdansız rəqabət metodlarından istifadədən çəkinməyərək bu bazarı planlı surətdə mənimsəyən müəssisələr yararlanırdılar. Öz növbəsində Azərbaycan hökuməti də (çox böyük gecikmələrlə olsa da) Azərbaycan istehsalçılarının həm ölkə daxilində, həm də xaricdə maraqlarının qorunmasının dünya normalarına adekvat iqtisadi mexanizminin yaradılması, ölkədən vəsaitlərin əsassız "axınına" dayandırılması və habelə, qeyri-sağlam rəqabətə yol verilməməsi üçün məqsədyönlü fəaliyyət görməyə başladı.

Beləliklə, XİP-in liberallaşdırılması, iqtisadiyyatın ticarət sferasının inkişafına, hasilat sənayesi istehsalının payının artmasına, daxili bazarın ödəniş qabiliyyətli tələbinin təmin olunmasına, təklifin strukturunda idxal məhsullarının payının artmasına, bir tərəfdən də, rəqabət qabiliyyətsiz istehsal sahələrinə maliyyə dəstəyinin azalmasına, dövlət investisiyalarının və hərbi sənayenin kəskin ixtisarına gətirib çıxaran maliyyə-kredit siyasətinin sərtləşməsi kimi faktorların təsiri, investisiya təyinətli məhsulların buraxılışının ixtisarı ilə şərtlənən investisiya böhranı; o cümlədən əhəlinin ödəniş qabiliyyətli tələbinin azalması hansı ki, bu da idxalın genişlənməsi ilə yanaşı istehlakçı malları istehsalının düşməsinə; MDB ölkələrinin də iqtisadi böhran keçirmələri səbəbindən onların Azərbaycan məhsullarına olan ödəniş qabiliyyətli tələbinin düşməsinə gətirib çıxardı.

8.3. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya yolunda – Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və Azərbaycan reallıqları

Ümumdünya Ticarət təşkilatı dünya ticarətinin tənzimlənməsində mühüm rolə malik olan universal təşkilatdır. Onun yaranması beynəlxalq ticarətdə mövcud olan ziddiyyətlərdən irəli gəlmişdir. Məlum olduğu kimi, beynəlxalq ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsi zərurəti hələ 1929-1933-cü illərdə baş verən dünya iqtisadi böhranı zamanı yaranmışdır. Belə ki, həmin illərdə dünya səviyyəsində ticarət münasibətlərini tənzimləyən beynəlxalq təşkilatın olmaması beynəlxalq ticarətin həcmində 50 %-ə qədər azalmasına səbəb olmuşdur.

Artıq 1944-cü ildə ABŞ-ın Bretton-Vuds şəhərində keçirilən beynəlxalq konfrans zamanı Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı kimi nəhəng beynəlxalq maliyyə institutlarının yaradıldığı zaman dünya ticarət münasibətlərini tənzimləyən bir təşkilat da yaradılmalı idi. Lakin belə bir təşkilatın yaradılması konfrans iştirakçıları tərəfindən razılıq əldə olunmaması baxımından yaradılmadı və yalnız 1947-ci ildə dünyanın 23 inkişaf səviyyəsi yüksək olan dövlətinin razılığı ilə Tarif və Ticarət üzrə Baş Saziş qəbul edildi. 1 yanvar 1948-ci ildə bu saziş qüvvəyə mindi. Qeyd edək ki, Tarif və Ticarət üzrə Baş Saziş (TTBS) Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının nizamnaməsinin ratifikasiyası prosesi başa çatana qədər fəaliyyət göstərməli və sonra onun bir hissəsinə çevrilməli idi. Lakin bir neçə dövlət və Avropa İqtisadi Birliyi parlamentləri TTBS-in nizamnaməsinin ratifikasiya etmədi. Buna səbəb səsələrin bölüşdürülməsi prinsipi idi. Belə ki, ABŞ hesab edirdi ki, hər bir dövlətin dünya ticarətində payına uyğun səs çoxluğu olmalıdır. Avropa İqtisadi Birliyi dövlətləri isə hər ölkənin bir səsi prinsipini müdafiə edirdi.

Ona görə də TTBS çərçivəsində gedən danışıqlar 1947-ci ildən 1993-cü ilə qədər 8 ticarət raundu keçirilmişdir. Bu danışıqlar nəticəsində əldə olunan ən böyük uğurlar tarif tənzimlənməsi sferasında idi. Danışıqlara əsasən ən əlverişli şərait yaratma rejiminə görə heç bir ölkənin məhsullarının idxal şərtləri istənilən digər bir dövlətin malları üçün yaradılan şərtlərdən sərt olmamalıdır. Əgər TTBS daxilində gömrük ittifaqları və azad ticarət zonaları yaradılsa belə bu prinsip üçüncü ölkələrə tətbiq olunma-

malidir. TTBS çərçivəsində milli rejim də fəaliyyət göstərirdi ki, onun əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu daxili bazarda xarici səbəklərdən ödəni yaradılan şəraitdən sərt olmalıdır.

TTBS-in fəaliyyət müddətində həyata keçirilən danışıqların raundlarında gündəliyə çıxarılan əsas məsələlər aşağıdakı kimi idi:

1947-ci ildə Cenevrə raundunda, 1949-cu il Annesi raundunda, 1950-ci il Torgi raundu və 1956-cı ildə yenə Cenevrə raundunda bəzəcə olaraq gömrük tarifinin aşağı salınması; 1960-cı 1961-ci illərdə (Dilland raundu) yenə Cenevrə raundunda tariflərin aşağı salınması və antidempinq məəcəlləsinin hazırlanması; 1973-cü 1979-cu illərdə Tokio şəhərində keçirilən Tokio raundu çərçivəsində tarifin aşağı salınması, qeyri-tarif tədbirlərinə aid məəcəllənin hazırlanması; 1986-cı 1994-cü illər (Punta del Estada) Urugvay raundunda tarifin aşağı salınması, TTBS mexanizminin mürəkkəbləşdirilməsi, ÜTT-nin yaradılması haqqında razılığın əldə edilməsi üzrə məəcəllənin hazırlanması məsələlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu.

Qeyd edək ki, həyata keçirilən danışıqlarda ağırlıq mərkəzinin tarif tədbirləri üzərinə salınması real həyatda öz böhrəsini verdi. Belə ki, əgər 1945-ci 1947-ci illərdə orta tarif dərəcələri 40-60% təşkil edirdisə, 90-cı illərdə bu 3-5%-ə enmişdir. Tarif dərəcəsinin aşağı salınma mexanizmi ən əlverişli şərait yaratma rejiminin prinsiplərinə əsaslanırdı. Belə ki, ölkələrin bir-birinə tətbiq etdikləri qarşılıqlı güzəştlər avtomatik olaraq təşkilata üzv olan üçüncü ölkələrə də tətbiq olunurdu. Bu onunla əlaqədar idi ki, tarif dərəcələrinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması mexanizmin ən əlverişli şərait yaratma rejiminin prinsiplərinə əsaslanırdı.

Məlum olduğu kimi TTBS-in Tokio raundunda gündəliyə çıxarılan məsələlərdən biri qeyri-tarif tədbirləri ilə bağlı idi. Bu tədbirin tətbiqi onunla bağlı idi ki, tarif dərəcələrinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması ölkələrin daxili bazarında müdafiə funksiyasını pozmuşdur. Artıq tarif tənzimlənməsi ölkə üçün əvvəlki effekti vermirdi. Bununla da, ölkələrin xarici iqtisadiyyat sferasında qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqi daha müntəzəm xarakter almışdı.

Artıq Tokio raundunda tarif dərəcələrinin aşağı salınması üzv ölkələrin müəyyən etdikləri siyahı əsasında həyata keçirilirdi.

**Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının
mövcud və perspektiv inkişaf tendensiyaları**

Siyahı elo tərtib olunurdu ki, bu zaman tarif dərəcələrinin aşağı salınmasından dövlət büdcəsinin itirdiyi məbləğ onun ixracatçılarının qarşılıqlı öhdəlik götürdükləri ölkələrə mal ixracından qazandıqları əlavə gəlirə bərabər olurdu.

Tokio raundunda qəbul olunmuş "Malın gömrük dəyəri haqqında Məcəllə"-də göstərilirdi ki, rüsumlar və digər vergi ödənişləri hesablanarkən vergi qoyma bazası kimi malın real qiyməti və müqavilədə göstərilən satış qiyməti götürülürdü. Əlavə xərcərin (qablaşdırma, fraxt və s. bağlı xərcələr) nəzərə alınması məsələsi isə razılaşmada iştirak edən ölkələrin öz sərəncamına buraxılırdı. Tokio raundunda ənənəvi tarif tədbirləri ilə yanaşı milli iqtisadi siyasətin bir çox istiqamətləri (daxili vergi qoyma sistemini subsidiyalaşdırma) müzakirə olunmuşdu və bir neçə adda məhsulların xarici ticarətinin xüsusi rejimi müəyyən edildi ki, bu da onunla bağlı idi ki, müəyyən qrup dövlətlər TTBS-ə üzv olarkən bu sahələrdə imtiyaz tələb edirdi.

Tokio raundunda müzakirə edilən əsas məsələlərdən biri də beynəlxalq ticarətə dair ticari-siyasi mühitin yaradılması ilə bağlı idi. Bu məqsədlə Baş Səziş çərçivəsində yeni prinsiplərin, qaydaların və hüquqi normaların yaradılması istiqamətində iş aktivləşdirildi.

Ümumiyyətlə, Tokio raundu 12-14 sentyabr 1973-cü ildə Yaponiya Xarici İşlər Nazirinin sədrliyi ilə Tokio şəhərində keçirilmiş və 1979-cu ilə qədər müntəzəm müşavirələr keçirilmiş və raundun nəticəsində aşağıdakı yeni sənədlər qəbul olunmuşdur.

1. Ticarətdə texniki baryerlər haqqında razılaşma;
2. TTBS-nin VI maddəsinin tətbiqi haqqında razılaşma (Antidempinq məəcəlləsi);
3. TTBS-in VIII maddəsinin tətbiqi haqqında razılaşma (Gömrük dəyəri məəcəlləsi);
4. İdxalın lisenziyalaşdırılması üsulları haqqında razılaşma;
5. Subsidiyalar və kompensasiya rüsumları haqqında razılaşma;

TTBS-nin əsas xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarət idi ki, TTBS-ə üzv olan hər bir dövlət öz milli qanunvericiliyini maksimum mümkün olacaq dərəcədə uyğunlaşdırma bilirdi. Lakin ÖTT-nin yaradılması haqqında razılaşmada isə göstərilirdi ki, hər bir üzv ölkə, öz qanunvericiliyini tam olaraq təşkilatın tələb-

lərinə uyğunlaşdırmalıdır.

Təşkilatın tarixində dönüş nöqtəsi olan Uruqvay raundu 1986-cı ilin sentyabrında başladı və 1994-cü ilə qədər bir sıra müşavirələr keçirilərək beynəlxalq ticarətə dair bir sıra qərarlar qəbul edilmişdir.

TTBS-in fəaliyyət prinsiplərinə gəldikdə onun iş mexanizmi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1. Ticarətdə diskriminasiyaya yol verməmə, idxal, ixrac və tranzit ticarət əməliyyatlarında qarşılıqlı olaraq əlverişli şərait yaratmaq və milli rejimlərin tətbiqi;

2. Milli iqtisadiyyatın müdafiəsində yalnız tarif tədbirlərinin tətbiqi, qeyri-tarif tədbirlərinin yolverilməzliyi;

3. Çoxtərəfli danışıqlar prosesində tarif dərəcələrinin progressiv dərəcədə azaldılması;

4. İEOÖ ilə ticarətdə preferensial rejimin tətbiqi;

5. Yaranan ticarət mübahisələrinin danışıqlar yolu ilə həlli;

6. Həyata keçirilən ticarət siyasi güzəştlərin qarşılıqlı olması;

Qeyd edək ki, 1994-cü ildə TTBS-in ÜTT-na çevrilməsi prosesi başa çatdı.

TTBS-in ÜTT-na çevrilməsinin səbəbləri aşağıdakılardır:

1. Beynəlxalq ticarət ehtiyacının səviyyəsinə çatmışdır ki, daimi fəaliyyət göstərən təşkilata ehtiyac duyulurdu;

2. TTBS-in qaydaları yalnız əmtələrin alqı-satqısının tənzimlənməsinə aid idi, ancaq dünya xidmət bazarı, intellektual mülkiyyətin ticarətinin inkişaf etdiyi bu kimi sahələrin tənzimlənməsinə artıq böyük ehtiyac yaranmışdır.

3. TTBS çərçivəsində ticarət mübahisələrinin tənzimlənməsi prosesi çox mürəkkəb və qeyri-səmərəli idi, buna görə də bu sahədə yeni qaydalar yaradılmasına tələb yaranmışdır.

Artıq 1 yanvar 1995-ci ildən ÜTT fəaliyyətə başladı. Təşkilatın qərargahı Cenevrədə yerləşir.

ÜTT-nin əsas məqsədi dünya ticarətində idxal rüsumlarının səviyyəsini ardıcıl olaraq aşağı salmaq, kəmiyyət və digər qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması, tarif metodlarından istifadə etməklə xarici ticarəti liberallaşdırmaqdır.

ÜTT-nin prinsip və qaydaları əsasən aşağıdakılardır:

Qeyri-diskriminasiya əsasları ilə ticarətdə qarşılıqlı surətdə daha əlverişli rejimin tətbiqi edilməsi, xarici mənzəli xidmət və

**Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının
mövcud və perspektiv inkişaf tendensiyaları**

mallara qarşılıqlı surətdə milli rejimin tətbiqi, ticarət mübahisələrinin məsləhətləşmələr yolu ilə həll edilməsi, ticarətdə ayrı-seçkiliyə yol verməmək və s.

ÜTT-nin əsas vəzifəsi çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay raundu (1986-cı 1994-cü illərdə keçirilmişdir) nəticəsində formalaşmış Sazişlər Paketinin əsasında üzv ölkələrin beynəlxalq ticarətdə iqtisadi münasibətlərini tənzimləməkdən ibarətdir.

ÜTT-nin funksiyasına aşağıdakılar daxildir:

1) Uruqvay raundunun bütün sazişlərinin və gələcəkdə imzalanması nəzərdə tutulan sazişlərin qəbul edilməsi və yerinə yetirilməsinin təşkili;

2) İmzalanmış və Nazirlər Konfransında daha geniş problemlərə aid olan məsələlər üzrə ÜTT üzvləri arasında danışıqların təşkili;

3) ÜTT üzvləri arasında mübahisəli və konfliktli vəziyyətlərə baxışın təmin edilməsi və üzv dövlətlərin ticarət siyasətinə mütəmadi nəzarətin təşkilinin təmin edilməsi;

Qeyd edək ki, ÜTT-yə daxil olan bütün üzv dövlətləri "çoxtərəfli ticarət sazişləri" adı altında birləşən sazişlərin və digər sənədlərin yerinə yetirilməsi üzrə öhdəlikləri qəbul edirlər.

Hazırda ÜTT-nin 137 tam hüquqlu üzvü vardır. Bütövlükdə ÜTT-də müxtəlif formalarda 170-dən çox dövlət iştirak edir. 20-dən çox dövlət baş sazişə qoşulma mərhələsindədir. Azərbaycan ÜTT-də müşahidəçi statusunda iştirak edir. Bütövlükdə 30-dan artıq ölkə ÜTT-də müşahidəçi ölkə kimi fəaliyyət göstərir.

ÜTT-yə qəbul edilmə prosedurları uzun illik təcrübəsi nəticəsində formalaşmış, kifayət qədər mürəkkəb və bir neçə mərhələdən ibarətdir. Üzv olan ölkələrin təcrübəsi onu da göstərir ki, qəbul prosesi ən azı 3-4 il, bəzi hallarda isə bundan da çox vaxt apara bilər.

ÜTT-yə üzv olmanın birinci mərhələsində xüsusi yaradılan işçi qrupu çərçivəsində ÜTT-yə qəbul olmaq istəyən ölkənin mövcud iqtisadi və siyasi vəziyyətinə diqqətlə baxılır. Bundan sonra beynəlxalq təşkilata üzv olmaq niyyətində olan ölkənin göstərilən təşkilata qəbul olunma şərtləri ətrafında danışıqlar və məsləhətləşmələr mərhələsi başlayır. Bir qayda olaraq belə danışıqlar bütün marağı olan ölkələrlə ikitərəfli aparılır. Danışıqlara

əsasən üzv olmaq istəyən dövlətin ÜTT üzvlərinə aid olan əmtəə xidmətləri öz bazarına yol açmasını təmin etməyə hazır olduğunu təqdim edən güzəştlər də qəbul edilməlidir. Əvəzində üzv olmaq istəyən dövlət ÜTT üzvlərinin malik olduğu hüquqlara sahib olur ki, bu da onun xarici bazarda rastlaşacağı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması ilə nəticələnir. ÜTT-də hər bir üzv dövlətin özünün milli güzəştlər siyahısı vardır və siyahıda göstərilən səviyyədən yuxarı tarif dərəcələrini və yığımları tətbiq etməmək barədə öhdəlik götürürlər və eyni zamanda siyahıda göstərilən rüsum dərəcələrini qaldırmaq imkanı əldə edə bilirlər. Bunun üçün digər dövlətlərlə yenidən danışıqlara başlamalı və rüsum dərəcələri dəyişdirilməli olan əmtəənin baş tedarükçü dövləti ilə danışıqlarda bu dərəcələr razılaşdırılmalıdır. Hesab edilir ki, belə danışıqlarda rüsum dərəcələrini qaldırmaq imkanı axtaran dövlət digər əmtəəyə bərabər qiymətdə tarif güzəştlərini təklif etməlidir.

Tarif güzəştləri siyahısı danışıqları başlanana qədər mövcud olan ayrı-ayrı gömrük rüsum dərəcələrini və dövlətlərin danışıqlar gedişində əlaqələndirməyə razı olduğu dərəcələri özündə əks etdirir. Bunu etməyin bir neçə mümkün yolu mövcuddur: mövcud rüsum dərəcələrini (məsələn, 10% və ya "0" dərəcəsində) müəyyənləşdirmək; mövcud rüsum dərəcələrini aşağı salmaq və yeni səviyyəsini əlaqələndirmək; limitləşdirilmiş vahid rüsum dərəcəsinə müəyyən etmək.

Bu danışıqlar nəticəsində rüsum dərəcəsi aşağı salınmış səviyyədən yüksək olur: Məsələn, əvvəlki səviyyə 10%, aşağı salınmış 6%, ancaq limitləşdirilmiş 8% olur. Bu onu göstərir ki, dövlət tarif protokolu üzrə öz vəzifələrini pozmamla rüsum dərəcələrini 8%-ə qədər maneəvi etmək imkanı əldə edir.

Bütövlükdə ticarətdə maneələrin aşağı salınması üzrə hər bir razılaşdırılmış tarif dərəcələri üzrə vəzifələri göstərən protokol TTBS 94-cü və Mərkəz protokolunun əlavəsidir.

Qeyd etməliyik ki, TTBS-in yarıməsrlük tarixi dövründə danışıqların texnika və metodikasını, həmçinin qarşılıqlı surətdə tarif güzəştləri sistemini formalaşdırılıb. Hazırda bütün bunlar tam həcmdə ÜTT-dən keçib və onun əsas funksiyalarından biri olub. ÜTT çərçivəsində gömrük rüsumlarının aşağı salınması haqqında çoxtərəfli danışıqlar prosesində rüsumların qarşılıqlı surətdə aşağı salınması ikitərəfli xarakter daşıyır. Birinci halda

dövlətlər tarif güzəştləri siyahısında sadalanan konkret əmtəələr üzərində rüsumun qarşılıqlı surətdə aşağı salınması barədə danışıqlar aparılır. Əldə edilən nəticələr daha əlverişli rejim əsasında digər dövlətlərə yayılır.

Aparılan danışıqlar bütün iştirakçıları əhatə edir ki, onun nəticələri həmin anda bütün iştirakçılara şamil edilir. Adətən çox-tərəfli danışıqlara daha ümumi məsələlər aid olur. Qeyd edək ki, qrup və ikitərəfli danışıqlar rüsumunun aşağı salınmasına aid olan mallar və ayrı-ayrı əmtəələrə tətbiq olunan rüsumların aşağı salınmasının konkret dərəcəsini müəyyən edir. O da nəzərə alınmalıdır ki, ikitərəfli və qrup şəklində gedən danışıqlarda daha əlverişli rejimlə əlaqədar bütün dövlətlərə tarif danışıqlarının nəticələrinin yayılmasına nəzarət edilməsi bəzən problemlərin yaranması ilə müşayiət olunur ki, bu da nəticə etibarilə danışıqların iştirakçısı olmayan dövlətlərdən hər hansı biri ikitərəfli qrup səviyəsində razılaşdırılmış tarif güzəştlərindən müəyyən mənada yararlanı bilər. TTBS-da yaranan və ÜTT-da keçən tarif danışıqları prosedurasının "...sorgu və təkliflər prosedurası..." adını alan mərhələnin mühüm bir xüsusiyyəti də var ki, bu sorgu oluna biləcək güzəştlər siyahısı ilə müşahidə olunan, digər ölkələrə yönəlməmiş siyahını danışıqların hər bir iştirakçısı ilə aparılır.

ÜTT-də "...sorgu-təkliflər..." sistemi üzrə danışıqlar bir qayda olaraq ikitərəfli əsasda gedir. Onların nəticələri isə daha əlverişli rejim əsasında digər dövlətlərə yayılır. Başqa ölkələrin qarşılıqlı güzəştləri və öhdəlikləri ilə bağlı həlledici münasibətlər adətən bütün ikitərəfli danışıqlar qurtardıqdan sonra müəyyən edildiyinə görə bu danışıqlar iştirakçı ölkələri üçün müəyyən çətinliklər yaradır. Buna görə də ÜTT çərçivəsində danışıqların yekun nəticələri bütün razılaşmaların və sazişlərin daxil olduğu paketdə rəsmiləşdirilir.

ÜTT çərçivəsində milli rejimin verilməsi-tariflərin köməyi ilə milli sənayenin müdafiəsi danışıqları isə onu göstərir ki, ÜTT üzvləri kömiyyət məhdudiyyətlərindən imtinanın ümumi qaydalarına tərəfdar çıxır və bu qurumun idxala məhdudiyyəti yalnız kənd təsərrüfatı, toxuculuq malları ticarətində ödəmə balansını əlaqədar çətinlik yarandıqı halda daxil edilə bilər.

Qeyd edək ki, ÜTT yarandıqı vaxtlardan tarif danışıqları təcrübəsində "tarif güzəştləri" termini formalaşmışdır ki, bu gü-

zəşt altında iki başlıca metod formalaşır. Birincisi rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, ikincisi rüsumun qaldırılmaması öhdəliyi. Yeri gəlmişkən, vahid rüsum onun aşağı salınmasından daha mühüm vəzifə hesab edilir. Tarif danışıqlarına daxil olan dövlət öz təklifini mal mövqeyi və rüsum dərəcələri siyahısı formasında irəli sürür.

Son dövrlər tarif danışıqları çərçivəsində vahid rüsum dərəcələri metodu daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vahid rüsum dərəcələri ondan ibarətdir ki, dövlət öz üzərinə rüsum dərəcələrini əvvəllər razılaşdırılmış səviyyədən yuxarı qaldırılmaması haqqında öhdəlik götürür. Vahid rüsumlar "0" dərəcəsinə də ola bilər. Qeyd etməliyəm ki, Uruqvay raundunun yekununda vahid rüsumun payı artmışdır. Belə ki, inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə 21-dən 73-ə qədər, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə 73-dən 98-ə qədər.

ÜTT-na qəbulda müəyyən olunmuş proseduralara uyğun olaraq, bazarlara daxil olmanın qarşılıqlı liberallaşdırılması və sazişlərə qoşulma şərtləri ikitərəfli danışıqların nəticələri əsasında aşağıdakı sənədlərlə rəsmiləşdirilməlidir:

1) İşçi Qrupunun Məruzəsi: burada üzv olan ölkənin öz üzərinə götürdüyü bütün öhdəliklər paket şəklində cəmləşdirilir;

2) Təşkilata üzv olma haqqında Protokol: burada ödənilmiş razılaşmalar hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilir;

3) Əmtəə və kənd təsərrüfatı mallarına aid olan tarif güzəştləri və öhdəliklərinin siyahı-cədvəli;

4) Xidmətlər sahəsini əhatə edən spesifik öhdəliklərin siyahısı ölkələrin ÜTT-yə qəbul olunmasının əsas şərtlərindən biri olmaqla bu ölkələrin mövcud milli qanunvericiliyinin və xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən qaydalarının Uruqvay Raundu Sazişlərinin müddəalarına uyğunlaşdırılmasıdır. Axırncı mərhələ üzv olan ölkənin Parlamenti tərəfindən bütün sənədlər toplusunun ratifikasiyasından ibarətdir.

Qeyd edək ki, ÜTT-də qərarların qəbul edilməsi konsensus yolu ilə həll edilir. Mübahisəli məsələlər üzrə qərarlar səsvermə yolu ilə həyata keçirilir. Bununla yanaşı Nazirlər səviyyəsində olan konfrans iclaslarına və Baş Şura iclaslarına ÜTT-nin hər bir üzvünün məlum bir səsi var. Nazirlər Konfransının sessiyaları arası dövründə onun funksiyalarını lazımi tədbirlərə görə çağırılan və bütün üzv dövlətlərin iştirakı üçün açıq olan Baş Şura hə-

yata keçirir. Bundan başqa Baş Şura Mübahisələrin nizama salınması üzrə Orqanın və Ticarət siyasətinə nəzarət üzrə Orqanın fəaliyyətini həyata keçirir. Baş Şuranın rəhbərliyi altında əmtələrin ticarəti üzrə Şura, xidmət ticarəti üzrə Şura, intellektual mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri üzrə Şura və başqa orqanlar fəaliyyət göstərir. Baş Şura həmçinin ticarət siyasətinin müasir vəziyyətini əks etdirən sənədin hazırlanmasını da üzərinə götürür.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olma prosesi 1997-ci ilin iyun ayından AR-hökumətinin ÜTT-yə üzvolma niyyətini bildirməsi ilə başlamışdır və bu tarixdən ÜTT-yə müşahidəçi kimi dəvət olunmuşdur.

Bundan sonra Azərbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi fəaliyyətinin bütün aspektlərini əhatə edən "Xarici ticarət rejimi haqqında Memorandum" hazırlamış və 1999-cu ilin 22 martında ÜTT-nin Cenevrədəki katibliyinə təqdim olunmuşdur və üzv ölkələr arasında yayılmışdır. ÜTT-nin qaydalarına uyğun olaraq, Katiblikdə Azərbaycan Respublikasının üzv olması ilə əlaqədar müvafiq İşçi Qrupu yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 23 iyul tarixli 160 sayılı "Azərbaycan Respublikasında ticarətin tənzimlənməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" fərmanı ilə təsdiq edilmiş, Azərbaycan Respublikasında 1999-2002-ci illər üçün ticarətin inkişafı üzrə Dövlət proqramında Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qəbul prosesinin sürətləndirilməsi əsas tədbirlərdən biri kimi göstərilmişdir, həmin fərmanın icrası məqsədilə Nazirlər Kabinetinin 266 sayılı sərəncamı ilə on beş nazirlik və təşkilatın nümayəndələrindən ibarət müvafiq Əlaqələndirmə Qrupu yaradılmışdır.

ÜTT-nin mövcud qaydalarına uyğun olaraq sual-cavab mərhələsindən sonra danışıqlar mərhələsi başlanmalıdır. Bundan irəli gələrək, birinci işçi Qrupunun toplanma vaxtı təyin edilməlidir ki, marağı olan üzv ölkələr katibliyə müraciət edərək göstərilən Qrupun işində iştirak edən Azərbaycan Respublikasının nümayəndəliyi ilə ticarət əlaqələrinin liberallaşması haqqında danışıqlara başlaya bilsinlər. Əsasən İşçi Qrupunda ölkənin mühüm ticarət partnyoru kimi tanınan ölkələr iştirak edir, buna görə də danışıqlar çoxtərəfli prinsiplər əsasında keçirilir. İşçi qrupunun əsas vəzifəsi ölkənin iqtisadi siyasətinin və xarici ticarət rejiminin

ÜTT-nin qaydalarına və normalarına uyğunluğunu müəyyən etmək, eyni zamanda danışıqların nəticələrinə görə İşçi Qrupunun əsas məruzəsini hazırlamaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq ticarət sisteminin çoxsaylı istiqamətlərini əhatə edən, xüsusən ÜTT-nin sazişləri üzrə tarif siyasəti, xidmətlər üzrə ticarət, bu sahədə kənd təsərrüfatı məhsulları və subsidiyalar üzrə beynəlxalq ekspertlərin köməyinə hər zaman ehtiyac vardır və onları çoxsaylı problemlərin həlli zamanı cəlb etmək üçün geniş imkanlar mövcuddur. Belə ki, ÜTT-nin Katibliyinin texniki yardım proqramları, Beynəlxalq Ticarət Mərkəzi çərçivəsində ixtisasartırma üzrə ardıcıl olaraq müxtəlif seminarlar keçirilir. Bundan başqa İslam İnkişaf Bankı, digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən və onların maddi köməyi vasitəsilə ÜTT-nin Sazişləri, dünya təcrübəsi, konkret ticarət mübahisələrinin həllinin nəticələrinin hərəkətli öyrənilməsi üzrə təlim seminarları keçirilir.

Qeyd etmək ki, ÜTT-yə üzvləşmə prosesini şərti olaraq iki mərhələyə bölmək olar. Bunlardan birincisi "məlumat" mərhələsidir. Burada üzv olmaq niyyətində olan ölkə danışıqlar zamanı ÜTT-nin üzvü olan ölkələrin iqtisadiyyatı, o cümlədən ticarət sistemi ilə tanış olur. Üzv ölkələr isə öz növbələrində, namizəd ölkəni hərtərəfli və çox diqqətlə öyrənir, onun siyasi və iqtisadi vəziyyəti haqqında məlumat əldə edirlər.

Azərbaycan Respublikası hal-hazırda məhz bu mərhələdədir. İkinci mərhələ alınan məlumatlar əsasında konkret danışıqların keçirilməsini nəzərdə tutur. Bir qayda olaraq, bunlar ikitərəfli danışıqlar şəklində aparılır və tarif güzəştlərini əhatə edir.

Bu mərhələdə ölkənin qarşısında ÜTT-nin bütün fəaliyyət dairəsini əhatə edən ümumiləşdirilmiş danışıqlar mövqeyinin işlənilməsi meydana çıxır. Göstərilən mövqə həm Azərbaycanın gələcək danışıqlarda tərəf müqabillərinin ticarət maraqlarını məntiqə uyğun şəkildə nəzərə almalı, həm də üzvləşmə prosesi zamanı ÜTT-nin üzvü olan ölkələrin yerli bazara daxil olmasında yaranan problemlərin tənzimlənməsi və həllinə yönəldilməlidir. Bu Azərbaycanın milli maraqlarına, o cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından, tam mənada uyğun olmalıdır.

Bundan əvvəl mütəxəssisləri cəlb etməklə gələcək ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlar əsas götürülərək tariflərlə idxalın tənzimlənməsinə, xidmətlərin yerli bazarlara daxil olmasına aid Azər-

**Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının
mövcud və perspektiv inkişaf tendensiyaları**

baycının potensial öhdəlikləri və güzəştləri müəyyən edilməli, ticarət tərəf müqabilələri ilə mümkün olan qarşılıqlı şərtlərin variantları formalaşdırılmalıdır.

Ölkənin strateji maraqlarını əsas tutaraq, Azərbaycan Respublikasının mövqeyi danışıqlarda əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə qurulur:

1) ÜTT-yə üzvolma zamanı Azərbaycana, digər inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı digər ölkələr kimi ədalətli və bərabər şərtlər verilməlidir.

2) İqtisadiyyatda iqtisadi islahatlar və idarəetmə strukturunun dəyişdirilməsi ilə əlaqədar mövcud olan çətinliklər üzvolma zamanı mütləq nəzərə alınmalıdır.

3) ÜTT-yə üzv olan ölkələrin qəbul olunan ölkələrə, o cümlədən Azərbaycana qarşı tələbləri heç bir mənada real yerli sektorun inkişafına maneçilik yaratmamalıdır. Əksinə, danışıqlar zamanı sənayenin və xidmətlərin yenidən formalaşan emal sahələri üçün bərabər rəqabət şərtlərinin təmin edilməsi əsas istiqamətlərdən biri olmalıdır. Eyni zamanda ÜTT-nin əsas sazişlərinin müddələrinin həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan əlverişli vaxt məhdudyyətləri əldə etməlidir.

Ümumiyyətlə, ÜTT-yə üzvolma prosesində bütün ölkələr üçün danışıqlar əsasən 3 istiqamətdə aparılır ki, bunlar aşağıdakılardır:

a) bütün əmtəələrə tarif güzəştləri;

b) kənd təsərrüfatı sahəsində idxal-ixrac əməliyyatlarının hökumət tərəfindən tənzimlənməsi;

c) xidmətlər sahəsinin tənzimlənməsi (burada bank sektorundan turizm sektoruna qədər geniş bir spektr nəzərdə tutulur).

Bütün danışıqların əsası kimi ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması tələb olunur ki, burada daxili bazara mənfi təsir edə biləcək həddən çox ağırlıq ilə bazarın özü-özünə bağlanması və partnyorlarla qarşılıqlı əlaqələrin pozulmasına gətirən proteksionizm arasında həddi qoruyub saxlamaq olduqca zəruridir.

Üzvolma prosesində ən mürəkkəb və eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələr üçün daha çox maraq doğuran sahə kənd təsərrüfatıdır. Qeyd edək ki, ölkələrin əksəriyyətində kənd təsərrüfatına dövlət tərəfindən müvafiq subsidiyalar ayrılır ki, bu da öz növbəsinə

bəsində idxalçılar üçün bazara daxil olmaqda problemlər yaradır. Bu sahədə Azərbaycanın ÜTT ilə danışıqlardakı siyasətinin əsas istiqaməti bir müddət ərzində kənd təsərrüfatının inkişafı üçün subsidiyaların alınmasına yönəldilməlidir. Burada onu nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan nisbətən yaxın bir vaxtda dövlət tərəfindən tənzimlənən iqtisadiyyatdan uzaqlaşmışdır ki, bu da təbii olaraq aqrar sektorda öz təsirini daha qabarıq şəkildə göstərir.

Aparılan danışıqlar zamanı əsas məsələlərdən biri kimi bank sektoru, turizm, sığorta, telekommunikasiyalar və s. kimi xidmət sahələri göstərilə bilər ki, xarici investorların diqqəti hazırkı şəraitdə daha çox adı çəkilən xidmətlər sahəsinə istiqamətlənir. Bu da həmin sektordakı böyük maliyyə dövrüyyəsi ilə izah olunur. Zənnimizcə, danışıqlar zamanı xidmətlər üçün yerli bazara daxilolma məsələlərinə gəldikdə ilk dövrlərdə mərhələlər üzrə tədbirlərin görülməsi daha məqsədəuyğundur. Bununla belə, nəinki yerli müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin zəif hesab olunduğu sahələrdə liberallaşma tam açıqlıq istiqamətində aparılmamışdır, hətta rəqabətə davamlı hesab olunan xidmət sahələrində həddindən artıq açıqlıq milli istehsalçının sıxışdırılmasına gətirib çıxara bilər.

Üzvlənmə prosesində razılaşdırılmış və ölkənin ticarət siyasətinə uyğunlaşdırılmış mövqə nəinki ÜTT-nin katibliyində çoxtərəfli danışıqlar və işçi qrupunun yığıncaqlarında müzakirə edilir, hətta ikitərəfli və sair formalarda, bütün marağı olan ticarət partnyorlarının cəlb edilməsi ilə danışıqlar zamanı müdafiə edilir ki, bu da ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri kimi qeyd olunmalıdır.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək görülmüş işləri və əldə edilmiş razılaşmaları nəzərə alaraq Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlənmə prosesində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab etmək olar:

- 1) ÜTT-nin katibliyində İşçi qrupunun ilk və növbəti məsləhətləri hazırlanması, keçirilməsi və İşçi qrupunun Məruzəsinin layihəsinin hazırlanması – " məlumat blokunun " tamamlanması;
- 2) Tarif danışıqları üçün müvafiq tarif öhdəliklərinin hazırlanması;
- 3) Respublikanın ilkin danışıqlar mövqeyinin, (o cümlədən, kənd təsərrüfatı sektorunu, xidmətlər sahəsini əhatə edən

öhdəliklərə dair) işlənilməsi;

4) Üzvlənmə protokoluğunun əsasını formalaşdırmaq məqsədilə əsas ticarət partnyorlarını müəyyən edərək onlarla Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün şərtlərini əhatə edən intensiv iki-tərəfli danışıqlara hazırlıq;

5) Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlənmə prosesində olmasını nəzərə alaraq, müvafiq nazirlik və mərkəzi idarələrin qanunvericilik bazasının dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılması üçün lazımi təklif və rəylərin hazırlanması istiqamətində fəaliyyətini aktivləşdirmək.

Onu da qeyd etmək ki, gələcəkdə Azərbaycan Respublikası tərəfindən də əsasən ÜTT-nin üzvü kimi qarşısında qoyulan tələblər və öhdəliklər, onların ölkənin iqtisadiyyatına olan təsiri ilə bağlı məsələlər ortaya qoyulacaqdır. Bu şərtlər respublikamızın iqtisadi vəziyyətinə mənfi təsir göstərəcəyi təqdirdə, onun mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması barədə danışıqlar aparılacaqdır ki, bu Azərbaycanın ÜTT-yə inkişaf etməkdə olan ölkə kimi üzvlənmə prosesinin şərtlərində nəzərdə tutulmuşdur.

Danışıqlar prosesində bu məqsədlə bir sıra normativ-hüquqi sənədlər, o cümlədən gömrük rüsumlarının, vergi yığımlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində sənədlər qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsi sistemində universal təşkilat olan Ümumdünya ticarət təşkilatına daxil olması gedişi zamanı ümumi nəticələrə gələrək qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin ÜTT-yə qəbul olunma prosesində struktur və tarixi baxımından respublikamıza yaxın, oxşar ölkələrin, xüsusən də artıq ÜTT-nin üzvü olan ölkələrin təcrübəsi Azərbaycan üçün olduqca maraqlıdır. Təcrübə onu göstərir ki, qonşu dövlətlər və əsas ticarət partnyorları ilə qarşılıqlı maraqları nəzərə alaraq hərtərəfli danışıqlar aparılmalıdır.

Məlumdur ki, yerli istehsalın müasir texnologiyalar əsasında inkişafını nəzərə almayan ölkə üçün inkişaf etmiş ölkələrdən məhsul və xidmət axınının qarşısında rəqabət aparmaq olduqca mürəkkəbdir.

Bütövlükdə, ÜTT-nin əleyhidarlarının fikrincə, keçid iqtisadiyyatı dövrünü yaşayan ölkələr üçün iqtisadi siyasət qeyri-stabil olduqda, istehsalın dövlət tərəfindən yardımı qonaqboxş ol-

madhi halda, bu təşkilata üzvlük məqsədəuyğun hesab edilmir. Belə ölkələr üçün daha əlverişli iqtisadi siyasət kimi qonşu ölkələr ilə regional əlaqələrin genişləndirilməsinin daha məqsədəuyğun olduğu bildirilir.

Qeyd etdiyimiz kimi, ÜTT sistemi çərçivəsində bütün qərarlar prinsip etibarilə konsensus əsasında qəbul olunur və belə olan halda nəzərə alınsa ki, təşkilatın üzvü olan ölkələr arasında inkişaf etməkdə olan ölkələrin sayı inkişaf etmiş ölkələrin sayından çoxdur və belə olan halda onlar bir neçə nüfuzlu beynəlxalq ticarət-iqtisadi birliklər vasitəsi ilə bir araya gəlib öz mövqelərini ifadə edib, qərarların qəbulu zamanı həlledici qüvvə kimi də təsir göstərə bilirlər.

Digər tərəfdən o da məlumdur ki, ÜTT-yə üzvlük ixracın səmərəli rəqabət mexanizminin yaranmasına, xarici investisiyaların cəlb olunmasına, ticarətin müasir infrastrukturunun qurulmasına, xüsusilə biznes-mərkəzlərin, elektron ticarətin inkişafı üçün kompyuter şəbəkəsinin, ömtəə birjalarının, ticarət əməliyyatlarının, sığorta sistemlərinin təşkil olunmasına kömək edəcək və s. kimi zəruri imkanlar yaradacaqdır.

Bununla yanaşı ÜTT-yə üzvlük Azərbaycanın təsərrüfat qanunvericiliyinin və təcrübəsinin formalaşmasına, xüsusən də xarici iqtisadi əlaqələrin rəqabət şərtlərini, xarici investisiyaları, antiinhisar qaydalarını, dövlət satınalmalarınin əhatə edən sahələrə fundamental təsir göstərə bilər. Burada, həmçinin ölkə iqtisadiyyatında islahatların keçirilməsi prosesində qarşıda duran vəzifələrin həlli ilk öncə Azərbaycan qanunvericiliyinin Avropa ölkələrinin təcrübəsinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın dünyanın ən böyük və əksər ölkələrini cəmləşdirən hər hansı bir beynəlxalq təşkilatda, xüsusən ÜTT kimi nüfuzlu təşkilatda iştirakı bütün cəhətlərdən əlverişlidir. Bu təq-dirdə daha böyük ölkələrin təzyiqi və diskriminasiyası, ayrışeçkilik siyasəti istisna edilir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə edib; vaxtdan dünya təsərrüfat sistemində mövcud olan və illərlə formalaşan beynəlxalq iqtisadi sistemə tam inteqrasiya olunması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirmiş və keçirməkdədir. Qeyd olunan sistemin əsas komponentlərindən biri də beynəlxalq ticarət əlaqələridir ki, artıq respublikamızda bey-

**Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının
mövcud və perspektiv inkişaf tendensiyaları**

nəxəliq ticarət əlaqələrinə sistemli şəkildə qoşulmaq, o cümlədən ÜTT-yə üzlük məsələlərində zəruri siyasi qərarlar qəbul edilmiş, üzlölmə prosesində ən əsas vəzifələrdən olan Milli istehsalın İnkişafı Programı hazırlanmış və qəbul edilmişdir. Adı çəkilən programın əsas istiqamətlərindən biri də ən perspektivli hesab olunan mallar qrupunun müəyyən olunması və buraxılışı üzrə konkret istehsal sahələrinin təşkilidir ki, bu işə öz növbəsində son dərəcə yeni tarif öhdəliklərinin hazırlanaraq təqdim edilməsini asanlaşdırır, eyni zamanda tarif güzəştlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün aparılan danışıqlarda bir növ sərbəstlik yarada bilər. Bu mərhələdə tariflərin aşağı salınması nəticəsində büdcə gəlirlərinin mümkün olan müvəqqəti azalması, bütövlükdə üzlölmənin digər iqtisadi nəticələri maksimum dəqiqliklə müəyyən olunmalıdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın ÜTT-na daxil olmasının konkret nəticələrinə münasibətdə mövcud fikirləri 2 istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

Bir qrup mütəxəssislər respublikamızın ÜTT-na daxil olmasını milli iqtisadiyyat üçün mənfi nəticələrə gətirib çıxaracaq lüzumsuz bir addım kimi qiymətləndirirlər və öz fikirlərini aşağıdakılarla əsaslandırırırlar:

1. ÜTT-yə üzv ölkələrin hökumətlərinə dövlət siyasətini dikta edir – bu fikir qismən doğru hesab edilə bilər, çünki təşkilat üzvlərin hər hansı bir üzvə xarici ticarət siyasəti dikta etməsi ümumi səsvermə ilə müəyyən olunur. Super güc olan dövlətlər isə öz nüfuzlarından istifadə edərək əksər zəif dövlətləri öz ətraflarına yığır və təşkilatı qismən öz iradələrinə tabe edirlər. Lakin əgər Azərbaycan təşkilata daxil olarkən bir sıra tarif və inzibati alətləri istifadə etmək hüququnu əlində saxlayarsa bu amil respublikamızın ÜTT-yə daxil olmasının mənfi hesab edilməsi üçün əsas ola bilməz;

2. ÜTT-yə üzlük müstəqil xarici ticarətin sonudur – beynəlxalq birlik dövlətlərin deyil, iqtisadi güclərin və transmilli korporasiyaların idarə etdiyi müasir dünyada onsuz da bütün dövlətlər nisbi müstəqil xarici ticarət aparırlar. Buna görə də belə üzlüyün müstəqil xarici ticarət üçün son olması fikri real deyil;

3. ÜTT-na daxil olarkən bütün daxili bazar xarici istehsalçıların əlinə keçəcək və dövlət liberal siyasət yürütdüyündən

bütün xırda milli istehsal və xidmət sahələrinin mövcudluğuna son qoyulacaq irəli sürülən bu fikir düzgün bir məntiqdən irəli gəlir və tam doğrudur. Lakin burada onu da görmək lazımdır ki, axı dövlət bəzi sahələri itirirsə də, digər yeni sahələr əldə edir və bu sahələrin inkişafı göstərilən itkiləri nisbətən də olsa kompensasiya etməyə imkan verir. Bu itkilərin və gəlirlərin nisbəti isə dövlət tərəfindən əvvəlcədən daqiqə bilinə bilməsə də heç olmazsa proqnozlaşdırılmalıdır.

4. ÜTT-nin üzvləri üçün iqtisadi mənaflər maraqlıdır və onlar digər üzvlərin ekologiyasının, sağlamlığının, təhlükəsizliyinin və inkişafının qeydina bir o qədər də qalmırlar – Gətirilən bu arqument də bəzi hallarda özünü doğrultsa, konkret olaraq Azərbaycana münasibətdə onun üzərində fikir formalaşması düzgün deyil. Çünki, ən azından ÜTT daxilində ekoloji, sağlamlıq və təhlükəsizlik standartları Azərbaycanın bu sahələrdə müəyyən etdiyi milli standartlarından yüksəkdir. İnkişaf məsələsinə gəldikdə isə, hər hansı bir üzvün inkişafı ehtimalatın inkişafı deməkdir ki bu da bütün üzvlər üçün maraqlıdır.

5. Kiçik ölkələr ÜTT-nda gücsüzdürlər – Bu fikir isə tamamilə yanlış fikirdir. Çünki ÜTT tərkibində bütün üzvlər bərabər hüquqa malikdirlər və bu heç nə ilə məhdudlaşdırıla bilməz. Sadəcə olaraq ÜTT çərçivəsindən kənarında böyük siyasi, iqtisadi və hərbi nüfuzə malik olan ölkələr müxtəlif təsir alətlərindən istifadə edərək kiçik dövlətləri təşkilat daxilində onların maraqlarını müdafiə etməyə ya stimullaşdırır, ya da məcbur edirlər. Bu isə qurum daxilində kiçik dövlətlərin gücsüzlüyü təəssüratını yaradır.

6. ÜTT daha zəif iqtisadiyyata malik ölkələrin təbii sərvətlərinin güclü iqtisadiyyatı olan ölkələrin xeyrinə yenidən bölgüsünü leqallaşdıran (qanunlaşdırən) bir qurumdur – Azərbaycanın ÜTT-na daxil olmasını mənfə qiyətləndirən mütəxəssislərin gətirdikləri bu sübut çox əsaslı bir dəlildir və yuxarıdakı sübutlardan fərqli olaraq biz buna qarşı heç bir fikir söyləyə bilmərik, çünki bu fikir tam reallığı əks etdirir və onun inkar edilməsi qeyri-mümkündür.

Çoxlu təbii sərvətlərə malik olan və ÜTT-na daxil olmağı gözləyərkən qarşısına məqsəd kimi qoymuş Azərbaycan Respublikası üçün bu həqiqətdən də uğurlu bir sintez deyil. Lakin biz nəzərə almalıyıq ki, qloballaşma tədricən bütün dünyanı heç bir sərvət

həd tanımayan vahid bir "evə" çevirir. Bu "ev" in şərti sakinləri olan dövlətlər isə bu "ev" in bütün resurslarından bərabər istifadə etməlidirlər. Hələlik bu "ev" tam formalaşmasa da və bəzi subyektlər onun qurulmasına mənasız müqavimət göstərsələr də gələcək üçün onun qurulması labüd bir gerçəklikdir. Buna görə də fikrimizə indidən təbii resursların ölkəmizin xeyrinə olmayan örtülü, yenidən bölgüsünün aparılacağı ÜTT-ı qismində beynəlxalq birliyə inteqrasiya olunmaqdan imtina etməkdənsə bu şərtdən milli mənfəələrimiz üçün mümkün qədər faydalı istifadə edilməsi üçün işlərin görülməsi daha səmərəli olar.

Ölkəmizin ÜTT-na daxil olmamasını əsaslandırmaq üçün gətirilən bu dəlillərə və bizim onlara yuxarıda verdiyimiz alternativ cavablardan da görünür ki, hər halda əgər bu qoşulmadan ölkəmizin əldə edəcəyi üstünlüklər də bu sayaq dəqiq təhlil olunarsa – itirəcəklərimizin və qazanacaqlarımızın nisbət fərqi ilə respublikamızın bu addımı atmasına qərar verilə bilər.

İkinci qrup mütəxəssislər və o cümlədən də biz isə respublikamızın ÜTT-na daxil olması istiqamətində atdığı bütün addımları müsbət və milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün zəruri addım kimi qiymətləndiririk. Nəyə görə belə qiymətləndirmə apardığımızı və respublikamızın ÜTT-yə daxil olmasının yalnız onun xeyrinə olduğunu biz aşağıdakılarla əsaslandırırıq :

1. ÜTT-yə daxil olmaqla respublikamızda satış bazarı xeyli genişlənəcək və yeni istehsal və xidmət sahələri spektri yaranacaq ki, bunların da hamısı yalnız milli istehlakçıların maraqlarının təmin olunmasına yönəlir. Bundan başqa belə artım və çoxluq əlverişli rəqabət mühiti yaradır ki, bu da qiymətlərin aşağı düşməsinə və əhalinin yaşayış səviyyəsinin qalxmasına səbəb olacaq;

2. ÜTT üzvləri olan digər ölkələrin istehsalçıları ilə milli istehsalçılarımız arasında yüksək səviyyəli rəqabət mühiti yaranacaq ki, bu da milli iqtisadiyyatımızda güclü istehsalçıların yaranmasını şərtləndirəcək. Lakin burada əks effekt də mümkündür. Çünki respublikamızın üzvlüyünün ilkin dövründə güclü iqtisadiyyatı olan ölkələrin transmilli korporasiyaları arasında inhisarçı razılaşmalar nəticəsində ölkəmizdə milli istehsalçıların tam məhvi və bunun nəticəsində qiymətlərin (xüsusilə də kütləvi tələbat mallarına) öz real səviyələrindən xeyli yuxarı qalxma ehti-

malı təşkilat daxilində bu münasibətləri tənzimləyən aktların olmaması səbəbindən çox böyükdür.

3. Milli istehsal və xidmət infrastrukturunun sürətli inkişafı.

4. ÜTT-yə daxil olma ölkəmiz üçün çox zəruri olan müəyyənləşdirilmiş texnologiyanın respublikamızda yayılmasına təkan verəcək.

5. Respublikamızın milli iqtisadiyyatı üçün əngələ çevrilən və bütün postsovet ölkələri üçün xarakterik olan kölgə iqtisadiyyatı ÜTT-nin ölkəmizə gətirdiyi şəffaf və təminatlı legal iqtisadi siyasətlə tədricən ortadan qalxacaq və s.

ÜTT-na üzv olarkən respublikamızın əldə edəcəyi üstünlüklər təkcə yuxarıda bizim göstərdiyimiz üstünlüklərlə bitmir və bu dairəni həddindən çox dəlillərlə genişləndirmək olar. Məsələn, qeyd etmək olar ki, təşkilat üzvlərinin olından tarif vasitələri alınsa da, onların olində lisenziyalaşdırma, texniki standart və normalar, rəqlamentləşdirmə, sanitariya və ekoloji normalar və s. bir sıra vasitələr qalır ki, bunlar da öz-özlüklərində bazarı tənzimləməyə imkan verir.

ÜTT-yə artıq daxil olmuş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu daxilolmadan milli istehsalçılar nə işə itirmək riski ilə qarşılaşsalar da, sadə ölkə vətəndaşları bu daxilolmadan yalnız fayda əldə edirlər. Buna görə də insanların rifah halının yaxşılaşmasını qarşısına məqsəd kimi qoymuş respublikamızın ÜTT-na daxilolma istiqamətində atdığı addımlar əsaslı bir iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir.

Bütün yuxarıda sadalananlar iqtisadiyyatın yalnız müəyyən sahələrində baş verməsi ehtimal olunan istiqamətlərdir. nəzərə alsaq ki, bu proses bütün iqtisadiyyatı əhatə edəcək, onda heç bir halda bu hadisələrin qabaqcadan necə olacağını dəqiq proqnozlaşdırmaq olmaz və göstərilən bütün bu fikirlər gələcək üçün nəzərdə tutulmuşdur ki, onların da indidən təhlili perspektiv xarici ticarət siyasəti baxımından çox zəruridir. Bu siyasətin müəyyən edilməsi baxımından zəruri olan digər bir məsələ isə ÜTT ilə Azərbaycan arasında olan hazırkı münasibətlərin təhlilidir.

Hazırda ÜTT-na respublikamızın üzvlüyü məsələsi yalnız hökumət səviyyəsində gedir və ÜTT-nin respublikamız qarşısında hələlik konkret tələblər qoymasından danışmaq olmaz. ÜTT ilə Azərbaycan arasında olan danışıqlar hələ ki, tövsiyələr səviyyəsindədir ki, ÜTT-nin bu təşkilata daxil olmaq üçün Azərbaycana

verdiyi tövsiyələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Ölkəmizdə milli kənd təsərrüfatını xarici rəqabətdən qorumaq və onun inkişafına şərait yaratmaq üçün idxal kənd təsərrüfatı məhsullarına tətbiq etdiyimiz gömrük rüsumlarını tədricən aradan qaldırmalıyıq. Qeyd edək ki, bu tövsiyənin yerinə yetirilməsi ilə ölkəmizə ucuz qiymətlərlə kütləvi kənd təsərrüfatı məhsulları gələcək ki, bu da qiymətlərin aşağı düşməsinə və vətəndaşlarımızın istehlak səbətinin əvvəlkinə nisbətə daha çox təmin olunmasına səbəb olsa da milli kənd təsərrüfatımız bu səviyyədə rəqabətə hələ davamlı olmadığı üçün onun iflası qaçılmazdır. Onların iflası isə ölkəmizdə işsizliyin artması və neçə illərdir ki, kənd təsərrüfatına yönəldilən dövlət proqramının və milyon manatlarla vəsaitin itməsi deməkdir.

2. Ölkəmizin ödəniş və hesabatlar sisteminin şəffaflaşdırılması və kölgə iqtisadiyyatının ləğvi üçün tədricən ölkəmizə beynəlxalq bankların və digər maliyyə qurumlarının nümayəndəliklərinin gəlməsinə şərait yaratmalıyıq.

Bu tövsiyənin yerinə yetirilməsi respublikamız üçün heç bir çətinlik törətmir çünki, hökumətin əvvəlcədən maliyyə-bank sistemindəki sətir siyasəti nəticəsində hazırda milli bank sistemindəki vəziyyəti bu proses üçün qənaətbəxş hesab etmək olar və əlavə olaraq Azərbaycan vətəndaşlarına daha müasir bank və maliyyə xidmətlərinin göstəriləcəyini, habelə bu sahələrdə xidmətlərin qiyməti aşağı düşəcəyini nəzərə alsaq bu tövsiyəni uğurlu hesab etmək olar.

3. Xarici ticarət sferasına aidiyyəti olan qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi bu tövsiyədə əsaslı bir istiqamətdir və onun yerinə yetirilməsi ölkəmiz üçün, ancaq müsbət nəticələr verə bilər. Çünki hazırda bu sferadakı qanunvericilik həm respublika daxili, həm də xarici münasibətlərin tənzimlənməsində artıq öz dövrünü başa vurub. Bu tövsiyələrin əsas müddəaları əsasən vergi və gömrük qanunvericiliyinə şamil edilir.

4. Əqli mülkiyyət obyektlərinə aid olan hüquqların müdafiəsini təmin etməli və kontrafakt mallarla mübarizəni gücləndirməliyik.

Qeyd edək ki, ÜTT-ni respublikamıza münasibətdə verdiyi bu tövsiyənin yerinə yetirilməsi uzun illər tələb edir. Çünki nəzərə alsaq ki, ÜTT yaranandan onun üzvü olan ölkələrdə bu

sahədə nə qədər sərt tələblər formalaşmasından asılı olmayaraq belə hallara hələ də rast gəlinir. onda yeni dirçələn Azərbaycan üçün bunun yerinə yetirilməsinin çətinliyini təsəvvür etmək bir o qədər də mürəkkəb deyil.

Azərbaycan Respublikasında hökumət bu tövsiyələrin yerinə yetirilməsi üçün lazımı işlər aparır. Lakin son dövr hadisələri göstərir ki, ÜTT-na daxil olmaq üçün yalnız təşkilatın qoyduğu tələbləri yerinə yetirmək kifayət deyil və bu səbəbdən də Azərbaycanın, hətta bütün tələbləri yerinə yetirdiyi halda belə ÜTT-na daxil olmasına ümidlər çox azdır. Belə ki, ÜTT-nın nizamnaməsinə görə müəyyən dövlətin bu təşkilata üzv olmasına hər hansı bir üzv "veto" qoyarsa həmin dövlətin bu quruma üzvlüyündən imtina edilir. Buna görə də nəzərə alsaq ki, 2003-cü il 5 fevraldan təcavüzkar Ermənistan Respublikası bu qurumun tamhüquqlü üzvüdür, onda Azərbaycanın ÜTT-na üzvlüyünün təmin olunacağına bizim nə səbəbdən şübhəli yanaşdığımız məlum olur. Həmçinin də Azərbaycan təşkilata üzv olmaqla onun bütün üzvləri ilə, o cümlədən də işğalçı Ermənistan ilə qurumdaxili xarici ticarət müqaviləsi bağlamış hesab olunur.

Buna görə də fikrimizcə Azərbaycanın ÜTT-na doğru irəliləyişindəki əsas problem məhz bu hesab edilməlidir və onun respublikamızın xeyrinə həll edilməsi üçün indidən işlər aparılmalıdır.

BÖLMƏ 9

XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN QEYRİ-TARİF TƏNZİMLƏMƏSİ

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi istiqamətində işlənmiş bütün ədəbiyyatlardan məlumdur ki, bütün dünyada xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində iki üsuldan – tarif və qeyri-tarif tənzimləmə üsullarından birgə istifadə olunur. Bu səbəbdən də konkret olaraq xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsindən bəhs edən cari kitabda qeyri-tarif məhdudiyyətlərinə anlayış vermədən keçmək olmaz və bu bölmə də məhz bu istiqamətin tamamlanması üçün verilmişdir.

9.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənməsi anlayışı və təsnifatı

Xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənməsi alətlərini və ya qısa desək QTM-ləri (qeyri-tarif məhdudiyyətləri) sadə yanaşma baxımından tarif tənzimlənməsinin əks tərəfi hesab etmək olar. Lakin məsələyə daha dərin nüfuz etdikdə görünür ki, qeyri-tarif tənzimlənməsi alətləri tamamilə müstəqil bir istiqamətdir və onların yalnız tarif tənzimlənməsinin əksi kimi verilməsi düzgün deyil. Bunun aydınlaşdırılması üçün ilk növbədə qeyri-tarif məhdudiyyətlərinə verilən təriflərə baxmaq lazımdır.

Tarif tənzimlənməsindən fərqli olaraq qeyri-tarif tənzimlənməsinə verilən təriflər dairəsi çox məhduddur və bu məhdudiyyətlərin tam təsvirini verə biləcək mükəmməl tarif tapmaq çox çətinidir. Bu sahədə digərlərinə nisbətən verilən daha universal tarif aşağıdakı kimidir:

Qeyri-tarif məhdudiyyətləri - özündə, beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətdə ölkənin özündə hər hansı digər konkret ölkədən olan təkiiflərin diskriminasiyasını və həmin ölkənin mallarına digər ölkələrdə olan diskriminativ tələbləri ehtiva edən məhdudlaşdırıcı tədbirlər toplusudur.

Lakin qeyri-tarif tənzimlənməsinə verilən bu tərif çox mürəkkəb olduğundan onun başa düşülməsi də bir çox hallarda çətinlik törədir. Buna görə də, fikrimizcə qeyri-tarif məhdudiyyətlərinə aşağıdakı kimi tərif verilməsi daha doğru olardı:

Qeyri-tarif məhdudiyyətləri xarici ticarət dövriyyəsində güclü tənzimləyici alət kimi çıxış edən və öz xarakteri etibarilə tarif tənzimlənməsi metodu hesab edilə bilməyən inzibati tənzimləmə alətlərinin məcmusudur.

Tərifdən də görüldüyü kimi qeyri-tarif tənzimlənməsi alətləri inzibati tənzimlənmə alətləri hesab edilirlər və məlumdur ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı rəsmi olaraq belə tədbirlərin ləğv edilməsini müstəsna olaraq tarif üsullarından istifadə edilməsi məsələsi ilə bağlı qoyur. Lakin mövcud dünya təcrübəsindən də görünür ki, tarif metodları ilə müqayisədə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində qeyri-tarif metodlarından daha geniş istifadə olunur.

Bu tendensiya dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarının hələ yetərli qədər inkişaf etməməsi ilə əlaqədar hesab edilsə də, fikrimizcə dövlətlərin xarici ticarət siyasətində qeyri-tarif tənzimlənməsi üsullarından istifadə edilməsinə üstünlük vermələri həm də aşağıdakılarla əlaqədardır:

1. Qeyri-tarif məhdudiyyətləri bir qayda olaraq heç bir beynəlxalq öhdəlik və ya razılaşma ilə əlaqələnmir. Bu isə onların həcminin və üsullarının milli qanunvericilik tərəfindən tam müstəqil təyin olunması deməkdir ki, bu da dövlətə milli iqtisadiyyata öz maraqlarını tamamilə həyata keçirməyə imkan verir.

2. Qeyri-tarif məhdudiyyətləri tarif metodlarına nisbətən məqsədə nail olmağa daha qabildirlər. Yəni qeyri-tarif tənzimlənməsinin tətbiqində əsas üstünlüklərdən biri də onların həm birbaşa, həm də dolayısı yolla təsir imkanlarına malik olmalarıdır. Belə ki, qeyri-tarif alətləri xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçısını əvvəlcədən milli maraqlar çərçivəsində proqramlaşdırılmış istiqamətdə hərəkət etməyə vadar edir:

3. Qeyri-tarif məhdudiyyətləri çevikdirlər, yəni onlar dünyaya iqtisadiyyatında baş verən istənilən hadisənin milli iqtisadiyyatdakı təsirlərinə daha tez və adekvat cavab verməyə imkan verir;

4. Qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri adətən başqa ad altında pərdələmə bilmə qabiliyyətinə malik olurlar. Yəni tətbiq olunan qeyri-tarif məhdudiyyətləri bir qayda olaraq gömrük işinin başqa istiqamətləri – gömrük nəzarəti, valyuta nəzarəti, tarif tənzimlənməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi və s. istiqamətlər adı altında pərdələnir. Məhz bu cür ikili təyinatlılığın nəticəsidir ki, hələ də beynəlxalq aləmdə qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin konkret təsnifat sisteminin işlənilib hazırlanması mümkün olmayıb və istənilən ölkə QTM-lərin bu ikitəyinatlılığından istifadə edərək onlardan sərbəst surətdə istifadə edir:

5. Qeyri-tarif tənzimlənməsi özündə dövlətlərin müasir iqtisadi və ticarət siyasətinin bir çox unikal alətlərini və habelə müxtəlif məhdudlaşdırıcı qayda və proseduralarını ifadə edir və sürətli yeniləşməyə tez uyğunlaşdırılır.

Qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirləri bütün yuxarıda sadalanan üstünlüklərə malik olsalar da onların da mənfi təsirləri var. Belə ki, qeyri-tarif tənzimlənməsi alətindən istifadə edilərkən liberallaşan xarici ticarət siyasəti ləngiyir, ölkə daxilində bazar mexanizminin işi pozulur, əmtəə və xidmət çeşidlərinin siyahısı azalır, xarici ticarət subyektlərinin çıxışı məhdudlaşır və faktiki olaraq milli istehlakçılar yerli malları almağa təhkim edirlər.

Bütün dünya ölkələri tərəfindən qeyri-tarif tənzimləmə alətlərinin geniş tətbiq olunmasına baxmayaraq bu sistemə daxil olan bütün qeyri-tarif tənzimləmələri üsullarını özündə əks etdirən konkret təsnifat sistemi hələ də yoxdur. Buna görə də hazırda bu sahədə ən mükəmməl siyahı ÜTT-nin Katibliyinin özündə qeyri-tarif tənzimləmə üsullarının nisbətən daha böyük hissəsini əks etdirən təsnifat siyahısı hesab olunur ki, bu siyahıda da QTM-lər aşağıdakı 5 qrupda ümumiləşdirilir:

- İdxalın və ixracın kəmiyyətcə məhdudlaşdırılması tədbirləri;
- Gömrük və inzibati idxal-ixrac rəsmiyyətçiliyi;
- Malların və xidmətlərin keyfiyyətinə olan tələblər və standartlar;

- Hesablaşmalarda və qarşılıqlı ödənişlərin aparılmasında olan məhdudiyyətlər;
- Dövlətin bilavasitə və dolayı yolla xarici ticarət əməliyyatlarında iştirakı.

Qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin əks olduğu ikinci əhatəli siyahı isə BMT tərəfindən qəbul edilmiş təsnifat sistemidir ki, bu siyahıda da göstərilən QTM-ləri 3 istiqamətdə tədqiq olunur:

1. Xarici ticarət tədbirləri - bu tədbirlər milli istehsalı qorumaq üçün idxalın birbaşa məhdudlaşdırılmasına yönəldilir. Bu qrupa aiddir:

- Lisenziyalaşdırma;
- idxalın kontingentləşdirilməsi;
- antidempinq və kompensasiya rüsumları;
- idxal depozitləri;
- "idxalın könüllü məhdudlaşdırılması" adlandırılan məhdudiyyətlər;
- Kompensasiya yığımları;
- Minimal idxal qiymətləri şərti, və s.

2. İnzibati xarakterli tədbirlər - gömrük rəsmiyyətçiliyi, texniki standart və normalar, sanitari və fitosanitar təftişlər, qablaşdırmaya və markalaşdırmaya olan tələblər və s.;

3. Xarici ticarətə dolayısı təsir tədbirləri - lisenziyalar və kontingentlər. Bu qrupa aid olan tədbirlər, demək olar ki, bütün ölkələr tərəfindən tətbiq olunur və idxalın məhdudlaşdırılması və ixracın stimullaşdırılmasına yönəldilir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında da qeyri-tarif məhdudiyyətlərindən istifadə olunur. Azərbaycan dünya bazarına çıxmağı, müxtəlif nüfuzlu ticarət və gömrük işi üzrə beynəlxalq təşkilatlara (ÜTT və s.) üzvlüyü özünün prioritet məqsədi kimi qarşıya qoymuş bir ölkədir. Buna görə də aşağıdakı əsaslarla Azərbaycan Respublikasında QTM-dən istifadə hələlik mütləqdir:

Birincisi, yuxarıda göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün ilk növbədə müxtəlif tələblərə riayət etmək lazım gəlir ki, bu tələblərdən də ən əsasları milli gömrük siyasətini bu qurumların ümumi tarif və qeyri-tarif sisteminə uyğunlaşdırmaqdır. Bu cür

uyğunlaşdırma isə bir qayda olaraq ölkələrin milli maraqları ilə üst-üstə düşmür və buna görə də gizli qeyri-tarif alətlərdən istifadə də zərurəti yaranır.

İkincisi isə dövlətin əsaslarının qorunmasıdır. Bu ifadənin düzgün anlaşılması üçün qeyd edək ki, Respublikamız dünyəvi dövlət olduğundan onun ərazisində vətəndaşların maddi və mənəvi maraqlarının qorunması hər şeydən vacib hesab olunur. Odur ki, dövlət də özünün "canlı sütunları" olan bu milli istehlakçıları liberal xarici ticarət siyasətinin mənfi nəticələrindən qorumaq üçün həm tarif, həm də qeyri-tarif alətlərindən istifadə etmək məcburiyyətində qalır.

9.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənməsi mexanizmi

Tarif metodları ilə müqayisədə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində daha geniş forma və metodlar içərisində qeyri-tarif metodları fərqlənir. Lakin onların da xarici ticarətin liberallaşmasına əks təsir göstərmələri ehtimalı digərləri ilə müqayisədə nisbətən böyükdür. Qeyri-tarif baryerlərinə xarici iqtisadi fəaliyyətin birbaşa və ya dolaylı tənzimlənməsinin müxtəlif iqtisadi və inzibati metodları aid edilir. Hətta bəzi əməliyyatlarda qeyri-tarif tənzimləmələrin 2000-dən artıq növünün olduğu göstərilir. Ümumdünya ticarət təşkilatı rəsmi olaraq belə tədbirlərin ləğv edilməsini müstəsəna olaraq tarif üsullarından istifadə edilməsi məsələsi ilə bağlı qoyur.

Ümumiyyətlə, XİF-in tənzimlənməsində ən çox istifadə edilən qeyri-tarif tədbirləri aşağıdakılardır:

- Kvotalaşdırma;
- "könüllü" ixrac məhdudlaşdırmaçı;
- İxrac subsidiyaları;
- Dəmpinq, antidəmpinq;
- Beynəlxalq karterlər;
- İqtisadi sanksiyalar;

Xarici ticarətdə, o cümlədən idxal əməliyyatlarında qeyri-tarif məhdudlaşdırma (QTM)-xarici malların daxili bazara nüfuz etməsinin qarşısını alan məhdudlaşdırma, qadağan xarakterli

tədbirlər kompleksidir. Bu tədbirlərin məqsədi yalnız idxal edən ölkənin rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi deyil. İtəm də milli sənayenin müdafiəsi, əhəlinin həyat və sağlamlığının, ətraf mühitin, əxlaqın, dinin və milli təhlükəsizliyin qorunmasıdır. Bundan başqa QTM ixrac əməliyyatlarında da istifadə edilir.

Qeyri-tarif tədbirlərin çoxlu sayda olmasına baxmayaraq onları iki böyük qrupa bölmək olar: iqtisadi və inzibati tədbirlər.

İqtisadi qeyri-tarif məhdudiyətlərə aşağıdakılar aiddir:

- Xüsusi növ rüsumlar;
- Müxtəlif vergi və yığımlar;
- İdxal depozitləri;
- Valyuta tənzimlənməsi tədbirləri.

İnzibati qeyri-tarif məhdudiyətlər daha çox cəhətlidir:

- Embarqo;
- İxracın məhdudlaşdırılması;
- İnhisarçı tədbirlər;
- Proteksionist məqsədlər üçün standart və texniki norma-lardan istifadə edilməsi;
- Əlavə gömrük sənədləri və əməliyyatları.

İqtisadi tədbirlərə XİF-in tənzimlənməsi ticarət siyasətinin iqtisadi vasitələrinin tətbiqi ilə gömrük rüsumlarının, vergilərinin gömrük yığımlarının alınmasına əsaslanır. Bu metod müasir şəraitdə XİF-in tənzimlənməsində başlıca rol oynayır və özü də bazar münasibətlərinin tələbinə uyğunlaşdırılır. İqtisadi QTM tətbiq edildikdə istehlakçı öz seçimini özü müəyyən edir və daha bahalı idxal, yaxud ucuz milli mal alacağına qərar verir.

İqtisadiyyatın qeyri-sabitliyi, onun beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından asılılığı, idxal mallarının bazara daxil olması şəraitində gömrük siyasətinin daxili bazarı müdafiəsi siyasəti zəifləyir. Bu zaman inzibati metodlardan istifadəyə zərurət yaranır. XİF-in tənzimlənməsində inzibati alətlərdən istifadəsiz müasir mərhələdə keçinmək olmaz. Yalnız bu vasitələrdən istifadə nəticəsində dövlət özünün idxal-ixrac fəaliyyətini tənzimləyə, tədiyyə balansını normal vəziyyətdə saxlayan xarici valyutanın daha əlverişli nisbətini yarada bilər.

Qeyri-tarif tənzimlənməsinin daha geniş yayılmış forması kimi kvota və ya kontingent çıxışdır. Kvotalaşdırma (konting-

entləsdirmə) müəyyən müddət ərzində ölkəyə gətirilən (İdxal kvotası) və ya çıxarılan (İxrac kvotası) malların həcminə kənarı və ya digər məhdudiyyətlərin qoyulmasında ifadə olunur. Kvotalaşdırma-fərdi, tarif, mövsümi, qlobal və digər faiz məhdudiyyətləri vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Fərdi kvotalar - idxalına icazə verilmiş malların ümumi miqdarını, mal göndərən ölkələr üzrə paylaşdırılmasını nəzərdə tutur. Tarif kvotaları gömrük vergi tutulmasının daha əlverişli rejimində müəyyən həcmdə idxalına icazə verir. **Mövsümi kvotalar**-ün müəyyən fəsilərdə ölkə daxilində istehsalın yüksək olduğu dövrlərdə tətbiq edilir. **Qlobal kvotalar** – hər hansı mabna bir müddət ərzində və mal göndərən ölkələr arasında bölüşdürmələrindən ümumi idxalın həcmi müəyyən edir.

Adətən malların idxalı kvotalaşdırılır və o bu zaman proteksionist funksiyaya oxşar olan rolu yerinə yetirərək daxili bazarı rəqabətə, enməsinə xidmət edir. Məlum olduğu kimi dövlət tənzimlənməsi kapitalın gətirilməsi və aparılmasına da şamil edilir ki, burada dövlət bir tərəfdən xarici mülkiyyətin milliləşdirilməyəcəyi öhdəliyi götürməklə əlverişli investisiya mühiti yaratmalı, digər tərəfdən isə o öz milli maraqlarını qoruyandır. Məsələn, birmə milli müəssisələrdə xarici kapitalın maksimum miqdarını və xarici investorların daxil ola biləcəkləri istehsal sahələrini müəyyən etməklə, milli kadrların idarəetmədə iştirakını, habelə informasiyanın əldə olunmasını təmin edir. Kəmiyyət məhdudiyyətləri xarici tədarükçülərə qiymət rəqabəti aparmaqdan cəkinən milli istehsalçılara özündə bazarın müəyyən hissəsini saxlamağa imkan verir. Makro səviyyədə kəmiyyət məhdudiyyətləri idxalın həcmi kəskin fiksasiya (ixtisar) edərək valyuta xərclərinin miqdarını əvvəlcədən proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Bir qayda olaraq, xarici ticarətin kvotalaşdırılması onun lisenziyalaşdırılması ilə həyata keçirilir, belə ki, dövlət müəyyən həcmdə məhsulun idxalına və ixracına lisenziya verir və eyni zamanda qeyri-lisenziyalı ticarəti qadağan edir. Lisenziyalaşdırma xarici ticarət siyasətində müstəqil alət mahiyyəti də ala bilər ki, burada dövlətin hər hansı bir idxalatçıya yalnız bir ölkədən və istənilən qədər mal gətirməyə icazə verməsini göstərmək olur.

Qeyd etmək ki, kvotalaşdırmada avtomatik lisenziyalaşdırma praktikası da mövcuddur ki, bu ayrı-ayrı malların gətiril-

məsi və aparılması üçün lisenziyanın tətbiqini nəzərdə tutmaqla dövlətə həmin malların ticarəti üzərində müşahidə aparmağa və zərurət yarandıqda onunla bağlı təcili təsir tədbirləri görməyə imkan verir. Hazırkı şəraitdə ÜTT-nin müddəaları qəfil qeyri-tarazlı balans şəraitində idxalın tam məhdudlaşdırılmasına imkan verir.

Qeyri-tarif tənzimlənməsinin bir forması da könüllü ixrac məhdudyyətləridir. İdxalın məhdudlaşdırılması barədə sazişlər qarşılıqlı razılığın (kompromis) nəticəsi olub, ixracatçının ixrac həcmi "könüllü olaraq" idxalatçının məcburi tədbirlərini gözlemədən məhdudlaşdırmaq barədə razılıqdır. İdxalın kəmiyyətə məhdudlaşdırılmasının xüsusi forması olan könüllü ixrac məhdudyyətləri o zaman geniş tətbiq olunur ki, idxalatçı ölkə kvota tətbiq edir, ixracatçı ölkələr isə həmin ölkəyə ixracın öhdəliyini götürürlər. Əlbəttə ki, işdə bu cür ixrac məhdudyyətləri könüllü deyil məcburi xarakter daşıyaraq ya idxalatçı ölkənin siyasi tədbirləri, ya da idxalatçı ölkənin daha sərt proteksionist tədbirləri (məsələn: antidempinq təhqiqatı başlamaq) tətbiq etmək nəticəsində tətbiq olunur. Hazırda ÜTT çərçivəsində gələcəkdə könüllü ixrac məhdudyyətlərini ləğv etmək məsələsi qoyulub.

Ölkənin dünya təsərrüfatı ilə əlaqələrinin tənzimlənməsində dövlətin istifadə etdiyi xüsusi tədbirlər qrupuna aktiv proteksionizm adlandırılan və ya ixracın stimullaşdırılmasının müxtəlif formalarına daxil olan ixrac subsidiyaları aid edilir. Ümumiyyətlə, ölkənin istehsal mallarının ixracını artırmaq və ya idxalını azaltmaq məqsədilə malın istehsal və ya ixracatına maddi yardım edilməsi *subsidiya* adlanır.

Məlum olduğu kimi milli istehsalçıların müdafiəsi üçün dövlət idxalı məhdudlaşdırmaqla yanaşı həm də ixracı genişləndirə bilər. Milli ixrac sahələrinin stimullaşdırılmasının formalarından biri ixrac subsidiyalarıdır ki, onlar da malların gömrük ərazisindən kənara aparılması üçün dövlət tərəfindən ixracatçılara verilən maliyyə xarakterli güzəştlərdir. Bir çox subsidiyaların nəticəsində ixracatçılar xarici bazarda malı daxili bazardakı qiymətlərdən ucuz satma imkanı əldə edirlər ki, bu da onların rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi deməkdir. İxrac subsidiyaları birbaşa (xarici bazara çıxarkən istehsalçıya verilən dotasiya) və dolaylı (güzəşli, vergi qoyma, kreditləşdirmə, sığorta və s.) ola bilər. Mə-

sələm, İsveç fermeri dövlətdən ildə orta hesabla 33000 dollar, yapon və amerikan fermerləri isə 20000 dollar civarında subsidiya alır və bu, yalnız birbaşa subsidiyalardır. Hələ bu azmış kimi həmin ölkələrdə emaləedici zavodlar da öz növbəsində daxili və dünya bazar qiymətləri arasındakı fərqi ödəmək üçün dövlətdən subsidiyalar alırlar. Bundan sonra isə həmin məhsul aşağı maya dəyəri ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin bazarına ixrac olar. Onların arasında ixracın güzəştli dövlət kreditləşdirilməsini (kredit dərəcələrinin azaldılması və ödəniş vaxtının uzadılması), ixrac kreditlərinin dövlət sığortasını, ixracın birbaşa subsidiyalaşdırılmasını və ixracatçılar üçün müxtəlif vergi güzəştlərini fərqləndirmək olar. Milli müəssisələrin məhsullarının ixracına informasiya və təşkilatı yardımından, ticarət-iqtisadi informasiya ilə təmin olmaqdan, nəqliyyat və informasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsindən, yarmarka və sərəgilərin təşkilindən və s.-dən də istifadə olunur. ÜTT qaydalarına uyğun olaraq ixrac subsidiyalarının tətbiqi qadağandır, əgər onlardan istifadə olunursa idxalatçı ölkələrə onlara qarşı cavab tədbiri kimi kompensasiya idxal rüsumları tətbiq etməsinə icazə verilir.

Dünya bazarında rəqabət mübarizəsinin geniş yayılmış formalarından biri də *dempinqdir*. Dempinq ixracatçının idxalatçı ölkədə öz məhsul normal aşağı qiymətlərlə satması faktıdır ki, burada adətən söhbət analoji məhsul öz ölkəsindəki qiymətdən aşağı satılmasından gedir. Hələ XIX əsrin ikinci yarısında dünya bazarları uğrunda mübarizədə qalib gəlməsi məqsədilə bəzi ölkələr müəyyən mallarını öz maya dəyərindən aşağı qiymətə satmaqla digər ölkələrdə bazarları fəth etməyə başladılar. Bu tədbirə dempinq deyirdilər. Ona görə də belə olan halda dempinqlə mübarizə tədbirlərinin də görülməsi zəruri idi. Bu tədbirlər isə məhsul aşağı qiymətlərlə ölkəyə gətirilən mallara adi gömrük rüsumlarından əlavə antidempinq rüsumlarının qoyulmasından ibarət oldu. Antidempinq tədbirlər ixracatçıdan milli istehsalçılara vurulan zərərlərə görə kompensasiyanın tutulmasından ibarət olub, dempinq faktı ilə və ondan irəli gələn ziyan aşkar edildikdə idxalatçı dövlətin müvafiq orqanı tərəfindən ixracatçının ticarət təcrübəsinin tədqiqatının yekunlarına görə tətbiq edilir. İlk dəfə olaraq Kanada, sonra isə ABŞ antidempinq rüsumları tətbiq etməyə başlamışlar. Kanada qanunlarına görə ölkədə istehsal olunmuş mal-

larla yanaşı digər ölkələrdən gətirilmiş mallar da satıldıqda gətirilmiş mal ilə ölkədə istehsal olunmuş malın satış qiyməti arasındakı fərq (idxal olunmuş mal da ucuz olduqda) antidempinq üsulu ilə aradan götürülürdü. Ancaq bu rüsumun miqdarı malın dəyərini 50%-dən çox ola bilməzdi. Qeyd edək ki, dempinq aşağıdakı hallarda yarana bilər:

- Dövlətin ixracatçını subsidiyalaşdırmanı nəzərdə tutan ticarət siyasəti nəticəsində;
- Tipik inhisar təcrübəsi olan qiymətlərdə diskriminasiyanın nəticəsi ola bilər. Bu zaman qeyri-elastik tələb şəraitində daxili bazarda inhisarçı olan firma, ixracatçı qiymətləri qaldıraraq gəlirlərini maksimumlaşdırır və bu zaman rəqib xarici bazarda kifayət qədər elastik tələb şəraitində o qiymətləri aşağı salmaqla satışı artıraraq gəlirlərini artırmağa çalışır. Qiymətlərdə bu cür diskriminasiya o zaman mümkündür ki, əgər bazar seqmentləşib və bu səbəbdən nəqliyyat xərcləri və dövlət tərəfindən ticarətə qoyulmuş məhdudlaşdırıcı tədbirlər səbəbindən malların satışı yolu ilə daxili və xarici bazar qiymətlərinin bərabərləşdirilməsi çətinləşmişdirsə, ümumiyyətlə, ÜTT normalarına uyğun olaraq dempinqdən müdafiə üçün dövlət antidempinq rüsumları tətbiq edə bilər ki, bunların da tətbiqi dempinq faktının aşkar olunması və ondan dəyər zərərin müəyyən olunması əsasında həyata keçirilir.

Bazarın inhisarlaşdırılması ilə əlaqəsi olan daha bir xarici ticarətin forması *beynəlxalq kartellərdir* ki, bu ixracatçıların inhisarçı birləşmələri olub sərfəli qiymətlər müəyyən etmək məqsədilə istehsalın həcmi üzərində nəzarəti təmin etməklə satıcılar arasında rəqabəti məhdudlaşdırırlar. Bu cür kartellər adətən məhdud satıcıları və qiymət üzrə tələbin öz elastikliyi ilə xarakterizə olunan xammal və kənd təsərrüfatı malları üzərində qurulur.

Xarici ticarətin dövlət tərəfindən məhdudlaşdırılmasının ən son variantı kimi *iqtisadi sanksiyalar* çıxış edir. Məsələn: *ticarət embarqosu* müəyyən bir ölkədən hər hansı bir malın aparılmasının və gətirilməsinin, qəti qadağan edilməsi, müvəqqəti və mövsümi qadağaların qoyulması da mümkündür. Dövlət başqa dövlətlə ticarətə adətən siyasi səbəblərə görə embarqo qoyur. La-

kin hər hansı bir ölkəyə iqtisadi sanksiyalar kütləvi xarakter daşıya bilər ki, bu hal BMT-nin bu barədə qərarı olduqda mümkün ola bilər. Bundan başqa embarqo prinsiplial xüsusiyyətlərə malik olub açıq və gizli formada tətbiq edilə bilər. Belə qadağanın açıq forması adətən BMT-nin qərarına əsaslanır və xarici ticarətin tamamilə kəsilməsini nəzərdə tutur. Məsələn: BMT tərəfindən bəzi ölkələrə qoyulan embarqonu göstərə bilərik. Bura eyni zamanda örtülü qadağalar kimi xarici gəmilərin daxili sulara buraxılmaması və ya ayrı-ayrı malların ölkənin pərakəndə satış şəbəkəsinə buraxılmamasını aid etmək olar.

Dövlət tənzimlənməsinin baxılan metod və formaları xarici ticarət siyasətinin yalnız bir neçə vasitələridir. Təcrübədə isə daha çox vasitələrdən istifadə olunur. Son dövrlər *texniki məhdudiyətlər* adlandırılan tədbirlər daha geniş yayılıb ki, bu vasitələr inzibati tənzimləmə tədbirləri olub milli istehsalçıların xeyrinə idxal mallarının xüsusi keyfiyyət standartları, təhlükəsizlik normaları, sanitariya məhdudiyətlər və s. vasitələrlə diskriminasiyanı nəzərdə tutur.

ƏLAVƏLƏR

«Qeydə alınmışdır»
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində
Qeydiyyat № 89
08 yanvar 1998-ci il.
Nazir əvəzi
S.Həsənova.

«Təsdiq edilmişdir»
Azərbaycan Respublikası
Dövlət Gömrük Komitəsi
Əmr № 1106
25 dekabr 1997-ci il.
Komitənin sədri
K.Heydarov.

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyərini bəyan edilməsinin qayda və şərtləri haqqında Əsasnamə

1. Ümumi müddəalar:

1.1. Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən malları bəyan edən şəxslərə (kommersiya məqsədi üçün nəzərdə tutulmayan malları idxal edən fiziki şəxslər istisna olmaqla) malların gömrük dəyərini müəyyən edilməsi üçün bu Qaydaların tətbiqi məcburidir.

1.2. Bu qaydalar:

- deklarantlar üçün -- gətirilən malların gömrük dəyərini müəyyən edilməsi və bəyan olunması zamanı;
- gömrük orqanları üçün -- gətirilən malların deklarantlar tərəfindən bəyan edilən gömrük dəyərinə nəzarət etmək üçün istifadə olunur.

1.3. Gömrük orqanlarında malların buraxılmasının əsas-sız olaraq gecikdirilməsinin qarşısını almaq üçün gömrük dəyərini nəzarət prosesi qısa müddətdə həyata keçirilməlidir. Malın gömrük rəsmiləşdirilməsi müddətində deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyərini təsdiq etmək mümkün olmadıqda, qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq qaydada malın şərti olaraq buraxılmasına gömrük orqanı göstəriş verə bilər. Malın şərti ola-

raq buraxılması dedikdə, onun gömrük dəyərinin şərti olaraq müəyyən edilməklə buraxılması başa düşülür, yəni gömrük dəyərinin tam və dəqiq müəyyən edilməsi prosesi deklarant tərəfindən təqdim edilmiş məlumatlar əsasında müəyyən edilməklə başa çatır. Bu zaman şərti buraxılan mal üçün bəyan edilmiş gömrük rejimi əsas götürülür.

1.4. Respublikaya gətirilən malların gömrük dəyəri mövcud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 №-li qərarı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları», 2-ci bənd) üsullarla:

I üsul -- gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə;

II üsul -- eyni malların sövdələşmə qiyməti ilə;

III üsul -- eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə;

IV üsul -- dəyərin toplanması üsulu ilə;

V üsul -- dəyərinin çıxılması üsulu ilə;

VI üsul -- ehtiyat üsulu ilə deklarant tərəfindən bəyan edilir.

Gətirilən malın gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən gömrük orqanı işə seçilmiş metoda uyğun olaraq deklarant tərəfindən təqdim edilmiş sənədlər də daxil olmaqla gömrük dəyərinin düzgün müəyyən edilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

1.5. Gətirilən malların gömrük dəyərinin bəyan edilməsi üçün «GDB-1» və «GDB-2» formada gömrük dəyəri bəyannaməsi tətbiq edilir (Əlavə № 1).

1.6. «GDB-1» gətirilən malların gömrük dəyəri bu Əsasnamənin 1.4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş I üsulla, «GDB-2» gətirilən malların gömrük dəyəri bu Əsasnamənin 1.4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş 2-6-cı üsullarla müəyyən edildikdə tətbiq edilir.

2. Gətirilən malların gömrük dəyərinin bəyan edilməsi qaydaları.

2.1. Azərbaycan Respublikasına gətirilən malların gömrük dəyəri müəyyən edilmiş qaydada deklarant tərəfindən GDB-nə uyğun olaraq bəyan edilir. Gətirilən mallar bəyan edilmiş gömrük dəyəri əsasında gömrük rüsumlarına və vergilərinə cəlb edilir. Bəyan edilən rejim üzrə gətirilən mal gömrük vergi və rüsumlarına cəlb olunmursa (gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün rüsum

ƏLAVƏLƏR

istisna olmaqla), gömrük dəyəri YGB-si ilə bəyan edilir. Bəyan edilmiş gömrük dəyərinə gömrük orqanında əsaslandırılmış şübhə yarananda, deklarantdan gömrük dəyəri bəyannaməsini doldurmağı tələb edə bilər.

Gömrük dəyəri bəyannaməsi gömrük sənədi hesab olunur.

Deklarant gömrük dəyəri bəyannaməsində və gömrük dəyərini təsdiq edən sənədlərdə göstərilən bütün məlumatlara görə Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ-hüquqi aktlarına uyğun olaraq məsuliyyət daşıyır.

2.2. Gömrük dəyəri bəyannaməsi yük gömrük bəyannaməsi və müvafiq gömrük orqanı tərəfindən gömrük məqsədi üçün tələb olunan digər sənədlərlə birlikdə təqdim olunur.

2.3. Deklarant (alıcı) malın gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi haqqında gömrük orqanının qəbul etdiyi qərardan narazılıq edərsə, mövcud qanunçuluqla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin XIII bölməsinə müvafiq olaraq şikayət etmək hüququna malikdir.

2.4. Deklarant gömrük dəyər üzrə bəyan edilmiş məlumatı təsdiq etmək üçün gömrük dəyəri haqqında bəyannamə ilə yanaşı aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidir

- malı gətirən hüquqi və fiziki şəxsin təsis sənədləri;
- müqavilə (kontrakt) və ona əlavə olunan razılaşma sənədləri (əgər onlar nəzərdə tutulmuşsa);
- hesab-faktura (invoys) və bank-ödəniş sənədləri (əgər ödəniş aparılıbsa) və ya hesab-proformu, həmçinin malın dəyərini təsdiq edən başqa ödəniş və ya mühasibat sənədləri;
- nəqliyyat və sığorta sənədləri (əgər göndəriş şərtində nəzərdə tutulubsa);
- yükləmə-boşaltma üçün hesab və ya nəqliyyat xərci üzrə rəsmi təsdiq edilmiş kalkulyasiya (hesab-faktura nəqliyyat xərci daxil edilməyibsə);
- göndərən tərəfdən gömrük bəyannaməsi (əgər varsa); qablaşdırma vəərəqələri;
- idxalı müəyyən edilmiş qaydada lisenziya əsasında həyata keçirilən mallar üçün lisenziya;
- malın mənşə ölkəsi haqqında sertifikat, keyfiyyət ser-

üfikatı, təhlükəsizlik sertifikatı.

2.5. 2.4 yarımbəndində nəzərdə tutulan sənədlər gömrük dəyərini təsdiq etmək üçün kifayət etmədikdə gömrük orqanının tələbi üzrə deklarant zəruri olan əlavə məlumatları təqdim etməlidir. Gömrük orqanı tərəfindən əlavə məlumat kimi aşağıdakı sənədlər tələb oluna bilər:

- sövdələşməyə aidiyyəti olan üçüncü şəxslə müqavilə (kontrakt);
- satıcının xeyrinə üçüncü şəxslərin tədiyyə üçün hesablaşma sənədi;
- qiymətləndirilən malın sövdələşməsinə aidiyyəti olan komissiyon, broker xidməti üçün hesablaşma sənədi;
- mühasibat sənədləri: lisenziya və ya müəlliflik sazişi;
- ixrac (idxal) lisenziyası; anbar qəbzləri;
- malı daşımağa dair sifariş;
- kataloqlar, spesifikasiya, firma-istehsalçının qiymət preyskurantı;
- qiymətləndirilən mala firma-istehsalçının kalkulyasiyası;
- gömrük dəyər bəyannaməsində bəyan olunan gömrük dəyərini təsdiq edəcək digər sənədlər.

2.6. Malın gömrük dəyərini qiymətləndirmək və deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyərini yoxlamaq üçün istər deklarant tərəfindən təqdim olunan, istərsə də gömrük orqanında olan məlumatdan istifadə oluna bilər.

Məlumat inandırıcı və tam olmaqla bəyan edilmiş gömrük dəyərinin təsdiqini təmin etməlidir.

2.6.1. Deklarant əvvəllər gətirilən eyniadlı və ya eynicinsli malların gömrük dəyəri, ya da onların daxili bazarda qiyməti, istehsalçının gömrük orqanlarında olmayan kalkulyasiyası və preyskurantı haqqında məlumat əldə edə bilər. Belə məlumatdan müvafiq təsdiqedicilə sənədlər təqdim edildiyi halda istifadə oluna bilər (məsələn, eyniadlı və eynicinsli malların sövdələşməsinə aid olan kommersiya, gömrük və ödəniş sənədləri).

2.6.2. Malın gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən gömrük orqanı deklarantda olmayan məlumatlara malik ola bilər. Belə məlumatlara xarici ticarət dövriyyəsində olan malların

məlumat qiyməti, habelə əvvəllər gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçən eyni adlı və ya eynicinsli mallar haqqında məlumatlar daxil edilir. Deklaranta gömrük orqanında orta kontrakt qiyməti, məxfilik saxlanılmaqla ayrı-ayrı sövdələşmə üzrə gömrük dəyəri haqqında məlumat təqdim oluna bilər.

2.7. Deklarant gömrük dəyəri bəyannaməsinin (GDB-1 və ya GDB-2) bütün qrafalarını Təlimata uyğun olaraq sərbəst doldurur (gömrük qeydiyyatı üçün nəzərdə tutulan qrafadan başqa).

2.8. Deklarant tərəfindən gömrük dəyəri bəyannaməsi düzgün doldurulduğu, gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulu düzgün seçilib tətbiq olunduğu, bəyan edilən məlumatlar tələb olunan sənədlərlə təsdiq olunduğu hallarda GDB-nin bütün və rəqlərində «Gömrük qeydiyyatı üçün» qrafasında «Gömrük dəyəri qəbul edildi» qeydiyyatı aparılır və GDB-ni yoxlayan vəzifəli şəxsin imzası və şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiq edilir.

2.9. GDB-ni sənədləşdirən və onun düzgünlüyünü yoxlayan gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin öz şəxsi təşəbbüsü, deklarantın tapşırığı və ya xahişi ilə deklarant tərəfindən doldurulan gömrük dəyəri qrafalarında hər hansı bir məlumatda dəyişiklik etmək, bu qrafalara əlavələr etmək hüququ yoxdur.

Sənədlər gömrük rəsmiləşdirilməsinə qəbul edildikdən sonra deklarant tərəfindən bəyan edilən gömrük dəyərinə gömrük orqanı tərəfindən edilən bütün düzəlişlərə malların gömrük qiymətləndirilməsi kimi baxılır və deklarant tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada şikayət verilə bilər.

Deklarant tərəfindən aparılan hesablamaya gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən düzəliş aparmaq zərurəti yarandıqda onda GDB-nin «gömrük qeydiyyatı üçün» və ya blankın əks üzündə «Gömrük qeydiyyatı» başlığı altında qeydiyyat aparılır.

Gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin apardığı bütün qeydiyyatlar onun imzası və şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiq edilməklə tarix göstərilir.

Gömrük orqanının hesablamasına uyğun olaraq deklarant GDB-nin müvafiq qrafasında dəyişiklik edir, onu imza və möhürlə təsdiq etməklə tarixi qeyd edilir.

GDB-də çoxsaylı düzəliş edildikdə köhnə blankda qeyd aparılmaqla yeni blank doldurula bilər. Hər iki blank gömrük orqanında saxlanılır. Gömrük orqanının aparıcı düzəlişə deklarant

tərəfindən razılıq olduqda bəyannamənin «10b» qrafası ümumi qaydada doldurulur.

Gömrük dəyəri dəqiqləşdirildikdən sonra gömrük orqanının vəzifəli şəxsi YGB-də «Gömrük dəyəri dəqiqləşdirilmişdir» qeydiyyatını aparır. Deklarant və ya gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən gömrük dəyərinin dəqiqləşdirilməsinə dair GDB və YGB-nin ayrılmaz hissəsi hesab olunan forma-blank doldurulur.

Deklarant gömrük orqanının apardığı dəqiqləşmə ilə razı olmadıqda, GDB-də müvafiq düzəliş aparmaqdan və ya GDB-ni imzalamaqdan imtina edə bilər. Bu halda deklarant gömrük orqanından yazılı formada onların bəyan etdiyi gömrük dəyərinin qəbul edilməsinə dair izahat (aydınlıq gətirmək üçün) tələb edə bilər.

Deklarant tərəfindən gömrük orqanına gömrük dəyərinin qiymətləndirilməsi və ya gömrük orqanı tərəfindən qəbul edilmiş qərardan şikayət verməsi müəyyən edilmiş gömrük dəyərinə uyğun olaraq gömrük tədiyəsi ödəməkdən azad etmək hüququ vermir.

Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyəri dəqiqləşdirilənədək bəyan olunmuş mal haqqında mövcud gömrük qanunvericiliyə uyğun olaraq qərar qəbul edilir.

2.10. Gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı deklarantda bəyan edilmiş gömrük dəyərini təsdiq edən sənədlər, istifadə edilən məlumatları təsdiq edən dəlillər olmadıqda, həmçinin müqavilə şərtlərində malın satışı ilə əlaqədar olaraq qiymətlərə yenidən baxılmaqla son qiymətin müəyyən edilməsi halı olduqda gömrük orqanı, deklaranta maldan istifadə etmək haqqında qərarı, ancaq gömrük tədiyələrini tam həcmdə ödədikdən sonra vermək hüququna malikdir.

Gömrük orqanı deklarantın yazılı ərizəsinə əsasən bəyan edilmiş mala mövcud qanunçuluqla müəyyən edilmiş qaydada əmlak girovu və ya müvəkkil bankın zəmanət məktubu əsasında möhlətdən istifadə etmək icazəsi verə bilər.

Əmlak girovunun dəyəri və ya bank zəmanəti məbləği gömrük dəyərinin gözlənilən düzəliş həddi zamanı yarana biləcək gömrük tədiyələrinin ödənişini təmin etməlidir. Gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı gömrük tədiyələrinin ödənişi həyata keçirildikdə halı olarsa, əmlak girovunun dəyəri və ya bank zəmanəti məbləği gömrük orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada malın şərti müəyyən edilmiş gömrük dəyəri ilə deklarant tərəfindən

ƏLAVƏLƏR

bəyan edilmiş gömrük dəyəri arasındakı fərqə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir.

Misal:

İki komplekt avadanlıq gətirilir. Göndəriş şərti — «zavoddan» (EXW), idxal rüsumu dərəcəsi — 15%, ƏDV dərəcəsi — 20%. Satıcıya göndərilən mala görə hesab-fakturada göstərilən ödəniş məbləği — 10000 ABŞ dolları. Həmin günə valyuta kursu — 4200 manat. Onda deklarant tərəfindən bəyan edilən gömrük dəyəri 42000000 manat təşkil edir. Həmin gömrük dəyərinə görə idxal rüsumu 6300000 manat, ƏDV 9660000 manat və cəmi ödəniş məbləği 15960000 həcmində hesablanmışdır.

Bu göndəriş şərtində (EXW) satıcıdan alıcıya göndərilən hesab-fakturada Sumqayıt gömrük sərhədinə qədər gətirmə xərci nəzərə alınmadığından, habelə deklarant tərəfindən malın gətirilmə xərcini müəyyən etmək üçün müvafiq sənədlər təqdim olunmadığından gömrük orqanı malın gətirilmə xərcini nəzərə almaqla gətirilən mala müvəqqəti (şərti) gömrük dəyəri müəyyən edir. Aparılmış qiymətləndirməyə müvafiq olaraq malın gömrük dəyəri 53000000 manat məbləğində müəyyən edilmişdir. Onda ödəniləcək gömrük rüsumu 7950000 manat, ƏDV 12190000 manat, tədiyələrin ümumi məbləği 20140000 manat təşkil edir.

Bu halda gömrük orqanı tərəfindən malın gətirilməsi xərcələrini dəqiq müəyyən etmək üçün deklarantdan müvafiq sənədlər alınmadək mal 4180000 manat məbləğə (20.140.000—15960.000) bankın zəmanət məktubu (və ya əmlak girovu) əsasında buraxıla bilər.

Bu halda GDB-nin «Gömrük üçün qeyd» qrafasında gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən «Gömrük dəyəri dəqiqləşdirilir. Mal bankın « _____ » 199__ il _____ №-li zəmanət məktubu və ya əmlak girovu haqqında « _____ » 199__ il tarixli müqavilə əsasında buraxılmışdır. Malın qiymətləndirilməsini dəqiqləşdirmək üçün _____ gün möhlət müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edilir».

YGB-nin «S» qrafasında anoloji qeyd aparılır:

a) Deklarant tərəfindən zərur sənədlər gömrük orqanına təqdim edildikdən sonra gömrük dəyərinin son həddi haqqında qərar çıxarılır və müvafiq gömrük tədiyəsi üzrə yenidən hesabla-

ma aparılır.

b) Gömrük orqanı deklarantın yazılı müraciəti ilə bəyan olunmuş maldan gömrük orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada zəruri tədiyyə məbləğini gömrük orqanının depozit hesabına köçürdükdən sonra istifadə etmək hüququ verə bilər.

Bu halda GDB-nin «Gömrük üçün qeyd» qrafasında gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən «GD dəqiqləşdirilir. «___»_____ 199__ il tarixə müvəqqəti GD _____ Dəqiqləşdirmə müddəti «___»_____ 199__ il. müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edilir».

Deklarant tərəfindən malın gömrük dəyərini dəqiqləşdirmək üçün zəruri olan sənədlər təqdim olunduqdan sonra gömrük dəyərində və müvafiq gömrük tədiyyəsində yenidən hesablama aparılır, o cümlədən artıq tutulmuş məbləğ geri qaytarılır və ya ödənilməyən məbləğ tutulur.

Qeyd:

1. Malın gömrük dəyərini dəqiqləşdirilməsi ilə əlaqədar aparılan bütün hesablaşmalar mal bəyan edilən günə mövcud olan qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir.

2. Deklarant yuxarıda göstərilən variantlardan istənilən biri ilə onun tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyərini sənədlə təsdiq edə bilmirsə, onda gömrük orqanı gömrük dəyərini ardıcılıqla qiymətləndirmənin digər metodu ilə müəyyən etmək hüququna malikdir.

3. Deklarant tərəfindən gömrük orqanına gömrük dəyərini müəyyən etmək (və ya təsdiq etmək), bəyan edilmiş rejimlə buraxılmasını sənədləşdirmək üçün zəruri əlavə məlumatların verilməsinə imtina edildikdə gömrük orqanı tərəfindən malın gömrük dəyəri ilə bağlı son qərar qəbul ediləndə mal müvəqqəti saxlanca verilir.

2.11. Malın gömrük dəyərini müəyyən və bəyan edilməsi üzrə deklarantın («Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş) hüquq və vəzifələri aşağıdakılardır:

1. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş gömrük dəyəri və onun müəyyən edilməsi ilə bağlı məlumatlar dəqiq kəmiyyəti təyin oluna bilən və sənədlərlə təsdiq edilmiş məlumatlara əsaslanmalıdır.

2. Deklarant tərəfindən bəyan edilmiş malın gömrük dəyərini dəqiqləşdirmək zərurəti yarandıqda gömrük orqanına Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq əmlak girovu qoymaq və ya müvəkkil bankın təminatını almaq şərti ilə bəyan edilən malın istifadə üçün ona verilməsi barədə müraciət edə bilər, yaxud keçirilən mal üçün Azərbaycan Respublikası gömrük orqanı tərəfindən gömrük qiymətləndirilməsinə uyğun olaraq gömrük rüsumları ödəməlidir.

3. Bəyan edilmiş gömrük dəyərinin dəqiqləşdirilməsi və ya Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanına əlavə məlumatların təqdim edilməsi ilə bağlı xərclər deklarant tərəfindən ödənilməlidir.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə № 1

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi	Gömrük Dəyər Bayanması	Forma GDB-1 1-ci üsul
1. Satıcı	Gömrük qeydləri üçün	
2(a). Alıcı		
2(b). Deklarant		
Diqqət! Deklarant Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq, formada göstərilən bütün məlumatlara və gömrük dəyərinin təsdiqi üçün təqdim etdiyi sənədlərə görə məsuliyyət daşıyır.	3. Məlgöndərinə şərtləri	
Deklarant gömrük orqanına zəruri əlavə məlumatları təqdim etməyə bəzələdir.	4. Hesab-fakturanın tarixi və nömrəsi	
6. Gömrük orqanının 7-9 bəndlərinə aid əvvəllər qəbul etdiyi qərarların nömrə və tarixi	5. Kontraktın tarixi və nömrəsi	
	lazım olan «x» işarəsi ilə qeyd etməli	
7(a). Satıcı və alıcı arasında qarşılıqlı əslihq varmı?	☐ Hə	☐ Yox
7(b). Satıcı və alıcı arasında ki qarşılıqlı əlaqə idxal olunan malın qiymətinə təsir etmişdirmi?	☐ Hə	☐ Yox
8(a). Aşağıdakılar istisna olmaqla, alıcı üçün maldan istifadə olunmasına məhdudiyətlər varmı?	☐ Hə	☐ Yox
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş məhdudiyətlər; ▪ malların təkrar satıla biləcəyi coğrafi hölgənin məhdudiyətləri; ▪ malın qiymətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməyən məhdudiyətlər. 		
8(b). Səvdələşmə qiymətinə münasibətdə təsiri nəzərə alınmıyən hər hansı bir şərt varmı?	☐ Hə	☐ Yox
Əgər «Hə» olsa, təfərrüatı ilə göstərin.		
Əgər şərt miqdarda müəyyənləşdirilə bilərsə, onda 11(b) qrafasını doldurun.		
9. Satıcının birbaşa və ya dolaylı yolla ödədiyi lisenziya və ya digər ödənişlər nəzərdə tutulubmu?	☐ Hə	☐ Yox
Əgər «Hə» olsa, onda təfərrüatını göstərin		
Əgər «9» bəndinə «Hə» cavabı verilibsə, onda 15-ci bənddə müvafiq məbləği göstərin.		
10(a) GDB-1-ə qoşulan əlavə vərəqlərin sayı		
10(b)		
Yer:		
Tarix:		
Bəyanamaya məsul şəxsin imzası		

ƏLAVƏLƏR

Forma GDB-1 Vərəq _____

Gömrük qeydləri üçün

Məbləğ Məbləğ Məbləğ
nömrəsi nömrəsi nömrəsi

A. Hesablama üçün əsas 11(a). Kontraktın valyuta ilə sövdələşmə qiyməti (səltətiya faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli olan qiymət)

Sövdələşmənin qiyməti, manatla

(Çevirmə kursu _____)

11(b) Dolayısı ödəmələr, manatla (bax 8(b))

12. «A» üzrə yekun, manatla

B. Sövdələşmə qiymətinə əlavə hesablanmış məbləğlər, manatla. («A» bölməsinə daxil edilmiş və gömrük dəyərinə daxil edilir)

13. Xərclər:

a) komissiyon və digər vasitəçilik xidmətləri üçün (tədarük komissiyonundan başqa);

b) konteynerlər və qablaşdırma üçün

14. İdخال olunan malların istehsalında və xaricə satılma da istifadə etdik üçün ələkimi pulsuz və ya aşağı qiymətlə verdiyi malların və xidmətlərin dəyəri (uyğun olaraq qruplar üzrə):

a) xammal, materiallar, detallar, yarımfabrikatlar və digər dəstləşdirici məmulatlar

b) alətlər və s. bu kimi avadanlıq;

v) yardımçı materiallar

q) Azərbaycan Respublikasından kənarında yerinə yetirilmiş mühəndis və təcrübə-konstruktor işləri və cizgilər

15. Lisenziyalaşdırılmış və digər ödənişlər (bax: 9 bənd)

16. _____ qədər

(məbləğ göstərmə yerini göstərməli) gətirmə xərci, öcümledən:

a) nəqliyyat;

b) yükləmə, boşaltma, emal, anbara yığıma;

v) sığortalama.

17 «B» üzrə yekun:

V. «A» bölməsinə daxil edilmiş hesabdən silinən məbləğ, manat

18

19

20

21 Malların idخال və satışı zamanı ödənilən gömrük rüsumları və vergiləri

22. «V» üzrə yekun:

23. Bildirilmiş gömrük dəyəri:

a) manatla

b) kontraktın valyutası ilə

Q. *) Məbləğ xarici valyuta ilə ödənilmiş olduqda, bu bölmədə, xarici valyutada məbləğ və hər bir məbləğ və dəyər elementinə mənəsubətdə çevirmə kursunu göstərin

«B» və «V» bölmələrində mövqenin nömrəsi

Məbləğ

Çevirmə kursu

ƏLAVƏLƏR

Əlavə № 2

**Azərbaycan Respublikası
Dövlət Gömrük Komitəsi**

Gömrük Dəyər Bəyannaməsi

**Forma GDB-2
2, 3, 4, 5, 6 üsul**

1. Satıcı _____ Gömrük qeydləri üçün
- 2(a). Alıcı _____
- 2(b). Deklarant _____
- Diqqət! Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq, deklarant formada göstərilən bütün məlumatlara və gömrük dəyərinin təsdiqi üçün təqdim etdiyi sənədlərə görə məsuliyyət daşıyır. Deklarant gömrük təşkilatına zəruri əlavə məlumatları təqdim etməyə borcludur.
3. Malgöndərmə şərtləri _____
4. Hesab-fakturanın və ya malın göndərilməsi üçün əsas olan başqa sənədin nömrəsi və tarixi _____
5. Gömrük təşkilatının qərarının nömrəsi və tarixi _____
- Lazım olan "ox" işarəsi ilə qeyd etməli
6. Qiymətləndirilən malların gömrük dəyəri müəyyən olunur:
- a) eyni malların sövdələşmə qiymətinə əsasən (üsul 2)
- b) eynicinsli malların sövdələşmə qiymətinə əsasən (üsul 3)
- v) dəyərin toplanması üsulu ilə (üsul 4)
- q) dəyərin çıxılması yolu ilə (metod 5)
- d) ehtiyat üsulu ilə (üsul 6)
7. Qiymətləndirmə metodunun seçilməsini əsaslandıraraq əvvəlki üsulların niyə tətbiq edilmədiyini göstərməklə _____
8. Gömrük dəyərinin əsaslandırılması üçün istifadə edilmiş informasiya mənbələrini göstərin: _____
9. Bəyannaməni imzalayaraq, verilən məlumatların təmliqini və doğruluğunu təsdiq edirəm _____
- 10b. Bəyannaməni imzalayan şəxsin vəzifəsi _____

(Soyadı, adı, atasının adı)

Telefon _____

İmza _____ Tarix _____
_____ 199__ il

ƏLAVƏLƏR

	Gömrük qeydləri üçün	Vərəq _____	Forma GDB-2
A. Hesablamalar üçün əsas; gömrüyün müvafiq qərarının nömrə və tarixi, № _____	11a. Eyni cür (oxşar) mallar üzrə sövdələşmə qiyməti a) kontraktın valyutası ilə; b) manatla _____ (2, 3, 6-cı üsullar üçün)		
	11b. Azərbaycanın ərazisində alıcıya (satıcı ilə bağlı olmayan) idxal olunan, oxşar və ya eyni cür malların ən böyük partiya ilə satılmış olduğu mal vahidinin qiyməti, manatla (4, 6-cı üsullar üçün) 11v. İdxal olunan malların dəyərlərinin tərkib elementlərinin toplanması yolu ilə hesablanmış dəyəri, manatla _____ (5, 6-cı üsullar üçün)		
B. Qiymətə edilən təshih (+,-) (manatla)	12. Partiyanın miqdarına edilən təshih (+,-) 13. Kommersiya şərtinə edilən təshih (+,-) 14. Təshih məbləğinin yekunu (+,-) manatla 15. Təshihlər nəzərə alınmaqla sövdələşmə qiyməti (dəyər) (11a±14)		
V. Əlavə hesablamalar (+) və çıxılmalar (-) manatla	16. Nəqliyyatın dəyəri (+) _____ 17. Yükləmə, boşaltma, emal və anbara yığmanın dəyəri (+) 18. Sığortalamanın dəyəri (+) 19. İdxalla əlaqədar komissiyon və s. vasitəçilik xərcləri (+) 20. Daxili bazarda satışla əlaqədar mənfəət, komissiyon və ticarət qiymət əlavələri (-) 21. İdxal olunmuş malların əlavə işlənməsi və emalının dəyəri (-) 22. Gömrük rüsumları, vergiləri və s. daxili vergilər (-) 23. Daxili bazarda satışla əlaqədar digər xərclər və ödənişlər (-) 24. «V»-nin yekun _____ olan edilmiş gömrük dəyəri (15+24) 25. manatla _____ 26. başqa valyuta ilə _____		

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində
qeydə alınmışdır.
Qeydiyyat № 81
4 yanvar 1998-ci il
Nazir əvəzi
S.Həsənova

«Təsdiq edilmişdir»
Azərbaycan Respublikası
Dövlət Gömrük Komitəsində
Əmr № 1105
25 dekabr 1997-ci il
Komitənin sədri
K.Heydərov

**Gömrük mədaxil orderinin doldurulması və onun tətbiqi ilə gömrük
ödənişlərinin alınması qaydaları haqqında Təlimat**

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Təlimat gömrük mədaxil orderinin və ona əlavələrin doldurulması, habelə gömrük mədaxil orderinin və ona əlavələrin tətbiqi ilə gömrük ödənişlərinin alınması qaydalarını müəyyən edir.

1.2. Gömrük mədaxil orderi (gələcəkdə - GMO) blankı ciddi hesabat blankı olmaqla, gömrük orqanının vəzifəli şəxsi (icraçı inspektor) tərəfindən üç nüsxədə tərtib olunur. Birinci nüsxə gömrük tədiyələrinin hesablanması qərarını qəbul etmiş gömrük orqanında, ikinci nüsxə digər ciddi hesabat blanklarının saxlanması qaydasına uyğun olaraq mühasibatlıqda saxlanır, üçüncü nüsxə isə tədiyəçiyə verilir. GMO blankları özünəməxsus kağızda, ardıcıl nömrələri olmaqla mətbəə üsulu ilə hazırlanır. Rəsmiləşdirilmiş blankların uçotu gömrük orqanlarının mühasibat uçotu və hesabatı şöbələrində (bu struktur olmayan gömrükxanalarda maliyyə-tarif şöbələrində) xüsusi jurnalda aparılır. Jurnalın doldurulması və saxlanması, blankların verilməsi ciddi hesabat blankları üzərində işin mövcud qaydalarına uyğun olaraq həyata keçirilir. Rəsmiləşdirilmiş blankların uçotu jurnalı təqvim ili üzrə aparılır. Jurnal qabaqcadan nömrələnir, qaytarlanır, gömrük orqanının rəisi və baş mühasibi (maliyyə-tarif şöbəsinin rəisi) tərəfindən imzalanır və möhürlənir.

1.3. GMO hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən aşağıdakı ödənişlər üçün tətbiq oluna bilər:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən lisenziyaların verilməsi və

ƏLAVƏLƏR

lisenziyaların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə yığımların alınması üçün;

- gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatlarının verilməsi və attestatların bərpa edilməsinə görə yığımların alınması üçün;
- malların saxlanmasına görə gömrük yığımlarının alınması üçün;
- malların gömrük müşayiətinə görə gömrük yığımlarının alınması üçün;
- məlumatlaşdırma və məsləhət verməyə görə haqqın ödənişi üçün;
- vahid dərəcə ilə alınan gömrük ödənişləri üçün;
- ilkin qərarların qəbuluna görə haqqın alınması üçün;
- gömrük auksionlarında iştirak etməyə görə haqqın alınması üçün.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi Gömrük Yük Bayannaməsi ilə həyata keçirilərkən gömrük tədiyələrinin hesablanması və alınması üçün GMO-dan istifadə edilmir.

1.4. Malları və ya ödənişləri sadalamaq üçün yer çatışmadıqda GMO-nun əlavə vərəqləri doldurulur.

1.5. Gömrük mədaxil orderinin əlavə vərəqəsi (gələcəkdə ƏGMO) iki özüəksetdirən vərəqdən ibarət olub, ciddi hesabat blankı hesab olunmur. ƏGMO gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən (icraçı inspektor) iki nüsxədə doldurulur və GMO-nun gömrük orqanında saxlanılan birinci və ikinci nüsxəsinə əlavə olunur. ƏGMO gömrük mədaxil orderinin ayrılmaz hissəsi hesab olunur və ancaq nömrə qoyulduqdan sonra GMO-nun əlavəsi kimi istifadə oluna bilər.

1.6. Doldurulmuş GMO və ƏGMO kargüzarlığın aparılması qaydalarına müvafiq olaraq üç il müddətində saxlanılır. ƏGMO rəsmiləşdirildiyi və GMO-dan ona məlumat nömrəsi köçürüldüyü andan ciddi hesabat sənədi hesab olunur.

2. GMO tətbiq olunmaqla gömrük ödənişlərinin alınması qaydaları.

GMO-nun tətbiqi ilə bütün ödəniş növü üzrə tədiyələr Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi məzənnəyə uyğun olaraq manatla aparılır.

GMO üzrə hesablanmış gömrük tədiyələrinin ödənişi

onun doldurulduğu tarixdən 3 iş günü ərzində həyata keçirilməlidir. Bu müddət keçdikdən sonra GMO ləğv edilir.

GMO üzrə ödəniş nağd formada gömrükxananın kassasına (beynəlxalq poçt göndərişləri üçün rabitə şöbəsinin kassasına) köçürülməklə həyata keçirilir. Bu halda icraçı (inspektor) GMO-nu rəsmiləşdirməklə 1-ci nüsxəni özündə saxlayır. İkinci və üçüncü nüsxələr gömrük orqanının kassasına (rabitə şöbəsinin kassasına) təqdim edilmək üçün tədiyəçiyə verilir. Tədiyə məbləğinin gömrük orqanının kassasına qəbulu müəyyən edilmiş qaydada kassa mədaxil orderi ilə həyata keçirilir və «Mədaxil və məxaric kassa sənədlərinin qeydiyyatı kitabı»nda qeyd edilir. Sənədlər arxasında uyğunluq yaratmaq üçün kassa mədaxil orderinin qeydiyyat nömrəsi kassir tərəfindən GMO-nun 8-ci qrafasının 7-ci sütununda qeyd olunur və 10-cu qrafada bütün nüsxələrə imza edilir. Bundan sonra, 2-ci nüsxəni mühasibat uçotu və hesabatı şöbəsinə (maliyyə-tarif şöbəsinə) təqdim etmək üçün kassada saxlayır. Üçüncü nüsxə kassa mədaxil orderi əlavə olunmaqla tədiyəçiyə verilir. Tədiyəçi sənədləri GMO-nun 1-ci nüsxəsini tam rəsmiləşdirmək üçün icraçiyə (inspektora) təqdim edir. İnspektor GMO-nun 1-ci nüsxəsinin 8-ci qrafasının 7-ci sütununda 3-cü nüsxədə kassir tərəfindən aparılan qeydi əks etdirir.

Gömrük tədiyələri bilavasitə icraçı-inspektor tərəfindən qəbul edilərsə (onunla tam maddi-məsuliyyət haqqında müqavilə bağlanmalıdır), onda GMO gömrük tədiyələrinin hesablanması və tutulmasının, habelə göstərilən inspektor tərəfindən tutulan tədiyənin kassaya ödənilməsi üçün mühüm sənəd hesab olunur. İnspektor-icraçı toplanmış gömrük tədiyə məbləğini, GMO və GƏMO-nun 2-ci nüsxəsini, habelə GMO-nun 1-ci nüsxəsini kassa mədaxil orderininin qeydiyyat nömrəsini qeyd etmək üçün kassirə təqdim edir. Kassir GMO-da göstərilən məbləğin təqdim olunan nağd pula uyğunluğunu yoxladıqdan sonra GMO-nun birinci nüsxəsində müvafiq qeydiyyat aparılır. Ödənişi təsdiq edən sənəd kimi tədiyəçiyə inspektor tərəfindən GMO-nun üçüncü nüsxəsi verilir.

Gömrük orqanı raisinin göstərişi ilə gömrük tədiyəçilərinin qəbulunun eyni qaydası o halda tətbiq edilə bilər ki, kassir pulu GMO üzrə qəbul edir və iş gününün sonunda bir kassa orderi ilə banka inkassa edir.

ƏLAVƏLƏR

GMO və ƏGMO blankları gömrük orqanının vəkil edilmiş vəzifəli şəxsi (icraçı-inspektor) tərəfindən əllə və ya makinə üsulu ilə doldurulur. Hər bir nüsxəyə şəxsi nömrəli möhür vurulur və inspektorun imzası ilə təsdiq olunur.

GMO və ƏGMO-da bütün düzəlişlər sənədlər kassaya verilməzdən əvvəl inspektor (icraçı) tərəfindən edilir. Düzəlişlər səhv məlumatın üstündən xətt çəkilməklə aparılır və edilən hər bir düzəliş inspektorun şəxsi nömrəli möhürü və imzası ilə təsdiq edilir.

GMO və ƏGMO-nun hər hansı bir qrafası doldurulmırsa ona xətt çəkilir.

Tələb olunan məlumatı göstərmək üçün GMO-da yer çatışmadıqda onları ƏGMO-nun müvafiq qrafalarında əks etdirmək olar.

Gömrük mədaxil orderinin hər bir nüsxəsi inspektorun imzası və nömrəli şəxsi möhürü ilə təsdiq olunur və GMO-nun ikinci qrafasında onların sayı göstərilir.

3. GMO-nun doldurulması (tərtib edilməsi) qaydaları

Qrafa 1. «Orderin tipi»

Qrafada göstərilir:

- «1» — əgər tədiyəçi fiziki şəxsdirsə;
- «2» — əgər tədiyəçi müəssisə, idarə və ya təşkilatdırsa;

Qrafa 2. «Əlavə vərəqələr»

Qrafada gömrük mədaxil orderinə əlavə edilmiş vərəqələrin miqdarı göstərilir. Əgər ƏGMO doldurulmursa, GMO-nun həmin qrafasında xətt çəkilir.

Qrafa 3. «Məlumat nömrəsi»

Qrafada GMO-nun nömrəsi və rəsmiləşdirmə tarixi aşağıdakı sxem üzrə göstərilir.

999	99/	99	99	9/	999999/	999999
1	2	3	4	5	6	7

Burada:

- element 1 — gömrük orqanının üçrəqəmli kodu;
- element 2 — gömrük postunun ikirəqəmli kodu;
- element 3 və 4 — gömrük mədaxil orderinin rəsmiləşdirildiyi tarix (gün və ay);

- element 5 — cari ilin son rəqəmi;
- element 6 — GMO-nun altı rəqəmli sıra nömrəsi;
- element 7 — beynəlxalq poçt göndərişləri zamanı doldurulur.

Qrafa 4. «Tədiyəçi»

Qrafada gömrük tədiyəsinin tədiyəçisi haqqında məlumat göstərilir. Əgər tədiyəçi fiziki şəxsdirsə, onda bu qrafada fiziki şəxsin poçt ünvanı, soyadı, adı və atasının adı; şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd haqqında məlumatlar əks etdirilir.

Əgər fiziki şəxs hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektdirsə, əlavə olaraq qeydiyyat haqqında şəhadətnamənin nömrəsi, fəaliyyət müddəti, kim tərəfindən və nə vaxt verildiyi qeyd edilir.

Qrafa 5. «Ödəniş valyutası»

Qrafada ödəniş valyutasının adı, Respublika Milli Bankının müəyyən etdiyi məzənnəyə uyğun ABŞ dollarına münasibətdə kursu, kodu göstərilir.

Qrafa 6. «Əlavə məlumat»

Qrafada təqdim olunan sənədlərin ardıcıl nömrə ilə adı göstərilir.

- 1 — nəqliyyat sənədlərinin nömrəsi;
- 2 — yük gömrük bəyannaməsinin nömrəsi;
- 3 — beynəlxalq poçt göndərişlərinin;
- 4 — digər sənədlərin nömrəsi və tarixi.

Gömrük ödənişləri vahid tarif dərəcəsi üzrə fiziki şəxslər tərəfindən gətirilən minik avtomobilləri üçün tətbiq olunarkən (XİF MN-nin 8703-cü kodu) bu qrafada minik avtomobilinin markası, identifikasiya nömrəsi, buraxılış ili, ödəniş valyutasının kursu göstərilir.

Gömrük yığımlarının hesablanması zamanı bu qrafada yığımların stavkası, əgər bu tədiyələrin ölçüsü şərti maliyyə vahidi məbləğinə uyğun olaraq müəyyən edilərsə, müəyyən edilmiş şərti maliyyə vahidi məbləği göstərilir.

Gömrük sərhədindən keçirilən bir adda mal üçün gömrük tədiyəsi hesablanarkən bu qrafada malın adı və XİF MN üzrə kodu, kiloqramla çəkisi, miqdarı və mənşə ölkəsi göstərilir.

Qrafa 7. «Tutulan gömrük tədiyəsinin adı»

Qrafada bu sənəd üzrə hesablanan bütün gömrük tədiyələrinin adı göstərilir.

7.1 yarımqrafasında gömrük tədiyəsinə cəlb olunan malın ümumi gömrük dəyəri göstərilir (aşağı hissəsində ödəniş valyutası üzrə, yuxarı hissəsində statistika üçün ABŞ dolları ilə).

Malın adı, miqdarı, dəyəri, habelə hər bir mal üzrə tədiyənin stavkası və məbləği ƏGMO-nun 4-cü qrafasında göstərilir. Bu zaman ƏGMO-nun 2-ci qrafasında vərəqələrin ardıcıl nömrəsi, 3-cü qrafada isə GMO-nun məlumat nömrəsi təkrarlanır.

ƏGMO-da yer çatışmadıqda, həmçinin mal 10 addan çox olduqda, növbəti ƏGMO doldurulur.

Qrafa 8. «Gömrük tədiyələrinin hesablanması»

Qrafanın birinci sütununda — Gömrük tədiyələri təsnifatına uyğun olaraq tədiyənin kodu.

İkinci «hesablamının» sütununda aşağıdakılar göstərilir:

- vahid dərəcə üzrə alınan gömrük rüsumu: aksiz və digər gömrük tədiyələri və gömrük rəsmiləşdirilməsilə gömrük yığım üçün — vergisiz kvotaya daxil olmayan malların gömrük dəyəri;
- əlavə dəyər vergisi üzrə — gömrük dəyəri məbləği, aksiz mallar üzrə, həmçinin aksiz məbləği göstərilir;
- vahid tarif dərəcəsi üzrə nəqliyyat vasitələri üçün (XIF MN üzrə 8703-cü mal qrupu) mühərrikin m³-la həcmi, həmin nəqliyyat vasitələrinə gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün yığımın alınması zamanı həmin nəqliyyat vasitəsinin dəyəri.

Bu qrafada gömrük tədiyələrinin hesablanması hesablamının aparıldığı valyuta ilə əks etdirilir.

Üçüncü — «Stavka» sütununda gömrük tədiyələrinin dərəcəsi göstərilir.

Dördüncü — «Tədiyə məbləği» sütununda «hesablamının əsası» sütunu ilə «Stavka» sütununun məlumatlarının hasilindən alınan rəqəm göstərilir. Hesablama üçün əsas olmadıqda bu sütuna «Stavka» sütununun məlumatı köçürülür.

Beşinci — «Tədiyənin valyutası» sütununda qısaldılmış şəkildə GMO-nun 5-ci qrafasında göstərilən valyutanın adı, əgər ödəniş «manatla» aparılıbsa «manat» göstərilir.

Altıncı «Ödəniş forması» sütununda:

- «N» -- bank vasitəsilə nağdsız;
- «NB» -- bank vasitəsilə nağd;
- «GK» -- gömrükxananın kassasına;
- «RK» -- rabitə müəssisəsinin kassasına göstərilir.

Yeddinci -- «Ödəniş haqqında məlumat» hər bir ödəniş formasının qarşısında aşağıdakı rekvizitlər yazılır:

- əgər ödəniş gömrükxananın kassasında aparılırsa, kassa mədaxil orderinin tarixi və nömrəsi;
- əgər ödəniş nağdsız qaydada aparılırsa, onda ödəniş sənədinin nömrəsi və tarixi;
- əgər ödəniş bank vasitəsilə nağd formada aparılırsa, tədiyən qəbul edildiyini təsdiq edən sənədin nömrəsi və tarixi;
- əgər ödəniş rabitə müəssisəsinin kassasına qəbul edilibsə, kassa mədaxil orderinin nömrəsi və tarixi göstərilir.

8.1 yarımqrafasında -- «Ödənişin cəmi»ndə gömrük tədiyələrinin rəqəmlə və yazı ilə «manat» və xarici valyutanın cəmi göstərilir.

Qrafa 9. «Gömrük əməkdaşının imzası»

Qrafada GMO-nu rəsmiləşdirən gömrük əməkdaşı imza edir. İmza icraçı inspektorun nömrəli möhürü ilə təsdiq edilir.

Qrafa 10. «Tədiyəni qəbul edən imzası»

Ödəniş nağd formada icraçı inspektora və ya gömrükxananın kassasına ödənildikdə ödənişi qəbul edən imza edir və şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiq edir.

Başqa hallarda bu qrafa doldurulmur.

Qrafa 11. «Tədiyəçinin imzası»

Bu qrafada ödənişlərin tədiyəçisi və hüquqi şəxsin vəkili etdiyi şəxsin soyadı, adı və vəzifəsi göstərilir.

4. ƏGMO-nun doldurulması qaydaları

Qrafa 1. «Keçmə üsulu»

Birinci qrafa doldurularkən keçən mala görə hesablanan gömrük tədiyələrini ödəmək üçün malın keçmə üsulunun kodu göstərilir:

- «01» — müşayiət olunan baqajla;
- «02» — müşayiət olmayan baqajla;
- «03» — beynəlxalq poçt göndərişi ilə.

Başqa hallarda bu qrafa doldurulmur.

Qrafa 2. «Əlavə vərəq N»

Qrafada ƏGMO-ya ikişərəli ardıcıl nömrə qoyulur (məsələn, «01»).

Qrafa 3. «GMO-nun məmulat nömrəsi»

Əlavə vərəqin 3-cü qrafasına GMO-nun 3-cü qrafasında göstərilən məlumat (sorgu) nömrəsi köçürülür.

Qrafa 4. «Malın adı / alınan gömrük ödənişləri»

Bu qrafada Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən keçən malın və ya nəqliyyat vasitələrinin adı, dəyəri, gömrük rüsumunun dərəcəsi və onun həcmi, başqa tutulan vergilərin dərəcəsi və onların həcmi göstərilir. Əgər tədiyələri hesablamaq üçün gömrük dəyəri əsas götürülmürsə, onda bu qrafada gömrük orqanları tərəfindən tutulan yığımların və haqların adı göstərilir.

Əgər qrafa malın və nəqliyyat vasitələrinin adını göstərmək üçün istifadə olunursa, birinci üfiqi yarımqrafada malın adı göstərilir. Bu yarımqrafanın sol hissəsində malın XİF MN üzrə kodu, sağ hissəsində isə göstərilən malın natural ölçüsü (metrlə, kq-la və s.) göstərilir.

Bu yarımqrupun «dəyər» hissəsində ödənişə cəlb olunan malın adı göstərilir.

Bu yarımqrupun üçüncü «rüsum» hissəsinin sağ yuxarı hissəsində həmin mal növü üzrə gömrük rüsumunun dərəcəsi, aşağı hissəsində isə onun məbləği göstərilir.

Əgər gömrük rüsumları vahid dərəcə üzrə alınarsa, onda yarımqrafanın üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı hissələri doldurulmur, onların aşağı hissələrində xətt çəkilir.

Əgər həmin mal hər hansı bir növ üzrə ödənişə cəlb olunursa, onda bu tədiyələr üzrə sağ yuxarı hissəyə və aşağı hissəyə xətt çəkilir.

«Yekun» yarımqrafasında ƏGMO-da yer çatışmadıqda növbəti vərəqdən istifadə olunur.

Qrafa 5. «Əlavə məlumat»

Bu qrafada zəruri əlavə məlumatlar göstərilir, gömrük tədiyələrini hesablamaq üçün zəruri olan sənədlər sadalanır (GMO-nun 6-cı qrafasında olduğu kimi).

ƏLAVƏLƏR

Qrafa 6. «Gömrük əməkdaşının imzası»

Bu qrafada gömrük orqanının ƏGMO-nu dolduran icraçı inspektorunu imza edir. İmza icraçı inspektorun şəxsi nömrəli möhürü ilə təsdiq olunur.

Qrafa 7. «Tədiyəçini imzası»

Bu qrafada gömrük ödənişlərinin tədiyəçisi və ya hüquqi şəxsin vəkili etdiyi şəxsin soyadı, adı və vəzifəsi göstərilir.

ƏLAVƏLƏR

GA-1

Gömrük mədaxil orderi № AA-000000		1. Orderin tipi	2. Əlavə vərəq
3. Məlumat nömrəsi		5. Tədiyyənin valyutası	
4. Tədiyyəçi		5.1. Adı	
MTK		5.2. Kodu	
		5.3. Kursu	
		6.1. XİF MN üzrə malın kodu	
6. Əlavə məlumat təqdim olunan sənədlər		6.2. Malın çəkisi (kq)	
		6.3. Miqdarı	
		6.4. Mənşə ölkəsi	
7. Tutulan gömrük tədiyyəsinin adı		7.1. Ma- lın dəyəri	ABŞ dolları ilə Manatla
8. Gömrük tədiyyələrinin hesab.	Tədiyyənin Hesablama kodu üçün əsas	Dərəcə	Tədiyyə ÖV ÖF məbləği
	8.1. Ödə- nişin cəmi	Rəqəmlə	Manatla Xarici valyuta ilə Yazı ilə
9. Gömrük əməkdaşları- nın imzası	M.Y.	10. Tədiyyəni qəbul edə- nin imzası	M.Y.
1	Gömrük üçün nüsxə	1	

ƏLAVƏLƏR

GA-1

Gömrük mədaxil orderi № AA-000000		1. Orderin tipi	2. Əlavə vərəq _____
3. Məlumat nömrəsi		5. Tədiyyənin valyutası	
4. Tədiyyəçi		5.1. Adı	
MTK		5.2. Kodu	
		5.3. Kursu	
		6.1. XİF MN üzrə malın kodu	
6. Əlavə məlumat		6.2. Malın çəkisi (kq)	
Təqdim olunan sənədlər		6.3. Miqdarı	
7. Tutulan gömrük tədiyyəsinin adı		6.4. Mənşə ölkəsi	
		7.1. Ma- ABŞ dolları	
		lın ilə dəyəri Manatla	
8. Gömrük tədiyyələrinin hesab.	Tədiyyənin kodu	Hesablama üçün əsas	Dərəcə Tədiyyə məbləği
	8.1. Ödənişin cəmi	Rəqəmlə	Manatla
		Yazı ilə	Xarici valyuta ilə
9. Gömrük əməkdaşlarının imzası	10. Tədiyyəni qəbul edənin imzası	11. Tədiyyəçinin imzası	
	M.Y.	M.Y.	
2	Gömrük üçün nüsxə	2	

ƏLAVƏLƏR

GA-1

Gömrük mədaxil orderi № AA-000000		1. Orderin tipi	2. Əlavə vərəq _____
3. Məlumat nömrəsi		5. Tədiyyənin valyutası	
4. Tədiyyəçi		5.1. Adı	
		5.2. Kodu	
MTK		5.3. Kursu	
6. Əlavə məlumat		6.1. XİF MN üzrə malın kodu	
		6.2. Malın çəkisi (kq)	
təqdim olunan sənədlər		6.3. Miqdarı	
		6.4. Mənşə ölkəsi	
7. Tutulan gömrük tədiyyəsinin adı		7.1. Məbləğin döyəri	
		ABŞ dolları ilə Manatla	
8. Gömrük tədiyyələrinin hesab.	Tədiyyənin kodu	Hesablama üçün əsas	Dərəcə
			Tədiyyə məbləği
			ÖV ÖF
			Ödəniş haqqında məlumat
	8.1. Ödənişin cəmi	Rəqəmlə	Manatla
		Yazı ilə	Xarici valyuta ilə
9. Gömrük əməkdaşlarının imzası	M.Y.	10. Tədiyyəni qəbul edənin imzası	M.Y.
3	Gömrük üçün nüsxə	3	

ƏLAVƏLƏR

GA-1

Gömrük mədəxil orderinə əlavə			1. Keçmə üsulu			2. Əlavə vərəq №.....	
3. GMO-nun məlumat nömrəsi							
4. Gömrük tədiyəsi Alınan malların adı	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri	Rüsum	Aksiz	ƏDV	Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri	Rüsum	Aksiz	ƏDV	Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri	Rüsum	Aksiz	ƏDV	Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri	Rüsum	Aksiz	ƏDV	Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri	Rüsum	Aksiz	ƏDV	Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri	Rüsum	Aksiz	ƏDV	Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri	Rüsum	Aksiz	ƏDV	Sair verg.
5. Əlavə məlumat							
6. Gömrük əməkdaşının imzası			M.Y.			7. Tədiyəçinin imzası	
Zası						Tədiyəçi üçün nüsxa	
						1	

ƏLAVƏLƏR

GA-I

Gömrük mədaxil orderinə əlavə			1 Keçmə üsulu	2 Əlavə vərəqə №
3. GMO-nun məlumat nömrəsi				
4. Gömrük tədiyəsi Alınan malların adı	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
			Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
			Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
			Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
			Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
	Məlin kodu	Miqdarı	Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
			Dəyəri Rüsüm Aksız	ƏDV Sair verg.
5. Əlavə məlumat				
6. Gömrük əməkdaşının imzası	M.Y.	7. Tədiyəçinin imzası	Tədiyəçi üçün nüsxə	2

26 dekabr 2000-ci il tarixli 48-IIQ sayılı qanuna əsasən dəyişikliklərlə

**Xarici ticarət müqaviləsi, strukturu və formaları.
Xarici ticarət əməliyyatlarında bazis şərtləri – Incoterms**

Xarici ticarət müqaviləsi ixalatçı (satıcı) və ixracatçı (alıcı) arasında olan bütün münasibətləri tənzimləyən əsas hüquqi sənəd hesab olunur. Müqavilə tərəflərin iradəsi ilə sərbəst tərtib olunsa da, o müqavilələrin tərtib olunmasının beynəlxalq və çox-tərəfli ümumi prinsipləri çərçivəsində həyata keçirilir.

Müqavilədə hər şeydən əvvəl onun tərtib olunduğu yer və tarix, habelə onun nömrəsi göstərilməlidir. Müqavilənin mətni hissəsi preambula ilə başlayır və burada göstərilir:

- mənsub olduqları ölkələr göstərilməklə tərəflərin rekvizitləri (qısa və tam),
- müqavilənin məqsədi və mahiyyəti,
- müqaviləni təsdiqləmək səlahiyyəti olan şəxslərin rekvizitləri

Xarici ticarət müqaviləsinin əsas struktur elementləri aşağıdakılardır:

1. Müqavilənin predmeti — müqavilənin predmeti kimi bir qayda olaraq satıcının alıcıya satdığı və müəyyən edilmiş şərtlər və vaxt daxilində müəyyən yerdə alıcıya (və ya onun qanuni nümayəndəsinə) təhvil verməli olduğu əmlak (mal) çıxış edir.
2. Müqavilənin qiyməti və ümumi dəyəri — qiymət və ümumi dəyər, eləcə də onların ifadə olunduğu valyuta və ya valyutalar müqavilədə dəqiq göstərilməlidir. Bir çox hallarda daha mükəmməl tərtib olunmuş müqavilələrdə qiymətin, habelə də ümumi dəyərin düşüb-qalxması zamanı müqavilənin fəaliyyətinə dair ayrıca hüquqi normalar müəyyən olunur.
3. Malın çatdırılması müddətləri və bazis şərtləri (Incoterms) - malların çatdırılmasına aid ümumi və xüsusi şərtlər, habelə çatdırılmanın konkret təqvim günü müəyyən edilir. Bu bənddə həm də malın daşınması zamanı alıcı və satıcının hüquq və vəzifələri və malın alıcının mülkiyyəti hesab edilmə amı göstərilir.
4. Malın kəmiyyət göstəriciləri - - satılan malın kəmiyyət

göstəriciləri (miqdarı, sayı, çəkisi, həcmi və s.) müqavilənin həm əsas hissəsində, həm də əlavəsində göstərilə bilər. Lakin bu əlavə müqavilənin ayrılmaz hissəsi olmalıdır. Satılan malların kəmiyyət ölçüləri bir qayda olaraq bu cür mallar üçün tətbiq olunan ölçü üsulları ilə müəyyən olunur.

5. Malın keyfiyyəti: müqavilənin bu bəndində satılan malın keyfiyyət sertifikatına olması, onun alıcı ilə bağlanmış müqavilədə göstərilən tələblərə və ya alıcının ölkəsinin keyfiyyət standartlarına cavab verməsi məsələləri göstərilməlidir.
6. Qarşılıqlı hesablaşmaların aparılma qaydaları: bu bənddə hesablaşmaların hansı formada-akkreditiv, nakassə, əvvəlcədən ödəmə və ya hər hansı başqa formada aparılması göstərilir. Burada həm də hesablaşmaların aparılacağı valyuta (valyutalar) göstərilir. Qeyd edək ki, hesablaşmanın aparıldığı valyuta malın qiymətinin göstərildiyi valyuta ilə üst-üstə düşməyə bilər. Bundan başqa, bu bənddə alıcının aldığı mala görə hesablaşma aparmalı olduğu bank hesabı və satıcının hüquqi ünvanı, hesab ödəmələrinin aparılması üçün bəzə rol oynayan sənədlər (hesab-faktura, yol-nəqliyyat sənədləri və s.) göstərilməlidir.
7. Verilən təminatlar – malın müəyyən edilmiş müddət ərzində və normal şəraitdə daşınma və saxlanma itkiləri istisna olmaqla satıcıdan alıcıya çatdırılmasına təminat müqavilədə göstərilən tərəflərdən (alıcı və ya satıcı) biri tərəfindən verilir. Lakin ticari münasibətlərin daha çox inkişaf etdiyi müasir dövrdə bu təminat çox zaman üçüncü bir iştirakçi tərəfindən sığortanın təqdim olunması ilə əvəzlənir və xarici iqtisadi fəaliyyət müqaviləsində bu barədə ayrıca qeydlər aparılır. Hazırda xarici ticarət müqavilələrində üçüncü tərəfin təqdim etdiyi təminatlardan istifadə artıq işgüzar adət hesab edilir.
8. Markalaşdırma və qablaşdırma – müqavilə ilə satılan mal öz fiziki xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq qablaşdırılmalıdır. Qablaşdırma ya müqavilənin tələblərinə görə, ya da malın zədələrdən və korroziyadan qorun-

ması üçün tətbiq olunur. Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq qablaşdırılmış malın qabına iki əks tərəfində üzbəüz olmaqla eyni markalanma aparılmalıdır. Markalaşmada göstərilməsi zəruri olan göstəricilərə daxildir:

- aləmin rekvizitləri;
 - satıcının rekvizitləri;
 - müqavilənin nömrəsi;
 - markalanmış mal vahidinin kodu;
 - təyinat yeri;
 - qabaritlər;
 - yüklənmə və boşalma spesifikasiyasına dair təlimat.
9. Xarici ticarət müqavilələrində rast gəlinən digər bölmələr:
- Məsuliyyət;
 - Fors-majör və arbitraj (mübahisə) yarandığı təqdirdə rəhbər tutulacaq normalar;
 - Digər xüsusi müqavilə şərtləri və ya olavə müddəalar;
 - Tərəflərin hüquqi ünvanları və hesabları.

"Məsuliyyət" bölməsində satıcının və ya aləmin müqavilədə göstərilmiş tələbləri yerinə yetirməməyə görə beynəlxalq qanunvericiliyə (istisna hallarda milli qanunvericiliyə) uyğun olaraq daşıyacaqları məsuliyyət göstərilir.

"Fors-majör" və "Arbitraj və mübahisə yarandığı təqdirdə rəhbər tutulacaq normalar" bölmələri bir qayda olaraq həmişə dünya praktikasında ümumqəbul edilmiş hüquq normalarından ibarət olur.

"Olavə müddəalar" bölməsində isə müqavilənin tamamlayıcı elementləri göstərilir. Məsələn: müqavilənin qüvvəyə minmə tarixi, imzalanmış müqavilə nüsxələrinin sayı və tərkibi, və s.

Malların göndərilmə kommersiya (bazis) şərtləri İnkoterms

Xarici ticarət dövriyyəsinin dəyər qiymətləndirilməsi ölkənin beynəlxalq əlaqələri üzrə onun iqtisadi vəziyyətinin əsas göstəricisidir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, alqı-satqı sövdələşmələrində alıcı və satıcının gətirdükləri öhdəliklərdən asılı olaraq malın bir ölkədən digərinə göndərilməsi üzrə xarici ticarət müqaviləsi Beynəlxalq Ticarət palatası tərəfindən hazırlanmış qaydalara əsasən 13 göndərmə kommersiya şərti əsasında bağlanır. Bu kommersiya şərtləri bir yerdə "İnkoterms" adlanır.

Xarici ticarət müqavilələrinin bağlanması zamanı müxtəlif göndərmə ticarət şərtlərinin nəzərə alınması və bundan asılı olaraq malın faktiki dəyərinin hesablanması metodologiyası müxtəlif olduğundan, ayrı-ayrı malların dəyərləri üzrə məlumatların sadəcə olaraq toplanması yolu ilə yekun məlumatın bütün mal dövriyyəsi üzrə alınması kifayət deyil. Belə ki, malların dəyər qiymətləndirilməsi müxtəlif cinslidir və müxtəlif elementlərdən təşkil olunmuşdur. Odur ki, bütün idxal və ixrac olunan mallar üçün eynicinsli dəyər qiymətləndirilməsi göstəricisinin alınması üçün bütün malların qiymətlərini vahid bazisə gətirmək lazımdır.

Xarici ticarət üzrə alqı-satqı müqaviləsində göndərmə kommersiya (bazis) şərtləri xüsusi şərt olaraq malın bir ölkədən digər ölkəyə çatdırılması zamanı alıcı və satıcının öhdəliklərinin araşdırılmasında, mal üzrə mülkiyyət hüququnun başqasına keçməsində, onun itirilməsində, malın xarab olmasında və ya çatdırılmaması zamanı cavabdehliyi müəyyən edir.

Malın göndərilməsinin kommersiya şərti, həmçinin bazis şərti də adlanır. Ona görə ki, o satıcı-ixracatçıdan alıcı-idxalatçıya malın çatdırılması ilə əlaqədar olan xərclərin kim tərəfindən ödənilməsindən asılı olaraq malın sövdələşmə qiymətinin bazisini (əsasını) müəyyən edir.

Sövdələşmə qiymətinə o xərclər daxil edilir ki, satıcı öz öhdəliyini müvafiq olaraq göndərmə kommersiya şərti üzrə onların ödənişini öz üzərinə götürür və hesab-fakturaya daxil edir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin beynəlxalq qaydalarla aparılmasına keçilməsi ilə əlaqədar "İnkoterms-90" qaydalarına müvafiq olaraq 13 göndərmə kommersiya şərti əsa-

ƏLAVƏLƏR

sında müqavilə bağlanıa bilər. Bu təsnifat elə təşkil olunub ki, bütün 13 terminin qısa hərflərlə ifadəsi 4 latın hərfinin – “E”, “F”, “C”, “D” biri ilə başlayır. Buna müvafiq olaraq ümumi xüsusiyyətlərinə görə onları 4 qrupa bölmək olar.

Birinci qrup “E” - göndərəninin bu kommersiya şərti yalnız bir termindən ibarətdir.

EXW (Ex works) – “Zavoddan”

“Zavoddan” ifadəsinin mənası odur ki, satıcı malı öz müəssisəsində alıcıya verdiyi andan öhdəliyini yerinə yetirmiş olur (məsələn, zavodda, fabrikdə, anbarda və s.). Bu göndərilən kommersiya şərti ilə satıcı malın nəqliyyat vasitəsinə yüklənməsinə və ixrac gömrük vergilərinin ödənilməsinə (əgər başqa şərtlər olmamışsa) cavabdehlik daşımır. Alıcı isə malın satıcı-müəssisədən təyinat yerinə qədər daşınması ilə əlaqədar bütün riskləri və xərcləri özü çəkir.

İkinci qrup “F” – göndərəninin bu kommersiya şərti üç termindən ibarətdir:

FSA – “Franko daşıyıcı”

Bu terminin mənası odur ki, satıcı malı ixrac gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçirdikdən sonra, alıcı tərəfindən təyin olunmuş daşıyıcıya razılaşdırılmış yerdə və ya məntəqədə təhvil verdikdə çatdırılma üzrə öz öhdəliyini yerinə yetirmiş olur.

FAS – “Gəmi burtu boyunca sərbəst”

Bu kommersiya şərtinin mənası odur ki, dəniz daşımalarında satıcı malı razılaşdırılmış yükləmə limanına gətirərək onu gəmi burtu boyunca sahilə və ya lixterlərdə (yük daşımaq üçün gəmiyə qoşulmuş yedək müəllif) yerləşdirdikdə öz öhdəliyini yerinə yetirmiş olur. Bu andan etibarən malların korlanması və ya xarab olması üzrə öhdəliklər satıcıdan alıcıya keçir. FAS şərtində tələb olunur ki, malın ixrac rəsmiləşdirilməsini alıcı yerinə yetirsin. Əgər alıcı birbaşa və ya bilavasitə ixrac gömrük rəsmiləşdirilməsini yerinə yetirə bilmirsə bu termindən istifadə etmək olmaz.

FOB – “Sərbəst gəmi bortunda”

Bu kommersiya şərtində mal göstərilmiş yükləmə limanında gəminin məhəccərindən keçdikdə satıcı daşınma üzrə öhdəliyini yerinə yetirmiş olur. Malın korlanması və ya xarab olması

üzrə öhdəliklər bu andan alıcıya keçir. FOB şərtində tələb olunur ki, malın ixrac rəsmiləşdirilməsini satıcı yerinə yetirsin.

Üçüncü qrup "C" — bu kommersiya şərtinə 4 termin daxildir: SFR, SIF, SPT, SİP. Bu qrupa daxil olan bütün çatdırılma şərtlərində ixrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı öz üzərinə götürür.

SFR — "Dəyər və icarə"

Bu çatdırılma şərtində satıcı malı alıcının ölkəsindəki təyinat limanına çatdırmaq üçün bütün xərcləri ödəyir. Təyinat limanında malın boşaldılması xərcləri də daxil olmaqla sonrakı bütün xərcləri alıcı çəkir.

SİF — "Dəyər, sığorta və icarə"

Bu kommersiya şərtində də bütün prosedurlar SFR şərtində olduğu qaydada həyata keçirilir. Bu şərtin yuxarıdakı kommersiya şərtindən yeganə fərqi burada yükün sığorta xərclərinin də satıcının üzərində olmasıdır.

SPT — "daşınma ... (təyinat yeri) qədər ödənilib"

Bu kommersiya şərtində satıcı malın alıcının ölkəsində yerləşən təyinat yerinə aparılmasına və alıcının anbarına malı aparan daşıyıcıya təhvil verilməsinə cavabdehlik daşıyır. İxrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı aparır.

SİP — "daşınma və sığortalama ... (təyinat yeri) qədər ödənilib"

Bu göndərmə kommersiya şərtində satıcının öhdəsinə, malın satıcının ölkəsində yerləşən təyinat yerində daşıyıcıya təhvil verilməsi və yükün öz hesabına sığortalanması düşür. İxrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı aparır.

Dördüncü qrupa — «D» göndərilmənin bu kommersiya şərti beş termindən ibarətdir -- DAF, DES, DEK, DDU, DDP -- (DAF, DES, DEQ, DDU, DDP).

DAF — "sərhədə qədər göndəriş".

Təyin olunmuş vaxtda sərhədə razılaşdırılmış mənəqəyə malın gətirilməsi satıcının öhdəsinə düşür. Burada «sərhəd» termini altında istənilən sərhəd, ixracatçı ölkənin sərhədi, eləcə də idxalatçı ölkənin sərhədi başa düşülür. Odur ki, bu şərt daxilində

konkret yerin və ya məntəqənin adı göstərilməklə sərhədin dəqiq təyin edilməsi əsasdır. İxrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı aparır.

DES — "gəmidən göndəriş".

Əgər mal gəminin hortunda alıcıya təhvil verilibsə və hələ razılaşdırılmış təyinat limanında gömrükdən keçməyibsə, satıcı çatdırılma üzrə öz vəzifəsini yerinə yetirmiş hesab edir. Alıcının ölkəsində yerləşən təyinat limanına qədər malın çatdırılması üzrə bütün xərcləri və riskləri satıcı çəkir. İxrac rəsmiləşdirilməsini satıcı, idxal rəsmiləşdirilməsini isə alıcı aparır.

DEK — "gəminin yan aldığı körpüdən göndəriş"

Bu şərtlə satıcı gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçən mali razılaşdırılmış təyinat limanında gəminin yan aldığı körpüdən alıcıya çatdırılması öhdəliyini yerinə yetirir. Satıcı malın çatdırılması zamanı bütün riskləri, eləcə də rüsum, vergi və yığımları özü çəkir. Əgər satıcı idxala birbaşa və ya bilavasitə lisenziya ala bilmirsə, bu tərzini işlətmək olmaz. İxrac və idxal rəsmiləşdirilməsinin hər ikisini satıcı aparır.

DDU — "rüsum ödənilmədən göndəriş".

Bu göndərmə kommersiya şərtini bozan «rüsum ödənilmədən alıcının franko-anbarı» da adlandırılır. Satıcı malın alıcının anbarına çatdırılmasına qədər bütün xərcləri və riskləri ödəyir. Bu zaman, ixrac rəsmiləşdirilməsini satıcı aparır və çəkilən xərclərə idxal rəsmiləşdirilməsi aid edilmir.

DDP — "rüsum ödənilməklə göndəriş".

Bu göndərilmə kommersiya şərti bəzən «alıcının anbarına göndəriş» də adlandırılır. Bu şərt daxilində idxal və ixrac rəsmiləşdirilməsi ödənilməklə mal alıcının anbarına çatdırılır.

**Yük gömrük bəyannamələrinin doldurulması
Qaydaları**

1. Ümumi müddəalar.

1.1. Bu qaydalar malların ixrac və sərbəst dövriyyə üçün buraxılış gömrük rejimləri üzrə yük gömrük bəyannaməsinin (sonrakı yazılışlarda - YGB) doldurulma qaydalarını müəyyən edir.

1.2. YGB dəsti dörd əsas vərəq, bu qaydalarda nəzərdə tutulan hallarda isə əlavə vərəqlərdən (1 saylı Əlavə) ibarətdir. Barter əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi zamanı YGB dəsti beş nüsxədən ibarət olmalıdır.

Qrafaların adları üçün Azərbaycan dilində (bəzi hallarda rus dilində) olan blanklardan, habelə məlumat qrafasından kənarında əlavə qeydləri olan blanklardan da istifadə etmək olar.

1.3. YGB-nin əsas vərəqi eyni bir gömrük rejimi tətbiq olunan eyni adlı mallar (XİF MN üzrə mal mövqeyi 9-cu işarə səviyyəsinə qədər eyni təsnifat olunanlar) haqqında məlumatları göstərmək üçün istifadə olunur.

1.4. Bir neçə adda olan malların bəyan olunması zamanı əsas YGB-nin ayrılmaz hissəsi olan əlavə vərəqlərdən istifadə olunur. Əlavə vərəqlərin hər biri üç adda malı bəyan etməyə imkan verir.

1.5. Bir YGB-də 100-ə qədər adda olan mallar barəsində (eyni zamanda əsas vərəq, 33-dən artıq əlavə vərəq əlavə oluna bilməz) məlumat bəyan oluna bilər. Əlavə vərəqlərin doldurma qaydaları, əlavə vərəqdə bəyannaməçi tərəfindən doldurulmayan A qrafası istisna olunmaqla, YGB-nin əsas vərəqlərinin uyğun qrafalarının doldurulması qaydaları kimidir.

1.6. YGB-də pozub-düzəltmə və qaralama olmamalıdır. Düzəlişlər yalnız məlumatların üzərindən xətt çəkilməklə, düzgün məlumatları yazı makinası və ya əl ilə yazmaqla edilir.

Hər bir düzəliş səlahiyyətli şəxsin imzası və bəyannaməçinin möhürü ilə təsdiq edilir.

1.7. YGB (Gömrük İttifaqının üzvü olan ölkələr üçün) kompüterdə və ya yazı makinasında Azərbaycan dilində (bəzi hallarda rus dilində) doldurulur. Ayrı-ayrı hallarda əgər dəyər göstəriciləri (faktura və gömrük dəyəri), 9 işarədən çox adədlə

ifadə olunarsa, onları əl ilə doldurmaq olar.

Keyfiyyətsiz şəkildə doldurulmuş YGB-lərə gömrük orqanları tərəfindən gömrük bəyannaməsi kimi baxılmaz.

1.8. YGB-nin hər hansı bir qrafasındakı mətn məlumatı, əvvəl doldurulmuş qrafanın mətn məlumatının təkrarı olarsa, bu halda həmin qrafada əvvəl doldurulmuş qrafaya – «bax, qrafa №__» şəkildə istinad edilir.

Kodlara münasibətdə belə istinadlar edilə bilməz.

1.9. YGB-nin hər hansı qrafasında lazımi məlumatların bəyan olunması üçün (müəssisənin adı, vaqonun, konteynerin nömrəsi və s.) yer olmadıqda, bu məlumatların bəyannamənin arxa tərəfində yazılmasına icazə verilir. Bu yazı bəyannamənin imzası və möhürü ilə təsdiq olunaraq «arxaya bax» ifadəsi yazılır.

Kodlara münasibətdə belə istisnalar tətbiq olunmur.

YGB-nin əsas vərəqinin arxa tərəfində digər nəzarət orqanlarının ştampları vurması və qeydlər aparması üçün icazə verilir.

1.10. Bəyannaməçilərə bu qaydalarda nəzərdə tutulmayan məlumatların YGB blanklarında istifadəsinə icazə verilmir.

1.11. Gömrük orqanı bu qaydaların 2.4 bəndində göstərilən sxem üzrə YGB-nin əsas vərəqinin 7-ci qrafasında və hər bir A qrafasının aşağı hissəsinə qeydiyyat nömrəsi, YGB-nin qəbul tarixini yazmaqla, bəyannamə və əlavə vərəqləri qeydiyyatdan keçirir.

1.12. YGB-nin vərəqləri aşağıdakı qaydada bölüşdürülür:

- birinci vərəq - gömrük orqanında və xüsusi arxivdə saxlanılır;
- ikinci vərəq (statistik) - gömrük statistikasi şöbəsində (bölməsində) qalır;
- üçüncü vərəq - bəyannaməçiyə qaytarılır;
- dördüncü vərəq:

a) malların ixracı zamanı bəyannaməçiyə - yük göndərənə qaytarılaraq, mal müşayiət sənədlərinə əlavə olunur və mallarla birlikdə sərhəd gömrük buraxılış məntəqəsinin fəaliyyət bölgəsində yerləşən gömrük orqanına göndərilir;

b) malların idxalı zamanı - gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən bəyannaməçidə - mali alanda qalır.

1.13. Burada istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakıları

bitirir:

- «naqliyyat sənədi» - gömrük sərhədinə qədər (malların ixracı zamanı), gömrük sərhədindən təyinat yerinə (malların idxalı zamanı), daşınmalar üzrə müəyyən sənədləri də daxil olmaqla malların beynəlxalq daşınmalarını həyata keçirmək üçün uyğun sənəddir;
- «məli göndərən» - gömrük bəyannaməsinə təqdim olunmuş malları naqliyyat sənədində göstərilən, alana çatdırılması üçün daşınma müqaviləsinə uyğun olaraq daşıyıcıya verən və ya vermək istəyən, habelə daşıyıcının xidmətlərindən istifadə etməyərək, alıcıya çatdıran hüquqi və ya fiziki şəxsdir;
- «məli alan» - naqliyyat sənədinə müvafiq daşıyıcı tərəfindən və ya göndərənin göstərişi əsasında gömrük sərhədindən keçdikdən sonra, malların sərəncamına və rəhbərliyi naqliyyat sənədində göstərilən hüquqi və ya fiziki şəxsdir;
- «məliyyə tənzimlənməsi üzrə məsul şəxs» - ödənişli əsasda xarici-ticarət əməliyyatları üzrə müqavilələr (alın-qı-satqı, konsiqnasiya müqavilələri, lizinq sənədləri və s.) bağlayan və onlar üzrə hesabatlara məsul olan və təndəşlərdir;
- «faktura dəyəri» - ödənişli əsasda xarici-ticarət əməliyyatı şərtlərinə müvafiq olaraq malların faktiki ödənilmiş və ya ödəniləcək, habelə qarşılıqlı mal göndərişi ilə kompensasiya olunan qiymətdir;
- «gömrük dəyəri»;
- idxal olunan mallar üçün malların mövcud qanunvericiyə uyğun olaraq müəyyən olunan dəyəridir;
- ixrac olunan mallar üçün;
- ödənişli əsasda sövdələşmələr üçün - gömrük ərazisindən malların ixrac yerinə çatdırılması (daşınma, yükləmə, boşalma, sığorta) üçün xərclər, habelə digər lazımı korrektivlər də nəzərə alınmaqla, ixrac olunan malların ödənilməsi və ya ödənilməli olan qiyməti əsasında təyin olunan dəyərdir;
- ödənişsiz əsasda digər sövdələşmələr üçün - gömrük ərazisindən ixrac yerinə çatdırılması xərcləri nəzərə

OLAY OLUR

alınmaqla qiymətləndirilən və ya eyniləşdirilmiş olan bircinsli malların dəyəri haqqında məlumat - kəmiyyəti, naqıyyəti, bank, muhasibat və digər təsdiqedicə sonadla təyin olunan qiymətlər əsasında müəyyən olunan dəyərdir:

- «İcrat edən ölkə» - digər bir ölkənin vətəndaşı ilə milli mənsəbiyyətdən asılı olmayaraq müqavilə bağlayan şəxsin qeydiyyatda olduğu (yasadığı) ölkənin ölkəsidir.
2. İxrac gömrük rejimi altında olan mallar üçün yük gömrük bəyannaməsinin doldurulması qaydaları.
- 2.1. Bəyannaməni tərəfdən YGB-nin aşağıdakı qrafaları doldurulur:
- rəqəmlə göstərilən: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 15a, 16, 17, 17a, 18, 19, 20, 21, 22, 33, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 54.
 - hərflə göstərilən: - A B.
- 2.2. Gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfdən 7, D və S qrafaları doldurulur.
- 2.3. Qrafaların bəyannaməni tərəfdən doldurulma qaydaları:

Qrafa «A»

Qrafanın yuxarı hissəsində YGB-nin gömrük rəsmiləşdirilməsinə qəbul olunduğu tarixdə Mərkəzi (milli) bank tərəfindən ABS dollarının milli valyuta ilə ilacə olunmuş məzənnəsi göstərilir.

Qrafa 1. «Bəyannamənin tipi»

Qrafanın birinci yarımbölməsində malların keçirilmə istiqaməti - «X» göstərilir.

Qrafanın ikinci yarımbölməsində malların gömrük sərhəddindən keçirilmə prosedurasına əyğun olaraq gömrük rejiminin iki rəqəmli kodu göstərilir (2 sayılı olavə).

Üçüncü yarımbölmədə:

- əgər ixracatçı özü istənsəl etdiyi məhsulu ixrac edirsə - «1» rəqəmi;

- əgər ixracatçı özü istehsal etmədiyi məhsulu ixrac edirsə - «0» rəqəmi yazılır.

Qrafə 2. «Göndərən»

Qrafədə malları göndərən haqqında aşağıdakı məlumatlar:

- sağ yuxarı küncdə hüquqi şəxslərə Dövlət Statistika Komitəsi (DSK) və ya fiziki şəxslər üçün gömrük orqanları tərəfindən verilmiş identifikasiya kodları göstərilir.
- hüquqi şəxsin adı və ünvanı, ya da fiziki şəxsin soyadı, adı, atasının adı, onun şəxsiyyətini təsdiq edən məlumat və ünvan göstərilir.
- sol aşağı küncdə hüquqi şəxslər üçün Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyindən alınmış təşkilatın qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin verilmə tarixi və nömrəsi, fiziki şəxslər üçün isə Vergi Müfəttişliyindən alınmış sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa səlahiyyət verən lisenziyanın nömrəsi və verilmə tarixi göstərilir.

Qrafə 3. «Əlavə vərəqlər»

Qrafə əlavə vərəqlər istifadə olunduqda doldurulur. Qrafənin birinci yarımölməsində vərəqin sıra nömrəsi, ikincidə isə əlavə vərəqlər daxil olmaqla, təqdim olunmuş YGİB vərəqlərinin ümumi sayı göstərilir.

Qrafə 4. «Yükləmə spesifikasiyası»

Qrafə əlavə vərəqlər istifadə olunarsa, doldurulur. Əlavə vərəqlərin ümumi sayı göstərilir.

Qrafə 5. «Malların ümumi sayı»

Qrafədə YGİB-nin əsas vərəqlərinin və əlavə vərəqlərinin 31-ci qrafələrində göstərilən, bəyan olunan hissədəki malların ümumi sayı rəqəmlə göstərilir.

Qrafə 6. «Yerlərin sayı»

Qrafədə bəyan olunan mallar partiyasında yerlərin ümumi sayı göstərilir. Tökülüb doldurula bilən, səpələnib tökülmə və axıcılıq qabiliyyətli yüklər, habelə boru kaməri nəqliyyatı, elektrik xətləri vasitəsilə və qalaq halında gömrük sərhəddindən mallar keçirildikdə, bu qrafədə «0» rəqəmi yazılır.

Qrafə 8. «Mali alan»

Qrafədə malları alan haqqında aşağıdakı məlumat göstərilir:

▪ xarici müəssisənin adı, ünvanı, ya da fiziki şəxsin soyadı, adı, atasının adı və ünvanı.

Qrafa 9. «Maliyyə məsələlərinin tənzimlənməsində məsul şəxs»

Qrafada ödəniş əsasında xarici ticarət sövdələşməsi bağlanmış məsul şəxs haqqında məlumatlar bildirilir:

- qrafanın aşağı hissəsində «__» işarəsindən sonra hüquqi şəxslərə DSK tərəfindən verilmiş 7 rəqəmli və ya fiziki şəxslər üçün gömrük orqanları tərəfindən verilmiş identifikasiya kodları;
- hüquqi şəxsin adı və ünvanı və ya fiziki şəxsin S.A.A. ünvanı və onun şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd haqqında məlumat;
- sağ yuxarı küncdə Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi tərəfindən vergi ödəyicisinə verilmiş uçot nömrəsi;

Qrafa, ödənişsiz əsasda həyata keçirilən sövdələşmələr üzrə malların keçirilməsi hallarında doldurulmur.

Qrafa 11. «Ticarət edən ölkə»

Qrafada dünya ölkələrinin Təsnifatına (3 sayılı Əlavə) uyğun olaraq ticarət edən ölkənin rəqəmlə istifadə olunan kodu göstərilir.

Qrafa 12. «Ümumi gömrük dəyəri»

Qrafada əsas və əlavə vərəqlərin 45-ci qrafalarında göstərilən mallar dəyəri üzrə alınmış ümumi məbləğ bəyan olunmuş malların ümumi gömrük dəyəri kimi göstərilir.

Qrafa 14. «Bəyannaməçi»

Qrafada malları bəyan edən - deklarant haqqında məlumat göstərilir:

- sağ yuxarı küncdə hüquqi şəxslər üçün Dövlət Statistika Komitəsi (DSK) və ya fiziki şəxslər üçün gömrük orqanları tərəfindən verilmiş 7 rəqəmli identifikasiya kodları;
- bəyannaməçinin adı və ünvanı (poçt indeksi göstərilməklə). Qrafanın aşağı hissəsində vergi ödəyicisinin uçot nömrəsi, həmin müəssisə müqavilə əsasında bəyannaməçilik (broker, vasitəçi) fəaliyyəti göstərdiyi hallarda isə dövlət gömrük nəzarəti orqanları tərəfindən, həmin təşkilatı bəyannaməçi kimi tanınmasına sala-

liyyat verən lisenziyanın nömrəsi və verildiyi tarix göstərilir.

Qrafə 15. «Göndərən ölkə»

Qrafədə dünya ölkələrinin Təsnifatına (3 saylı Əlavə) uyğun göndərən ölkənin qısa adı göstərilir.

Qrafə 15a. «Göndərən ölkənin kodu»

Qrafədə 3 saylı Əlavədə göstərilmiş dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun göndərən ölkənin rəqəmli ifadə olunan kodu göstərilir.

Qrafə 16. «Mənşə ölkəsi»

Qrafədə dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun olaraq malın mənşə ölkəsinin qısa adı göstərilir. Eyni adı mallar (XII MN üzrə 9-cu rəqəm səviyyəsində eyni cür təsnifləşdirilən və bu mallara münasibətdə eyni bir gömrək rejimi tətbiq edilən) müxtəlif ölkələrdə istehsal olunduqda qrafədə «müxtəlif» sözü yazılır.

Qrafə 17. «Təyinat ölkəsi»

Qrafədə dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun olaraq, təyinat ölkəsinin qısa adı göstərilir (3 saylı Əlavə).

Qrafə 17a. «Təyinat ölkəsinin kodu»

Qrafədə dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun təyinat ölkəsinin kodu göstərilir (3 saylı Əlavə).

Qrafə 18. «Göndərmə zamanı nəqliyyat vasitəsi»

Qrafənin sol yarım bölməsində nəqliyyat vasitəsinin sayı, bundan sonra isə bir hərflə tərtibində məsələ buraxılmaqla gömrük sərbədi buraxılış məntəqəsinə aparılmaq üçün malın yükləndiyi nəqliyyat vasitəsi haqqında məlumat (dəniz, ya da çay gəmisi üçün adı, hava gəmisi üçün reys və bərt nömrəsi, dəmiryol vaqonunun nömrəsi, yol nəqliyyatı vasitələrinin qeydiyyat nömrəsi və digər məlumatlar) göstərilir.

YGB-də bütün məlumatları göstərmək mümkün olmadıqda, «arxaya bax» ifadəsi yazılmaqla, ona istinad edilərək, YGB-nin 1-ci və 4-cü vərəqlərinin arxa hissəsində, nəqliyyat vasitələrinin nömrəsi, səlahiyyətli şəxsin imzası və bəyannamənin möhürü ilə təsdiq olunmaqla göstərilir.

Qrafənin sağ yarım bölməsində dünya ölkələrinin Təsnifatına (3 saylı Əlavə) uyğun nəqliyyat vasitəsinin mənsub olduğu ölkənin rəqəmli kodu göstərilir.

Qrafə 19. «Konteyner»

Qrafada:

- mallar konteynerdə keçirildikdə - «1» rəqəmi
- mallar konteynerdə keçirilmədikdə - «0» rəqəmi yazılır.

Qrafa 20. «Göndərmə şərtləri»

Qrafanın birinci yarım bölməsində göndərmə şərtlərinə Təsnifatına uyğun olaraq (4 saylı Əlavə) göndərmə şərtlərinin ikirəqəmli kodu göstərilir.

Qrafanın ikinci yarım bölməsinin sol hissəsində coğrafi məntəqə göstərilməklə göndərmə şərtinin hərf ilə ifadə olunmuş qısa hərfli adı göstərilir.

Üçüncü yarım bölmədə qarşılıqlı hesablaşmanın tətbiq üsulundan asılı olaraq aşağıdakılar göstərilir:

- «001» - qarşılıqlı hesablaşma vəsaitin köçürülməsi yolu ilə həyata keçirildikdə.
- «002» - akkreditiv açılması yolu ilə.
- «003» - malın dəyəri ödənilmədikdə.

Qrafa ödənişsiz əsasda həyata keçirilən sövdələşmələr üzrə malların keçirilməsi hallarında doldurulmur.

Qrafa 21. «Sərhəddə nəqliyyat vasitəsi»

Qrafanın sol yarım bölməsində nəqliyyat vasitələrinin sayı, bir hərf tərtibində boş məsafə buraxılmaqla, malları gömrük ərazisindən kənara aparacaq nəqliyyat vasitəsi haqqında (dəmiz və ya çay gəmisi, hava gəmisi, reys və bort nömrəsi, dəmiryolu vaqonunun nömrəsi, yol nəqliyyat vasitəsinin qeydiyyat nömrəsi və s.) məlumatlar göstərilir.

Bütün məlumatları YCİB-də göstərmək mümkün olmadıqda, «arxaya bax» ifadəsi yazılmaqla, ona istinad edilərək, YCİB-nin 1-ci və 4-cü vərəqlərinin arxa hissəsində nəqliyyat vasitələrinin nömrəsi, səlahiyyətli şəxsin imzası və boyannaməçinin möhürü ilə təsdiq olunmaqla göstərilir.

Qrafanın sağ yarım bölməsində dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun (3 saylı əlavə) nəqliyyat vasitəsinin mənsub olduğu ölkənin ikirəqəmli kodu göstərilir.

Boyannamədə malları gömrük ərazisi hüdudlarından kənara aparacaq nəqliyyat vasitəsi haqqında məlumat olmadığı halda (gömrük nəzarəti altında malların yenidən yüklənməsi zamanı) qrafa doldurulmur.

Qrafa 22. «Valyuta və malların ümumi faktura dəyəri»

Qrafanın sol yarım bölməsində 42-ci qrafada göstərilmiş malların faktura dəyərini ifadə edən valyutanın rəqəmli kodu valyutaların Təsnifatına (5 saylı Əlavə) uyğun olaraq göstərilir.

Faktura dəyəri bəyan olunan valyuta, milli qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən olunur.

Qrafanın sağ yarım bölməsində göstərilən ümumi faktura dəyəri YGB-nin əsas və əlavə vərəqlərinin 42-ci qrafalarında göstərilən dəyərlərin toplanmasından alınır.

Qrafa 23. «Valyuta məzənnəsi».

Qrafada YGB gömrük rəsmiləşdirilməsinə qəbul olunduğu tarixə Mərkəzi (milli) bank tərəfindən müəyyən olunan valyuta məzənnəsi üzrə bəyan olunan faktura dəyəri göstərilir.

Qrafada faktura dəyəri milli valyuta ilə bəyan olunan hallarda - «1» rəqəmi yazılır.

Qrafa 24. «Sövdələşmənin xarakteri»

Qrafanın sol yarım bölməsində sövdələşmənin xarakteri Təsnifatına uyğun olaraq (6 saylı Əlavə) sövdələşmə xarakterinin ikirəqəmli kodu göstərilir.

Bu qrafada sövdələşmə xarakterinin ikirəqəmli kodundan sonra göndərişlərin xüsusi şərtini xarakterizə edən əlavə üçüncü işarə göstərilir:

- «1» - xarici kreditlər hesabına göndərişlər;
- «2» - dövlət kreditləri hesabına göndərişlər;
- «3» - kommersiya kreditləri hesabına göndərişlər;
- «4» - birgə müəssisələrin, beynəlxalq birlik və təşkilatların nizamnamə fondunun vəsaiti hesabına həyata keçirilən mal göndərişləri;
- «7» - yeni texnika və texnologiya nümunələrinin göndərişləri.

Qrafa 25. «Sərhəddə nəqliyyat növü»

Qrafa 26. «Ölkə daxilində nəqliyyat növü»

Qrafada nəqliyyat vasitələrinin Təsnifatına uyğun (7 saylı Əlavə) nəqliyyat vasitəsi növünün kodu göstərilir.

Qrafa 27. «Yükləmə/boşaltma yerləri».

Qrafada malların yükləmə yerləri konkret (şəhər, rayon) göstərilir.

Qrafa 28. «Maliyyə və bank məlumatı»

Qrafada 9-cu qrafada göstərilən hüquqi və ya fiziki şəxs

haqqında bank və maliyyə məlumatları, rekvizitlərdən hər biri yeni sətirdən başlanılmaqla və onlardan hər birinin qarşısına növbəti sıra nömrəsi qoyulmaqla göstərilir:

- 1 - valyuta nəzarəti sənədinin nömrəsi, ya da bankın identifikasiya nömrəsi;
- 2 - bankın qısaldılmış adı;
- 3 - 9-cu qrafada göstərilən hüquqi və ya fiziki şəxsin milli valyuta hesabının nömrəsi;
- 4 - 9-cu qrafada göstərilən hüquqi və ya fiziki şəxsin xarici valyuta hesabının nömrəsi;
- 5 - vergi ödəyicisinin Baş Dövlət Vergi Mütəttisliyi tərəfindən verilmiş uçot nömrəsi.

Qrafa pul hesablaşmaları nəzərdə tutulmayan müqavilələr üzrə mal keçirilibsək hallarda doldurulmur. Bu qrafada mövcud qanunvericiliyə müvafiq olaraq valyuta nəzarəti məqsədi üçün lazım olan məlumatlar da göstərilə bilər.

Qrafa 29. «Sərhəddəki gömrükhana»

Qrafada fəaliyyət bölgəsi gömrük sərhədi buraxılış məntəqəsində yerləşən gömrük orqanı (gömrükhana) göstərilir. Sağ yuxarı küncdə gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən bələnin gömrük orqanları və onların struktur bölmələrinin milli Təsnifatına uyğun (11 saylı əlavə) kodu göstərilir.

Qrafa 30. «Mallara baxış yeri»

Malların gömrük rəsmiləşdirilməsi dövründə onların müvəqqəti saxlanma anbarında yerləşdirilməsi zəmanəti doldurulur.

Qrafada müvəqqəti saxlanma anbarını təsis etmiş gömrük orqanının kodu göstərilir.

Əgər malların gömrük rəsmiləşdirilməsi digər yerdə aparılırsa, bu halda qrafada belə malların hesabının aparılan müvəqqəti saxlanma anbarının nömrəsi göstərilir.

Qrafa 31. «Yük yerləri və malların təsviri» «Markalama və miqdar - konteynerlərin nömrəsi, malların təsviri»

Qrafada malların ticarətdə istifadə olunan adları və onların modelləri, tipləri, ölçüləri, DÖST-ləri, parametrləri və s. daxil olmaqla onların texniki xarakteristikaları göstərilir ki, onlar da bəyan olunan malları XİF MN üzrə təsnifat qaydalarına uyğun olaraq xarici-iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasının (XİF MN) 9-cu rəqəm səviyyəsində eyni cür təsnifləşdirilərək, müəyyən

mal mövqeyində təsnifinə imkan verir.

Bəyan olunan malların XI F MN-dəki mal mövqələrinin ümumi adı altında göstərilməsinə yol verilmir.

Sonra yük yerlərinin sayı və növü, onların markalanması haqqında məlumatlar göstərilir. Konteynerlərdə aparılan mallar üçün, qrafanın sağ yuxarı hissəsində konteynerlərin sayı və bir hərf tərtibində boş yer buraxıldıqdan sonra onun nömrəsi göstərilir.

Əgər bu qrafada bəyan olunan mallar yük yerini və ya konteyneri tam doldurmursa, bu haqda qrafada «qutunun bir hissəsi», «konteynerin bir hissəsi» və s. göstərilir.

Tarif tənzimlənməsi üçün qrafanın aşağı sağ küncündə xüsusi ayrılmış sahədə malın miqdarı, XI F MN üzrə ölçü vahidinin qısaldılmış adı yazılmaqla göstərilir.

Əlavə vərəqlərdə doldurulmamış «Malın təsviri» qrafalarına xətt çəkilərək cızılır.

Qrafa 32. «Mal №-si» (malın nömrəsi)

Qrafada 31-ci qrafada bəyan olunan malın sıra nömrəsi göstərilir.

Qrafa 33. «Malın kodu»

Birinci yarımbölmədə malların XI F MN üzrə 9 rəqəmli kodları göstərilir.

Kod strukturuna görə hərf tərtibində boş yer buraxılmadan və digər ayırıcı işarələr olmadan yazılır. Bu mərhələdə müvəqqəti olaraq qrafanın kənarındakı sağ yarımbölmə ehtiyat qrafa kimi saxlanılır.

Qrafa 34. «Mənşə ölkəsinin kodu»

Dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun qrafada (XI F MN üzrə 9-cu rəqəm səviyyəsində eyni cür təsnifləşdirilən və bu mallara münasibətdə eyni bir gömrük rejimi müəyyən olunan) bəyan olunan eyni adlı malların mənşə ölkəsinin rəqəmli kodu göstərilir.

Əgər bu mallar eyni adlıdırsa (XI F MN üzrə 9-cu rəqəm səviyyəsində eyni cür təsnifləşdirilən və bu mallara münasibətdə eyni bir gömrük rejimi müəyyən olunmuşdursa), lakin mənşəcə müxtəlif ölkəndirsə, belə halda qrafada «000» göstərilir.

Bir neçə adda mallar bəyan olunarkən, dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun olaraq əlavə vərəqlərdə malların hər birinin

mənşə ölkəsinin kodu göstərilir.

Qrafa 35. «Brutto çəki (kq)»

Qrafada malların qablaşdırma vasitəsilə birlikdə ümumi çəkisi kiloqramla göstərilir. Əgər ümumi çəki bir kiloqramdan çoxdursa, onda yuvarlaqlaşdırma qaydası üzrə həmin çəki tam ədədə qədər yuvarlaqlaşdırılır.

Qrafa 36. «Preferensiya» «İmtiyaz»

Qrafa gömrük tədiyyələrinin ödənişi üzrə xüsusiyyətlər, ya da güzəştlərə əsas verən milli Təsnifata (12 saylı əlavə) uyğun olaraq doldurulur.

Qrafa 37. «Prosedura» «Üsul»

Qrafada bəyan olunmuş gömrük rejiminə uyğun malların keçirilmə proseduralarının 6 rəqəmli kodu göstərilir. Birinci iki rəqəm malların gömrük sərhədindən keçirilmə proseduraları Təsnifatına uyğun birinci bölmənin iki saylı Əlavəsindəki gömrük rejiminin kodunu göstərir. Əgər əvvəlki gömrük rejimi məlumdursa, ikinci iki rəqəm həmin rejimin kodunu göstərir. Əvvəlki gömrük rejimi naməlum olduqda, ya da olmadığı hallarda «00» göstərilir. Altı rəqəmli kodun sonuncu iki rəqəmi bəyan olunan gömrük rejiminə müvafiq Təsnifatın ikinci bölməsinə (2 saylı Əlavə) əsasən malların keçirilmə xüsusiyyətini göstərir. Əgər Təsnifatın ikinci bölməsində nəzərdə tutulmuş xüsusiyyətlər yoxdursa, bu halda «00» göstərilir.

Qrafa 38. «Netto (kq)» «Xalis çəki»

Qrafada malların qablaşdırılma vasitəsi nəzərə alınmadan onların xalis çəkisi kiloqramla göstərilir. Əgər ümumi çəki bir kiloqramdan çoxdursa, onda yuvarlaqlaşdırma qaydası üzrə həmin çəki tam kəmiyyətə qədər yuvarlaqlaşdırılır.

Qrafa 39. «Kvota»

Miqdarına məhdudiyət müəyyən olunmuş mallar üçün doldurulur. Qrafada, alınmış lisenziyaya əsasən ayrılmış kvotanın qalığı ölçü vahidi ilə göstərilir. Kvota qalığının təyini zamanı bəyan olunan mal hissəsi nəzərə alınmır.

Qrafa 40. «Ümumi bəyannamə / əvvəlki sənəd»

Bəyan olunan gömrük rejimindən əvvəl digər gömrük rejiminin olduğu (mal mübadiləsi əməliyyatlarında - qarşılıqlı mal göndərişləri) hallarda və ya müvəqqəti, natamam (orderli göndəriş) dövrü, ümumi bəyannamələrin təqdim olunması zamanı dol-

durulur.

Qrafada əvvəlki bəyannamənin nömrəsi göstərilir.

Qrafa 41. «Əlavə ölçü vahidləri»

Qrafada XİF MN üzrə 31-ci qrafada olan malın miqdarının əlavə ölçü vahidinin kodu göstərilir.

Qrafa 42. «Malın faktura dəyəri»

Qrafada mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, 22-ci qrafada göstərilmiş, valyuta ilə 31-ci qrafada bəyan olunmuş malların faktura dəyəri göstərilir.

Qrafa 44. «Əlavə məlumat / təqdim olunan sənədlər»

Qrafada hər rekvizit yeni sətirdən başlanmaqla, qarşısına sıra nömrəsi qoyulmaqla aşağıdakılar göstərilir:

- 1. - lisenziyanın nömrəsi və verildiyi tarix, habelə onun fəaliyyət müddəti;
- 2. - nəqliyyat sənədinin nömrəsi;
- 4. - müqavilənin (kontraktın, sazişin və s.) nömrəsi və tarixi;

Əgər mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq milli valyuta ilə beynəlxalq hesablaşmaları aparmaq üçün xüsusi hesabın açılması tələb olunursa, müqavilənin tarix və nömrəsindən sonra xüsusi simvol «*» və milli valyuta ilə xarici şəxslə hesablaşmanı aparan müvəkkil bankın spesifikasiya nömrəsi göstərilir.

- 5. - əsas kontrakt, müqavilə, saziş və s. olan əlavələrin nömrəsi və verildiyi tarix;
- 6. - digər dövlət orqanlarının (onların adı göstərilməklə), bu orqanların mallara nəzarəti lazım olan hallarda verdiyi icazənin tarixi və nömrəsi;
- 7. - malların gömrük ərazisindən xaricdə emalına verilən lisenziyanın nömrəsi və verildiyi tarix, habelə onun fəaliyyət müddəti;
- 8. - malların mənşə sertifikatları haqqında məlumat;
- 9. - gömrük ödənişlərinin alınmasından azad olmaq haqqında hökumət, dövlət qərarlarının adı, nömrəsi və verildiyi tarix də daxil olmaqla, verilən lisenziyaların, digər icazələrin nömrələri və verildiyi tarix.

Bütün məlumatları blankda göstərmək mümkün olmadıqda «arxaya bax» ifadəsi yazılmaqla, ona istinad edilir və yuxarıdakı məlumatlar YGB-nin birinci və dördüncü vərəqlərinin ar-

xasında göstərilərək, bəyannaməçinin möhürü ilə təsdiq olunur.

Qrafa 45. «Gömrük dəyəri»

Qrafada 31-ci qrafada bəyan olunan malların gömrük dəyəri göstərilir. Gömrük dəyəri göstərilən valyuta milli qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən olunur.

Qrafa 46. «Statistik dəyər»

Qrafada bəyan olunan malların statistik dəyəri ABŞ dolları ilə göstərilir.

Qrafa 47. «Gömrük rüsumları və yığımlarının hesablanması»

Qüvvədə olan mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, heç bir gömrük ödəniş növünə cəlb olunmayan, bəyan olunan mallar istisna olunmaqla, qalan bütün hallarda YGB-nin rəsmiləşdirilməsi zamanı 47-ci qrafa doldurulur.

YGB-nin 47-ci qrafasının bütün sütunları doldurulur. Bu zaman sütunlarda yazılmış rəqəmlər və hərflər arasında hərf tərtibində boş yer buraxılmalıdır. Əgər sütunlarda eyni zamanda rəqəmli və simvolla işarələr olarsa, onlar arasında da hərf tərtibində boş yer buraxılmasınə yol verilmir. Hesablanmış gömrük ödənişlərinin məbləği MDB iştirakçıları-dövlətlərinin milli banklarında tətbiq olunan qaydalara uyğun olaraq yuvarlaqlaşdırılır.

47-ci qrafanın ayrı-ayrı sütunlarının doldurulması:

- «Növ» sütununda gömrük ödənişlərinin Təsnifatına (8 sayılı Əlavə) uyğun olaraq gömrük ödənişi növünün kodu göstərilir.
- «Hesablama üçün əsas» sütununda aşağıdakılar göstərilir:
- 38-ci qrafada və ya 31-ci qrafanın aşağı sağ küncündə və ya 41-ci qrafada miqdarı göstərilən mala münasibətdə gömrük ödənişləri dərəcəsinə uyğun olaraq bir əmtəə vahidi ilə müəyyən edilmiş ölçüdə tətbiq olunan gömrük ödənişləri dərəcəsi;
- ixrac gömrük rüsumunun hesablanması üçün YGB-nin 45-ci qrafasında gömrük dəyəri göstərilən mala və ya gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımlarının hesablanması üçün 12-ci qrafada ümumi gömrük dəyəri göstərilən mala münasibətdə tətbiq olunan gömrük

dəyərindən faizlə gömrük ödənişləri dərəcəsi.

Bu sütunda yalnız rəqəmli işarələr göstərilir.

«Məbləğ» sütununda malların gömrük dəyəri ifadə olunan valyuta ilə hesablanmış, ödəniləcək gömrük ödənişlərinin məbləği göstərilir.

«ÖÜ» ödəniş üsulu sütununda ödəniş üsulunun ikirəqəmli və ya hərfi kodları mövcud gömrük tədiyyələrinin ödəniş şərtləri və üsulundan asılılıq qaydalarına (10 sayılı Əlavə) uyğun olaraq göstərilir:

- 01 və ya «NH» - bank vasitəsilə nağdsız hesablaşma;
- 02 və ya «GK» - gömrük kassasına nağd ödənilmişdir;
- 03 və ya «ÖM» - ödənişə möhlət verilmişdir;
- 04 və ya «ÖMU» - gömrük ödənişlərinin ödənilməsi üzrə möhlət müddəti uzadılmışdır;
- 05 və ya «ŞH» - gömrük ödənişlərində şərti hesablanma olunmuşdur;
- 06 və ya «QÖ» - ödəniş qarşılıqlı hesablaşma əsasında aparılmışdır.

«Hesablamanın təfsilatı»

Qrafada hər bir gömrük ödəniş növünün kodu ayrıca qeyd edilir. YGB-nin əsas vərəqi və hər bir əlavə vərəqi üzrə ödənişlərdən ibarət - ödəniş məbləği, habelə valyutaların və valyuta məzənnələrinin kodları yazılır.

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsi, gömrük dəyəri göstərilən valyutadan fərqli olan hallarda ödənməmiş gömrük ödənişlərinin məbləği 47-ci qrafanın «Məbləğ» sütununda göstərilən məbləğin ödəniş valyutası məzənnəsi YGB-nin gömrük rəsmiləşdirilməsinə qəbul olunduğu gündən MDB dövlətlərinin Mərkəzi (milli) Bankı tərəfindən müəyyən etdiyi valyutanın məzənnəsinə görə yənidən hesablanır.

Ödəniş valyutası əsasında yənidən hesablanaraq alınmış gömrük ödənişi məbləği MDB iştirakçıları-dövlətlərinin Mərkəzi (Milli) banklarında tətbiq olunan yuvarlaqlaşdırma qaydalarına uyğun olaraq aparılır.

Əgər 47-ci qrafanın «ÖÜ» (ödəniş üsulu) sütununda - «05» işarəsi göstərilərsə, belə hallarda bu gömrük ödənişi növü üzrə «V» qrafası doldurulmur.

«V» - qrafasının doldurulması zamanı bütün elementlər

bir-birindən dəfis «-» işarəsi ilə ayrılır və elementlər daxilində simvol tərtibində boş yer qoyulmasına yol verilmir.

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsi zamanı, gömrük ödənişlərinin ödənməsi üzrə məlumatlar «V» qrafasında aşağıdakı sxem üzrə formalaşır:

99.9999999999.99 - burada:

- 1 - saylı element 8 saylı Əlavədə göstərilən gömrük ödənişlərinin Təsnifatına uyğun olaraq göstərilən ödəniş növünün ikirəqəmli kodunu;
- 2 - saylı element gömrük ödənişi ödəniləcək ödəncin miqdarını;
- 3 - saylı element isə milli valyutanın üç işarəli rəqəmli kodlarını göstərir.

Gömrük ödənişlərinin ödəniş üzrə müddətinin uzadılması və ya ödənişə möhlət verildiyi hallarda «V» qrafası aşağıdakı sxem üzrə formalaşır:

99.9999999999.999-99 - burada:

- 1 - saylı element, ödəniş müddətinin uzadılması və ya ödənişə möhlət verilməsində istifadə olunan təsdiq olunmuş gömrük ödənişlərinin Təsnifatına uyğun olaraq ödəniş növünün iki işarəli rəqəmli kodunu;
- 2 - saylı element, təminat valyutası ilə göstərilən müddətin uzadılması, ya da ödənişə möhlət üçün alınacaq gömrük ödənişi ödəncinin miqdarını;
- 3 - saylı element, valyutaların Təsnifatına uyğun olaraq gömrük ödənişinin ödənməsini təmin edən valyutanın üç rəqəmli kodunu;
- 4 - saylı element gömrük ödənişlərinin ödənilməsinə təminat növlərinin Təsnifatına (9 saylı Əlavə) uyğun olaraq, gömrük ödənişlərini təmin edən növlərin iki işarəli rəqəmli və ya hərfi kodlarını göstərir.

«Təminat valyutası» aşağıdakıları:

- gömrük ödənişlərinin ödənilməsi müddətinin uzadılması və ya ödənilməyə möhlət verilməsi zamanı müvəkkil bankın və ya digər müəssisənin zəmanətində göstərilən valyuta məbləğini;
- girov mallara və nəqliyyat vasitələrinə gömrük ödənişlərinin ödənc müddətinin uzadılması, ya da ödənilməyə

möhlət verilməsi zamanı həmin malların gömrük dəyərini göstərən valyutarı:

- gömrük ödənişlərinin ödənc müddətinin uzadılması və ya ödənilməyə möhlət verilməsi zamanı gömrük orqanının depozitinə keçirilməsi üçün hesablanmış məbləğ - yəni depozitə keçirilmiş pul vəsaiti valyutasını bildirirlər.

Qrafa 48. «Ödənişlərə möhlət»

Qrafada gömrük ödənişlərinin ödənilməsinin uzadılması və ödənilməyə verilmiş möhlətin son müddəti altı rəqəmlə (99.99 99) göstərilir. Nöqtələr vasitəsilə bir-birindən ayrılan, hər bir rəqəm cütü müvafiq olaraq - günü, ayı və ili bildirir.

Qrafa 50. «Vəkalət verən»

Qrafada «YGB və onun olava vəroqlərində göstərilən məlumatları təsdiq edirəm» ifadəsi yazılaraq bəyannaməçinin (yük göndərəninin) imzası və möhürü ilə təsdiq olunur.

Qrafa 54. «Yer və tarix»

Qrafada YGB-nin doldurulduğu yer və tarix, 14-cü qrafada göstərilən təşkilat tərəfindən malların bəyan olunmasına vəkaləti - səlahiyyəti olan şəxsin adı və soyadı, tutduğu vəzifə, onun şəxsi imzası, müəssisənin - bəyannaməçinin telefon və teletayp nömrəsi göstərilir.

YGB-də göstərilən məlumatlar müəssisənin rəsmi möhürü ilə təsdiq olunur.

2.4. Gömrük orqanı tərəfindən qrafaların doldurulması qaydaları.

Qrafa 7. «Sorgu nömrəsi»

Qrafada aşağıdakı sxem üzrə gömrük rəsmiləşdirilməsinə qəbul edilən YGB-nin qeydiyyat nömrəsi göstərilir:

99999 / 9 / 99 / 9999, burada:

- 1 - saylı element, gömrük orqanları və onların struktur bölmələrinin milli Təsnifatına uyğun olaraq, gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən gömrük orqanının kodunu;
- 2 - saylı element, YGB-nin gömrük rəsmiləşdirilməsinə qəbul olunduğu ilin son rəqəmini;
- 3 - saylı element, cari ayın sıra nömrəsini;
- 4 - saylı element isə müvafiq gömrük orqanı tərəfindən

rəsmiləşdirilmiş YGB-nin sıra nömrəsini bildirirlər.

Əlavə vərəqlər tətbiq olunan hallarda «A» qrafasının aşağı hissəsində 33-cü qrafanın üzərində əsas YGB vərəqinin qeydiyyat nömrəsi göstərilir.

Qrafa D

Qrafaya gömrük orqanının şamp və möhürü vurulur. Lazım olan hallarda isə gömrük nəzarəti nəticələrini əks etdirən başqa qeydlər olunur.

YGB-nin arxa tərəfində əlavə məlumatlar yazılarkən məsulyyətli şəxs tərəfindən şamp və ya möhür vurulması zəruridir.

Qrafa S

YGB-nin bu qrafası gömrük orqanı tərəfindən texnoloji qeydlər üçün istifadə oluna bilər.

3. Sərbəst dövriyyə üçün buraxılış gömrük rejimi altında yerləşdirilən mallar üçün yük gömrük bəyannaməsinin doldurulması qaydaları.

3. Bəyannaməçi YGB-nin aşağıdakı qrafalarını doldurur:

- rəqəmlə göstərilən: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 15a, 16, 17, 17a, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 53, 54;
- hərflə göstərilən: - V 3, 4, 5, 6, 9, 11, 12, 14, 15, 15a, 16, 17, 17a, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 48, 54.

A və V qrafaları ixrac gömrük rejimi altında yerləşdirilən mallar üçün yük gömrük bəyannaməsinin doldurulmasına uyğun qaydada doldurulur (bu Təlimatın 2. 3 bölməsi).

3.2. Gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən 7, 43, D və S qrafaları doldurulur.

7, D və S qrafaları ixrac rejimi altında yerləşdirilən mallar üçün yük gömrük bəyannaməsinin doldurulması qaydalarına uyğun olaraq yerinə yetirilir (bölüm 2.2).

Qrafa 43. «Gömrük dəyəri səhvlərinin düzəldilməsi əlaməti»

Qrafada - birinci halda:

- əgər göstərilən gömrük dəyərində düzəliş olmamışsa - «0» rəqəmi;
- əgər göstərilən gömrük dəyərində düzəliş olmuşdursa -

«1» rəqəmi göstərilir.

İkinci halda:

- gömrük dəyərinin təyini Təsnifatına (13 sayılı Əlavə) uyğun olaraq təyinat metodunun nömrəsi göstərilir.

3.3. Bəyannaməçi tərəfindən qrafaların doldurulma qaydaları.

Qrafa 1. «Bəyannamənin tipi»

Qrafanın birinci yarım bölməsində malların keçirilmə istiqaməti - «İD» göstərilir.

Qrafanın ikinci yarım bölməsində malların gömrük sərhəddindən keçirilmə üsulları Təsnifatına uyğun olaraq gömrük rejiminin ikirəqəmli kodu göstərilir.

Qrafanın üçüncü yarım bölməsində aşağıdakılar:

- «1» - idxalatçı tərəfindən idxal olunan məhsul öz ehtiyacı üçün nəzərdə tutulduqda;
- «0» - idxalatçı tərəfindən idxal olunan məhsul öz ehtiyacı üçün nəzərdə tutulmadıqda yazılır.

Qrafa 2. «Mali göndərən»

Qrafada malları göndərən haqqında məlumat - xarici müəssisənin adı və ünvanı, ya da fiziki şəxsin S.A.A. və ünvanı göstərilir.

Qrafa 8. «Mali alan»

Qrafada malları alan haqqında aşağıdakı məlumatlar göstərilir:

- sağ yuxarı küncdə hüquqi şəxslər üçün DSK, ya da fiziki şəxslər üçün gömrük orqanları tərəfindən 7 işarəli eyniləşdirmə kodları;
- hüquqi şəxsin adı və ünvanı, ya da fiziki şəxsin soyadı, adı, atasının adı, ünvanı və şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd haqqında məlumat;
- sol aşağı küncdə hüquqi şəxslər üçün təşkilatın qeydiyyatı haqqında Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən verilmiş şəhadətnamə, fiziki şəxslər üçün isə vergi müfəttişliyi tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün verilmiş lisenziyanın nömrəsi və verilmə tarixi göstərilir.

Qrafa 18. «Göndərmə zamanı nəqliyyat vasitəsi»

Qrafanın sol yarım bölməsində nəqliyyat vasitələrinin sayı

göstərilir. Bundan sonra simvol tərtibində boş yer buraxılaraq, gömrük rəsmiləşdirilməsini aparacaq fəaliyyət bölgəsi gömrükxanasına malları gətirən nəqliyyat vasitəsi haqqında (dəniz, ya da çay gəmisinin, hava gəmisinin reys və bort nömrələri, dəmiryolu vaqonunun nömrəsi, yol nəqliyyatı vasitəsinin qeydiyyat nömrəsi və buna oxşar məlumat) məlumat göstərilir.

Blankda bütün məlumatları göstərmək mümkün olmadıqda, «arxaya bax» ifadəsi yazılmaqla ona istinad edilərək, YGB-nin birinci və dördüncü vərəqlərinin arxa tərəfində nəqliyyat vasitələrinin nömrəsi göstərilərək səlahiyyətli şəxsin imzası və bəyannaməçinin möhürü ilə təsdiq olunur.

Sağ yarım bölmədə dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun olaraq nəqliyyat vasitəsinin mənsub olduğu ölkənin rəqəmli kodu göstərilir.

Qrafa 20. «Göndərmə şərtləri»

Birinci və ikinci yarım bölmə malların ixracında olduğu kimi doldurulur. Bu qrafanın üçüncü yarım bölməsi aşağıdakı qaydada doldurulur:

- «100» - malın dəyəri əvvəlcədən ödənilmişdir;
- «110» - malın dəyərinin bir hissəsi əvvəlcədən ödənilmişdir;
- «120» - malın dəyəri ödənilməmişdir;
- «130» - mal kredit hesabına idxal olunur;
- «200» - malın dəyəri kredit hesabına əvvəlcədən ödənilmişdir;
- «210» - malın dəyərinin bir hissəsi kredit hesabına əvvəlcədən ödənilmişdir;
- «220» - malın dəyərinin ödənilməsi üçün akkreditiv açılmışdır. Əgər mallar kredit hesabına gətirilərsə, belə hallarda yuxarıda göstərilən rəqəmlərin (sözlərin) - kodların əvəzinə ayrılmış kredit əsasında hər bir ay üzrə bank tarif dərəcəsinin faizi yazılır.

Qrafa 21. «Sərhəddə nəqliyyat vasitəsi»

Qrafanın sol yarım bölməsində bəyan olunan malların beynəlxalq daşınmasını həyata keçirmiş nəqliyyat vasitəsi haqqında məlumat (dəniz, ya da çay gəmisinin adı, hava gəmisinin reys və bort nömrələri) yazılır.

Bütün məlumatları YGB blanklarında göstərmək müm-

kün olmadıqda, «arxaya bax» ifadəsi yazılmaqla, ona istinad edilərək YGB-nin 1-ci və 4-cü vərəqlərinin arxa tərəfində nəqliyyat vasitələrinin nömrəsi göstərilməklə, səlahiyyətli şəxsin imzası və bəyannamənin möhürü ilə təsdiq olunur.

Sağ yarımölmədə dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun olaraq nəqliyyat vasitəsinin mənsub olduğu ölkənin rəqəmli kodu göstərilir.

Qrafa 27. «Yüklənmə / boşaltma yerləri»

Qrafada malın konkret boşaldıldığı yer (şəhər, rayon) göstərilir.

Qrafa 34. «Mənşə ölkəsinin kodu»

Qrafada dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun olaraq eyni adlı bəyan olunan malların (XİF MN üzrə 9-cu işarə səviyyəsində eyni cür təsnif olunan və bu mallara münasibətdə eyni bir gömrük rejimi müəyyən olunmuşsa) mənşə ölkələrinin rəqəmli kodu göstərilir.

Əgər bu mallar eyni adlıdırsa (XİF MN üzrə 9-cu işarə səviyyəsində eyni cür təsnif olunan və bu mallara münasibətdə, onlara eyni bir gömrük rejimi müəyyən olunmuşsa), lakin mənşəcə müxtəlif ölkələrə mənsubdursa, belə hallarda qrafada «000» göstərilir.

Bir neçə adda mallar bəyan olunan zaman dünya ölkələrinin Təsnifatına uyğun olaraq əlavə vərəqlərdə malların hər birinin mənşə ölkələrinin rəqəmli kodu göstərilir.

Qrafa 44. «Əlavə məlumat / təqdim olunan sənədlər»

Qrafada hər rekvizit yeni sətirdən başlanmaqla, qarşısına sıra nömrəsi qoyulmaqla aşağıdakılar göstərilir:

- 1. - lisenziyanın nömrəsi və verildiği tarix, habelə onun fəaliyyət müddəti;
- 2. - nəqliyyat sənədinin nömrəsi;
- 3. - daşıma cədvəlinin nömrəsi və tarixi;
- 4. - müqavilənin (kontraktın, sazişin və s.) nömrəsi və tarixi;

Əgər mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq milli valyuta ilə beynəlxalq hesablaşmaları aparmaq üçün xüsusi hesabın açılması tələb olunursa, müqavilənin tarix və nömrəsindən sonra xüsusi simvol «*» və milli valyuta ilə xarici şəxslə hesablaşmanı aparan müvəkkil bankın spesifikasiya nömrəsi göstərilir.

ƏLAVƏLƏR

- 5. - əsas kontrakt, müqavilə, saziş və s. olan əlavələrin nömrəsi və verildiyi tarix;
- 6. - digər dövlət orqanlarının (onların adı göstərilməklə) bu orqanların mallara nəzarəti lazım olan hallarda verdiyi icazənin tarixi və nömrəsi;
- 7. - malların gömrük ərazisindən xaricdə emalına verilən lisenziyanın nömrəsi və verildiyi tarix, habelə onun fəaliyyət müddəti;
- 8. - malların mənşə sertifikatları haqqında məlumat;
- 9. - gömrük ödənişlərinin alınmasından azad olmaq haqqında hökumət, dövlət qərarlarının adı, nömrəsi və verildiyi tarix də daxil olmaqla, verilən lisenziyaların, digər icazələrin nömrələri və verildiyi tarix.

Bütün məlumatları blankda göstərmək mümkün olmadıqda «arxaya bax» ifadəsi yazılmaqla, ona istinad edilir və yuxarıdakı məlumatlar YGB-nin birinci və dördüncü vərəqlərinin arxasında göstərilərək, bəyannaməçinin möhürü ilə təsdiq olunur.

Qrafa 47. «Gömrük rüsumları və yığımlarının hesablanması»

Qrafanın doldurulma qaydası 2.3.bəndində göstərilən qaydalar kimidir.

«Hesablanma üçün əsas» sütununda aşağıdakılar göstərilir:

- dəyərdən faizlə gömrük ödənişi dərəcələri tətbiq olunan mallar üzrə qrafa 45-də göstərilən gömrük dəyəri;
- çəki vahidindən gömrük ödənişi dərəcələri tətbiq olunan mallar üzrə qrafa 38-də göstərilən netto - xalis çəki;
- təqdim olunmuş miqdardan gömrük ödəniş dərəcəsi tətbiq olunan mallar üzrə - 31-ci qrafanın sağ aşağı yarım-bölməsində və ya 41-ci qrafasında göstərilən miqdar;
- gömrük ödənişləri gömrük dəyəri məbləğindən faizlə və digər gömrük ödənişləri ilə müəyyən olunan mallar üzrə gömrük dəyəri məbləği və göstərilən ödəniş göstərilir.

Qrafa 50. «Vəkalət verən»

Qrafada «YGB-də və əlavə vərəqlərdə göstərilən məlumatları təsdiq edirəm» yazılır, ifadə bəyannaməçinin (yükü alanın) imza və möhürü ilə təsdiq olunur.

Qrafa 53. «Gömrükxana və təyinat ölkəsi»

ƏLAVƏLƏR

Qrafada gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparılması üçün malları daxili gömrükxanaya gətirməyə əsas verən gömrük tranziti sənədləri haqqında məlumat (hər rekviziti yeni sətirdən başlanmalı və onların hər birinin qarşısına sıra nömrəsi qoyulmalı) göstərilir:

- gömrük sərhədində gömrük orqanı tərəfindən tərtib olunmuş daşıma cədvəlinin nömrəsi;
- Beynəlxalq Yol Daşımaları (BYD) kitabçasının nömrəsi və verildiyi tarix.

ƏLAVƏLƏR

Yük gömrük bəyannamələrinin
doldurulması qaydalarına

2 saylı Əlavə

Gömrük sərhədindən malların keçirilmə üsullarının təsnifatı

1. Gömrük rejimləri

Sıra №	Gömrük rejiminin adı	Kodu
1	İxrac	10
2	Təkrar ixrac	11
3	Müvəqqəti idxal (ixrac)	31
4	Sərbəst dövriyyə üçün buraxılış	40
5	Təkrar idxal	41
6	Gömrük ərazisində emal	51
7	Gömrük nəzarəti altında emal	52
8	Gömrük ərazisindən kənarında emal	61
9	Sərbəst gömrük zonası	71
10	Rüsumsuz ticarət mağazası	72
11	Sərbəst anbar	73
12	Gömrük anbarı	74
13	Dövlət xeyrinə imtina	75
14	Məhv etmə	76
15	Tranzit	80

ƏLAVƏLƏR

2. Malların keçirilmə xüsusiyyətləri

Sıra №	Göndərilən malların keçirilmə xüsusiyyətlərinin adı	Kodu
1	Dövlət, hökumət, beynəlxalq təşkilatların xəttinə təmənnasız kömək və xeyriyyəçilik məqsədilə malların keçirilməsi	01
2	Humanitar kömək məqsədilə malların keçirilməsi	02
3	Texniki kömək məqsədilə malların keçirilməsi	03
4	Hədiyyə verilən malların keçirilməsi	04
5	Təbii fəlakət, qəza və faciəli hadisələrin nəticəsini aradan qaldırmaq üçün malların keçirilməsi	05
6	Azərbaycanın ehtiyacları üçün malların keçirilməsi	06
7	Beynəlxalq daşınmaları həyata keçirən nəqliyyat vasitələrinin normal istismarı üçün material-texniki təchizat, vasitə və ləvazimatların, yanacaq, ərzaq və başqa əmlakların keçirilməsi	07
8	MDB iştirakçıları ölkələrinin gömrük əraziləri hüdudlarından kənarında, dəniz mədənlərində iş gören şəxslər tərəfindən (kirayəyə) götürülmüş və milli gəmilərin fəaliyyətini təmin etmək üçün material-texniki təchizat vasitələri və ləvazimatın, ərzaq və digər əmlakın aparılması	08
9	Bu şəxslər tərəfindən (kirayəyə) götürülmüş və milli gəmilərdə olan dəniz mədənləri məhsullarının idxalı	09
10	Bu şəxslər tərəfindən icarəyə (kirayəyə) götürülmüş və milli gəmilərin bunkerləşdirilməsi üçün yanacaq və sürtgü materiallarının ixracı	10
11	Komplekt obyektlər üçün avadanlıq, xammal və materialların keçirilməsi	11
12	Diplomatik və onlar səviyyəli xarici dövlətlərin nümayəndəlikləri üçün malların idxalı	12
13	Xarici səmərəli müəssisələr və xarici müəssisələrin nizamnamə fonduna əmanət ödənişi şəklinə malların idxalı	13

ƏLAVƏLƏR

14	Sərmayələr şəklində malların ixracı	14
15	Qiymətli kağızlar, milli valyutaların (numizmatik məqsədlər üçün istifadə olunanlardan başqa) keçirilməsi	15
16	Xarici valyutaların (numizmatik məqsədlər üçün istifadə olunanlardan başqa), qiymətli kağızların keçirilməsi	16
17	Təminatlı xidmətlər üzrə malların keçirilməsi	17
18	Səhiyyə göndərişlər	18
19	Nümayəndəliklər məqsədi üçün malların keçirilməsi	19
20	Sərgi eksponatları	20
21	Reklam materialları və suvenirlər	21
22	Bir il müddətinə icarə müqaviləsinə uyğun olaraq malların keçirilməsi	22
23	Bir ildən artıq müddətə icarə müqaviləsinə uyğun malların keçirilməsi	23
24	Konsiqnasiya sazişləri üçün keçirilən mallar	24
25	İdman və əyləncə tədbirləri üçün malların keçirilməsi	25
26	Xarici sərmayəli müəssisələrin öz istehsal olan malların ixracı	26
27	Çoxdövriyyəli taraların keçirilməsi	27
28	Fiziki şəxslər tərəfindən istehsal, ya da digər kommersiya fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmamış nümayəndə olunmuş dəyər və kvotadan artıq malların keçirilməsi	28
29	Milli və şəxslər tərəfindən icarə olunmuş hava gəmiləri üçün yanacaq və sürtgü materiallarının ixracı	29
30	Nümunələr kimi malların keçirilməsi	30
31	Xaricədə olan təşkilatların fəaliyyətinə təminat üçün malların ixracı	31
32	Sərmayəçilik fəaliyyətinin dividendləri hesabına malların keçirilməsi	32
33	Girov hesabına malların ixracı	33

ƏLAVƏLƏR

Yük gömrük bəyannamələrinin
doldurulması qaydalarına
3 saylı Əlavə
Dünya ölkələrinin təsnifatı

Ölkənin qısa adı	Ölkənin tam adı	Hərfi kod		Rəqəmli kod
		alfa-1	alfa-2	
Avstraliya	Avstraliya	AU	AUS	036
Avstriya	Avstriya	AT	AUT	040
Azərbaycan	Azərbaycan Respublikası	AZ	AZE	031
Albaniya	Albaniya Respublikası	AL	ALB	008
Əlcəzair	Əlcəzair Xalq Demokratik Respublikası	DZ	DZA	012
İngiltərə	İngiltərə (Britaniya)	AI	AIA	660
Anqola	Anqola Xalq Respublikası	AO	AGO	024
Andorra	Andorra Knyazlığı	AD	AND	020
Antarktika	Antarktika	AQ	ATA	010
Antiqua Barb	Antiqua və Barbuda	AG	ATG	028
Antil adaları	Niderland Antil Adaları	AN	ANT	530
Aomin(Makao)	Aomin	MO	MAC	446
Argentina	Argentina Respublikası	AR	ARG	032
Ermənistan	Ermənistan Respublikası	AM	ARM	051
Aruba	Aruba adası	AW	ABW	533
Əfqanıstan	Əfqanıstan İslam Dövləti	AF	AFG	004
Baham adaları	Baham Adaları Birliyi	BS	BHS	044

ƏLAVƏLƏR

Banqladəş	Banqladəş Xalq Respubli- kəsi	BD	BGD	050
Barbados	Barbados	BB	BRB	052
Bəhreyn	Bəhreyn Dövləti	BH	BHR	048
Belarus	Belarus Respublikası	BY	BLR	112
Beliz	Beliz	BZ	BLZ	084
Belçika	Belçika Krallığı	BE	BEL	056
Benin	Benin Xalq Respublikası	BJ	BEN	204
Bermud adaları	Bermud adası	BM	BMU	060
Bolqarıstan	Bolqarıstan Respublikası	BG	BGR	100
Boliviya	Boliviya Respublikası	BO	BOL	068
Bosniya və Herseq.	Bosniya və Herseqovina	BA	BIH	070
Botsvana	Botsvana Respublikası	BW	BWA	072
Braziliya	Braziliya Federativ Res- publikası	BR	BRA	076
Hind Okeanı Brit. Əraz.	Hind Okeanı Britaniya Ərazisi (Britaniya)	IO	IOI	086
Bruney	Bruney-Darussalam	BN	BRN	096
Buve	Buve adaları	BV	BVT	074
Burkina-Faso	Burkina-Faso	BF	BFA	854
Burundi	Burundi Respublikası	BI	BDI	108
Butan	Butan Krallığı	BT	BTN	064
Vanuatu	Vanuatu Respublikası	VU	VUT	548
Böyük Brita- niya	Böyük Britaniya Və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı	GB	GBR	826

ƏLAVƏLƏR

Macarıstan	Macarıstan Respublikası	HU	HUN	348
Venesuela	Venesuela Respublikası	VE	MUT	862
Vircin adaları (Abş)	Vircin adaları	VI	VIR	850
Vircin adaları (Britaniya)	Britaniya Vircin adaları	VG	VGB	092
Şərqi Samoə (ABS)	Amerika Samoası	AS	ASM	016
Şərqi Timor	Şərqi Timor	TR	TMR	626
Vyetnam	Vyetnam Xalq Respublikası	VN	VNM	704
Qabon	Qabon Respublikası	GA	GAB	266
Qaza Bölgəsi	Qaza Bölgəsi (Fələstin)			274
Haiti	Haiti Respublikası	HT	HTI	332
Qayana	Qayana Kooperativ Respublikası	GY	GUY	328
Koreya (Kxdr)	Koreya Xalq-Demokratik Respublikası	KP	PRK	408
Koreya Resp.	Koreya Respublikası	KR	KOR	410
Kosta-Rika	Kosta-Rika Respublikası	CR	CRI	188
Kot-D'İvuar	Kot-D'İvuar Respublikası	CI	CIV	384
Kuba	Kuba Respublikası	CU	CUB	192
Küveyt	Küveyt Dövləti	KW	KWT	414
Qırğızıstan	Qırğızıstan Respublikası	KG	KGZ	417
Laos	Laos Xalq-Demokratik Respublikası	LA	LAO	418
Latviya	Latviya Respublikası	LV	LVA	428
Lesoto	Lesoto Krallığı	LS	LSO	426

ƏLAVƏLƏR

Liberiya	Liberiya Respublikası	LR	LBR	430
Livan	Livan Respublikası	LB	LBN	422
Liviya	Liviya Ərəb Sosialist Xalq Cəmahiriyyəsi	LY	LBY	434
Litva	Litva Respublikası	SİLT	LTU	440
Lixtenşteyn	Lixtenşteyn Knyazlığı	Lİ	LİE	438
Lüksemburq	Böyük Lüksemburq Her-soqluğu	LU	LUX	442
Mavriki	Mavriki	MU	MUS	480
Mavritaniya	Mavritaniya İslam Respublikası	MR	MRT	478
Madaqaskar	Madaqaskar Demokratik Respublikası	MG	MDG	450
Makedoniya	Makedoniya	MK	MKD	807
Malavi	Malavi Respublikası	MW	MWI	454
Malayziya	Malayziya	MY	MYS	458
Mali	Mali Respublikası	ML	MLI	466
Kiçik Sakit Okeani Adaları	Ayrılmış Kiçik Sakit Okean adaları (ABŞ)	UM	UMI	581
Maldiv	Maldiv Respublikası	MV	MDV	462
Malta	Malta Respublikası	MT	MLT	470
Marian adaları	Şimali Marian adaları Birliyi	MP	MNP	580
Marokko	Marokko Krallığı	MA	MAR	504
Martinika	Martinika (Fr.)	MQ	MTQ	474
Marşall adaları	Marşall adaları (AB)	MH	MHL	584
Meksika	Meksika Ştatları Birliyi	MX	MEX	484

ƏLAVƏLƏR

Mikroneziya	Mikroneziya Federativ Ştatları	FM	FSM	583
Mozambik	Mozambik Xalq Respublikası (Mxr)	MZ	MOZ	508
Moldova	Moldova Respublikası	MD	MDA	498
Monako	Monako Knyazlığı	MC	MCO	492
Monqolustan	Monqolustan	MN	MNG	496
Monserrat	Monserrat (Brit.)	MS	MSR	500
Myanma	Myanma İttifaqı	BU	BUR	104
Namibiya	Namibiya	NA	NAM	516
Nauru	Nauru Respublikası	NR	NRU	520
Nepal	Nepal Krallığı	NP	NPL	524
Niger	Niger Respublikası	NE	NFR	562
Nigeriya	Nigeriya Federativ Respublikası	NE	NGA	566
Niderland	Niderland Krallığı	NL	NLD	528
Nikaraqua	Nikaraqua Respublikası	NI	NIC	558
Niue	Niue (Yeni Zelandiya)	NU	NUI	570
Yeni Kaledoniya	Yeni Kaledoniya (Fr)	NC	NCL	540
Yeni Zelandiya	Yeni Zelandiya	NZ	NZL	554
Norveç	Norveç Krallığı	NO	NOR	578
Normand adaları	Normand adaları			830
Norfolk	Norfolk (Avstraliya)	NF	NFK	574
Men adaları	Men adaları	IM	IMY	833
Milad adası	Milad adası (Avstraliya)	CX	CXR	162

ƏLAVƏLƏR

Muqəddəs Yelena adası	Muqəddəs Yelena adası (Britaniya)	SH	SHN	654
Ueyk adası	Ueyk adası	WK	WAK	872
Akuka adası	Akuka adası (Yeni Zelandiya)	CK	COK	184
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (Bəə)			784
Oman	Oman Sultanlığı	OM	OMN	512
Pakistan	Pakistan İslam Respublikası	PK	PAK	586
Palau	Palau Respublikası (Belau)	PW	PLW	585
Panama	Panama Respublikası	PA	PAN	591
Papua-Yeni Qvineya	Papua-Yeni Qvineya	PG	PNG	598
Paraqvay	Paraqvay Respublikası	PY	PRY	600
Peru	Peru Respublikası	PE	PER	604
Pitkern	Pitkern (Britaniya)	PN	PCN	612
Polşa	Polşa Respublikası	PL	POL	616
Portuqaliya	Portuqaliya Respublikası	PT	PRT	620
Puerto-Riko	Puerto-Riko (Abş)	PR	PRİ	630
Reyunon	Reyunon (Fr.)	RE	REU	638
Rusiya	Rusiya Federasiyası	RU	RUS	643
Ruanda	Ruanda Respublikası	RW	RWA	646
Rummiya	Rummiya Respublikası	RO	ROM	642
S-Pyer Və Mikelon	Sen-Pyer Və Mikelon (Fr.)	PM	SPM	666
S. Vinsent Qrenad.	Sent-Vinsent Və Qrenadinlər	VC	VCT	670
Salvador	El-Salvador Respublikası	SV	SLV	222

ƏLAVƏLƏR

San-Marino	San-Marino Respublikası	SM	SMR	674
San-Tome və Prinsipi	San-Tome və Prinsipi Demokratik Respublikası	ST	STR	678
Səudiyyə Ərəbistanı	Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı	SA	SAU	682
Svazilend	Svazilend Krallığı	SZ	SWZ	748
Seşel Adaları	Seşel Adaları Respublikası	SC	SYC	690
Seneqal	Seneqal Respublikası	SN	SEN	686
Sent-Kits və Nevis	Sent-Kits Federasiyası (Sent-Kristofer) və Nevis	KN	KNA	659
Sent-Lüsiya	Sent-Lüsiya	LC	LCA	662
Sinqapur	Sinqapur Respublikası	SG	SGP	702
Suriya	Suriya Ərəb Respublikası	SY	SYR	760
Slovakiya	Slovak Respublikası	SK	SVK	703
Sloveniya	Sloveniya Respublikası	SI	SVN	705
Solomon adası	Solomon adası	SB	SLB	090
Somali	Somali Demokratik Respublikası	SO	SOM	706
Sudan	Sudan Respublikası	SD	SDN	736
Surinam	Surinam Respublikası	SR	SUR	740
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları	US	USA	840
Syerra-Leone	Syerra-Leone Respublikası	SL	SLE	694
Syanqan (Honkonq)	Syanqan (Honkonq) (Britaniya)	HK	HKG	344
Tacikistan	Tacikistan Respublikası	TC	TCK	762
Tailand	Tailand Krallığı	TH	THA	764

ƏLAVƏLƏR

Tayvan	Tayvan(Çinin Tərkibində)	TW	TWN	158
Tanzaniya	Tanzaniya Birləşmiş Respublikası (TBR)	TZ	TZA	834
Teys Və Kaykos	Teys və Kaykos (Britaniya)	TS	TSA	796
Toqo Ştati	Toqo Respublikası	TG	TGO	768
Tokelau	Tokelau (Ştat) (Yeni Zelandiya)	TK	TKL	772
Trinidad və Tobaqo	Trinidad və Tobaqo Respublikası	TT	TTO	780
Tuvalu	Tuvalu	TV	TUV	798
Tunis	Tunis Respublikası	TN	TUN	788
Türkmənistan	Türkmənistan	TM	TKM	795
Türkiyə	Türkiyə Respublikası	TR	TUR	792
Uqanda	Uqanda Respublikası	UG	UGA	800
Özbəkistan	Özbəkistan Respublikası	UZ	UZB	860
Ukrayna	Ukrayna	UA	UKR	804
Uollis Və Futuna	Uollis və Futuna Adaları	WF	WLF	876
Uruqvay	Şərqi Uruqvay Respublikası	UY	URY	858
Färer Adaları	Färer adaları (Danimarka-nın Tərkibində)	FO	FRO	234
Fidei	Fidei Respublikası	FC	FCI	242
Filippin	Filippin Respublikası	PH	PHL	608
Finlandiya	Finlandiya Respublikası	FI	FIN	246
Folklend adaları	Folklend (Malvin adaları) (Mübahisəli Britaniya, Argentina Ərazisi)	FK	FLK	238
Fr.Polineziya	Fransız Polineziyası (Fransa)	PF	PYF	258

ƏLAVƏLƏR

Fr. Cənub Əraziləri	Fransız Cənub Əraziləri (Fransa)	TF	ATF	260
Fransa	Fransa Respublikası	FR	FRA	250
Xorvatiya	Xorvatiya Respublikası	HR	HRVS	191
Mər. Afr. Respub.	Mərkəzi Afrika Respublikası (MAR)	CF	CAF	140
Çad	Çad Respublikası	TD	TCD	148
Çexiya	Çex Respublikası	CZ	CZE	203
Çili	Çili Respublikası	CL	CHL	152
İsveçrə	İsveçrə Konfederasiyası	CH	CHE	756
İsveç	İsveç Krallığı	SE	SWE	752
Şpisbergen Adaları	Şpisbergen və Yan-Mayen Norveç	SJ	SJM	744
Şri-Lanka	Şri-Lanka Demokratik Sosialist Respublikası	LK	LKA	144
Ekvador	Ekvador Respublikası	EC	ECU	218
Ekvator. Qvineya	Ekvatorial Qvineya Respublikası	GQ	GNQ	226
Eritreya	Eritreya	ER	ERI	232
Estoniya	Estoniya Respublikası	EE	EST	233
Efiopiya	Efiopiya	ET	ETH	231
Yuqoslaviya	Yuqoslaviya İttifaqı Respublikası (YİR)	YU	YUG	891
Cənubi Afr. Respubl.	Cənubi Afrika Respublikası (CAR)	ZA	ZAF	710
Yamayka	Yamayka	JM	JAM	388
Yaponiya	Yaponiya	JP	JPN	392

ƏLAVƏLƏR

Yük gömrük bəyannamələrinin
doldurulması qaydalarına
4 saylı Əlavə
Göndəriş şərtlərinin təsnifatı

Kod rəqəmli	hərfi	Göndəriş şərtlərinin adları	Qısaldılmış adı
1	EXW	Zavoddan	EXV
2	FCA	Franko daşıyıcı	FSA
3	FAS	Gəmi boyunca sərbəst	FAS
4	FOB	Gəmi içərisində sərbəst	FOB
5	CFR	Dəyər və icarə	SFR
6	CIF	Dəyər, sığortalaşdırma və icarə	SIF
7	CPT	Daşınma _____ qədər ödənilmişdir	SPT
8	CIP	Daşınma və sığortalaşdırma _____ qədər ödənilmişdir	SIP
9	DAF	Sorhədə qədər göndəriş	DAF
10	DES	Gəmidən göndəriş	DES
11	DEQ	Gəmilərin yan aldığı körpüdən göndəriş	DEK
12	DDU	Rüsumları ödənilməmiş göndəriş	DDU
13	DDP	Rüsumları ödənilmiş göndəriş	DDP

ƏLAVƏLƏR

Yük gömrük bəyannamələrinin doldurulması qaydalarına 5 saylı Əlavə Valyutaların təsnifatı

Valyutanın kodu		Valyutaların adı	Ölkələrin və ərazilərin qısa adı
rəqəmli	harfi		
004	AFA	Əfqani	ƏFQANİSTAN
008	ALL	Lek	Albaniya
012	DZD	Əlcəzair dinarı	Əlcəzair
020	ADP	Andorra peseti	Andorra
024	AON	Yeni Kvanza	Anqola
032	ARS	Argentina pesosu	Argentina
036	AUD	Avstraliya dolları	Avstraliya, Kiribati, Kokos (Kiling) adaları, Nauru, Norfolk adası, Milad adası, Tuvalu, Xerd və Makdonald adaları
040	ATS	Şilling	Avstriya
044	VSD	Baham dolları	Baham adaları
048	BND	Bəhreyn dinarı	Bəhreyn
050	BDT	Taka	Banqladəş
052	VVD	Barbados dolları	Barbados
056	VEF	Belçika frankı	Belçika
060	VMD	Bermud dolları	Bermud adaları

ÖLAVÖLƏR

064	VTN	Nqultrum	Butan
068	BOB	Boliviano	Boliviya
072	BVP	Pula	Botsvan
084	BZD	Beliz dolları	Beliz
090	SVD	Solomon adaları dolları	Solomon adası
096	VND	Bruney dolları	Bruney Darussalam
100	VQL	Lev	Bolqarıstan
104	MMK	Kyat	Myanma (Birma)
108	VIF	Burundi frankı	Burundi
116	KNR	Riel	Kamboca
124	KAD	Kanada dolları	Kanada
132	KVE	Eskudo Kabo-Verde	Kabo-Verde
136	KID	Kayman adaları dolları	Kaymanovlar adası
144	LKR	Şri-Lank rupisi	Şri-Lanka
152	KLP	Çili pesosu	Çili
156	KNİ	Çin yuanı	Çin
170	KOP	Kolumbiya pesosu	Kolumbiya
174	KMF	Komor adaları frankı	Komor adaları
180	ZRN	Yeni Zair	Zair
188	KRK	Kosta-Rika kolonu	Kosta-Rika
191	XRD	Xorvat dinarı	Xorvatiya
191	XRK	Kuna	Xorvatiya

ƏLAVƏLƏR

192	KUP	Kuba pesosu	Kuba
196	KİP	Kipr funtu	Kipr
200	KZK	Çex kronu	Çexiya
208	DKK	Dat kronu	Qrenlandiya, Daniya, Farera adaları
214	DOP	Dominikan pesosu	Dominikan Respublikası
218	EKS	Sukre	Ekvador
222	SVK	Salvador kolonu	Salvador
230	ETV	Efiopiya bırı	Efiopiya
233	EEK	Krona	Estoniya
238	FKR	Foklend adaları funtu	Foklend (Malvin) adaları
242	FCD	Fidci dolları	Fidci
246	FİM	Marka	Finlandiya
250	FRF	Fransız frankı	Andorra, Qvadelupa, Martinik, Monako, Reyunon, Sen-Pyer və Mikelon, Fransa, Fransa Qvianası, Fransız Cənub Əraziləri
262	DCF	Cibuti frankı	Cibuti
268	QEK	Gürcü larisı	Gürcüstan
270	QMD	Dalasi	Qambiya
276	DEM	Alman markası	Almaniya

ƏLAVƏLƏR

288	QXK	Sedi	Qana
292	QİP	Qibraltar funtu	Qibraltar
300	QRD	Draxma	Yunanıstan
320	QTQ	Ketsal	Qvatemala
324	QNF	Qvineya frankı	Qvineya
328	QİD	Qayana dolları	Qayana
332	XTQ	Qurd	Haiti
340	XNL	Lempira	Honduras
344	XKD	Honkonq dolları	Honkonq
348	XUF	Forint	Macarıstan
352	İSK	İsland kronu	İslandiya
356	İNR	Hindistan rupisi	Butan, Hindistan
360	İDR	Rupı	Şərqi Timor, İndoneziya
364	İRR	İran riali	İran İslam Respublikası
368	İQD	İraq dinarı	İraq, (Səudiyyə Ərə- bistanı ilə İraq ara- sında) Neytral zona
372	İEP	İrland funtu	İrlandiya
376	İLS	Şəkəl	İsrail
380	İTL	İtaliya liri	Vatikan, (dövlət- şəhərləri), İtaliya, San-Marino
388	CMD	Yamay dolları	Yamayka

ƏLAVƏLƏR

392	CPY	Yen	Yaponiya
398	KZT	Tenge (qazax)	Qazaxıstan
400	COD	İordan dinarı	İordaniya
404	KES	Keniya şillingi	Keniya
408	KPV	Şimali Koreya vonu	Koreya Demokratik Xalq Respublikası
410	KRV	Vona	Koreya Respublikası
414	KVD	Küveyt dinarı	Küveyt, Neytral zona (Səudiyyə Ərəbistanı və İraq arasında)
417	KQS	Som (Qırğız)	Qırğızıstan
418	LAK	Kip	Laos Xalq Demokra- tik Respublikası
422	LVP	Livan funtu	Livan
426	LSL	Loti	Lesoto
428	LVL	Latviya latı	Latviya
430	LRD	Liberiya dolları	Liberiya
434	LYD	Liviya dinarı	Liviya Ərəb Cəmahiriyyəsi
440	LTL	Litva liti	Litva
442	LUF	Lüksemburq frankı	Lüksemburq
446	MOP	Pataka	Makao
450	MQF	Malaqasiya frankı	Madaqaskar
454	MVK	(Malaviya) kvaçası	Malavi
458	MYR	Malayziya rinqqiti	Malayziya

ƏLAVƏLƏR

462	MVR	Rufiya	Malkiv
470	MTL	Maltiya lirası	Malta
478	MRO	Uqiya	Mavritaniya
480	MUR	Mavriki rupisi	Mavriki
484	MXN	Yeni Meksika pesosu	Meksika
496	MNT	Tuqrik	Monqolustan
498	MDL	Moldav leyi	Moldaviya
504	MAD	Mərakeş dirhəmi	Mərakeş. Qərbi Saxara
508	MZM	Metikal	Mozambik
512	OMR	Oman rialı	Oman
516	NAD	Namibiya dolları	Namibiya
524	NPR	Nepal rupisi	Nepal
528	NLQ	Niderland quldeni	Niderland (Hollandiya)
532	ANQ	Niderland Antil quldeni	Niderland Antil adaları
533	AVQ	Aruban quldeni	Aruba
548	VUV	Vatu	Vanuatu
554	NZD	Yeni Zelandiya dolları	Niue, Yeni Zelandiya. Kuka adaları. Pitkern adası. Tokelau
558	NIO	Qızıl kordoba	Nikaraqua
566	NQN	Nayra	Nigeriya

ƏLAVƏLƏR

578	NOK	Norveç kronu	Buve adası, Norveç, Svalbard (Şpisbergen) və Yan Mayen adaları
586	PKR	Pakistan rupisi	Pakistan
590	PAB	Balboa	Panama
598	PQK	Kin	Papua-Yeni Qvineya
600	PYQ	Quarani	Paraqvay
604	PEN	Yeni sol	Peru
608	PNP	Filippin pesosu	Filippin
616	PLZ	Zlot	Polşa
620	PTE	Portuqal eskudosu	Portuqaliya
624	QVP	Qvineya-Bisau pesosu	Qvineya-Bisau
626	TPE	Timor eskudosu	Şərqi Timor
634	QAR	Katar rialı	Katar
642	ROL	Ley	Rumıniya
643	RUR	Rusiya rublu	Rusiya Federasiyası
646	RVF	Ruanda frankı	Ruanda
654	SXP	Müqəddəs Yelena adası funtu	Müqəddəs Yelena adası
678	STD	Dobra	San-Tome və Prinsipi
682	SAR	Səudiyyə rialı	Səudiyyə Ərəbistanı, Neytral zona (Səudiyyə Ərəbistanı və İraq arasında ərazi)

ƏLAVƏLƏR

690	SKR	Seysel rupisi	Seysel adaları
694	SLI	Leone	Serra-Leone
702	SQD	Sinqapur dolları	Sinqapur
703	SKK	Slovak kronu	Slovakiya
704	VND	Donq	Vyetnam
705	SIT	Tolar	Sloveniya
706	SOS	Somali şillingi	Somali
710	ZAR	Rend	Lesoto, Nambiya, Cənubi Afrika
716	ZVD	Zimbabve dolları	Zimbabve
724	ESP	İspan pesetası	Andorra, İspaniya
726	SDD	Sudan dinarı	Sudan
740	SRQ	Surinam quldeni	Surinam
748	SZL	Lilanqeni	Svazilend
752	SEK	İsveç kronu	İsveç
756	KXF	İsveçrə frankı	Lixtenşteyn, İsveçrə
760	SYP	Suriya funtu	Suriya Ərəb Respublikası
764	TXV	Bat	Tailand
776	TOP	Paanqa	Tonqa
780	TTD	Trinidad və Tobaqo dolları	Trinidad və Tobaqo
784	AED	Dirhəm (BƏƏ)	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (BƏƏ)

ƏLAVƏLƏR

788	TND	Tunis dinarı	Tunis
792	TRL	Türkiyə lirəsi	Türkiyə
795	TMM	Manat	Türkmənistan
800	UQS	Uqanda şillingi	Uqanda
804	UAK	Karbovanets (Ukrayna)	Ukrayna
807	MKD	Denar	Makedoniya
818	EQP	Misir funtu	Misir
826	QVP	Funt sterlinq	Birləşmiş Krallıq (Böyük Britaniya)
834	TZS	Tanzaniya şillingi	Tanzaniya Respublikası
840	USD	ABŞ dolları	Amerika Samoası, Hind okeanında Bri- taniya Ərazisi, Vircin adaları (Britaniya), Vircin adaları (ABŞ), Haiti, Quam, ayrıl- mış Kiçik Sakit Oke- an adaları (ABŞ), Marial adaları, Mik- roneziya, Palau, Pa- nama, Puerto-Riko, Şimali Marian adala- rı, Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ), Terks və Kayskos adaları
858	UYP	Uruqvay pesosu	Uruqvay
862	VEB	Bolivar	Venesuela

ƏLAVƏLƏR

882	VST	Tala	Samoa
886	YER	Yəmən riali	Yəmən
890	YUN	Yuqoslav dinarı	Yuqoslaviya
894	ZMK	Kvaça (Zambiya)	Zambiya
901	TVD	Yeni Tayvan adaları	Tayvan, Çinin Əyaləti
950	XAF	KFA VEAS frankı	Qabon, Kamerun, Konqo, Mərkəzi Afrika Respublikası, Çad, Ekvatorial Qvineyası, Cənubi Afrika
951	XSD	Şərqi Karib dolları	İngiltərə, Antiqua və Barbuda, Qrenada, Dominika, Montserrat, Sent-Kits və Nevis, Sent-Lüsiya
952	XOF	KFA VSEAO frankı	Benin, Burkina-Faso, Kot d'İvuar, Mali, Niger, Seneqal, Toqo
954	XEU	EKYU (Avropa valyutaları vahidi)	Avropa maliyyə əməkdaşlığı fondu
960	XDR	SDR (Xüsusi hüquqi alınma)	Beynəlxalq valyuta fondu
987	BRR	Kruzeyro real	Braziliya

ƏLAVƏLƏR

Yük gömrük bəyannamələrinin doldurulması qaydalarına

A saylı Əlavə

Beynəlxalq İSO 4217 standartında olmayan valyuta kodlarının
Siyahısı

Valyutaların kodu	Valyutaların adı	Ölkə və ərazilərin qısa adı
906	Belarus rublu	Belarusiya
914	Tacik rublu	Tacikistan
928	Özbək sumu	Özbəkistan
931	Erməni dramı	Ermənistan
932	Azərbaycan manatı	Azərbaycan

ƏLAVƏLƏR

Yük gömrük bəyannamələrinin doldurulması qaydalarına 6 saylı Əlavə Sövdələşmə xarakterinin Təsnifatı

Kodu	Adı
01	Milli valyuta ilə hesablaşmaqla malların keçirilməsi
Sərbəst dönerli valyuta (SDV) ilə hesablaşmalar	
21	SDV hesablaşmaları (dövlət krediti və dövlət kreditinin ödənişindən başqa) üzrə malların keçirilməsi
23	Dövlət krediti üzrə malların keçirilməsi
26	Dövlət kreditinin ödənilməsi hesabına malların keçirilməsi
Klirinq üzrə hesablaşmalar	
31	Klirinq valyutası hesablaşmaları ilə malların keçirilməsi (dövlət krediti və dövlət kreditinin ödənilməsindən başqa)
33	Dövlət krediti üzrə malların keçirilməsi
36	Dövlət kreditinin ödənişi hesabına malların keçirilməsi
Qapalı valyuta üzrə hesablaşmalar	
41	Qapalı valyuta hesablaşmaları əsasında malların keçirilməsi (dövlət kreditindən başqa)
43	Dövlət krediti üzrə malların keçirilməsi
Digər kommersiya əməliyyatları üzrə malların keçirilməsi	
51	Birbaşa mal mübadiləsi qaydası (barter sövdələşmələri) ilə malların keçirilməsi
52	Görülmüş iş və xidmətlərin hesabına malların keçirilməsi
54	Digər ölkələrin ərazisindən qazm tranzit keçirilməsi
Müəssisə və obyektlərin tikintisi haqqında saziş-öhdəlik hesabına malların keçirilməsi	

ƏLAVƏLƏR

- 71 Klirinq valyutası hesabı ilə kompensasiya öhdəliyi hesabına malların keçirilməsi
- 72 MDB ölkələri öhdəliyi hesabına malların keçirilməsi
- 75 MDB öhdəliyi hesabına müəssisələrin tikintisi üçün malların keçirilməsi
- 78 Kompensasiyalı öhdəliklər hesabına SDV ilə hesablaşmalar əsasında malların keçirilməsi
- 80 Digərləri

**Yük gömrük bəyannamələrinin
doldurulması qaydalarına
7 saylı Əlavə
Nəqliyyat növlərinin Təsnifatı**

Kodu	Nəqliyyat növlərinin adı
10	Dəniz nəqliyyatı
12	Dəniz gəmisində (bərədə) dəmiryolu vaqonları
16	Dəniz gəmisində (Ro-Ro tipli gəmi) özü hərəkət edən yol vasitələri
20	Dəmiryolu nəqliyyatı
30	Avtoyol nəqliyyatı
40	Hava nəqliyyatı
50	Poçta
70	Stasionar nəqliyyat vasitələri (boru kəməri, elektrik ötürücü xətləri)
80	Daxili su nəqliyyatı
90	Özü hərəkət edən vasitələr

ƏLAVƏLƏR

Yük gömrük bəyannamələrinin doldurulması qaydalarına 8 saylı Əlavə Gömrük ödənişlərinin Təsnifatı

S/n	Ödəniş növünün adı	Kodu
1. Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları		
10	Malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları	10
11	Malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə əlavə gömrük yığımları	11
12	Malların gömrük rəsmiləşdirilməsi bu iş üçün müəyyən edilməmiş yerli gömrük orqanlarının iş vaxtından kənar vaxtlarda aparılmasına görə alınan gömrük yığımları	12
13	Malların gömrük rəsmiləşdirilməsi bu iş üçün müəyyən edilməmiş yerli gömrük orqanlarının iş vaxtından kənar vaxtlarda aparılmasına görə alınan əlavə gömrük yığımları	13
14	Malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə digər Gömrük ittifaqı iştirakçı dövlətlərinin büdcəsinə keçiriləcək gömrük yığımları	14
15	Malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə digər Gömrük ittifaqı iştirakçı dövlətlərinin büdcəsinə keçiriləcək əlavə gömrük yığımları	15
2. Gömrük rüsumları		
20	İdxal gömrük rüsumu	20
22	Digər Gömrük ittifaqı iştirakçı-dövlətlərinin büdcəsinə keçiriləcək idxal gömrük rüsumları	22
25	İxrac gömrük rüsumları	25
27	Digər Gömrük ittifaqı-iştirakçı dövlətlərinin büdcəsinə keçirilməli olan ixrac gömrük rüsumları	27

ƏLAVƏLƏR

3. Gömrük orqanları tərəfindən alınan dolayısı vergilər		
30	Aksiz	30
32	Əlavə dəyər vergisi	32
35	Xüsusi vergilər	35
37	Digər Gömrük İttifaqı-iştirakçı dövlətlərinin büdcəsinə keçirilməli olan aksiz	37
38	Digər Gömrük İttifaqı-iştirakçı dövlətlərinin büdcəsinə keçirilməli olan əlavə dəyər vergisi	38
39	Digər Gömrük İttifaqı-iştirakçı dövlətlərinin büdcəsinə keçirilməli olan-x vergilər	39
4. Fiziki şəxslərdən alınan ödənişlər		
40	Gömrük ödənişlərinin vahid dərəcəsi	40
41	Digər Gömrük İttifaqı-iştirakçı dövlətlərinin büdcəsinə keçiriləcək vahid ödənişlərin dərəcəsi	41
44	Yığılmış gömrük ödənişləri	44
45	Digər Gömrük İttifaqı-iştirakçı dövlətinin büdcəsinə keçiriləcək yığılmış gömrük ödənişləri	45
5. Digər yığımlar və haqlar		
50	Malların saxlanılmasına görə gömrük yığımları	50
51	Malların gömrük müşayiətinə görə gömrük yığımları	51
52	Gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssisə peşə attestatının və lisenziyanın verilməsinə görə yığımlar	52
53	Gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssisə verilmiş peşə attestatı və lisenziyanın fəaliyyət müddətinin bərpa olunmasına görə yığımlar	53
54	Bankın, ya da digər kredit müəssisəsinin banklar reyestrinə daxil olmasına görə yığımlar	54
55	İlkin qərarın qəbuluna görə haqq	55

ƏLAVƏLƏR

56	Gömrük auksionlarında iştiraka görə haqq	56
57	Məlumatlandırma və məsləhətləşməyə görə haqq	57
6. Vəsait və cərimələr		
60	Müsadirə olunmuşların realizə olunmasından olan vəsaitlər	60
65	Girovun reallaşdırılmasından olan vəsaitlər	65
67	Cərimələr və malların dəyərindən tutulan vəsaitlər	67
7. Digər gömrük ödənişləri		
91	Gömrük ödənişlərinə möhlət verilməsinə görə faizlər	91
93	Gömrük ödənişlərinin möhlət müddətinin uzadılmasına görə faizlər	93
95	Dəbbələr (Dəbbə pulları)	95
97	Gömrük orqanlarına alınması həvalə olunmuş digər ödəniş növləri	97
98	Gömrük ödənişlərinin ödənilməsini təmin edən məbləğ	98

Qeyd: Ödənişlərin növlər üzrə rəqəmli kodu mütləq təsnifatda göstərilən rəqəmlərdən başlanmalıdır. Rəqəmli kodda sonrakı rəqəmlərin istifadəsi tövsiyə xarakteri daşıyır.

Yük gömrük bəyannamələrinin doldurulması qaydalarına 9 saylı Əlavə

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsinə təminat növlərinin Təsnifatı

KODU		Təminat növləri
rəqəmli	hərifi	
11	BZ	Bank zəmanəti
22	MG	Malların girovu
33	DT	Pul vəsaitinin depozitə keçirilməsi

ƏLAVƏLƏR

Yük gömrük bəyannamələrinin
doldurulması qaydalarına
10 saylı Əlavə
Ödəniş növlərinin Təsnifatı

KOD		Ödəniş üsulu
rəqəmli	hərfi	
01	HN	Bank vasitəsilə nağdsız hesablaşma
02	GK	Gömrük kassasına nağd ödəniş
03	ÖM	Gömrük ödənişlərinin ödənilməsinə möhlət verilməsi
04	ÖMU	Gömrük ödənişlərinin ödənilməsi üzrə möhlət müddətinin uzadılması
05	ŞH	Gömrük ödənişlərinə şərti hesablaşma
06	QÖ	Ödənişin qarşılıqlı hesablaşma əsasında aparılması

Yük gömrük bəyannamələrinin
doldurulması qaydalarına
11 saylı Əlavə
Gömrük müəssisələrinin Təsnifatı

Gömrük müəssisəsinin kodu	Gömrük müəssisəsinin adı
00100	Bakı Baş Gömrük İdarəsi
00101	Bərə postu
00102	Biləcəri postu

ƏLAVƏLƏR

00104	Xırdalan postu
00105	Keşlə postu
00106	Qaradağ postu
00108	Yasamal postu
00109	Səbail postu
00110	Sahil postu
00112	Binəqədi postu
00113	Səngəçal postu
00115	Yeni sahil
00116	«İpək yolu» gömrük postu
00200	Tovuz gömrük idarəsi
00201	Candargöl postu
00202	Girzan postu
00203	Poylu postu
00204	Sınıq Körpü postu
00205	Sadıxlı postu
00206	Böyük Kəsik postu
00207	2-ci Şıxlı gömrük postu
00300	Yevlax gömrük idarəsi
00301	Şəki postu
00302	Mingəçevir postu
00303	Qəbələ gömrük postu
00400	Astara gömrük idarəsi

ƏLAVƏLƏR

00401	Lənkəran postu
00402	Masallı postu
00500	Balakən gömrük idarəsi
00501	Muğanlı postu
00502	Mazımçay postu
00503	Lahıc postu
00600	Əli-Bayramlı gömrük idarəsi
00602	Kürdəmir postu
00700	Sumqayıt gömrük idarəsi
00701	Şirvan postu
00702	H. Z. Tağıyev-1 postu
00800	Hava Nəqliyyatında Baş Gömrük İdarəsi
00801	Gəncə hava limanı postu
00802	Qala gömrük postu
00803	H. Z. Tağıyev gömrük postu
00900	Gəncə gömrük idarəsi
00901	Samux postu
00903	Şəmkir HES postu
01000	Culfa gömrük idarəsi
01001	Nehrəm postu
01002	Naxçıvan hava limanı
01100	Sədərək gömrük idarəsi
01101	Şahtaxtı postu

ƏLAVƏLƏR

01200	Biləsuvar gömrük idarəsi
01201	Biləsuvar postu
01202	Salyan gömrük postu
01300	Xudafərin gömrük idarəsi
01301	Horadiz postu
01302	İmişli postu
01400	Xaçmas gömrük idarəsi
01401	Xanoba postu
01402	Samur postu
01403	Yalama postu
01404	Zuxul postu
01405	Şirvanovka postu
01500	Aksız gömrük idarəsi
01600	Enerji gömrük idarəsi
01601	Dübəndi postu
01602	Liman postu
01603	Güzdək postu
01604	Yeni Səngəçal
01700	Xəzər dənizində AR-nın Mənafeələrini Mühaf. İdarəsi
01701	Bakı Beynəlxalq liman postu
01702	Xaçmaz dəniz nəzarət postu
01703	Siyəzən dəniz nəzarət postu

ƏLAVƏLƏR

01704	Pirallahı dəniz nəzarət postu
01705	Hövsan dəniz nəzarət postu
01706	Qaradağ dəniz nəzarət postu
01707	Nefiçala dəniz nəzarət postu
01708	Lənkəran dəniz nəzarət postu
01800	Naxçıvan şəhər gömrük idarəsi
01900	Bakı Avtonəqliyyat gömrük idarəsi
02000	Naxçıvan Beynəlxalq hava limanı gömrük idarəsi

Yük gömrük bəyannamələrinin
doldurulması qaydalarına
12 saylı Əlavə

Təyinatına uyğun olaraq gömrük rüsumu ödənişlərindən azad
olan malların

Təsnifatı

Dövlət Gömrük Komitəsinin 25 may 2000-ci il 39 №-li əmrinə
əsasən 12 saylı əlavə ləğv edilmişdir.

ÖLAVOLƏR

Yük gömrük bəyannamələrinin
doldurulması qaydalarına
13 saylı əlavə

Nəqliyyat vasitələrinin və malların gömrük dəyərinin təyini
metodlarının Təsnifatı

Kodu	Adı
01	Gətirilən malların sövdələşmə qiyməti
02	Eyniləşdirilmiş malların sövdələşmə qiyməti
03	Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti
04	Dəyərin toplanması
05	Dəyərin çıxılması
06	Ehtiyat metod

Ştrix-kod və onun mahiyyəti

Ştrix-kodlar üzərində münasibətləri tənzimləyən əsas beynəlxalq qurum Global Standarts One (GSO) International-dır. Bu qurum əmtəə nömrələməsi və ştrixli kodlaşdırma standartlarının çoxsahəli beynəlxalq sistemini idarə edir və bu idarəetmə daxilində mallara və xidmətlərə unikal identifikasiya nömrələrinin verilməsi sistemini işləyib hazırlamışdır. Bu nömrələr istehsalçılar, ixrac və idxalçılar, pərakəndə və topdan satış ticarətçilər arasında öz malları və xidmətləri haqqında məlumatın vahid EAN/UCC sistemində ötürülməsini ümumi dil vasitəsi ilə təmin etdiyindən, bizim də qeyd etdiyimiz kimi onun gömrük işində (YGB-də) istifadəsi çox effektiv olar. Təşkilatın işləyib hazırladığı kodlar hazırda dünyanın 145 ölkəsində (Əlavə 1), o cümlədən də Azərbaycanda istifadə olunur. Respublikamız bu quruma 1999-cu il 11 mayda qəbul edilmişdir. İndi isə ştrix-kodun mahiyyətini aydınlaşdıraraq.

Ştrix-kod – malın qablaşdırılmasının üzərində vurulan müxtəlif qalınlıqlı açıq və tünd sahələrin ardıcılığından ibarət olan simvoldur. Ştrix kod özündə demək olar ki, obyekt haqqında olan bütün əsas məlumatları əks etdirir ki, bu da onun əsas üstünlüyü hesab edilir.

Hazırda dünyada aşağıdakı ştrix-kod simvolikalarından istifadə olunur:

EAN-14 bir qayda olaraq mal partiyalarının kodlaşdırılması zamanı istifadə olunur. Qrup bağlamalarında bu kod EAN-13 əsasında tərtib olunur.

Code_39 – bir qayda olaraq sənayedə üstünlük verilir. Bu kod həm rəqəmli, həm də hərfləli məlumatla malik olub məhsulun müxtəlif xassələrini şifrələyə bilər. Bu kod standart sənaye kodu hesab edilir.

(02)47612845678(37)50(17)4907403

Code 128 - əmtəə partiyasının nömrəsini, onun hazırlanma tarixini, yayılma müddətini, zəmanət şərtlərini və s. kodlaşdırılmasında istifadə olunur.

6123456789

Codabar - tibb sənayesində daha çox yayılmışdır. Bu kod rəqəmli kodu və əlifba identifikasiyasınam uyğunluğunu və etibarlılığını özündə birləşdirir. O, bir qayda olaraq, qanqöçürmə

əməliyyatlarının kodlaşdırılması zamanı istifadə olunur.

kil edir.

Codablock F - kodu Code_128 kodunun çoxxətli versiyasıdır. Sıranın maksimal eni 62 simvol təş-

olunur. RSS kompozit kodu çox vaxt dərmanların üzərinə vurulur.

RSS - kodu kiçik həcmli məhsullarda istifadə olunur. Əsas fəkt odur ki, bu yeni simvolikalər bütün istiqamətlərdə skanerlə oxunur, yeni hərtərəfli oxunma təmin

ISBN 123456789-X

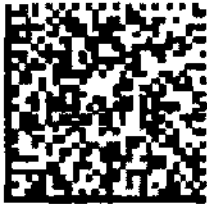
9781234567897

EAN-13 - istehlak bağlamalarının üzərinə vurulur. Əsasən yeyinti və sənaye mallarının istehsalında, topdan və pərakəndə ticarət mallarının satışında geniş yayılmışdır. EAN-13 kodunun aşağısında olan rəqəmlər istehsalçı ölkəni (ilk 3 rə-

ƏLAVƏLƏR

qəm), konkret istehsalçını (4-8 rəqəmlər) və məhsulun xüsusiyyətlərini (9-12 rəqəmlər) göstərir. 13-cü rəqəm isə nəzarət rəqəmidir və kodun doğruluğunu göstərir.

EAN-13 kodunun üst hissəsində rəqəmlər yalnız bu kodun kitab və digər dövrü nəşrlərə aid olduğu təqdirdə yazılır. Bu rəqəmlər İSBN (978) və İSSN (977) notlarının identifikasiyası zamanı İSMN (979) nömrələrindən istifadə edilməklə yazılır.

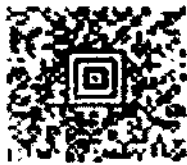
Datamatrix kodu əsasən miniatür məmulatların, məsələn, integral mikrosxemlərdə, elektronika üçün çap platasının markalanmasında istifadə edilir. Maksimal həcmdə minimal ölçüyə malik olması kodun əsas üstünlüyü hesab olunur.

MaxiCode – kodu ikixətli matrisli simvolikadır. Mərkəzdə konsentrik axtarış dairəsi var.

QR Code – kodunda 3 küncdə kvadrat şablon əlavə olunur. Müxtəlif ölçülü qara ləkələr (elementlər) matrisinin daxilində yerləşir. Elementlərin hər bir kiçik pozisiyası məlumat daşıyır.

Aztec Code – kodu ikixətli (2D) universal simvolikadır. O, kvadratın daxilində kvadrat elementlərin matrisindən ibarət olan simvolikadır. Mərkəzdə konsentrik kvadratlardan ibarət olan “hədəfi” (“bullseye”) olan bu kod xırda və böyük həcmli məlumatı kodlaşdırma bilər.

PDF - kodu portativ məlumat faylı şəklində istifadə edilən böyük həcmli ilk çoxxətli simvoldan biridir. Kodun maksimal həcmi 2710-a qədər rəqəmli və ya 1850 mətni işarəni əks etdirən 929 simvol təşkil edir.

Code 49 - kodu hərf-rəqəmli informasiyanı yazmaq üçün hər birində 4 simvol olmaqla 2-dən 8-ə kimi sıradan istifadə edilən ilk çoxxətli simvoldan biridir. Belə kodların maksimal tutumunu 49 hərf-rəqəmli və ya 81 rəqəmli simvollar təşkil edir.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1. GSOİ üzvü olan dünya ölkələrinin kodları (prefiksləri).

GSI prefiksləri	GSI üzvü olan milli təşkilatın adı	Ölkələr
000-139	UCC - GSI US & GSI Canada	ABŞ və Kanada
200-299	In-store numbers	Daxili nömrələmə
300-379	GENCOD - GSI France	Fransa
380	BCCI - GSI Bulgaria	Bolqarıstan
383	GSI Slovenia	Sloveniya
385	GSI Croatia	Xorvatiya
387	GSI Bosnia-Herzegovina	Bosniya-Hersoq
400-440	CCG - GSI Germany	Almaniya
450-459 & 490-499	Distribution Code Center DCC - GSI Japan	Yaponiya
460-469	UNISCAN / GSI RUSSIA	Russiya
470	GSI Kyrgyzstan	Kırğıstan
471	GSI Taiwan	Tayvan
474	GSI Eestu	Estoniya
475	GSI Latvia	Latviya
476	GSI Azerbaijan	Azərbaycan
477	GSI Lithuania	Litva
478	GSI Uzbekistan	Özbəkistan
479	GSI Sri Lanka	Şri-Lanka
480	PANC - GSI Philippines	Filippin
481	GSI Belarus	Belarus
482	GSI Ukraine	Ukrayna
484	GSI Moldova	Moldova
485	GSI Armenia	Ermanistan
486	GSI Georgia	Gürcüstan
487	GSI Kazakhstan	Qazaxıstan

ƏLAVƏLƏR

489	HKANA - GSI Hong Kong	Honq-Konq
500-509	E Centre - GSI UK	B Britaniya
520	HELLCAN-EAN HELLAS - GSI Greece	Yunanıstan
528	GSI Lebanon	Livan
529	GSI Cyprus	Kıpr
531	GSI Macedonia	Makedoniya
535	GSI Malta	Malta
539	GSI Ireland	İrlandiya
540-549	GSI Belgium.Luxembourg	Belçika.Lüksemburq
560	CODİPOR - GSI Portugal	Portuqaliya
569	GSI Iceland	İslandiya
570-579	GSI Denmark	Danimarka
590	GSI Poland	Polşa
594	GSI Romania	Rumıniya
599	GSI Hungary	Macarıstan
600-601	GSI South Africa	Cənubi Afrika
608	GSI Bahrain	Bəhreyn
609	GSI Mauritius	Mauritis
611	GSI Morocco	Mərakeş
613	GSI Algeria	Əlcəzair
616	GSI Kenya	Genya
619	TUNİCODE - GSI Tunisia	Tunis
621	GSI Syria	Suriya
622	GSI Egypt	Misir
624	GSI Libya	Liviya
625	GSI Jordan	İordaniya
626	GSI Iran	İran
627	GSI Kuwait	Küveyt
628	GSI Saudi Arabia	Səudi Ərəbistan
629	GSI Emirates	Birləş. Ərəb Birlik- ləri

ƏLAVƏLƏR

640-649	GSI Finland	Finlandiya
690-695	Article Numbering Centre of China ANCC - GSI China	Çin
700-709	GSI Norway	Norveç
729	Israel Bar Code Association - GSI Israel	İsrail
730-739	GSI Sweden	İsveç
740	GSI Guatemala	Qvatemala
741	GSI El Salvador	Salvador
742	ICCC - GSI Honduras	Honduras
743	GSI Nikaragua	Nikaraqva
744	GSI Costa Rica	Kosta-Rika
745	GSI Panama	Panama
746	GSI Republica Dominicana	Dominik Respubl.
750	AMECE - GSI Mexico	Meksika
759	GSI Venezuela	Venesuela
760-769	GSI Switzerland	İsveçrə
770	IAC -GSI Colombia	Kolombiya
773	GSI Uruguay	Uruqvay
775	GSI Peru	Peru
777	GSI Bolivia	Boliviya
779	CODIGO - GSI Argentina	Argentina
780	GSI Chile	Çili
784	GSI Paraguay	Paraqvay
786	ECOP - GSI Ecuador	Ekvador
789-790	GSI Brazil	Braziliya
800-839	INDICOD - GSI Italy	İtaliya
840-849	AECOC - GSI Spain	İspaniya
850	Camera de Comercio de la Republica de Cuba - GSI Cuba	Kuba

ƏLAVƏLƏR

858	GSI Slovakia	Slovakiya
859	GSI Czech Republic	Çexiya
860	GSI Serbia & Montenegro	Serbiya və Çernoqoriya
865	GSI Mongolia	Monqolustan
867	GSI North Korea	Şm.Koreya
869	UC CET - GSI Turkey	Türkiyə
870-879	GSI Nederland	Niderland
880	GSI South Korea	Cn.Koreya
884	GSI Cambodia	Komboca
885	GSI Thailand	Tailand
888	SANC - GSI Singapore	Sinqapur
890	GSI İndia	Hindistan
893	GSI Vietnam	Vyetnam
899	GSI İndonesia	İndoneziya
900-919	GSI Austria	Avstriya
930-939	GSI Avstralia	Avstraliya
940-949	GSI New Zeland	Yeni Zellandiya
955	Malaysian Article Numbering Council - GSI Malaysia	Malaziya
958	GSI Macau	Makau

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasbəyli A.N. Beynəlxalq münasibətlərin proqnozlaşdırılmasının nəzəri problemləri. Bakı, 2006.
2. Armstrong/Kotler, Marketing: ilk addım. Bakı, 2006.
3. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri və problemləri. Bakı, 2004.
4. "Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərərləri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımlarının miqdarı haqqında" AR Nazirlər Kabinetinin 22 dekabr 2003-cü il tarixli 161 sayılı qərarı.
5. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı, 2005.
6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2008.
7. "Azərbaycan Respublikasının sərhədlərindən kənara valyuta çıxarılmasının tənzimlənməsi haqqında" AR Nazirlər Kabinetin 359 sayılı qərarı. 12 oktyabr 1994-cü il.
8. "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında" AR Nazirlər Kabinetinin 247 sayılı qərarı 15 noyabr 1995-ci il.
9. "Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən MDB dövlətlərinin hüdudlarından kənarında istehsal edilmiş, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında" AR Nazirlər Kabinetinin 61 sayılı qərarı, 16 iyun 1997-ci il.
10. Əliyev A.Ə. Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı, 2001.
11. Əliyev Ə., Aslanov E. Beynəlxalq turizm hüququ. Bakı, 2007.
12. "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 1995.
13. Hacıyeva A. Beynəlxalq münasibətlər tarixi. Bakı, 2001.
14. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005.
15. Heydərov K.F., Əzimov A.H. Gömrük hüququ. Bakı, 2001.
16. H.Əliyev və Azərbaycan Gömrük sisteminin təkamülü. Bakı, 2006.
17. Heydərov K.F. Gömrük işinin əsasları. Dərslik. Bakı, 2004.

18. Heydəröv K.F. Gömrük işinin əsasları. 4 cilddə. Bakı, 1998, 1999, 2000.
19. Heydəröv K.F. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı, 2006.
20. Heydəröv K.F., İbrahimov T.T. Gömrük işi – iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik. Bakı, 1999.
21. Heydəröv K.F. Həsənov C. Azərbaycan gömrük xidməti yeni dünya təsərrüfat münasibətləri şəraitində. Bakı Azər-nəşr, 1998.
22. Qasımov A. Əmək hüququ. Bakı, 2005.
23. Qurbanlı M. H. Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi. Bakı, 2003.
24. Mahmudov Y. Azərbaycan diplomatiyası. Bakı, 1996.
25. Məmmədov N., Bərxudarov M. İqtisadi təhlükəsizlik. Bakı, 2006.
26. Menkyu Q. Ekonomiksin əsasları. Bakı, 2007.
27. Mirzəyeva A. AR Vergi hüququ. Bakı, 2007.
28. Musayev E. Kargüzarlığın təşkili. Bakı, 2003.
29. Rəcəbli H.M. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları. Bakı, 2003.
30. Sadıqov R. Böyük Britaniya və Avropa İntegrasiyası. Bakı, 2006.
31. Şəkəraliyev A.Ş. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və beynəlxalq bazarın təşəkkülü. Bakı, 1996.
32. Şəkəraliyev A.Ş. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı, 1999.
33. Şəkəraliyev A.Ş. Əliyev A.Ə. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı, 2003.
34. Ştiqlitz C.E. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı, 2004.
35. Valyuta tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 1994.

Rus dilində

1. Аббасов Ч. Экономика Азербайджана на путях глобализации: предпосылки и последствия. Баку, 2006.
2. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник, Москва, 1998.

3. Азербайджан и Россия. Баку, 2006.
4. Алейников Е.А. Стратегия экономической безопасности и инновационной политики (страна, регион, фирма). Москва, 1994.
5. Алиев А.А. Таможенное дело и развитие мировой экономики. Баку, 2002.
6. Алиев И.Г. Каспийские нефти. Москва, 2001.
7. Архипова А.Ю., Черковец О.В. Внешнеэкономическая деятельность Российских регионов, Ростов-на-Дону, 2005.
8. Б. Улин, Межрегиональная и международная торговля. Москва, 2004.
9. Бабин Э.П., Иванов Н.А. Товарная номенклатура внешне-экономической деятельности СНГ. Москва, 2003.
10. Бабин Э.П., Исаченко Т.М. Внешнеэкономическая политика Москва, 2007.
11. Бакаева О.Ю. Таможенные фискальные доходы: правовое регулирование Москва, 2005.
12. Балабанов И.Т. Балабанов Н.И. Внешнеэкономические связи. Москва, «Финансы и статистика», 1999.
13. Беляева Н.Ю., Панина О.В., Головинский В.В., Авдненко О.Б. Цевообразование, Москва, 2005.
14. Бородулина Л.Д., Кудрявцева И.А., Юрга В.А. Международные экономические организации. Москва, 2005.
15. Булатов А.С. Экономика. Москва, 1997.
16. Булатова А.С. Мировая экономика. Москва, 2007.
17. Вавилова Е.В., Бородутина Л.Д. Международная торговля. Москва, 2006.
18. Васильев Г.И. Новый механизм расчетов и кредитования внешнеэкономической политики. Москва, 1992.
19. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс. Москва, 2004.
20. Воронкова О.Н., Пузакова Е.П. Внешнеэкономическая деятельность. Москва, 2006.
21. Гримберг Р.С., Татарина А.И. Оценка социально-экономических последствий присоединения России к ВТО. Москва, 2007.
22. Грязнова А.Г., Чечелева Г.В. Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства. Москва, Политическая экономика, 1997.

23. Губин Е.И. Государственное регулирование рыночной экономики и предпринимательства, правовые проблемы. Москва, 2005.
24. Данько Т.П. Управление маркетингом. Учебник. Москва, 2001.
25. Дойчек А.Е., Запавский Г.В., Василевская М.В. ВТО. Минск, 2006.
26. Драганов В.Г. Основы таможенного дела. Москва, Экономика, 1998.
27. Дюмулен И.И. ВТО. Москва, 2003.
28. Дюмулен И.И. Таможенно-тарифное регулирование (зарубежная практика) Финансовые вести, 1993.
29. Зубченко Л.А. Современная торговля : проблемы и перспективы. Москва, 1999.
30. Зубченко Л.А. Современные теории внешнеэкономических отношений. Москва, 1992.
31. Иванова С.В. ВТО. Москва, 2007.
32. Качалич А.Г. Валютная политика стран с трансформируемой экономикой в условиях финансовой глобализации. Москва, 2006.
33. Кембелл Р.М., Стенли Л.Б. Экономика: принципы, проблемы и политика. В 2-х томах. Баку, 1992.
34. Киреев А. Международная экономика. Москва, 2000.
35. Киселев Е.А., Чекурин М.Н. Основы теории переходной экономики (вводный курс). Киров, 1996.
36. Козырев А.И. Таможенные режимы. Москва, 2006.
37. Кокушкина И.В., Воронин М.С. Международная торговля и мировые рынки. Санкт-Петербург, 2007.
38. Красавина М.Л. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. Москва, 1994.
39. Кретов И.И., Садченко К.В. Внешнеторговое дело Москва, 2006.
40. Крошеникова В.М. Валютное регулирование и валютный контроль. Москва, 2005.
41. Круглова Н.Ю. Хозяйственное право. Москва, 2006.
42. Кузьмин Э.Л. Международное экономическое право. Москва, 2007.
43. Л. Тарасевич С., Гребенников П.Н., Мусский А.И. Макро-экономика. Москва, 2006.
44. Мишкова К.В. Международная многосторонняя торговля

- от античности до ВТО, Санкт-Петербург, 2006.
45. Молчанов О.В., Коган М.В. Таможенное дело Ростов-наДону, 2005.
 46. Назаенко К.С. Таможенное оформление внешнеэкономической деятельности. Москва, 2005.
 47. Новиков М.М. Регулирование внешней торговли в условиях членства в ВТО. Москва, 2005.
 48. Носкова И.Я. Международные валютно-кредитные отношения. Москва, Юнити, 1995.
 49. Орешин В.П. Государственное регулирование национальной экономики. Москва, 1999.
 50. Орнадский И.А. Экономическая дипломатия. Москва, 1985.
 51. Основы торговой политики и правила ВТО Москва, 2006.
 52. Пербо М. Международные экономические, валютные и финансовые отношения. Москва, Прогресс. 1990.
 53. Под ред. Р.И.Хасбулатова, Мировая экономика и международные отношения (I,II части), Москва, 2006.
 54. Поляк Г.Б., Маркова А.И. История мировой экономики Москва, 2006.
 55. Пресняков В.Е. современная зарубежная практика регулирования внешне торговли: таможенный аспект. Москва, 1996.
 56. Риккардо Д. Начало политической экономики и налогового обложения. Москва, Экономическая классика 1993, том 1.
 57. Роль ВТО в глобальном управлении. Москва, 2004.
 58. Рубинштейн Т.Б. ВТО -- практический аспект. Москва, 2004.
 59. Рустамбеков Г.Б. Национальные экономические интересы Баку, 1998.
 60. Самуельсон Т. Экономика. Москва, 1992, том 2.
 61. Свинухов В.Г. Таможенное дело. Москва, 2005
 62. Сельцовский В.Л. Экономика - статистические методы анализа внешней торговли. Москва, 2004.
 63. Семенов К.А. Международные экономические отношения. Москва, 1998.
 64. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва, 1962.

65. Струве П.Б. Торговая политика России. Челябинск, 2007.
66. Тагина О.М. Россия и ВТО. Москва, 2004.
67. Трунк-Федерова М.П. Разрешение споров в рамках ВТО. Москва, 2005.
68. Трухачов В.И., Лякишева И.Н., Ерохин В.Л. Международная торговля. Ставрополь, 2006.
69. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. Москва, 1993.
70. Фомичев В.И. Международная торговля. Учебник, Москва, Инфра-М. 1998.
71. Халафов Х. Международно-экономические организации в системе международно-правового регулирования. Баку, 2005.
72. Хасбулатов Р.И. Международные экономические отношения. Москва, 1991. том 1,2.
73. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика. Москва, 1994.
74. Ходов Л. Т. Государственное регулирование национальной экономики. Москва, 2005
75. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики. Москва, БЕК, 1998.
76. Ходов Л.Т. Налоги и налоговое регулирование экономики, Москва, 2003.
77. Чикмарова Г.И. Основы таможенного дела (краткий курс) Ростов на Дону, 2001.
78. Шагалов Г., Пресняков В., Фоминский И. Регулирование внешнеэкономических связей. Москва, 1997.
79. Шалашов В.П., Шалашова И.Т. Новое в валютном регулировании и учете валютных операций. Москва, 1996.
80. Шисклер Х.А. Международные экономические организации. Справочник. Москва, 1998.
81. Шуляк П.Н. Ценообразование. Москва, 2005.
82. Шумилов В.М. ВТО, право и система. Москва, 2006.
83. Щегарцов В.А., Таран В.А. Мировая экономика: мировая финансовая система, международный финансовый контроль. Москва, 2005.
84. Щетинин В.Д. Экономическая дипломатия. Москва, 2001.
85. Ядгаров Я.С. История экономических учений. Москва. 2004.

Yığılmağa verilib 10.12.2007. Çapa imzalamb 24.02.2008.
Kağız formatı 60x90 1/16. Ofset kağızı 65 q.
Həcmi 25ç.v. Sifariş №7. Tiraj 300.

«Zərdabi LTD» MMC Nəşriyyat Poliqrafiya müəssisəsi
Tel.: 514 73 73
